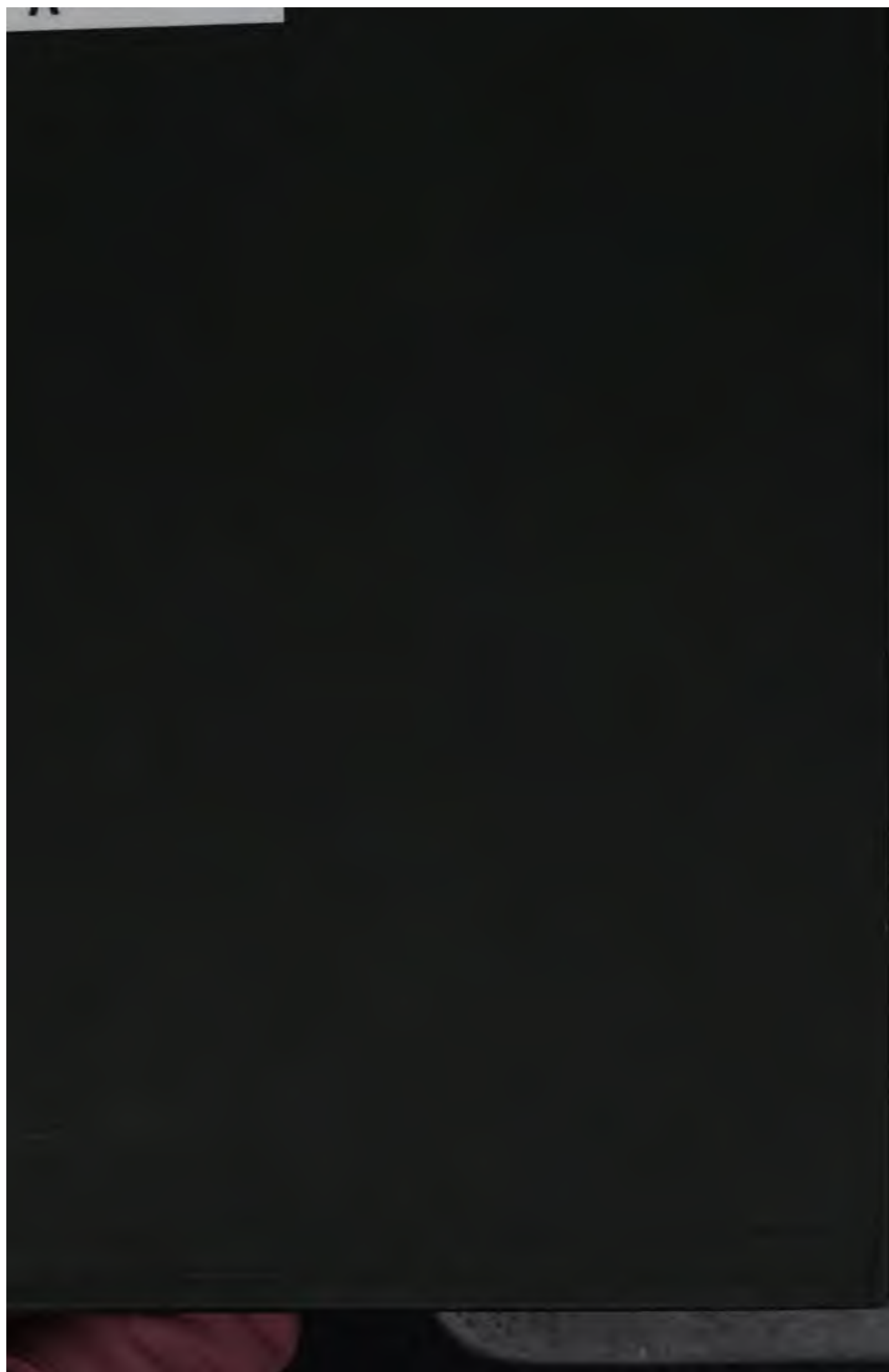

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817

AZ 1790–91. ORSZÁGGYŰLÉS

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM, LXX. KÖTET
1905—1907. CYCLUS

AZ 1790—91. ORSZÁGGYŰLÉS

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

I

AZ 1907-DIK ÉVI ILLETMÉNY MÁSODIK KÖTETE

AZ 1790/1-DIKI ORSZÁGGYŰLÉS

ÍRTA

MARCZALI HENRIK

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1907

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapest.

ELŐSZÓ.

E munkám József császár koráról szóló művem folytatása. Mindjárt annak befejezése után, 1888-ban, hozzáfogtam kidolgozásához. De csakhamar meggyőződtem arról, hogy egy országgyűlés történetének megírásához a parlamentáris élet oly belső ismerete szükséges, minőre addig, tele ifjú ábrándokkal, időmet könyvek és iratok közt töltve, szert nem tehettem. Most megpróbálkozom e nehéz feladattal, annak a diaetának ismertetésével és magyarázatával, melyet de Gerando Ágostonnak 1858-ban megjelent műve óta méltán tartottak az új Magyarország kiinduló pontjának.

E munkám forrástanulmány. Anyaga legnagyobb részt levéltári adatokon alapul, melyeket 1878 óta gyűjtöttem össze. Létrejövése csak a levéltárak birtokosainak, igazgatóinak és tisztjeinek azon készsége és előzékenysége által vált lehetővé, mely engem mindenkorra mély hálára kötelez.

Hódolatteljes hálával tartozom Ő cs. és kir. apostoli Felségének, ki legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy felhasználhassam kabinet-levéltárának tárgyamra vonatkozó iratait.

Felhasználtam a magyar országos levéltár kanczel-

láriai, nádori, országbírói osztályait, észben a helyrtartótanácsét is. Bécsben az udvari és állami levéltáron kívül a hadi archivumban is találtam nagyfontosságú anyagot. A külföldi összeköttetések szálainak a berlini és londoni kir. levéltárakban jártam utána.

Boldogult dr. Haynald Lajos kalocsai érseknek és dr. Samassa János egri érsek ő eminentiájának köszönöm a kalocsai és egri érseki levéltárak megnyitását.

A megyei levéltárak közül a pestit, szabolcsit, hevesit és vasit néztem át.

Fraknói Vilmos püspök úr szives közbenjárásával megkaptam a nagyváradi káptalan levéltárából Pray György nagyérdekű jelentéseinek másolatát. Az aradi főgymnasium könyvtárából pedig két nagybecsű, b. Orczy Lászlótól eredő gyűjteményt használtam, miért közoktatási kormányunknak tartozom köszönettel.

Gr. Almásy Dénes úr Almásy Ignácz iratait küldte meg. Herczeg Esterházy kismartoni archivumából dr. Merényi Lajos főlevéltárnok úr küldötte be több jelentés másolatát. Bő anyagot találtam boldogult gr. Esterházy Mihály cseklészi, gr. Festetics Pál úr déghi, gr. Festetics Tasziló úr keszthelyi, herczeg Pálffy Miklós úr malaczkai és a gr. Pálffy-család pozsonyi senioratusi levéltárában. Várady Sándor úr Pátyon a családjában őrzött Bakics-Pászthory-levéltárat nyitotta meg előttem, gróf Vay Gábor úr a berkeszit, idősb gr. Zichy János úr a zsélyi senioratusi archivumot.

Jelentékeny anyagot találtam a M. T. Akadémia kézirat- és levelestárában is.

De tán legtöbbet mégis a Nemzeti Múzeum könyv- és levéltárában dolgoztam. Gazdag aratásra találtam ott a gr. Balassa, Berzeviczy Gergely, továbbá a gr.

Bethlen, Kruplanicz, Motesiczky, Szerdahelyi, Szily, Tihanyi és más családok levéltáraiban.

Régibb munkámban a régi Magyarország állapotait rajzoltam és küzdelmét az új eszmék ellen irtam le. Most az új eszmék meggyökerezésének kutatását, terjedésöknek, első hatásuknak kimutatását tartottam legfőbb feladatomnak.

Forrástanulmányt végeztem főkép a' on irányban, mikép módosultak az általános eszmék a honi talaj, az itt uralkodó viszonyok befolyása alatt, mikép vált így lehetővé befogadásuk.

Ki többet keres könyvemben, félek, nagyon csalatkozik.

Mint határainkon a csataterek, úgy politikai fejlődésünkben is az ütköző pontok századok óta azonosak. De bárminő hasonló, gyakran megdöbbentően azonos azon korszak sok jelensége azon politikai légkörrel, melyben most élünk, azt hiszem, a különbséget épp úgy feltüntettem, mint a megegyezést.

Csak egy szerény észrevételt nem hallgathatok el. Közmondásunk szerint „kárán tanul a magyar". Vajha igaz lenne az egyesre nézve. Történetünk nem tanuskodik mellette. Tán mert nem ismerjük, vagy, mi rosszabb, mert félreismerjük.

Budapest, 1907. szept. 14.

Marczali Henrik.

ELSŐ FEJEZET.

Magyarország II. József halálakor.

II. József 1790 jan. 28-án visszavonta összes rendelkezéseit és az országot azon állapotba helyezte vissza, melyben 1780 nov. 30-án találta. A nemzet jogát, hogy a törvényhozásra befolyást gyakoroljon, teljesen elismerte. Így akart véget vetni a nyilt absolutistikus beolvasztás törekvése és a teljes elszakadás fenyegetése közt lefolyt hosszú alkotmányos küzdelemnek.

Teljesen megváltoztatni egy ország anyagi és szellemi állapotát is csak hosszú fejlődésnek lehet eredménye. Teljesen restaurálni azt, mi volt, túlhaladja minden földi hatalomnak körét. Mert a mi közben történt, nyomot hagyott gondolkodásban, érzésben, érdekben és gazdaságban, jóban és rosszban. Különösen, ha ez a köz annyira termékeny a fejlesztés csiráiban, mint Józsefnek tiz éves uralkodása volt. Mert az emberek lehettek ugyanazok, az intézmények régi betűjét el lehetett volna rendelni, sőt végrehajtatni is az utolsó betűig: azt, mi meghalt, feltámasztani, azt, mi helyébe nőtt vagy újjá született, kiirtani, túlmegy a történeti lehetőségek körén.

Belátja ezt maga a császár is, midőn három intézkedését: a keresztyén tolerantiára, a jobbágyságra és a lelkészrendezésre vonatkozókat, kiveszi veszendő

művének romjaiból és oda állítja őket az őt túlélő Magyarország leendő oszlopai közé.

Belátja a nemzet is. Mert az a mozgalom, mely József intézkedései ellen irányult, mely eredetileg nem követelt mást, mint a réginek meghagyását, nem állhatott meg győzelme után a restaurationál. Előbb a császár akart alkotni, újat teremteni a maga képére, a vesztének indult réginek helyébe: most a nemzetre hárult az a feladat, hogy saját ösztöne és belátása szerint kijelölje azt a pályát, melyen haladni kell a jövő Magyarországnak.

A történeti hagyományok alakitására a vezető, az eszméket képviselő egyéniségeknek megitélése van legnagyobb befolyása. Az apotheosis csak haláluk után állhat be. Csak miután művök, életök tisztán áll, menten minden aprólékos vonástól, válnak igazán az eszmét képviselő egyéniségekké. Hatásuk a jövőre abban nyilvánul: miként sorakoznak köréjük vagy ellenök azok az elvek és pártok, melyek történeti munkájukat folytatják.

József császárt életében az imádásig szerették vagy vakon gyűlölték; halála után is ez volt a sorsa. Oly éles s határozott volt iránya, fellépése, hogy közönyösséget nem tűrt. Azok az érzelmek, melyek életében kisérték, halála után is tovább éltek. Ekkora szeretet, ily nagyfokú gyűlölet csak a végzet kiválasztottjainak jut osztályrészül.

Magyarországon akkor a gyűlölet volt az uralkodó érzelem. A nemzet nagy és veszedelmes ellenségét látták benne és ezt az itéletet nem enyhithette sem az egyesek iránt tanusitott jósága, sem az az elhatározása, mellyel mintegy bocsánatot kér élete műveért, elismervén a nemzeti akarat győzelmét a

császári akarat fölött. Sűrűn másolták és ismételték azokat a koholt siriratokat, melyek a diadal mámorának hangján rántották sárba a császár minden törekvését. Az egyik a legjámborabb anya gonosz fiának, az országok csapásának, a vallás ostromlójának nevezte, szörnynek, a ki „hála Istennek" elpusztult. Ilyen kegyes irányzathoz nem illő káröröommel beszéli el, hogy már életében elrothadott. „Népek, adjatok hálát az Istennek." Tigris volt a trónon, birka a tanácsban, nyúl katonaruhában, disznó ágyában, a zsidók és parasztok istene, a polgárok ostora, a fejedelmek csúfja — valahára meghalt. A másik enyhébben, csak azt mondja róla, hogy sokat vártak tőle, de nem tett mást, mint azt, hogy zaklatta az embereket és felbolygatta a világot. „Kemény szíve sohasem rothad el; az kőből volt." [1]

Az általános magyar felfogást tán legjobban visszatükröztette ez a rövid vers: Nagy volt valaha, most, halóporában kicsiny. Győzhetetlen; de legyőzte a nép sóhajtása. [2]

De igaz, mély kegyeletben sem volt hiány. „Azonban én azt hiszem, hogy eljöhet még az az idő, melyben II. József lészen, mint a nap."

Major ab occasu postquam praeluxit ubique.

A protestansoktól ugyan megérdemli a maga országaiban, hogy az ő hamvait szentnek tartsák. [3]

Szirmay Antal szerint: [4] a nagylelkű, jó emberek

[1] Sein hartes Herz wird nie verwesen,
Denn dieses ist von Stein gewesen.

[2] Magnus erat quondam, nunc est post funera parvus;
Invictus: victus gente gemente fuit.

[3] Keresztesi József naplója 196. l.

[4] Historia Arcana §. 169.

mind gyászolták a nagy uralkodó halálát. Ha ő nem lett volna, csak későn vagy sohasem jutottunk volna el a világossághoz. Ő gyujtotta nekünk a fáklyát a legnagyobb igazságok meglátására.

Kazinczy Ferencz, ki maga olvasta fel Abauj közgyűlésén a császár halála hírét, hozzáteszi: „Nagy ember dőle ki".[1] Igaznak tartja síriratát, hogy a közjónak élt, nem sokáig, de teljesen. „Feláldozá magát nagy ideáinak; a jót senki szivesebben nem akarhatta." A legtöbb evangelikus egyház meg is tartotta érte a gyászistentiszteletet.[2]

Berzeviczy Gergely később szemrehányást tesz magának, hogy ő is részt vett az agitatióban a császár ellen, holott annak halhatatlan érdemei előtt meg kell mindenkinek hajolnia.[3]

Budára éppen akkor érkezett meg a halál hire, midőn ünnepi Tedeumot tartottak a korona visszajöveteleért. Az országbiró a primással közölte a hirt, de mások előtt, „sok jó okból" rejteni akarta. „A nemesség és polgárság csapongó jó kedvben van és ha a halál hire elterjedne, illetlenségektől kellene tartani". Csak másnap tették közzé a gyászhírt.[4]

Így egy sorsra jutott II. József — Szulejmánnal. Titkolni kellett halálukat. Mert éppen midőn az országban végig rezeg az a sokféle ellentétes érzelem, melyet a kalapos király eltűnése a történet szinpadáról

[1] Pályám Emlékezete 156. l.

[2] Czirbesz József iglói luth. pap ápr. 27. beleegyezését kéri ehhez a szepesi alispánnak „ne in manes tanti principis ingrati olim arguemur." Berzeviczy Gergely levéltára.

[3] Autobiographie. Kézirat a N. M.

[4] Batthyány primás levele gr. Pálffy kanczellárhoz. Buda, febr. 22. 1790. Kancz. elnöki akták 74. sz.

felkeltett, örökébe lép az igazi, a törvényes uralkodó. A szent koronát visszahozzák az országba.

Soha élő ember nem keltett nagyobb és általánosabb lelkesedést, mint a magyar államnak ez az ős-régi, annyi hagyománynyal ékes symboluma. Eredetét legendák diszitik, maga, élettelen tárgy létére, éltető lelke azon küzdelmeknek és mozgalmaknak, melyek itt Szent István ideje óta lefolytak. II. József őt bútorának nézte; úgy vitette Bécsbe. És e „bútor“, az az eszme, melyet kifejezett, volt a nagy császár igaz legyőzője.

Ezért bevonulása méltán diadalmenet. A hazafiság szent érzése csak akkor válik mámorrá, ha a triumphator szekere mögött ott van a gyűlölt, legyőzött ellenség.

Ez a mámor tartja elfoglalva mindazokat, kik a szent korona tagjainak vallották magukat, de mindazokat is, kiknek szíve hőbben dobogott, ha magyar becsületről volt szó, noha kiváltságban nem volt részük. Az általános öröm és lelkesedés ilyenkor magával ragadja a kételkedőt, a közömböset is. A tömeg érzelmeinek ragályossága minden hőfokkal emelkedik. Aztán: ki merne kevésbbé jó hazafinak mutatkozni a többinél? Ilyenkor mindig azok tüntetnek legjobban, kiknek érdeke elfeledtetni multjokat.

Rettenetes a száma azoknak az üdvözléseknek, versben és prózában, melyekkel a koronát akkor köszöntötték. A nemesség pedig megyénként sorakozik, elővészi legdíszesebb öltözetét, elővezetteti legjobb lovát, hogy méltóan fogadja azt a szentséget, melynek kultusza egy volt hazájának imádásával, önmagának megbecsülésével. Lázasan várják a híreket: mikor indítják útnak Bécsből, mikor ér az ország határára,

Győrbe, Komáromba, Esztergomra, végre Budára.[1] Oda sereglenek majd köréje minden megyék nemesi banderiumai, hogy felváltva őrizzék a „frigy szekrényét". Útjában egymást éri a tisztelgés, a beszéd, az illuminatio, a táncz és zene és az ünnepi istentisztelet. Ez az út éppen a császár halálának és temetésének hetébe esik (1790 febr. 18—21.)[2]

Jól esett a hazafias bú utan a büszke hivalkodás; az utolsó évtized hétköznapi polgári, czopfos öltözete után a magyar ruha gazdag szépségének fitogtatása, délczeg paripák tánczoltatása a leányok előtt — csak Esztergomban 300 kisasszony állott sort mind egyforma fehér magyar ruhában — még jobban esett a nemességnek polgári sorsra alacsonyitása után ismét kevélyen mutatni az ősi kardot. Jól esett látni és mutatni, hogy a magyar még él és úr ebben az országban. Mert az öröm igazi zamatját mégis csak az adta meg, hogy a lelkesedésnek ezt a tomboló nyilvánulását nem akadályozhatja meg a császár sem maga, sem commissariusa, policiája, sem német katonája.

A nemzetiség érzetének, úgy mint a felekezetinek, ellentétre van szüksége, hogy teljesen kifejlődhessék. Ezt az ellentétet megadta a lefolyt évtized

[1] Gr. Amade Ferencz levele atyjához Pozsony, febr. 15. „Ő Felsége majd már halála óráján vagyon, de meg nem halt, és különösen sürgeti a korona Budára levitelét." Ő lesz Esterházy Károlylyal a banderisták vezetője. Kér: 1. egynéhány czafrangot és hozzávaló szerszámot, 2. egy széles megaranyozott kardot, 3. egy szép kulcsoktollat, 4. egy szép magyar fringiát.

[2] Az esztergomi fogadtatást nem kisebb ember írta le, mint Katona István. Descriptio Solennitatis etc. Ephemerides *Politicae et Literariae*. 246—50., 256—58. Budae, 1790.

elnyomatása, melynek annyi más szomorú hagyomány szolgált hátteréül. Most ennek vége, mint az örömtől repeső szívek remélték, mindenkorra.

És az ünnepek fényéből, a sokaság zajából, az ágyúropogásból és mindazon érzéki hatásból, mely a vigadó magyart a boldogság legfelsőbb polczára emelte, kikél egy eszme: a magyar szabadság.[1] Ezt zengik ezer változatban az alkalom poetái, ezt fejezi ki a legtöbb illuminált felirat. Az a szó, mely alatt három emberöltő előtt hadba sorakozott Rákóczi Magyarországa.

Jelszavak szerencséje és hatása attól függ: mennyi mindent foglalhat alájuk a tömeg. Mennél többféle a jelentősége, mennél jobban kifejezheti azt, mit mindenki érez, de mit öntudatosan elgondolni nem bír, annál általánosabbá válik. Ezt is mindenki a maga ábrázatja szerint formálja. Innen az a sok visszaélés, hazugság, mely általános jelszavak el nem maradható kisérője. Hogy magánál a magyar szabadságnál maradjunk, melynél magasztosabb fogalmat alig képzelhetünk, érdekes, ki használta először és mi czélra? Szapolyai István, ki 1490 ápr. 21-én felszólítja Magyarország rendjeit: „elmélkedjünk arról, hogy Magyarországot a szorongattatástól és elnyomatástól, a mit ekkorig szenvedett, megszabaditsuk, régi szabadságába visszahelyezzük.“[2] Az elnyomatás Mátyás korára vonatkozott; a „szabadság“ a pórlázadáshoz, az egyházi és világi országnagyok hallatlan corruptiójához és Mohácshoz vezetett.

[1] Győrött e szavakkal fogadta a nemesség és polgárság a koronát: Éljen a magyar szabadság. A feliratok közt, melyeket Révai Miklós szerkesztett: Szabadság épsége. Rediviva libertas.

[2] Fraknói: A Hunyadiak és Jagellók kora 334. l.

II. József ki akarta venni Mátyást a magyarok szájából. Nem tudhatta, hogy a nagy nemzeti királyt épp úgy elitélték, mint őtet.

De azért a jelszónak 1790 elején volt komoly tartalma is és pedig két irányban.

Először is: jelentette a nemesi kiváltság teljes visszaállitását. Megszűnését annak a félelemnek, hogy a nemesi földet megadóztatják. Eltörlését József azon intézkedéseinek, melyek büntetőjogi tekintetben a nemes és a pór közt nem tettek külömbséget. Helyreállítását a megyei önkormányzatnak, az úriszéknek, az országgyűlésnek, egyáltalában azon törvényhozói, közigazgatási s hatósági szervezetnek, mely a magyar törvény szerint rendi volt.

Másodszor pedig jelentette az idegen kormányzásnak, idegen törvénynek megszűnését; az ország jogát, hogy önmagával rendelkezzék.

Hajnóczy József a mozgalom ezen kettős irányát e szavakkal fejezi ki: 1. hogy a rendek óhajtása a legteljesebb politikai szabadság, saját törvényhozás, önállóság, függetlenség minden német befolyástól oly módon, hogy uralkodójuk egy legyen ugyan a német tartományokéval, de úgy, hogy a törvényhozás minden tárgyában magok intézkednek, a királynak csak a jóváhagyást tartván fenn, a végrehajtó hatalmat pedig átengedik ugyan a királynak, de csak úgy, hogy azt törvényes módon gyakorolja;[1] 2. hogy az eddigi alkotmányon lehető legkevesebbet változtassanak.

[1] Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände. Bécs, 1790. márcz. 5. Nemz. *Múz. fol.* 637., kiadatlan.

Az eszme megvolt. Meg is valósult, azon tény által, hogy a régit maga József visszaállította. De mikép tartható fenn a jövőre nézve is, az a további elhatározásoktól s tettektől függött.

Minthogy a császár halálával a központi hatalom egy ideig mintegy szünetel, az egész politikai élet a megyékben nyilatkozik meg, szabadon, a nemzetben uralkodó irányok értelmében. Nyilatkoznia kell pedig első sorban a császár utolsó visszavonó rendelete és azon pontok felől, melyek József meggyőződése szerint őt és művét túlélni hivatvák.

Azok a megyegyűlések, melyek a jan. 28-iki rendelettel foglalkoztak, nagyobbára a császár halálát követő napokban zajlottak le. Midőn összehívták, még a császári kegyelem iránt érzett hála hatotta át a rendeket; mire összegyűltek, már felvirult a szabadság kora és alig lehetett szó másról, mint a nemzet jogainak lehető legerősebb biztosításáról.

Így a megyék feliratai és jegyzőkönyvei ezt a kettős, egymásnak sokban ellenmondó érzelmet tükröztetik vissza.

Pestmegye, mely akkor már bizonyos mértékben irányadó, Almásy Pál királyi biztos elnöklete alatt tartja ülését, márczius 1-én. Almásy a bukott rendszernek volt egyik legügyesebb tanácsosa, tehát a nemesi szabadságnak aláásója. Hogy meri ő vezetni a szabad, nemes magyarok tanácskozását? Óvást tesznek ellene, de egyelőre meghagyják polczán. Aztán kifejezik a rendek örömüket azon, hogy a boldogult császár rendelkezéseit visszavonta és elszakadt az a fátyol, melylyel rosszakaróink elfödték előtte népünk igazságát. Így visszatér az a bizalom, melyet a nép és uralkodója közti szent kötelék megkövetel.

Ennek egy része az őszinteség. Ez készti kimondani, hogy a Felség nem minden sebeinket orvosolta.

Subsidiumot kér, a diaetát pedig 1791-re halasztja, holott adót csak az országgyűlés szavazhatna meg. A jobbágy már nincs nekik alávetve és nem szoríthatnák reá rabszolga módon, az emberiség jogainak sérelme nélkül.[1]

Ezt annál jobban sajnálják, mert ég bennök a hazaszeretet tüze és készek mindent feláldozni a respublicáért. De a szegény adózó népen megesik a szivök.

Sajnálják a diaeta nem tartását. Annál inkább, mert Ő Felsége a közboldogsághoz vezető utat most megtalálta.

Mindenkép szükséges az országgyűlés. Ezt eszközölje ki a helytartótanács minél hamarabb. A közvéleményt[2] csak igy ismerhetik meg. Csakis ez egyesitheti a megyéknek a fődologban ugyan megegyező, de a részletekben eltérő véleményeit; csakis ez erősitheti meg „a társaságnak szakadozni kezdő kötelékeit“.[3]

A törvényhozó hatalmat, mely a diaetában összegyült összes rendeket a királylyal együtt illeti meg, nem ruházhatják át a kormányszékekre. E szabadságot át akarják származtatni utódjaikra is. De a perek tárgyalásának módja sem található meg diaetán

[1] Nec in Colonos nostros, in Regno hoc libero servitute obnoxia nobis non subjectis, Austeritatem vix vel in mancipia competentem nobis non sine laesione juris humanitatis arrogatum pergamus.

[2] Communis sensus.

[3] Rumpi coepta societatis vincula adstringenda.

kivül és ha kormányszék vagy megye intézkednék, nem volna kötelező ereje.

Az újonczok szedését márczius végeig megengedik, aztán eltiltják tőle a magistratust.

A tolerantia edictumánál nem is azt nézik, hogy bevett vallásra nézve sérelmes az elnevezés. „Nekünk katholikusoknak nem is azért nem tetszik, mintha testvéreink, véreink törvényes szabadságait irigyelnők, hanem mert az a rendelet a bécsi és linzi békekötéseknek, és az 1608-diki törvényeknek, melyeken nagy részt nyugszik az ország politikai szabadsága is, nem tesz eleget.“

Elismerik, hogy a lelkészrendezés kegyúri jog. De „az igazság szerzőjének“ tiszteletét nem szabad igazságtalan vagyonsértéssel előmozditani. Annak idején előadják erre vonatkozó sérelmeiket a tisztelendő klérus sérelmeivel együtt.

„Nem ismeretlenek előttünk az emberiség jogai, és nem leszünk ellene annak, hogy a jobbágy, a mi kárunk nélkül, mindabban részesüljön, minek megadását a magasztos emberi érzés sugallja.“[1] Hanem ez törvény dolga, melyet a király és a rendek együtt állapitanak meg. Arról azonban meg vannak győződve, hogy a jelen rendelkezés legbiztosabb módja a jobbágyok elnyomásának. De ha jó volna is, csak az országgyűlés adhatna neki törvényes erőt.

De nemcsak a jövőt nézik; visszapillantanak a multba is, megtorlást követelnek. Előadják, hogy a mit határoznak, nemcsak az ő véleményük, hanem minden megyéé, kivéve azt a néhányat, hol hízelgők

[1] Non sunt nobis jura humanitatis ignota, nec erimus alieni, quin iis fruantur, quae sublimior humanitatis sensus iis, absque detrimento nostri concedendum suadet.

kierőszakolták az uralkodó kivánságainak megadását és önkényesen vétették azt protocollumba. Ezek törvényes büntetése a diaetára marad ugyan, de a helytartótanács azon legyen, hogy még a diaeta előtt elveszitsék tisztjöket.

Eddig inkább mindent elszenvedtek, semhogy a törvénytől eltérnének. De ha május 1-ig nem áll helyre a törvényes állapot mindenben, ideértve a só árát, a német nyelvet és az iskolapénzt is, „mi magunk fogjuk magunkat a régi törvényes állapotba visszahelyezni.[1] Jegyzőkönyvükben kiadják már a nagy jelszót is. II. József törvénytelen kormánya megtörte a kétoldalu szerződést király és nemzet közt. „Az örökösödés fonala megszakadt."

Tehát: a josephinus rendelkezések és kivánságok teljes megtagadása a jelszó. Hol elvi alapon, mint a tolerantiánál, hol igazság szempontjából, mint a lelkészségek rendezésénél. A katholikusok és protestánsok testvériségének erős hangulata mellett nem hiányzik az emberi jogok felemlitése sem, a szándék a parasztan segiteni „kárunk nélkül". De az a gúnyos megjegyzés, hogy hisz ez a paraszt már nem áll hatalmuk alatt, továbbá az a figyelmeztetés, hogy az új rend — tehát a szabad költözés — tönkreteszi a pórt, arra enged következtetni, hogy a szép szavak mögött itt is a régi állapot teljes visszaállításának szándéka lappang. Diaetát követel; más hatóságot, mint azt és a magáét, nem ismer el.

A szomszéd Nógrádmegye, hol ócsai Balogh Péter a főmozgató, márczius 5-dikén B.-Gyarmaton tartott

[1] Nos Nosmet ipsos propria authoritate ad pristinum legalem statum posituri sumus.

üléséből szintén a helytartótanácshoz fordul. Részben meg van elégedve a császár intézkedésével, a menynyiben az elismeri a sarkalatos constitutiókat[1] és a megyék régi hatóságát visszaállitja. De Mária Terézia törvénytelen újításai megmaradnak, a koronázást elhalasztják, gabonát és újonczot pedig mindjárt kivánnak. Így „nem titkoljuk, még nagy botránykő fekszik előttünk“.[2]

A három pont is sarkalatos kifogás alá esik.

Bizonyos, hogy a protestánsok jogait ugyanazok a pactumok biztositják, melyek magokban foglalják a nemesi szabadságok legnagyobb részét is. „A tolerantia tehát, mivel az emlitett constitutiókkal nem egyező és maga a szó is kétértelmű, még a katholikus statusnak sem tetszik“.[3]

A mi a lelkészrendezést illeti, világos, hogy az apostoli király kegyúri jogánál fogva alapithat új parochiákat, de azok fundálását más czélokra szolgáló adományokból, a klerusnak, az ország első statusának károsításával, nem ítéljük helyesnek.[4]

Az alattvalókat illetőleg, sem a császár, sem Mária Terézia intézkedései nem törvényesek. Törvényeink ezeknél jobban gondoskodnak a nyomorult nép megmaradásáról, tehát ezentúl is azokhoz ragaszkodunk.

Azóta beavatkozott a végzet. Mialatt fennforgott

[1] Fundamentales constitutiones.

[2] Non diffitemur, magnum adhuc interjacere offensionis lapidem.

[3] Merito igitur tolerantia, velut praedeclaratis Constitutionibus non conformis, alias etiam aequivocationem Nomenclationis involvens, ipsi quoque Catholico statui displicet.

[4] Cum praejudicio Cleri, velut primi Status regni, nequivisse censemus.

a király és ország közt felmerült differentiák kiegyenlitése, II. József koronázatlan elhúnyt. Az állam érdeke megköveteli, hogy az e körülményből eredett új korszakot a haza javának szempontjából komolyan vegyük szemügyre.

Jól tudja a helytartótanács, hogy sarkalatos törvényeink szerint a trónörökösödés ügyét kezdettől fogva mindig és folytonosan nyilvános szerződésekkel, ünnepélyesen intézték el a királyok az ország rendjeivel és hogy hosszú századokon át az uralkodó családból azokat választották meg, kik a rendeknek jobban tetszettek, néha másokat is. Az 1547. V. törvényczikk I. Ferdinand férfiutódainak biztositja ugyan a trónt, de csak általánosságban és a választás fenntartásával. Leopoldtól fogva fiágon, aztán nőágon is örökös lett, de azon feltétel alatt, hogy az öröklésnek csak előleges diploma kiadása és annak esküvel való megerősitése után van helye. Ezt nem mi magyarázzuk belé, egyenesen megvan az 1687. és 1723-diki törvényekben. Világos tehát, hogy az örökös jog nem zárja ki, hanem megköveteli a törvényes koronázást, és hogy az örökösödés nem foglalja magában a korlátlan monarchiát. Amaz csak az öröklésre vonatkozik, ez a kormányformára. Így van ez más országokban is. Hogy példát mondjunk: az ország rendjei nemesi javaikat örökös jogon birják, de azért azok kormányzásában a törvényekhez kötvék.

Most az a kérdés: mikép áll még fenn a pragmatica sanctio Magyarországra nézve, miután az elhúnyt császár a feltételek teljesitését elmulasztotta? Ebből következik a második kérdés: II. Józsefre nagy emlékű anyja után reászállott-e a jog, a trónörökösödés feltételeinek teljesitésével kezébe venni a

kormányt? De, fájdalom, tudjuk, mi történt. Erőszak alkalmazásával felforgatta a statusok és rendek jogait és így trónját nem a pragmatica sanctióra, hanem az erősebb jogára alapitotta. „Ezáltal pedig, eltérve az ünnepélyes kétoldalú szerződésektől, megszakította a királyi örökösödésnek fonalát“.[1]

Kérik tehát a helytartótanácsot, hogy még e tavaszon hirdessen országgyűlést az ország birája. A közjónak ez az egyetlen megóvója. Egyúttal megkérik a primást, az országbirót és a kanczellárt is, mint szent hazánk oszlopait, tegyék meg, a mit a közjó és a rendek joga megkövetel.

Ez is épp oly tagadó válasz, mint Pesté, csakhogy még ridegebb. A jobbágyokat illetőleg őszintébb, nem dobálódzik nagy szavakkal, becsületesen megmondja, hogy Mária Terézia, tehát az úrbér előtti, törvényes állapothoz akar visszatérni.

Egyúttal felveti a legnagyobb és legfontosabb közjogi kérdést: azt, nem szakadt-e meg II. József önkényes uralmával az uralkodó háznak kétoldalú szerződéseken és azok megtartásán alapuló örökös joga?

Pesttel egy napon határoz a még egyesült Abauj és Torna, Kassán. A rendek nagy vigasztalására szolgált a január 28-diki rendelet, melyet a helytartótanács február 9-én közölt velök.[2] Annál is inkább, mert az a kormányszék nem közbenjáró volt király és nemzet közt, hanem az absolut hatalom tolmácsa és végrehajtója. A fordulatban a jövő boldogság jóslatát üdvözlik. Azon tanakodtak, mikép fejezzék ki hálájukat, midőn megtudták, hogy II. József meghalt.

[1] Sicque facta a solennibus Pactis Bélateralibus recessus, filum sanctionalis successionis Regiae interrupit.

[2] 5596. sz. a.

Szívből sajnálják, mert mennyi jót várhattak az atyától, kit tulajdon szívének és a mi ügyünknek jósága győzött le; a fejedelemtől, ki saját tapasztalatán okult.

Azt az utasitást, hogy május 1-ig ne változtassanak, nem egyeztethették meg a reponáló rendelettel. A törvényesen őket megillető jognál fogva a rendek a helyreállitás munkájához fogtak és azt be is fejezték.[1] Az egész csak öt évig állott fenn; a közügy kára nélkül megsemmisithették.[2] Újat nem hoztak be; a réginek végrehajtása pedig a helytartótanácsnak is törvényes kötelessége. A kormányszék tanácsát mindig köszönettel fogadjuk, de mindig jogunk, törvényünk, szabadságunk áll szemeink előtt.

Nem fogadják el azt a rendelkezést, hogy a fiscalisok kegyelemért a hétszemélyes táblához folyamodjanak. Igaz, hogy az uralkodó arra ruházhatja, a kire akarja, de a meghalt fejedelem azt át nem ruházta. Külömben is a megyéket törvény szerint korlátlanul megilleti az itélkezés joga.[3]

A tortura eltörlését helyesnek tartják; nincs érző ember, ki tőle vissza ne riadjon. De mivel a Tripartitum III. 20 megengedi, diaeta nélkül nem mondhatjuk eltöröltnek.[4]

Itt az ideje, hogy jogunk feléledjen. Mert remélhetjük, hogy az utód, okulva elődje veszélyén, belátja, hogy minden újitás reá nézve haszontalan, reánk

[1] De Lege SS. et OO. competente opus repositionis illico inchoavimus et consummavimus.

[2] Sine detrimento Reipublicae perfici.

[3] De Lege illimitatum jus judicandi.

[4] Csak a csonkitást tiltja.

káros.[1] De kell, hogy a helytartótanács megtegye kötelességét. Annyi törvényünk azért követel magyar tanácsot, mert az idegen veszélyessé válhatik. De ha a magyar nem felel meg, mindegy, idegenek machinatiója, vagy a mieink hibájából veszünk-e el. Fájdalmasabb az a seb, melyet testvérünk üt rajtunk. És akkor az ellenünk dühöngő tagok levágása kerül sorra.

Belátjuk, hogy udvari kormányunk oly nehéz viszonyok közé juthat, hogy csak engedéssel (cedendo) mentheti meg a respublicát. Ez azért van, mert a felülről való nyomás ellen nem talál lent elég támaszt. De jövőre nem lesz az ilyen, kicsi, alig hogy megélő népekhez illő közeg. Állítsa helyre a tanács a bizalmat és ne féljen, hogy valaha elhagyjuk, mert igaz úton, nyilt homlokkal járunk. Ezt követeli a haza, javunk és a természet törvényében gyökerező megmaradásunk elve.

Minthogy a törvény uralkodik, policiára nincs szükség. Ha a fejedelem aláveti magát a törvénynek, mind a rend őrei leszünk; haza és fejedelem, kiket egymástól elválasztani többé nem engedünk.[2]

Ugyanaz nap, de természetesen előbb, kelt a felirat a császárhoz. Az összehasonlítás mutatja, mily gyorsan haladtak, a császár kidőltének hatása alatt, az eszmék.

Fellengző szavakkal köszönik meg rendelkezését. Hálát adnak Istennek, ki megfordította a király szívét.

Kijelentik azonban, hogy minden gravament nem orvosolt. Már Mária Terézia 15 éven át nem tartott országgyűlést, nem választatott nádort, a megyék

[1] Sibi inutile, nobis praejudiciosum.

[2] Patria et Princeps, quae duo amplius ab invicem divelli non patiemur.

hatáskörét megnyirbálta, a bevett jezsuita rendet eltörölte, idegen katonaságot küldött be, a mienket meg kivitte.

A magyar ezredekben idegen tisztek foglalták el a tisztségeket; a hazafiakat mellőzték. Ezzel vették kezdetöket az újítások, melyektől a rendek szabadulni akartak. Nem szólaltak fel hazaszeretetből és Mária Terézia iránt való kegyeletből. Hol tehát a biztosság?

Ezt a félelmet még növeszti a fenntartott három czikkely, mely mind törvénybe vágó. Pedig csak a törvény uralma és a lelkek egyesitése teszi erőssé az államot.

Mindezekhez szükséges a diaeta: az ország és király feloldhatatlan kapcsa.[1] Ha pedig a császárt betegsége akadályozná benne, előbb a koronázás előtti czikkelyeket állapitanák meg és e tárgyalásokban Leopold „koronaherczeg“[2] helyettesithetné az uralkodót, ki aztán, koronázás után megerősitené a törvényt.

Nem kapzsiság, hanem a törvény tilalma tartotta őket eddig vissza a subsidiumtól. A diaetán tanácskoznak a hon védelméről. Épp oly hivek, mint őseik voltak és készek „Felséged szárnyai alatt“ vagyonukat, életüket és vérüket feláldozni a haza javáért és boldogságáért.

Ez az erős törvényes álláspont. Minden újítás elitélése. A törvényes állapottal helyreáll a hagyományos hűség és áldozatkészség is. Igaz, hogy a jobbágyság sorsának javításáról nem akarnak tudni,

[1] Regis et regni indissolubile vinculum.
[2] *Serenissimus* Coronae Princeps Leop.

de nem is dicsekszenek vele. Jellemző a katonai kérdés kiemelése és annak megjelölése minden azóta bekövetkezett baj alapoka gyanánt. A helytartótanács szerepének megbirálása igazán államférfiúi érzékre valló.

A császárhoz ír fel Zemplén is, noha csak márczius 4-én tartotta ülését.[1] Az a megye, melyben legerősebben élt Rákóczi hagyománya és melyben tán legerősebben vert gyökeret az ellenzéki szellem, a legmélyebb háláját fejezi ki a gondviselésnek, hogy a Felséget reábirta népe tízéves fohászainak meghallgatására.

„De, mivel király és nép közt áltatásnak nincs helye, be kell vallanunk félelmünket, hogy most is úgy járunk, mint 1780-ban, mint az összeirás és a földmérés alkalmából.“[2]

Ezen félelemre alapot szolgáltat a diaeta elhalasztása, a három czikkely fenntartása és az a tilalom, hogy május 1-ig a közügyekben ne történjék változtatás.

A diaeta elhalasztására nem ok az uralkodó betegsége. Hisz annyi országgyűlést kezdtek meg a király meghatalmazott biztosával. Nem ok a török háború sem. Hisz sok katonát a török határtól más külső ország ellen küldtek.

Katonát diaeta nélkül szedni nem lehet, úgy hogy már e miatt is szükséges az összehívása. De még ennél is fontosabb ok a nádorválasztás. Sem a repo-

[1] Pedig Sátoralja-Ujhely Kassától csak 8 mérföldre van.

[2] 1780 nov. 30-án II. József megerősitette Magyarország jogait. A conscriptio és dimensio elrendelésénél pedig kijelentette, hogy azokkal nem támadja meg a nemesi kiváltságokat.

sitio, sem az igazságszolgáltatás törvényes normája nem állítható máskép helyre, mint országgyűlés által.

A legkegyelmesebb igéret nem biztosít arról, hogy úgy ne járjunk, mint a belgák, kiket szabadságba, aztán ismét önkény alá helyeztek és kiknek pragmatica sanctióját visszavonták.

Az alattvalókat illetőleg nem szegik megaz emberiség törvényeit,[1] de magánrendelkezés fel nem oldhatja a törvényes kapcsot. Ha segiteni akar rajtok az uralkodó, méltóztassék őket az adó és a szállitás elviselhetetlen terhe alól felmenteni.

Elmondják aztán, hogy mennyit változtattak. A subalternum judiciumot eltörölve, a rabokat törvényes biróság elé állitják, a polgári pereket pedig felfüggesztették. A földmérés aktáit, „hogy ne szolgáltathassanak bizalmatlanság tárgyául utódainknak, sőt, hogy szeretet kösse őket a fejedelemhez, elégettük". Megsemmisitik az összeírást és a házak számozását is.

Égettesse el a király az országra vészes biztossági aktákat és hívja össze mennél előbb a diaetát — „hazánk közönséges hasznára".[2]

A legerősebb, szinte a fenyegetésig menő bizalmatlanság, olyan, minőt csak százados gyűlölség érlelhet meg, szólal meg az irat minden sorából. De, hogy úgy mondjuk, csak nemesi tartalma van. Szinte azt kell kérdeznünk: minek a diaeta, mikor a megye a maga hatáskörében már mindent elvégzett. A földmérési akták elégetése mutatja, mely sérelem érintette a nemest legerősebben és mely veszedelem elmultának örvendett legjobban.

Gr. Forgács Miklós főispán vezetése alatt Nyitra-

[1] Humanitatis leges non refragamur.

[2] *In communem* Patriae nostrae salutem.

megye fejtette ki 1784-ben a legerősebb ellenállást a császár újitásaival szemben. Most a császár elhatározásában atyai gyöngédségét látja a magyar nemzet iránt. Bízva a király szavában, márczius 2-án megkezdi a levelezést a többi megyével, hogy elmondja véleményét és megtudja a másét is. Így lehet közös erővel munkálni a király és az ország javát.

A diaetát azért kérték, mert nincs jobb mód a hazán segiteni a törvényesnél. Nálunk az engedelmesség törvényes szabadságon alapul. A szabadságért őseink sok véres csatát vivtak és azt a szomszéd Ausztria, Csehország, Morva-Sziléziával kötött confoederatiókkal megerősitették. A brandenburgi választó is helyet foglal biztositói közt. Ezt tőlünk nem lehet, nem szabad elragadni. Az 1618. LXXVII. t.-czikk rubrikája szerint a franczia, spanyol és lengyel királyok háborúval fenyegették II. Ferdinándot, ha megsérti a magyar szabadságot. Mégis minduntalan megsértették; még Mária Terézia is, „Pannonia anyja".

Midőn az annyi királyi szóval erősitett szabadságot követeljük, nem vétünk a fejedelem iránt tartozó hűség ellen. Az Aranybulla 31. czikke szerint, azért van szabadságunk, hogy hivek legyünk. „Ha megdöntik szabadságainkat, ledől a királyi méltóság oszlopa, a hűség".[1]

Sem az örökösödés, sem a választás nem adhatják meg a királynak az absolut hatalmat, hol az nem törvényes. „A választó szavazatok nem szolgálhatnak a nép halálára".

Szabad nép hűségének emléke az 1741. LXIII. törvényczikk. Akkor a győztes magyar fegyver be-

[1] Succussis libertatibus ruit Regiae dignitatis fulcrum, fidelitas.

járta Német-, Olaszországot, Belgiumot, sőt Francziaországba is behatolt. Ez a nép megérdemelte, hogy Mária Terézia még haldokolva is ajánlja utódjának. Az ő uralma alatt is történt sérelem, de volt remény az orvoslásra. Külső hatalom nem dönthette meg szabadságunkat; tulajdon hazánkfiai esküdtek össze törvény és constitutiók megdöntésére. A koronát is hazafiak vitték ki, templomainkat, nyelvünket ők rabolták meg. Sok hazánkfia, hogy emelkedhessék, kardot emelt nyakunkra.

A mindenható megforditotta a király szivét. De mivel meghalt, segitsünk a dolgon legkegyelmesebb utódjánál, hogy gonosz tanács többé meg ne forditthassa a felismert igazságot.

Tartsuk meg ősi törvényeinket, mint Spárta, hol bűn volt a változtatás.

A kormányzás első sorban a tisztviselők megválasztásától függ. Ezért restauratiót határoztunk, hogy a mostani magistratus a választásból megértse, mennyit vétett a törvény ellen. Buzgó, nemes, tanult férfiak mozdithatják elő csak a haza s olyan fejedelem ügyét, ki inkább akarja, hogy igazsággal intsék, mint hogy hízelgéssel akarjanak neki tetszeni.

Ha elvégeztük a restauratiót, megváltoztatjuk nejeink életmódját, megváltoztatjuk fiaink nevelését. Valamikor a szittyák kemény életmódja és nevelése rettegtette Európát. Ez a virtus megszűnt, idegen népek szokásainak utánzása, színház, concertek, kártyázás által. Így megfeledkeztek a szabadságról s törvényről és a túlságos civilisatio által nevetségessé váltak.[1] Az ősi életmód folytatásával leszünk az új fejedelemnek és a hazának igazi védői.

[1] *Ultra modum cum dispendio virtutis civilisari sit risus objectum.*

Szent volt előttünk a király neve és mindig az is lesz. Vérünket adjuk érte, dicsőségéért. Szent előttünk a haza neve is, mert az ápol, az neveli fiainkat és ha meghalunk, az fogad keblébe.[1]

Készek az országgyűlésen azért, mi országunk, szabadságunk, törvényünk biztositásához szükséges, még alkalmatlan könyörgéssel is esdekelni.[2]

A hitvány embereket, kiknek tanácsából történt az elnyomás, példás büntetésset kell sujtani. Mert a szabadság nem a mi tulajdonunk; az őseink öröksége. Rút volna, ha éppen azok, kik a mások szabadságát megvédték, a magokét elvesztenék.

Csupa sententia, a milyen jól esett az ékestollú írónak, valószínűleg Kálmánházy Istvánnak és az ájtatos olvasónak egyaránt. A Hármaskönyv uralkodik; de amabilis confusióban karöltve megjelenik vele nem is annyira Rousseaunak, mint Robespierrenek és St. Justnek spártai egyszerűsége, szittya mezbe öltözve. Történeti érdekűvé nem csak conservativ volta teszi, hanem különösen az a belátása, hogy az új szabadság korszakát csak az erkölcs uralma teheti állandóvá.

Dunántúl megyéi közül Vas felirata méltó a figyelemre, mert nemcsak hosszadalmasságra, hanem tartalomra is kiváló.[3]

A decz. 18-iki leiratért, még inkább a jan. 28-iki visszavonó rendeletért örök hálával tartoznak a gondviselésnek. Megszabadultak a biztosoktól, kiket nem kevésbbé gyűlölnek, mint a rómaiak a decemvireket. Ezentúl lehet „Magyarországot Magyarországon keresni

[1] Íme a „Szózat" híres mondata. Quia haec nos alit, proles nutrit, mortuos sinu suo excipiet.

[2] Importunis etiam precibus exoraturi.

[3] A kanczelláriához, márcz. 2-án.

és megtalálni".[1] Vannak azonban még aggodalmaik, mert úgy tudják, az utód még nem vette kezébe a kormányt. Bíznak ugyan, de félnek, hogy a magyar állam iránt annyira ellenséges tanácsosok ismét megrontják boldogságuk alapjait.[2] Hisz József is megigért mindent nov. 30-án, gonosz tanácsosok mégis elfeledtették vele. Hűségünk már-már összeütközésbe jutott a hazával és az önvédelem velünk született jogával.

Különben is a nov. 30-iki igéret absolut volt, a mostani meg feltételhez kötött. Pedig privilegiumainkat csak úgy élvezzük, ha minden azokkal ellenkező rendelet visszavonatik.

A reservált három pont is sokat elvesz boldogságunkból.

Az állam olyan, mint a test. Ha annak egy tagját levágják, a többiek közlekedése is megakad. Nálunk az akatholikusokat, kedves polgártársainkat, a magyar állam nemes részét el akarják vágni a testtől a tolerantia által. Polgártársaink ezáltal a kormánytól jutnak függésbe, mely eddig is sokat változtatott ügyükön, sőt vissza is veheti, a mit adott. Ebben is csak törvény lehet a norma.

Még nagyobb baj egy tagnak elvágása. Pedig a befogadott szerzetesekkel ez történt. Ha ez a jog nem állandó, semmi sem az. Még az osztrák ház örökös joga a magyar koronára is meginog; az sem nyugszik szilárdabb alapon.[3] Pedig még a lelkészrendezés is hozzájárult e sérelemhez. Nem akarják, hogy ez

[1] V. ö. Nem leli honát a hazában.

[2] Consiliarii Hungaricae Reipublicae infensissimi.

[3] Ipsum quod Augusta Domus Austriaca ad Coronam Regni Hungariae fovet, successionis Jus nutabit, quia nec istud firmiori nititur fundamento.

fennakadjon és az országgyűlésig a kir. kincstárból, részben az egyházi javadalmakból fedezzük költségeit.

Bolond volna a magyar, ha át nem látná a három pont fenntartása czélját. Ez nem más, mint viszály keltése a magyar állam tagjai közt[1] és ezáltal országunk megdöntése. A tolerantia nagy mozgalmat keltett. A szerzetesek javainak lefoglalását rossz szemmel nézte a klérus. Ha a lelkészségek rendezése tovább folytatódik, a káptalanok, és püspökségek javai kerülnek sorra. Hát még ha a javakat világiaknak adják bérbe! Egymás ellen ingerlik tehát katholikust és akatholikust, klérust és világit, földesurat és jobbágyot.

Szerencsétlen tanácsosok! Nem gondolják meg, hogy a belső béke megzavarásával a hatalom is szenved. Azt hiszik, visszajött az a barbár, sötét kor, melyben a fejedelmet isten gyanánt tisztelték. Most más a vélemény. Kell, hogy a szerződéseket mindkét fél megtartsa, mert ha az egyik fél eláll tőlük, joga van a másiknak is.

De ha nem is állaná ez a három rendelkezés útját boldogságunknak, még sem maradhat fenn, mert ellenkezik a rendelet utolsó czikkével, mely elismeri, hogy király és nemzet csak közösen hozhat törvényt.[2]

Szomorú sorsa a magar nemzetnek. Épp az a fejedelem vetette szolgaságba, kitől méltán várhatta a legnagyobb szabadságot, kiért bölcsőjében megküzdött. Mégis csak az 1780-iki állapotot remélheti — azt is megszoritásokkal. Szerencsétlen nép, mely hűségével nem érhetett el annyit, mint mások hűtlenségükkel.

[1] Inter membra reipublicae Hung.

[2] Pacta Conventa exacte ab utraque parte observanda esse, aut parte una ab iis recedente, parti etiam alterae jus adesse digrediendi.

Inkább meghalunk, de hazánk méltó fiai leszünk, Dicső halállal megmutatjuk a világnak, hogy Magyarország rabigát nem tűr. Csak sírunk juthat idegen uralom alá.

Járjon tehát közben a kanczellária, hogy legalább 1780-at állítsák vissza megszorítás nélkül. Állítsák helyre a megszüntetett rendeket, szüntessék meg az új iskolát, mely nyilván megrontja az ifjúságot. Az assistens commandókat, melyeket világosan hűségünk meggyalázására hoztak reánk, küldjék ezredeikhez.[1] A só ára legyen a régi, a többi törvénytelen teher, fuvar stb. is szűnjék meg.

Országgyűlést még az idén kell tartani. Különben is nem koronázott király rendelkezései törvénytelenek.

Ha pedig a kanczellária ezekkel késnék, kijelentik, hogy saját authoritásukból visszahelyezik magokat szabadságaik, kiváltságaik és praerogativáik teljes birtokába, az országgyűlés egybehívására pedig az országbirót kérik fel.

A Batthyányak megyéje ez; a primás családjáé. Szól emberi jogokról, velünk született szabadságról, királyok kötelességéről, de végső instantiában megelegszik az 1780-iki állapotoknak pure et simple helyreállitásával. Csak ott penget keményebb húrokat, mikor a klérus érdekeiről és javairól van szó. Ezek biztosítását egyértelműnek tartja a fejedelmi örökösödés szilárdságával. Ha pedig visszaáll az 1780, restrictio nélkül, nemcsak a paraszt válik ismét jogtalanná, hanem a protestans is.

Csak ott igazán értékes, hol az ország és a dynastia

[1] Minden megye területén II. József katonai kirendeltséget helyezett el a közigazgatás támogatására. Innen nevök.

viszonyáról szól és ebből magyarázza a magyar szomorú sorsát.

A horvát megyék közül Zágráb felirata a legjellemzőbb. Ez a megye is tud már a császár haláláról és a helytartótanácshoz intézi repraesentatióját. Ebben föllengző szavakban fejezi ki végtelen örömét azon, hogy a legdicsőbb emlékű uralkodó Magyarországot utolsó akaratában teljesen visszaadta önmagának és ezt előttünk, utódainknak és egész Európa előtt tanusítani akara.[1]

Végtelen örömünket azonban megakadályozza az a gondolat, hogy boldogságunk még nem teljes.

Sajognak azok a sebek, melyeket már 5 éve üt rajtunk fejünk, gr. Balassa Ferencz, ki sem a vallás, sem a becsület, sem a birodalom és a reábizott haza iránt nem viseltetik hűséggel. Most is, még a császár halála hire előtt, Bécsbe ment, hogy II. Leopoldot, kit mindenki dicsér, a legjobb hazafiak ellen és különösen ellenünk gyanuval töltsön el.

Oly nagyok a bűnei, hogy a csillagokig hatol az a kiáltásunk: más bán kell. Annál is inkább, mert eddig csak a tartománygyűlés rendjeinek ajánlatára töltötték be a rendek ezt a tisztséget és ha régi jogaink újra felélednek, gr. Balassa, mint bitorló, úgy is törvénytelen.

Következik aztán a hosszú bűnlajstrom.

De nemcsak bánus kell, kell más protonotárius is és e czélból még a magyar országgyűlés előtt össze kell hivni a tartománygyűlést is. A báni tisztségre van elég méltó férfiú: Hadik, Károlyi, Pálffy, Splényi, Esterházy, Erdődy vagy Nádasdy.

[1] Restitutam sibi per se Hungariam Nobis, Nepotibus nostris toti denique qua late patet Europae testare voluit.

Ebben tehát a személyes szempont a döntő. Az országos bajok orvoslása csak akkor mehet végehez, ha ők bánusuktól és kir. biztosuktól, kiben országos csapást látnak, megszabadulnak.

A másik, ugyanazon nap kelt feliratában a megye még erősebben fejezi ki örömét. Bármily véghetetlen a magyar nemzet öröme, így szól, mégis csekélynek tartjuk ahhoz képest, melyet a mostani változás mindén hazáját szerető kebelben kelt. József halála közönséges gyászt idézett elő. Január 28-ika örök emlékű, hálánk örökös. Mikor elvitték az ország koronáját,[1] a német nyelvet behozták, mikor a földmérés egy sorba helyezett alattvalóinkkal és annyi más rögtöni felforgatással veszélybe döntöttek annyi családot, már kétségbe estünk a királyi kegyelmen, melyhez annyiszor folyamodtunk hiába.

Örömünket azonban rontják a megszorítások.

A mi a tolerantiát illeti, nem tudjuk, való-e a régi törvény a mai körülmények közé, de e felől csak a megyék összessége határozhat. Bizonyos, hogy addig érvényes a bécsi szerződés, az 1608. törvény; Horvát- és Szlavonországokban pedig az 1741—46., mely szerint itt csak a katholikus a törvényesen elismert vallás.

Nem törvényes a jobbágyok ügyének rendezése sem. Ezt tehát a korcsmajoggal együtt a régi állapotba kell visszahelyezni. A mennyiben pedig alattvalóink boldogitásához, melytől a mienk és az egész birodalom java is függ, szükséges az újítás, ezt a jövő országgyűlésen kell foganatositani. Annál is inkább, mert 1777-ben reánk erőszakolták az úrbért, pedig az is diaeta elé való.

[1] Coronam Regni.

Az egyházi és tanulmányi ügy is a rendek elé tartozik. Az alapítványok lefoglalása különösen reánk járt nagy kárral, kik terméketlen földön lakunk, hol csekély a pénz forgalma. Az alapitványok pénze tartotta fenn az industriát és segített a családokon. Ezek bevonásának tehát az egész nép látja kárát.[1]

Minek is felállitani annyi új parochiát, mikor oly kevesen készülnek a papi pályára. Eddig a seminarium, a papok illő ellátása, a kanonokságra való kilátás csábitotta oda az ifjúságot. Most a püspökség 28 praebendájából csak 8 maradt meg. Szükséges tehát a beneficiumok gyors adományozása, hogy a nemes ifjúság ismét e pályát válaszsza. A régi iskolázás is inkább gondoskodott az ifjúságról, mint a mostani.

Tiszteletük a hazai törvény és a constitutiók iránt tiltja el őket a subsidium és az újonczok felajánlásától. Mindez országgyűlés elé való. Eddig csak humanitásból nem követeltük, tudva, hogy a császár halálosan beteg. Most a tanács használja fel befolyását a trónörökösre, hogy azt az említett okokból, de nádorválasztás és a sérelmek orvoslása végett is, mielőbb összehivja. Be akarjuk bizonyitani hűségünket az örökös király iránt és készségünket a hazán segiteni.

Talán legkésőbb, mikor a forrongás már tetőpontra ért, tartja gyűlését az ország legnagyobb megyéje, Bihar. A kanczelláriához ír, de köszönetnek, hálának semmi nyoma nincs a január 28-iki rendeletre adott válaszában. Azon kezdi, hogy az a rendelet súlyos sérelem constitutiónk ellen[2] és nyilván törvény-

[1] Toti genti damnum.

[2] Nyomtatásban is megjelent, fol. Egykorú, de hely és idő nélkül.

telen. Először azért, mert királyi rendelet visszavonhatja ugyan a törvénynyel ellenkező parancsokat, de a törvényes visszahelyezés nem történhetik resolutio útján. És pedig azért nem, mert nem az egyik félnek —, annak, mely a másik részt, a nemzetet, jogaitól, szabadságaitól, nem jogosan, hanem erőszakkal fosztotta meg, — önkényétől függ. Magában az is kárhozatos, hogy oly ügyeket, melyek a törvény tárgyai és az ország alkotmányához tartoznak, királyi rendeletekkel állapitanak meg és törölnek el. Másodszor azért, mert a törvényellenes parancsok ezen egyéni eltörlése még utóbbi rendelkezésektől tétetik függővé, mintha az, miről törvény rendelkezik, még későbbi intézkedéstől függne és mintha az országot ezentúl is nem törvénynyel, hanem rendeletekkel, utasitásokkal és szabályzatokkal akarnák kormányozni. Harmadszor, mert a repositióban semmit sem tartanak fenn a rendeknek és a diaetának, sőt ellenkezőleg egyenesen eltiltják, hogy bármit is változtassunk, míg további utasitást nem kaptunk. Mintha a rendeknek, kiket a közigazgatás megillet, nem volna joga a törvényes állapotot visszaállitani. Negyedszer, mert az a clausula, hogy csak azon rendelkezések töröltetnek, melyek a közfelfogás szerint a törvénynyel ellenkeznek, azonfelül, hogy a rendek joga megállapitani, mi törvényes, mi nem, a rendeletet törvény erejére emeli. Mert az a záradék: a mint a király és a rendek a törvények értelme és használata felől megegyeznek, csak törvényről, nem pedig törvénytelen királyi rendeletekről szól. Sőt az 1715. 3. és az 1741. 8. a sarkalatos törvényeket egyenesen kiveszi ezen záradék alól. Ötödször, a fenntartott három pont világosan az 1741. 8. alatt értett sarkalatos *törvényekhez* tartozik.

A földesúri jogok is, tulajdon jogán alapulván, az alkotmány és a sarkalatos törvények körébe tartozván, nem királyi rendeletek, hanem törvény és biróság elé tartoznak, úgy hogy ezeken, diaetán kívül, a tulajdon és az alkotmány sérelme nélkül változtatni nem lehet. A rendektől távol áll az a szándék, hogy a pórokkal önkényesen bánjanak és törvénytelen zsarolással kinozzák őket és pedig nemcsak emberségből, hanem könyörületességből is. A mennyire tőlük telik, segíteni akarnak rajtok. Az utolsó években nem a földesúri, hanem a királyi szolgálat és fuvar tette őket tönkre; az inség pedig végső nyomorúságba döntötte.

Hatodszor: a diaeta dolga megvizsgálni, vajjon a sarkalatos törvények értelmében egyenlően oszlik-e meg a törvényhozó hatalom az uralkodó és az ország rendjeinek egyeteme közt.

Hetedszer: a legfőbb sérelem az, hogy a közigazgatást és igazságszolgáltatást nem a törvényes állapotra helyezték vissza, hanem abba, melyben Mária Terézia idején volt. Mert már Mária Terézia sem tartotta meg teljesen hitlevele feltételeit. 1765 óta nem tartott diaetát, nem választatott nádort, sem a Részeket sem Galicziát be nem kebelezte, a kiváltságos székely nemzetet a madéfalvi mészárlás által adó és katonaság alá vetette, szintúgy a horvátokat is.

„Ezekből világos, hogy az állapot, melyben a felséges asszony az országot hátrahagyta, sem törvényesnek, sem alkotmányosnak nem mondható."

Mivel pedig utódjának, felséges II. József császárnak egész uralma a törvények ellen volt intézve és mivel az alkotmányos rendszert minden részében megsértette vagy eltörölte, annyira, hogy röviddel

halála előtt ezt maga is kénytelen volt elismerni és miután a megyék magokat a törvényes állapotba visszahelyezni kezdték, minden rendeletét, három kivétellel, kénytelen volt visszavonni; mivel végre diaeta, hitlevél, eskü, koronázás nélkül, mikre csak későn gondolt, mult ki e világból és igy uralkodását sohasem tette törvényessé: nyilvánvaló, hogy az 1723. 1—8. czikkelyek által megállapitott osztrák nőági örökösödést, mindjárt az első és második fokon, maguk az örökösök sértették meg és szakitották félbe."

Ezért, hogy az ország rendjeivel kötendő új megegyezéssel vissza lehessen állítani a felséges ház örökös jogát, valamint az ország alkotmányos jogait és szabadságait, és hogy ezeket jövőre jobban biztositsák, szükséges, hogy májusra összehívják a diaetát. Ha ez a rendes királyi meghívók, vagy az országbíró útján nem történnék, kénytelenek lesznek a megyék május utolsó napjára önmagukat összehívni ország gyűlésére.

A subsidiumot illetőleg régi nyilatkozatukhoz ragaszkodnak. Adót csak diaetán lehet kiróni.

Gr. Teleki Sámuelt a rendek nem ismerik el főispánnak, nem annyira azért, mert koronázatlan fejedelem nevezte ki, hanem mert törvénytelen királyi biztosa volt e kerületnek és legfőbb eszköze lett a rendek elnyomásának, még azt sem engedvén meg nekik, hogy törvényes jogaik mellett felirjanak. Kérik, hogy a koronázás után más főispánt nevezzenek ki.

Meg kell vallani, hogy gyorsan haladtak az eszmék. Alig egy hóval azelőtt, február 4-én még arra kérték ugyanazon rendek a császárt, állítsa vissza a magyar szabadságot. Soha nagyobb dicsőséget ennél

fejedelem nem nyerhet. Meg fog győződni arról, hogy lesz erejük s hűségük békében és háborúban egyaránt szolgálni fejedelmüket. Most — miután helyreállította — átkozzák emlékét, szinte már trónvesztesnek nyilvánítják, bűne miatt, családját.

Nevezetes a megyék megegyezése a három reservált pontot illetőleg. De ez a megegyezés túlterjed a szorosan vett Magyarország határain.

Már Biharmegye érdeklődése nemcsak a horvátok, hanem a székelyek iránt is, mutatja, hogy érzelemben a magyar birodalom egysége helyreállott. Nézzük: mennyire hatott a mozgalom Erdélyben is.

Itt is hiába volt a rendek minden előterjesztése a császári parancsok ellen. A nagy, 1787-iki folyamodás sem vezetett eredményhez.[1] A kedélyek éppen oly izgatottak voltak, mint a nagyobb hazában és a rendszer összeomlásakor ott is kitör mindenfelé az elégedetlenség.

Belső-Szolnokmegye márczius 22-dikén gyűlésezik Désen.[2] Kihirdetik József császár rescriptumát. Első szavuk az örömé. „Az Isteni csak ezen atyai Nemzetünkhöz bizonyitott kegyességeért is mindörökké háladatos tisztelettel imádandó kéznek czéllyát soha el nem tévesztő munkája által győzedelmeskedni kellett nemzetünknek.“

De nyomban következik a panasz. „Fájdalom, hogy Magyarországot kedves emlékű Mária Terézia korába helyezték vissza, kedves szomszéd hazánknak

[1] Magyarország II. József korában, III. 529. l.

[2] Jegyzőkönyve Belső-Szolnok Felső-Dobokával egyesittetett vármegye fő és nemes Rendgyei ezen f. 1790. esztendő böjtmás hava 22. napján Nemes Dés városában tartott közönséges gyűlésének. Akad. kézirat jogt. fol. 31.

ősi jussai visszaadattak, sőt tulajdon hazánkban a királyi szabad városoknak és országunk rendei közé számláltatott, harmadik (a szász) nemzetnek minden szabadságai és azzal boldogságok helyreállíttatik. Nekünk pedig és még keservesebben a nemes székely nemzetnek a csak fellyebb tisztelettel emlitett királynénk igazgatása alatt némely rész szerint idegen, rész szerint pedig nemzetünkbéli magok hasznát és előmenetelét a közjó elmellőzésével ocsmányul kereső hazánk kormányán ülő Projectatoroknak agyafúrt áskálódásaik által nagyon megcsonkittatott szabadságaink s nagyon megkeskenyitett határok közé szoritott jussaink állittassanak ugyanazon időben vissza. Nem irígyeljük mi kedves szomszéd hazánknak, nemes Magyarországnak, sem a kir. városoknak és a harmadik nemzetnek boldogságát, de fáj, hogy azoknál minden hűségünk mellett alábbvalóknak tartassunk és megvettetésünk okát fel nem találhatjuk."

„1780-iki megcsonkittatott állapottyára ősi szabadságunknak vissza nem térünk." Régi törvényeiket akarják. Elsorolják sérelmeiket.

Az állandó törvényszékekhez nincs bizalmuk. A legegyszerűbb ügyek is eltartanak 30—40 évig. Rendeletek behozásával elnyomják nemzetünk szabadságát. Idegeneket neveztek ki tisztségekre, különösen a kamaránál. A főtisztek szabad választása, a vármegyei hivatalok betöltése nagyrészt elvétetett. Szabad nemzet maga választja elöljáróit. Az unitáriusokat a tisztségekből kirekesztették.

1780-ban már el volt nyomva a székely szabadság. Katonákká tétettek, „praedáivá a dühös ellenségnek". A szélbeli oláh katonaságot jószágainkon állitották fel. Igen, hogy volt kárpótlás, de nem megfelelő.

„A militaris jurisdictio unalmas következéseit mindenki érzi a szomszédban.“ „Némely véreinknek adománylevelek mellett birt ősi Havassaik a Sasos Czimereknek Moldova- és Oláhország bellyebb tett tételekkel elfoglaltattak és a szélbeli katonaság javára fordittattak.“ Pedig, még ha állandóan foglalják is el, az ausztriai házzal kötött szerződés értelmében ingyen kellett volna visszaadni.

Az adó már Mária Terézia korában is a diplomaticumnak békére szóló quantumának, majd húszszorosa, a hadakozás idejebeli pedig, béke idején, négyszeresittetett. Így koldússá lett a nemzet.[1] „Az örökös birodalombeli Manufacturák nevezetes hasznával fogy pénzünk.“ A nép ki nem bírja, mint a nagy adóhátralékok tanusitják.

„Régi törvény, hogy adó soha földre ne vettessék, melyet Atyáink nagy előrelátással és dicséretes buzgósággal, mint szemek fénynyét úgy kivánták mindenkor megőrizni és szentül megtartani.“ Mert a jó föld nem elég; művelés is kell és szerencsétlenség elmaradása. Máshol is nehéz a földbirtokos dolga, hát még oly országban, hol néha alig van ára termésnek, marhának. Tapasztalás szerint a nagy határok birtokosai szegények „földgyeik sokasága miatt“. Ezt a jogot elismerte a szatmári egyesség, megerősitette Mária Terézia is.[2] Mária Terézia mégis elrendelte, „olyanok tanácsára, kik nem gondolták meg, hogy ugyanazon törvény ereje mellett uralkodik a most uralkodó ház, a mely akármely tehernek a földre vettetését tiltja“.

[1] A leopoldi diploma béke idején 50,000 császári tallérban, háború idején 400.000 rénes forintban állapítja meg a contributiót. A magyar történet kútfőinek kézikönyve 590. l.

[2] 1753 szept. 8.

Az aranybulla és a I. 9. ellenére már 1780-ban „tilalmaztatott a Paraszt ülések után járó földeknek a földes uraság által való elvétele“.

Országgyűlés nélkül rendezte a királynő a só árát. „A Nemes sónak már emlékezete is elenyészett volt 1780.“

Már 1780 előtt elvették a sertés-, juh-, méhdézsmát. „Hazáját megtagadó ember projectumai.“

Kivették a domestica pénztárt a megyék kezéből. Vissza kell azt adni.

„Elannyira kirekesztetnek a Nemzeti és Hazabéli Regimentek tisztségeiből Hazánkfiai, hogy az idegenek tizszerte többen legyenek ezen Regimenteknél is; melynek haladék nélkül megorvosoltatását egész bizodalommal kérjük és meg is kivánjuk“.

Az ausztriai ház birtoka csakúgy a diplomán alapul, mint az ő joguk. „Meghamisittatlan igazság lévén, hogy az egyik féltől megsértetett kötés a más félt nem kötelezi.“

Szüksége van az ausztriai háznak az egyetértés helyreállítására, a nemesség sérelmeinek orvoslására a köznép terheinek könnyitése által. „A nemesen gondolkodó Magyar nemzet szives szeretetének kellemetes gyümölcsét élvezte Mária Terézia 1741-ben. Most is magyar vér tölti ereinket. Montesquieu szerint, nálunk kincset úgy is hiába keresnek; a két magyar haza szeretete ennél többet ér.“

„Ország gyűlésére vagyon elkerülhetetlen szükségünk“, hogy a vármegyék is, a székely, szász is egyetértésre jusson. Már pünkösdre kérik. Közértelem csak ott van. A guberniumot pedig „kérik, kényszerítik“, hogy az országgyűlést illető ügyekbe ne avatkozzék. Az ilyet úgy is semmisnek néznék. Kell az

országgyűlés már a hadi segedelem végett is. A polgári társaság természete s egybeállásának czélja és törvényeink szerint is kell.

„A polgári társaságoknak ugyanis egyetlenegy czélja az, hogy annak tagjai mind személyekre, mind szabadságukra, mind világi vagyonaikra és tehetségeikre nézve, kölcsönös segedelem által magokat bátorságban megtarthassák és minden erőszaktól mentek lehessenek.“ Mégis, megfontolás nélkül, vagy „a fejedelmeknek terjeszkedő telhetetlensége“ által végső veszedelembe ejtik. Ezért az ország rendjeinek jussa van a támadó háború szükséges vagy hasznos voltáról tanácskozni. A magyar birodalomban elejétől fogva a közönséges ülések határozták el. Erdélyben is több fejedelem kötelezte magát, hogy offensive háborút csak a statusok megegyezésével indít. A külső követek fogadása, a frigyek, szövetségek is a diaetát illetik. Ha tehát fennakadás lesz, mi annak nem leszünk okai, még közelebbi ülésünkben meghatározván azt, hogy mi, Ország törvényes gyűlésén meghatározott segedelmen kívül semmi egyéb terhet magunkra és adózó népünkre nem veszünk. Ha nincs országgyűlés: mi az országgyűlésen megállíttatott adónál többet ezen esztendőn túl az adózó népnek fizetni nem engedünk.“

„Szükséges utoljára az ország rendgyeinek sietős és még a Magyarországon tartandó Diaeta előtt egyben gyűjtése, csak arra nézve is, hogy egy szívvel-lélekkel meghatározott akaratunk és úgy véljük, a többi nemes vármegyék tagjainak is meghatározott akaratja az, hogy édes Hazánk Magyarországgal municipális törvényeinknek megmaradása mellett, egyesíttessék. Tanácskoznunk kelletvén ezen, mind a két

Nemes Hazától forró buzgósággal óhajtott boldog Edgyesülés módgyairól, szükséges, hogy az erdélyi diaeta a magyart megelőzze.

Kérjük, kényszerityük az igazgató tanácsot, és a méltóságos Gubernator urat, hogy törvényes kötelessége szerint jövő gyűlésünkig adják tudtunkra a terminust. A háború nem akadály. József meghalt, egészséges ugyanis koronánk mostani örököse."

Mi a három fenntartott czikkelyt illeti: a bevett vallások törvénye jobb a tolerantiánál, mely visszavonható. A bevett vallások törvényes szabadságát erősítse meg az országgyűlés. Épp úgy országgyűlés elé tartozik a lelkészségek rendezése is.

A földesurak és parasztok összefüggéséről is vannak országos rendeléseink. „A Földes uraság és a Parasztok között folyó kötelességek iránt az ország végezésén kivül behozott, ujjabb Rendelések nem hogy valami jó rendet s ezzel mindenek közboldogságát állapitották volna meg, sőt inkább a Földös urat embereitől, a Parasztot Földös urától elidegenítették, s azt a kölcsönös segedelemre való készséget, mely mindkettőnek s az országunknak is boldogságát okozta, a szivekből kiirtották. Ezen a Földös úr s Parasztság között való kölcsönös szeretet meghidegedésének lehet e soha elég gyászos szinekkel le nem festhető 1784-iki — az emberi érzékenységet szégyenitő oláh zenebonát tulajdonitani. Fenntartjuk magunknak a bővebb tanácskozást, most csak azt végezvén, hogy általános akaratunk legyen erről a jövő ország gyűlésén az emberi érzékenységgel, keresztyén erkölcsökkel és törvényeinkkel megegyezőleg, mind a magunk s maradékunk boldogságára, mind pedig a szegény köznép *könyebbülésére* értekezni. Mely állandó feltételünknek

a köznép előtt kihirdetését a processualis tiszteknek ezennel megparancsoljuk."

„Gyakor izbéli tapasztalatok bizonyíttyák a köznépnek többnyire mások ingerléséből származó hajlandóságát a változásoknak alkalmatosságával való zenebonára, ámbátor az ő jójuk és boldogságuk is munkálkodtassék. Melynek eltávoztatására szükségesképen vigyázni lehetvén, a szolgabirák és biztosoknak megparancsolják, hogy gyakran czirkáljanak és vigyázzanak a köznép indulattyaira és beszédgyeire, cselekedéseikre."

E feliratban látjuk a nemesi privilegiumoknak, különösen az anyagi haszonnal járóknak, legerősebb kiemelését. Természetes, hogy ezzel szemben feltűnik a pórlázadás réme is, melyet szép szavakkal nem lehet elenyésztetni.

Furcsán hangzik ezek közepett Montesquieu idézése s Rousseau véleménye a társaságok czéljáról.

Ha van a gondolkodás ezen módjában megváltó vonás, az az uniónak követelése. A nemzeti érzelem oly erősen nyilvánul, hogy nem szabad benne csupán osztályérdek védelmét keresnünk. Ha kifejlődik, áldozatra is birhatja azokat, kik még hazaárulást látnak jogaik, jövedelmeik legkisebb csökkentésében is.

Egyáltalában az erdélyi megyék, Kolos, Alsó-Fejér, erősen sürgetik az uniót, a Részek megyéi az azonnal való bekebelezést az anyaországba. Kolos vármegye a jobbágykérdésben valamivel liberálisabb a többinél. Parasztjait meghagyja „mostani állapattyukban" és kijelenti, hogy „a földes uraság továbbra is jó móddal nem idegen a Parasztoknak illő könyebbitésétől és oltalmától".

Háromszékmegye feliratában a székely nemzeti ér-

zés nyilatkozzék meg. „A székely nemzet az ő régisége szerint megkülönböztetett törvényekkel s maguk által szerzett és állitott szokások szerint éltek, szintén úgy maguk örökségét nem pénzen, nem valami könyörgő vagy ajánló levelek mellett szerezték, hanem tulajdon vérekkel vették." De a jobbágyok felszabaditása ellen tiltakoznak: „Azokat, idegen nemzet létükre azért telepitették le és adtak nekik birodalmat, hogy a lézengő és szökevény emberek miatt az ország és nemzetünk praedálás, lopás és újabb-újabb elkerengés miatt ne károsittassék". A felszabaditásból semmi haszna sem a fejedelemnek, sem a közönséges társaságnak.

De már a háború és béke kérdésében ez a harczos nép jobban közeledik Rousseau tanához. „Az emberi társaság főczéljának elérésére nézve világos, hogy az uralkodó ne kezdhessen hadat, hanem előbb tanácskozzék az országgal. Hogy a hadi támadások csupán az udvari titkos végzésektől függjenek, az egész emberi társaságnak boldogságával ellenkezik." [1]

Ha még megjegyezzük, hogy a szászok is a legnagyobb örömmel fogadják a változást, mely őket, nemzetül, felélesztette, és elragadtatásukban örök hűséget esküsznek Erdélynek, mely őket 600 éve táplálja — körülbelül összefoglaltuk azon gondolatkört, melyben a magyar nemzet a szabadság hajnalának pirkadásánál élt és mozgott.

Ez mind csak irás, nem tett. Csakhogy az ország akkori helyzetében az irás fontosabb a tettnél.

Mert bárminő sokszor térnek is vissza nagy ha-

[1] A repraesentatiók legteljesebb gyűjteménye az országbirói és a kanczelláriai levéltárban található. Sokat mindjárt *ki is* nyomtattak.

sonlósággal a Habsburgok uralma óta a törvényes kormány megszakitásának és helyreállitásának mozzanatai, József császár elhatározása mégis egész különös helyzetet teremtett, melyre a történet praecedenst nem nyujtott.

Addig ugyanis az alkotmányos küzdelmekben a fegyver döntött. Erőszakos támadás ellen a nemzet harczban keresett orvoslást és fegyverrel kezében vívta ki igazait, vagy azok egy részét. Most azonban, a szatmári béke óta, a királyi hatalom békén haladt előre, karöltve az ország helyreállitásának, emelésének eszméjével. Midőn József császár alatt az alkotmány lényegét, az ország önállóságát, a nemzet szabadságát, a nemesi kiváltságot támadja meg, már annyira hatalmas, annyi gyökere van magában az országban is, hogy a nemzet, bár érzi a veszedelmet, nem bocsátkozhatik az egyenlőtlen küzdelembe. Megmarad jogai mellett, érzése nem lankad, de szabadsága visszavívására már nem talál magában erőt, hanem az általános politikai helyzet változását készül felhasználni.

Nem is a szorosan vett magyar viszonyok, hanem az európai bonyodalmak, a porosz állásfoglalás és ezzel szemben a monarchia belső megrendülése kényszerítette Józsefet arra, hogy maga döntse meg rendszerét. Régebben tán lehetett szó arról, hogy külső, porosz és lengyel segitséggel, fegyveres felkeléssel vívja vissza a magyar nemzet önállóságát és nemesi jussát. Most, hogy a császár mindezt megtette magától, szorosan magyar szempontból erre nem volt szükség. A teljes elszakadás csak külső támogatással vált volna lehetővé. Sok történeti példa bizonyította, hogy még úgy is koczkáztatott vállalat. De mégha

sikerül is: a külső segedelem nem fajulhat-e az előbbinél is nyomasztóbb uralommá?

Mindezt egybevetve, világos, hogy a magyar öröm a január 28-diki rendelet fölött nemcsak általános lehetett, hanem őszinte is. Kardcsapás nélkül, tisztán az elégedetlenségnek szóval és írással feltüntetésével, megnyerték azt, miért az ősöknek annyiszor kellett hosszú, válságos harczokat viselniök: alkotmányuk folytonosságát. Mikép akarják azt ezentúl fenntartani, fejleszteni és biztositani, az nagyrészt tőlük, gondolkodásuktól, érzésüktől, politikai felfogásuktól függ. A külső mechanikus nyomás megszűnvén, a belső erők elhelyezése és egyensúlyozása vált a legfőbb feladattá. Ezt pedig karddal megoldani sohasem lehet.

Így áll be az a fordulat, melyre századokon át nem volt példa, hogy t. i. a nemzet saját elhatározásával, de fegyveres erő alkalmazása nélkül, dönthet ismét, nemcsak sorsa, hanem jövője fölött. A békés fejlődésnek jellemző vonása, hogy az eszmék haladása fontosabbá válik az egyes eseményeknél.

A politikai cselekedet akkor kétirányú: vagy a réginek visszaállitása, a restitutio, vagy a nagy változásnak ünneplése.

Jellemző vonása a magyar közünneplésnek, hogy az inkább szól a mult visszaállitásának vagy visszasóhajtásának, mint a jövő reményének. Annyi nemzeti ünnepünk közt, mely vagy a régi nagyságot, vagy a nagy gyászt hirdeti, csak egyetlenegy van, a márczius 15-ike, melyet egy szebb jövő kelő napja aranyoz be.

Ne vegyük zokon, ha a hazafias fájdalmat oly hamar felváltja a csapongó kedv, az ünnepen való duhaj öröm. Hisz oly régen volt a magyarnak oka,

a maga módja szerint vigadni. Nemzetül talán az ónodi mezőn, Rákóczi bevonulásánál, ünnepelt utóljára. Azóta volt egyházi, udvari és hivatalos ünnep számos és fényes, még egyetemi is volt 1780-ban, de olyan, melyen egész szabadon nyilatkozhatott volna a nemzet érzése, nem igen akadt. Pedig az ünnepnek éppen ez a belső érzés és annak a nemzeti charakternek megfelelő nyilatkozása adja meg igazi jelentőségét.

Ezért a Rákóczi-kor újul meg a nemzeti lélekhez szóló emlékeivel. Váradon a török sípokon megzendült a „Hejj Rákóczi, Berzsényi“ nóta, melyet „az őszi harmat után“ kurucz dal követett. Felújult a kurucz kor ruházata is: „az érmelléki, váradi és szalontai processusokból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogatók, sípok és trombiták harsogási közt összegyűltek, ezeket követték a nagyváradi lakosok lóháton, mind királyszin tafotával boritott süvegekben, kócsaktollasan“. — „Az úri asszonyok mind magyar főkötőkben, némelyek leeresztett fátyolokkal jelentek meg“. Biharban és más megyékben a ruházat csakugyan a kurucz érzelem megújulásával járt együtt, noha nem az „eb ura fakó“, hanem a korona dicsőítése volt a gyülekezés czélja.

Nemcsak az életmódban, a politikai hatalomban is a hún birodalom lett az eszménykép, az a kor, mikor a félvilág a vitéz ősöket uralta „Kiván Ország Régi Ősi, Nagy Attilát“ volt a váradi diadalkapunak „sikertelen“ felirása.

Máshol a nagy udvari ünnep csak a legfelső köröket érdekli, a divat kényszere pedig csak az asszonyokat. Nálunk akkor nemzeti gond volt az öltözködés. Külsőleg is el akartak szakadni a némettől, nemcsak

lelkökben. „A nadrágocskák, haczukák, libernyákok egyszerre tűntek el. Gombkötőink nem győzék verni az arany zsinórt, sujtást, kreppin rojtokat, paszomántot; s Erdélyben, hol minden aranyfonal elfogyott, Kassáról mene a kalpagrojt és mentekötő s nem postaszekeren, hanem, hogy négy nap alatt már vehessék, a leveleket hordó postán. Esztendővel azelőtt még lehete látni kurta mentéket — de most a hosszú menték is eltüntek, vagy csak azon látszottak, a kik rettegésöket bölcseségnek szerették volna nézetni, vagy éhen voltak. Lobogott a Zrinyi kucsmája minden fejen, pipacsszin posztóból, fekete magyar báránybrémjével, s ennél eszesebb fejfödőnk nem lehete, mert legolcsóbb volt s legalkalmasabb; lobogott a kócsagtoll a nyusztos kalpagokon, s prémet növete szája fölött minden". Az uri magyar ruha nem lehet más, mint ünneplő. Ki vonhatta volna ki magát a nemzet, a szabadság ünnepe alól?

Ez a gond természetesen még nagyobb volt az asszonyi renden. „A párisi lipántok helyett asszonyságaink fekete csipkés kontyokat vevének fel, leányaink pártákat s derekaikat vállba szoríták s kötényt kötöttek. A gazdagok nyakukon, mellükön, karjaikon kívül még kötényeiket is elhintették gyöngyfüzéreikkel és aranyláncaikkal, posztóból varraták zöld mentéiket, fehér mellényeiket s veres szoknyáikat, s fekete bársony zsákocskát nyomtak fejükre. Csak az a híja volt, hogy kardot is kössenek." [1] Ezeket a ruhákat nem lehete az ősöktől örökölni. Mennyi foglalkozás, próbálás, bajoskodás és — számla.

A magyar ruha vitézi lovas öltözet. A szabadság

[1] Kazinczy Ferencz: Pályám Emlékezete 138—139. l.

ünnepének pedig jeles része a koronaőrző banderiumok kiállitása, Budára sorakozása, kimutatása annak, hogy a nemes fegyverrel kész megőrizni hazája palladiumát. Annyira nemesi ez a vállalkozás, hogy belőle minden nem-nemest eleve kizárnak. Pestmegye, hogy hivatlan és méltatlan ne vehessen benne részt, megtiltja, hogy más mint nemes járhasson égszin ruhával, feketével, aranyos gombbal és övvel. Megtudták ugyanis, hogy polgár is jár ilyen öltözetben. Kellett tehát gondoskodni lóról, szerszámról, czafrangról, kardról. A ruházaton ki kellett tűnnie a megye színeinek; a csákó, tarsoly stb. formaruha jellegét adta a viseletnek. Tolna-, Abauj- és más megyék mindjárt a legnagyobb, a hadi tanácsnak is becsületére válható aprólékossággal szabják meg a formaruha minden részletét. Az őrködés symbolumait: a baglyot, varangyot (Nyitra) választották meg előszeretettel. Ez mind gondot, munkát követelt. Aztán a correspondentia, az állomások megjelölése Budáig, eleség, takarmány biztositása akkor, mikor a háború és inség következtében kiélt volt az ország. Hogy lehetett volna ennyi hazafias gond és munka közt alkotni is valamit?

De rombolni lehetett, kellett is. Meg kellett szűnnie a rendszer minden foszlányának is.

Ebben maga a kormány járt elől. Oly lázas tevékenységet kell kifejtenie a visszavonásban, mint előbb a parancsban és kivitelben. A helytartótanács február 19-én elrendelte, hogy a földmérés maradjon abban, a számadáshoz nem szükséges személyzet elbocsátandó. Az iratokat a kir. biztosok vegyék át, tisztök leteltével pedig a főispánok vegyék őrizet alá. [1] Ez a legfájóbb sérelmet volt hivatva orvosolni.

[1] 6352. sz.

Egy más rendelet meghagyá, hogy ezentúl a megyék és a helytartótanács közt deák nyelven folyik a levelezés. A német büntető törvény hatása megszűnik. A vádlottakat a hazai törvény szerint büntetik, de a tortura eltörölve marad. A nemesi birtokok fölött egyelőre nem biráskodnak. A még Budára nem küldött káptalani archivumok eddigi őrzőiknél maradnak. Az uzsoráról szóló patens érvénytelen.[1]

A rendek szemében ez a minimum. Már január óta megszűnt a josephinus közigazgatás; a megyék intézkednek és első sorban a földmérésnek és a német nyelv használatának vetnek véget. Most is haragjuk főkép ezen két intézkedés ellen fordul. Magyarul is kezdenek írni, de az uralkodó mégis Werbőczy nyelve marad, hisz a restitutio in integrum ezt követeli.

Vasmegye fenntartja előbbi határozatait az újonczállitást és a gabonaszállitást illetőleg. „Hozzátéve, 1. hogy a gonosz és az egész tartományra[2] vészes földmérésnek vége szakadván, a manipulansok nyájából azokat a nem-nemeseket, kik hadi szolgálatra alkalmasak, ha egy hét alatt el nem hagyják megyénk területét, elfogatjuk, s átadjuk a katonaságnak, hogy ez a léha nép ne váljék az állam terhére.“ Így akarnak eljárni a császári akarat kellemetlen eszközei ellen.

2. A házszámokat, „mint a gyalázatos szolgaság bélyegeit rögtön megsemmisitjük, a földmérés alkalmával földjeinken vagy a határokon elhelyezett jelzőket kitépetjük, a földmérés aktáit rögtön lefoglaljuk és elégetjük. A szolgabiráknak meghagyjuk, hogy az összeirás jegyzékeit a jövő congregatióra hozzák el, hogy szintén el lehessen azokat égetni.

[1] 6330. febr. 19.
[2] Provinciae.

3. Komolyan megtiltjuk a német nyelv használatát úgy a közügyekben, mint az egyházi, polgári és biró-sági igazgatásnál és minden iskolában. Magánbeszélgetésben megtűrjük, ha valaki örömét leli benne.

4. A deákokat, vagyis inkább szüleiket felmentjük az iskolapénz — ezen új adó — fizetése alól.

5. A szombathelyi püspök, kiváltsága értelmében, felügyel a szombathelyi iskolákra.

6. A törvényszéket feloszlatjuk. Új törvényes széket állitunk fel a magistratusból s a táblabirákból; a házassági ügyeket pedig a püspöki szentszék elé utasitjuk.

7. A győri kamarai administratiót felszólitjuk, hogy a vallásalap birtokait megyénkben adja vissza régi birtokosainak. E birtokok eladása vagy bérbe adása ellen ünnepélyesen tiltakozunk.

8. A jövő közgyűlésig minden csütörtökön tartunk kis gyűlést; melyre minden rendnek szabad a bemenete. A halasztást nem tűrő ügyeket az alispán gyorsan elintézheti, jelentéstétel terhe alatt."

Belső-Szolnokmegye Sz. György-napig megtűri az eddigi törvényszéket. A rendes biráskodás május 1-én veszi kezdetét.

„Nagy meggyaláztatása lévén nemzetünknek Magyar nyelvünknek elmellőzésével a dolgok folytatására a német nyelv behozásának csak próbája is, közmegegyezéssel végeztük, hogy vármegyénkben minden dolgok és levelezések magyar nyelven folyjanak, a mai naptól fogva. A tanács és a királyi tábla kerestessenek meg és Hazánkhoz viseltető szeretetöknél fogva kényszerittessenek, hogy szintén kedves anyai magyar nyelvünket használják." Ez nem lehetetlenség,

hisz 1767-ig a guberniumnál is magyar nyelven intézték az ügyeket.

A sóár emelése törvénytelen. Kell, hogy a tanács a szegény nép és a marhatenyésztés megtartása végett elrendelje visszavonását. Ha a tanács Hazafiúi kötelességét és atyai szeretetét velünk április 15-ig nem érezteti, kénytelenek leszünk a vízaknai sót az aknánál egy ftra leszállítani. Ezt a népnek is tudtára adják.

A földmérés II. József szerint is törvénytelen s haszontalan. Az e végre kinevezett k. atyánkfiai által a vármegye ordinarius notariussától a készitett regressorium mellett által vetetődgyék, a városból kivittessék és megégettessék.

Biharban márczius 17-én határozták el a házszámok letörlését. A vármegye házáról pro specimine mindjárt le is vakarták. „Ez véghez ment egy rab által, a ki is akkor pro memoria szabadon bocsáttatott.“

„A dimensionális akták, mint a nemesség kárára czélzók, munkák, hogy megégettessenek, elvégeztetett. Nagy vita után elhatározták, hogy ez az akasztófa alatt menjen végbe. Estve hét órakor 10 szekéren minden summáriumokkal s mappákkal oda vitetvén, csúfságosan meggyújtattak; a máglyába ordo iudiciarius, normális könyvek hányattak; más helyeken pedig német ruhák, kalapok.“

Hasonló auto-da-féket rendeztek Szabolcsban, Zemplénben; a legtöbb megyében. Tán nem a legnagyobb lelkesedéssel, de bizonyára a legnagyobb örömmel ez az ünnep töltötte el a nemesség keblét.

Még ott is, hol nem égetnek, megtesznek mindent

azon munka megbélyegzésére, mely a nemesség lealázására, azaz adó alá vetésére volt hivatva.

Gömörmegye Pelsöczön, márczius 2-án tartott congregatiójában e tárgyban határozni óhajtván, arról értesül, hogy a földmérési acták nagy része még künn van és hogy a kezelők nem is akarják beszolgáltatni, míg díjukat meg nem kapták. Elhatározzák, hogy a nem-nemesektől bekövetelik az átadást, börtönnel fenyegetve őket, ha első intésre be nem szolgáltatják; a nemesek ellen pedig hasonló esetben fiscalis actiót indítanak. Az írásokat, a rendek további végzéseig, őrizet alatt tartják.

A legtöbb megye még azt is követeli, távolítsák el kebeléből az „Assistens-Commandókat“. A megyék ebben meg nem érdemelt gyanusítást látnak, felzúdulnak ellene, mint hűségük kétségbe vonása ellen. Más urat, mint magukat a maguk körében már el nem ismernek.

Így intézkednek ezek a nemesi respublicák nemcsak helyi, hanem országos dolgokban, külön-külön, de azért nagyjában egy értelemben. A particularismusnak alig látszik nyoma, még Horvátországban és Erdélyben sem. Csak Trencsénmegye tagadja meg a helytartótanácstól az engedelmességet, kijelentvén, hogy ily törvénytelen testülettel szóba sem áll.[1] De, bár teljes hatalommal járnak el oly körben, melynek intézése törvényes meggyőződésük szerint csakis tőlük függ, munkájukat még is csak ideiglenesnek, rész szerint valónak tartják. Akár mennyire széthúzók másban, egyben egyetértenek. Diaetát követelnek mindnyájan, mennél rövidebb terminusra. A rombolást

[1] Márcz. 10. Országbirói levéltár.

elvégezheti az egyes nemesi egyetem; az alkotáshoz az egész nemzet akarata, hozzájárulása szükséges.

Így éppen akkor, midőn látszólag megszűnik minden kormány és igazgatás, midőn a központosítás minden eszköze megtagadja a szolgálatot, vagy mint nemzetietlen gyűlöletessé válik, üli legnagyobb diadalát a nemzeti egység eszméje. Üli azért, mert ez az egység nem az institutiókban van meg, hanem a lelkekben.

Jaj annak a népnek, melyet sorsa fordultának válságos perczeiben csak a gyűlölet vezet; jaj annak, mely nem ismer magasabb ideált a réginek visszaállításánál, a történet kerekének megállításánál. És ha minden egyesben a szenvedett sérelem érzése a legélesebb, a magánérdek követelése a leghatalmasabb is; az egészen nem uralkodhatik más eszme, mint a jövő jólétének és szabadságának biztositása. Ezt várta a magyar az 1790—91. diaetától.

Csakis ez állíthatott a közmegegyezés értelmében új rendet a chaos helyébe.

MÁSODIK FEJEZET.

Tervek és előkészületek.

Erkölcsileg tiszta a sokaság hazafias érzése; a czél megjelölésében szinte csalhatatlan az ösztöne. De éppen mivel inkább sejtelmen alapul, zavaros és önmagának ellenmondó, mihelyt a kivitelre kerül a sor. A gondolkodó feladata megjelölni a czélhoz vezető utat; az államférfiúé, annak követésére birni a nemzetet és minden akadály ellenére törvényben, institutióban megvalósitani azt, mi az adott körülmények közt leginkább javára válik a hazának.

Fennállhat-e a magyar szabadság, míg Habsburg ül a trónon, míg az országot fel nem bontható szövetség köti az örökös tartományokhoz?

1526 óta ez a magyar politikának nagy, örökös problemája. Martinuzzi, Bocskay, Rákóczi csak oly muló eredménynyel fáradoztak végleges megoldásán, mint más részről Esterházy Miklós és Pázmány Péter, Károlyi Sándor és Pálffy János, mint a trónon I. Ferdinánd, II. Mátyás és Mária Terézia.

A hol pedig nagy elmék őszinte igyekvése hiábavaló, ott nem az emberekben, hanem a dolgok mindennél hatalmasabb állásában kell az igazi okot keresnünk.

Erősen állott a szabadság ügye a törvényben. Úgy az ország igazgatásának önállását, mint a ne-

mességnek és az összes rendeknek kiváltságait és mentességeit végtelen sok czikkely és záradék erősitette meg, ősrégi, de megerősitett, és a viszonyok követelése szerint új alkotású egyaránt. Corpus jurisunk tele van velük. Ezektől visszhangzottak a diaeták és megyegyűlések termei, ezek szolgáltatták a feliratokhoz, a kormányszékek és megyék repraesentatiójához mintegy a nehéz artilleriát.

Törvényen alapul a király hatalma is. Sok változáson ment át az idők folyamán, gyenge, rosszakaratú vagy idegen felfogású fejedelmek ellenében a nemzet a királyi jogok megszorításában kereste oltalmát. De eredetét, István uralmát, ki „isteni intelem szerint kormányozza monarchiáját", annyi viszontagságok után még mindig fel lehetett ismerni benne. Nem is lehetett azon gyökeresen változtatni, míg Sz. István decretuma díszíti a törvénykönyv elejét; míg a szent koronával a végrehajtó hatalom teljessége száll a törvényesen koronázott fejedelemre, ki azáltal mintegy imádás tárgyává lesz; míg fennáll Werbőczynek az az elve, hogy a nemesség a fejedelemtől, a fejedelem viszont a nemességtől nyeri hatalmát és kiváltságát.

Ezek mellett azonban a fejedelem mellett áll a tényleges hatalom is.[1] Egy nagy birodalom korlátlan ura, melynek segédforrásait alkotmányos ellenőrzés nélkül használja fel. Nem természetes-e az a törekvése, hogy e birodalomban élvezett absolut hatalmat Magyarországra is átültesse? Nem természetes az az igyekvése, hogy hazánk erejét nagy politikai czéljai

[1] Ezt bőven kifejtettem II. József czimű munkám I. kötetében, „a királyi hatalom" czimű fejezetben.

és vállalatai keresztülvitelére felhasználja? Annál is inkább, mert méltósága, a római császárság, oly nagy terheket és feladatokat ró reá, melyeknek a német birodalomból meríthető csekély jövedelemből megfelelni nem képes. Annyival is inkább, mert őt nevelése, környezete, mindenekfölött családi traditiója, sokkal inkább köti Nagy Károlynak, mint Szent Istvánnak birodalmához.

De hatalma itt is erős gyökeret vert, különösen mióta a török kiűzése által nem csak törvényes, hanem erkölcsi alapot is nyert a Habsburgok örökös uralma.[1] Itt áll azóta hadserege, mely kifejezője a császárság internationális helyzetének: minden nemzet fiaiból van összeszerkesztve, a magyarból is, de csak a császár személyének és házának tartozik hűséggel. Ennek a nagy katonai gépezetnek ez az egyetlen erkölcsi rúgója. Felhasználható bárki ellen, az ország ellen is, mely táplálja, melynek fiai ott harczolnak soraiban.

E katonaság egy része állandóan meg volt telepedve. A határőrvidék, a török hatalom hanyatlása óta, mindig kész forrása volt a császárnak, melyből kedve szerint meríthetett embert, akár az európai bonyodalmak, akár a magyar belső ügyek tették ezt szükségessé.

De azonkivül is, az ország számos telepese és lakosa sokkal inkább ragaszkodik a császárhoz, mint a magyar államhoz és törvényéhez. A számos és harczos szerb nép szinte természetes gyűlöletet ápolt a magyar ellen és József császár megjegyezte, hogy ezt fel lehet alkalomadtán használni. A még szá-

[1] Lásd 1687. és 1723. törvények bevezetését.

mosabb oláh a császártól várt védelmet elnyomói ellen, emberi jogot. Első nagy kitörése, a Hóra-lázadás, a császár nevével takaródzott. Bár kisebb mértékben, elhatott a császár parancsszava — nem a királyé — a ruténekhez is. A tóton és ruténen kívül, kit régi megszokottság kötött állapotához, az itt lakó nemzetiségek közt csak azok voltak a magyar alkotmány hívei, kiket az bevett bástyáiba: a horvát és az erdélyi szász.

Még maga a kiváltságos, szabad, uralkodó magyar nemzet sem volt egységes. Mióta a reformatio megerősödött és az udvar legnagyobb erőfeszitésével sem volt kiirtható, a katholikus és a protestáns magyar csak ritkán érzett együtt. Az egyik fél visszaélt diadalával, melyet nem a maga erejének, hanem idegen támogatásnak köszönt, a másikat elkeseredetté tette folytonos mellőzése és elnyomása. Midőn József kiadta a tolerantia edictumát, a magyar nemzetnek egy igen jelentékeny része szabadítóját, mentőjét tisztelte benne.

Nem is szólunk a földesúr és jobbágy közti viszonyról, melyben a gyöngébb fél szintén az uralkodótól várta sorsa javítását, törvény ellenére is. Az elsoroltak eléggé bizonyítják, hogy Magyarország gyöngeségének legfőbb kútforrása megosztottsága, pártossága, mely minden tartós, közös erőfeszitésre képtelenné teszi. A nagyeszű Ligne herczeg Péterváradról azt irja Kaunitz herczegnek: nem kell félni forradalomtól az olyan országban, hol hat hatalmas, egymást vérig gyűlölő párt van: a katholikus, görög és protestáns klérus, a mágnások, nemesek és pórok. Ezek közül legalább négyet mindig könnyen megnyerhet az udvar.[1]

[1] *Qu'on ne craigne* pas la révolution dans un pays, où

Ha eddig mégis valamelyest fenn lehetett tartani az egyensúlyt, azt egyrészt a nemzet legnagyobb részének elszántsága okozta, ha a magyarság léte forgott koczkán, másrészt az európai bonyodalmak felhasználása. A török, a franczia és a porosz természetes szövetséges gyanánt tűnt fel, mihelyt politikája erős ellentétbe jutott a Habsburgokéval.

III. Károly és Mária Terézia alatt az ellentétek kiegyenlítésére, a nemzet békés fejlődésére nyilt kilátás. Ez az a kor, melyben Magyarországon, hogy mai szóval éljünk, nincs komoly irredenta. II. József intézkedései a történeti alkotmány veszedelmével együtt létrehozták a magyar ellenzék összeköttetését a császári politika akkori fő-antagonistájával, a porosz királylyal. Sem az európai politikusok, sem a bécsi államférfiak nem tartották akkor lehetetlennek Magyarország felkelését és teljes függetlenségének kivívását, porosz és lengyel segítséggel.

Ezen combinatio megelőzésére vonta vissza József császár rendelkezéseinek egész rendszerét. A császári hatalom Magyarországon megbukott; az volt a kérdés, megmaradhat-e a Habsburgok örökös joga?

Nem szabad hinnünk, mintha a bécsi főtisztviselők és katonák egykönnyen eresztették volna ki hatalmuk köréből azt az országot, melyet már kész zsákmánynak tekintettek. A rendszerrel együtt természetesen meg kellett szűnni a központi hatóságok, különösen az államtanács törvénytelen, de megszokott befolyásának a magyar ügyekre. Egy egykorú hiteles feljegyzés szerint, „B. Spielmann játszotta József beteg-

il y a six partis puissants qui se détestent, le clergé catholique grec et protestant, les magnats gentilhommes et paysans.

sége napjaiban a főszerepet, mint az antiroyalisták palladiuma. Ő vitte oda a dolgot, hogy Magyarország részéről Kaunitz herczeghez folyamodtak közbenjárásáért a császárnál és királynál. Ebből következett aztán, hogy az államtanácsot kizárták a legfontosabb ügyekből. A magyar ügyeket a főkanczellár, gróf Pálffy vezette gróf Majláth alkanczellárral, Pászthory referenssel és Mikos udv. tanácsossal, B. Spielmann közbenjárásával. Tudtommal gr. Teleki Sámuelnek, kit egészen elhanyagoltak, meg se engedték, hogy kártyájukba nézzen. Ők vitték keresztül a császárnál a rescriptum repositoriumot, minden későbbi baj legfőbb kútforrását." [1]

Ebből következett a József császár által elmellőzött Kaunitz herczegnek ismét döntő befolyásra jutása. A császár utolsó heteiben és azon rövid interregnumban, melyet Leopold trónörökös távolléte idézett elő, valósággal ő kormányozta a monarchiát. Úgy a megyék, mint egyes hazafiak jól voltak tehát értesülve, midőn benne tisztelték a magyar alkotmányos szabadság helyreállításának legfőbb előmozdítóját.

A további irány kitűzése azonban első sorban az új uralkodótól függött.

Leopold levelezése fiával, a Bécsben tartózkodó Ferencz főherczeggel mutatja, mikép fogta fel a sokat tapasztalt, nagyeszű fejedelem viszonyát Magyarországhoz bátyja halálos betegségének napjaiban és az azt követő válságos hetekben. [2]

[1] Jegyzet a Balassa-levéltárban aláírás nélkül. Valószinűleg Izdenczy írása.

[2] Egy kötet a bécsi állami titkos levéltárban. Lettres de l'Empereur et Roi à son altesse royal l'Archidue François. 1790. Közlését Győry Árpád úrnak köszönöm. Kiadatlan és felhasználatlan.

Február 16-án Firenzéből megírja fiának, mikép hatott reá az a hír, hogy bátyja, kinek betegségét nem tartották nagyon veszélyesnek, el van veszve, és az a parancs, hogy menjen Bécsbe. Gondolhatja, mennyire izgatta és búsította ez a tudósítás. El is utazott volna mindjárt, „de mivel előrelátom, hogy tán sohasem jövök vissza ide, rendbe kell előbb hoznom mindent: ügyeimet, érdekeimet, a pénzt, embereket, irásokat, hogy rendben hagyhassam itt ezt az országot. Intézkednem kell nagyszámú családomról, elő kell késziteni gyermekeim utazását Bécsbe, ha erre szükség lesz. E hó 22-én indulok és márczius 1-én Bécsbe szándékozom érni, ha a lombardiai rossz utak és a tiroli út nem tartóztatnak."

A későbbi levelekben a legnagyobb tevékenységet és szilárdságot teszi fia kötelességévé, azon esetre, ha ő felsége kidőlne. Felhatalmazta arra, hogy szükség esetén az ő nevében járjon el.

Febr. 25-én veszi gyors futárral a császár halálának hirét. Fiát felhatalmazza, hogy addig is, mig ő megérkezik, függeszszen fel minden határozatot oly ügyben, mely veszedelmesnek látszik, vagy újitás. Vegyen részt a conferentiákon Kaunitznál, de ne döntsön, csak szótöbbség szerint. A fontosabb ügyeket pedig ott is tartsa függőben.

„Hasonlókép feljogositom, hogy részemről mondja meg a magyar kanczellárnak, hogy készitse elő a magyar országgyűlés összehívásához, az alkotmány által megszabott határidőben szükséges expeditiókat, oly módon, hogy teljesen fenntartsa az ország statutumainak régi és igazi formáit a király választásában és koronázásában. Ezt azért tegye, hogy eleve tudják szándékomat e tekintetben teljesen megfelelni

a birodalom kiváltságainak és szabályainak és hogy megérkezésem után mindjárt szétküldhessem a meghívókat."[1]

Harmadnap azt jelenti, hogy beteges állapota miatt el kellett halasztania utazását. Hétfőn utazik, jövő hét szerdán érkezik Bécsbe és ott két nap nyugszik. Ferencz jöjjön eléje Klagenfurtba. Távolléte alatt vétesse szoros őrizet alá a boldogult császár irományait; ez a legfontosabb dolga.

E levelezésben a magyar ügy az egyetlen politikai jelentőségű tárgy. Az új király kezdettől fogva alkotmányos alapra áll: teljesen ragaszkodni akar a koronázás régi formáihoz. Annyira alkotmányos, hogy előbb használja a constitutio kifejezést, mintsem az Magyarországban divatba jött volna. A mellett a legbámulatosabb, szinte naiv járatlanságot árulja el közügyeinkben. Királyválasztásról beszél, ő a trónörökös is. Honnét is tudja Toscana nagyherczege, hogy a magyar királyválasztás 1687 óta megszűnt és hogy ő ott örökös jogon van hivatva uralkodni?

A mellett azonban nagy súlyt helyez az ország közvéleményére. Tudnia kellett, hogy ott nagy a zavar és az elégedetlenség, hisz elég nyilt oppositióban állott ő maga is József erőszakos politikájával. Nővérével, Mária Krisztinával, Magyarország előbbi

[1] Pareillement je vous autorise à dire de ma part au chancelier de Hongrie de préparer les expéditions nécessaires pour convoquer en terme établi par la constitution la diète de Hongrie dans les formes anciennes et vraies des statuts du Pays pour procéder à l'élection et couronnement du Roi, afin qu'on sache d'avance mon intention à cette égard de me conformer entièrement aux privilèges et statuts du Royaume, et que je *puisse d'abord les* expédier à mon arrivée.

helytartónőjével együtt, a mérsékelt, az „előitéleteket“ kimélő politikának volt szószólója előbb is. Mária Terézia szelleme és politikai tehetsége, Magyarországhoz való hajlandósága e két gyermekében mutatkozik leginkább. Ebből származik az az optimismus is, mely éppen nem számol a bekövetkezhető nehézségekkel. Leveléből az tűnik ki, hogy a választás és koronázás törvényes szertartását teljesen elegendőnek tartja az ország teljes megnyugtatására és birtokba vételére. Ezek alapján a kanczellária azonnal közölte az örömhirt és a helytartótanács már márczius 5-iki rendeletében értesitette a megyéket a király elhatározásáról. [1]

Magyarország iránt követendő eljárására még az is világot vet, hogy febr. 25-iki levelében arra kéri fiát, adja át legszivesebb üdvözletét Kaunitz herczegnek, ki tudja, mennyire tiszteli őt.

A kormány iránya tehát most első sorban azon magyar államférfiaktól függött, kikre Kaunitz hallgatott: gróf Pálffy kanczellártól és gróf Zichy Károly országbirótól.

Pálffy mintaképe volt a magyar főtisztviselőnek, minővé az Mária Terézia és József keze alatt fejlődött. Művelt, munkás, minden iránt érdeklődő, jóakaró férfiú. A kor divatja szerint szabadkőműves; II. József idejében nagymestere az összes magyar páholyoknak. Hazája javát őszintén szivén viselő, törvényét ismerő, azt minden alkalommal a császár előtt felidéző. De személyes viszonya a császárhoz, udvari nevelése, monarchikus meggyőződése, belátása az európai ügyek folyásába képtelenné teszi őt a hathatós ellenállásra.

[1] 8168. sz.

Szabadelvűségénél fogva különben is sokban egyetért Józseffel, jól látja a magyar alkotmány hibáit, szeretné annak visszaéléseit eltörölni, de lényegéhez teljes szivével ragaszkodott. Inkább mérsékelni igyekezett a császár reformáló buzgalmát, mint gátolni. Egyformán tartozván az uralkodóhoz és a néphez, gyönge volt mindkettővel szemben és így inkább az események vezették, mintsem hogy ő adott volna azoknak irányt.

1788 ősze óta egyre javasolja az országgyűlés egybehívását, a sérelmek orvoslását. A császár nem hallgat reá, rossz akaratnak tulajdonitja állhatatosságát. „Szeretnének mindkét rész kedvében járni, mert dicsekedni, dicséretet és tekintélyt akarnak szerezni az által, hogy ezt kieszközlik a nemesség részére.“ Akkor Pálffy még bizott az országgyűlés eredményében, a király és nemzet közti jó viszony gyors helyreállásában. Azóta annyira elmérgesedett ez a viszony, hogy csak a legnagyobb engedékenység és tapintat veheti elejét a fegyveres kitörésnek. A január 28-iki rendelet kieszközlésében tán őt illette meg a főrész. Ezentúl azonban nem ment. Mária Terézia hagyományán túl politikai gondolkodása nem emelkedett.

Pászthory Sándor, a közjogi ügyek fényestollú referense a kanczelláriánál, a lényegben megegyezett elnökével. De fiatal, lelkes, nagyratörő férfiú, kiben egyaránt él a nemzetéhez való ragaszkodás és a XVIII. század nagy felvilágosító és felszabadító eszméi iránt való lelkesedés. Ő képviseli a bécsi hivatalos körökkel szemben leghatározottabban a magyar álláspontot.

Gróf Zichy Károly országbiró, ereje teljében levő *nagyravágyó* ember. Alig 37 éves, de már több

éve áll Magyarország élén, oly nagy tekintélylyel, hogy gúnyból gyakran nevezték magyar királynak, nejét pedig, herczeg Khevenhiller-Metsch főkamarásmester leányát, magyar királynénak. Káprázatos előhaladását fényes tehetségén kivül a császár kegyének és bizalmának köszönte. Ő sokkal készebb eszköze az uralkodónak, mint Pálffy, de mihelyt megingani látja a rendszert, sokkal határozottabban ellene fordul. Jobban is ismeri az ország hangulatát, körülötte Budán élénken nyilatkozik a magyar érzés, mely csak eltompulva hatol fel Bécsbe. 1790 elején a leghatározottabban figyelmezteti a császárt, hogy küszöbön áll a forradalom és azon csak az országgyűlés gyors összehívása és a megyei választás elrendelése segithet. Férfiasan, komolyan meg is áll azon meggyőződése mellett, hogy csak a nemzet kivánságainak kielégitése szerezhet nyugalmat.

Kivüle a helytartótanácsban báró Podmaniczky József, Darvas Ferencz és Vay József a vezető elmék. Mindhárman vezetői a nemzeti mozgalomnak. A megyékre való befolyásuk abban nyilvánul, hogy előkészitik, elősegitik a rendszer bukását, a nemzeti igazgatásnak békés restauratióját. Mindhárom protestáns. Mellettök nagy szerepre volt még hivatva a királyi tábla alelnöke, a katholikus Skerlecz Miklós, talán e kor legnagyobb politikai tehetsége.

Ez az általában mérséklő és engesztelő irány, mely a királyhoz és az országhoz való hűséget egyesitette magában, erős támaszt talált a katholikus egyház első főpapjában, gr. Batthyány József primásban. Senkinek nem jutott nehezebb feladat József császár korában, mint neki. Az uralkodó iránt való hűsége és odaadása összeütközésbe jött nemcsak hazája iránt

való kötelességével, hanem egyházi állásával is. Míg lehetett, enyhített és közvetített, aztán félrevonult. Udvari, hű ember volt. Csak egyházának veszedelme, az a belátás, hogy annak az ősi alkotmány több biztosítékot nyujt, mint a királyi kegy, tette őt ellenzékivé. Az ecclesia militans harczos tagjai nem voltak megelégedve szelidségével és a lehetőség határáig menő engedékenységével, de az eredmény az ő eljárását igazolta. Az egyház az ő vezetése alatt diadalmasan kiállotta ezt az ostromot is. Így személyes jelentősége mind inkább előtérbe lépett. Állását pedig nemcsak primási hivatala tette országossá, hanem az a körülmény is, hogy a nádori szék nem lévén betöltve, ő volt a régi közjog értelmében az első méltóság betöltője. Az egyházellenes támadás visszaverésével természetesen növekedett azon tényező ereje és befolyása, melynek akkor ő állott élén. Mindent összevéve: „hazánk főoszlopai" közt, a hogy akkor a nagy kormányszékek vezetőit szokták nevezni, tekintélyben, népszerűségben ő állott legmagasabban.[1]

Bécsben a josephinus-rendszer legtöbb eszköze megalkudott a körülményekkel, belétörődött az új helyzetbe és nézetét az új uralkodó akaratától tette függővé. Nagyjában a Mária Terézia-kor megújulását várták ott is, vagyis a központosítást József erőszakossága nélkül, a rendi uralmat a szigorúan vallásos színezet nélkül. A centralisatio igazi kohója, az államtanács is meghajtott. De magyar tagja, Izdenczy József, nem. Ő egész egyéniségét azonosította a Werbőczy szelleme ellen való küzdelemmel. Ő teljesen azonosította magát a királyi teljhatalommal, Magyar-

[1] Kazinczy feljegyzései a M. T. Akadémia kézirattárában.

országnak provinciává sülyesztésével. A rendszer bukásában személyes kudarczát látta és a renegatus teljes dühével harczolt tovább is. Ő az, ki veszélyt, elszakadási vágyat lát minden magyar mozgalomban és nem győzi eléggé ajánlani a szigorú megtorlást.

Nemsokára tehetséges és fáradhatatlan segítőre talált a volt bán és királyi biztos, gr. Balassa Ferencz személyében. Ez kész eszköz volt mindig, hosszú, hivatalos pályája alatt. Ő volt az, ki, mint koronaőr, a koronát József parancsára elvitette Bécsbe. Személyes sérelme tette őt most a magyar alkotmány ellenesévé. A régi rendszer emberei közt a változás beálltával őt üldözték legjobban. Ezért lett ő, kinek addig soha nem volt önálló meggyőződése, a bosszú vágyától ingerelve, királyibbá a királynál is.

Leopold békés és engesztelő iránya köztudomású lehetett Bécsben is, úgy mint Budán. De éppen az a hatóság, mely egész hagyományánál és hivatásánál fogva legjobban függ a király személyes akaratától, a hadi tanács, úgy látszik, nem veszi észre a végbement változást. A hadvezetésnek sohasem lehetett nagy érzéke alkotmányos, szabadsági kérdések iránt, annál inkább természetében gyökerező a vágy, a már egyszer elért eredményről nem mondani le soha; jogtalanságot, a monarchia veszedelmét látni mindabban, mi József alatt elért mindenhatóságát béníthatná.

Ha valahol, ebben a hatalmas intézményben élt és uralkodott a központositásnak, az absolut uralomnak szelleme. Csakhamar kitűnt, hogy az önálló, szinte független az uralkodó személyétől. Független a vezetéstől is. A derék, öreg gr. Hadik András Józseffel egy időben dőlt ki. Helyét nem töltötték be;

nem volt, ki pótolja. Gróf Browne és gróf Tige lovassági tábornok, kik ideiglenesen elnökei voltak a kormányszéknek, éppen nem voltak politikusok. De mivel e szellem élt; mivel a generálisok közt és a tisztikarban csak annyira uralkodott, mint az irodában, kellett, hogy méltó képviselőt leljen. Ez Dürkheim referens volt, munkás, belátó, ügyes férfiú, a hadi tanács igazi vezetője. Testestől-lelkestől császári katona, és éppen mert nyugodtabb és igazságosabb, a leghatalmasabb segítője az Izdenczy-Balassa-féle törekvéseknek.

Világos, hogy a bécsi politikai irányzatok megjegeczedése első sorban a magyar mozgalmaktól függ. Ha a trónváltozás nem jár nagyobb rázkódással; ha Leopold koronázása nagyobb akadály nélkül megy végbe, a Kaunitz-Pálffy-féle irány marad uralmon, annál is inkább, mert a fejedelem lelkületénél és meggyőződésénél fogva ahhoz hajlik. Ha ellenben valószinűvé lehet tenni a király előtt, hogy minden engedmény csak újabb áldozatot von maga után és hogy a magyarok nem is törvényes jogukat akarják, hanem az elszakadást, Izdenczy és Dürkheim politikája nyer igazolást.

A két irány már a király Bécsbe érkezése előtt összecsap. Összeütközésük már azért is figyelemre méltó, mert mintegy tükörben mutatja nemcsak a fennforgó kérdéseket, hanem a személyeket is.

Budán báró Barco lovassági tábornok az országos katonai parancsnok. József idejében a titkos policia is alatta állott. Ez most sem szűnt meg. A titkos feladások most is hozzá érkeznek, épp olyan czélzattal, mint előbb, ő pedig tovább adja azokat felettes hatóságának, a hadi tanácsnak, elintézés végett.

Világos, hogy sem a katonának, sem a németnek

nem volt akkor jó dolga Magyarországon. Mindegyikben elnyomót láttak; pedig jaj annak, ha elbukott. A megyék az Assistenskommandóktól szabadulni akarván, megtagadják tőlük a szállást és az élelmet, az egész ország pedig örvend, hogy kifogott a németen és katonán, és kiki a módja szerint, sokan elég durván, éreztetik velök, hogy idejök lejárt.[1]

Természetes, hogy a megyei congregatiók és azok határozatai legtöbb munkát adnak a feladóknak. De a mellett titkos jelentések felkelés-előkészitésről, lázitásról szólnak. Cserencsén János gömörmegyei evang. pap egy bizalmas ember előtt azt mondta, hogy általános felkeléstől kell tartani.[2] Ugyanazon megyében Pongrácz Boldizsár összehívta a községet és igy szólt hozzájuk: mi nemesek most veletek jól felkötöttük g . . . . nkat.

A mint a jan. 28-iki rendelet nem hozza meg a várt csillapitást és a mozgalom nőttön-nő, Barco Hermann von Kornfeld kapitányt küldi szóbeli utasitással a hadi tanácshoz. Főpanasza a banderiumok ellen irányul. A koronaőrző nemesek uniformist készittet-

[1] Mikor a koronát Budára hozták, gróf Zichy Károly ki akarta nyitni a ládát, de nem nyílt. „Németül más kulcsot kérvén, melyre mond egy ott álló magyar úr, Nemes Zsigmond: „Kegyelmes uram! nem német korona az, nem tud az németül; próbálja Excellentiád magyarul, s úgy szóljon hozzá, majd kinyilik." Melyre mindenek elmosolyodván, a judex curiae is magyarul kinyitotta a ládát."

Rosszabbul járt az a német, a ki kérdezte, nem akasztófa-e az Attila nevével ékeskedő diadalkapu? Melyért azonnal lerántatott s 25 pálczát kapott.

A koronának Budára érkezése idején meglehetős goromba versek keltek ki azon hölgyek ellen, kik még nem vetették le a német ruhát.

[2] Barco jelentése. Buda, febr. 14. Hadi levéltár. 288. szám.

nek, generalis szalaggal, császári portépével. Toborozzák a fiatal nemeseket és felváltják egymást, mi előbb nem volt szokásban. Báró Orczy László, a commendansuk, ezredes czímet vett fel, Jankovics és Almássy Ignácz udvari tanácsos pedig kapitányok. Van-e ehhez joguk? A katonasággal illetlenül bánnak. Schmaler generalist két banderista az utczán ide-oda taszigálta; a Toscana-ezred egy tisztjével is összevesztek. Barco felszólította Zichyt, csináljon rendet, de eredmény nélkül.

Természetes, hogy a hadi tanács mindezt nagyon komolyan veszi. Az az álláspontja, hogy az államban csak a törvényes hadi erő lehet szervezve és uniformisban, mi helyes, és hogy e bandériumok mögött komoly forradalmi tervek lappanganak, mi nem bizonyos. „Helyes, hogy most nem szabad éles rendszabályok által nagyítani a bajt. De oly tömeg ellen, mely az engedékenységben eszközt lát arra, hogy akaratának szabad folyást engedjen és minden rendet felbontson, fel kell lépni, óvatosan, de komolyan, és ha szükséges, nyomatékkal.[1] Minthogy nem képzelhetem el, hogy a mágnások és elöljárók ebbe beleegyeztek, és mivel az ilyen dolgok nemcsak a közjót támadják meg, hanem a magyar alkotmányt is, valóban nem értem, miért nem parancsolt rendet a helytartó elnök úr, mindjárt első felszólalása után."

A nemesi őrségnél erősen isznak és kártyáznak, szidják a katonaságot, a királyt és a helytartótanácsot. „Ha a kormány ennek nem állhatja útját, ítélje meg Excellentiád, mi várható. Nagy változásoknál az engedékenység nem szerez rendet. Értesítjük a dolog-

[1] Mit Glimpf und Behutsamkeit, aber auch mit Ernst und *nach Umständen* mit Nachdruck. U. o. Válasz Barconak. 3351. sz.

ról a magyar főkanczellárt és jelentést teszünk ő Felségének is.“

Pálffynak is ir Dürkheim, megjegyezvén, hogy tudomása szerint a banderiumok felállításához előleges királyi jóváhagyás szükséges és kérve őt, akadályozzon meg tekintélyével minden elfajulást. A kanczellár erre szárazon azt válaszolja, hogy ő is, Zichy is, tudják kötelességüket és figyelemmel kisérik, mi történik az országban.

A hadi tanács eljárása minden elfogultsága mellett jóhiszemű. De Barcoé nem volt az. Ő tudja, hogy érkezőben a király. Ha olyan jelentésekkel fogadják, melyekből kitűnik, hogy Magyarország a forradalom küszöbén áll, hogy a kormány emberei is részt vesznek a mozgalomban, a polgári kormány feje pedig tétlenül nézi, vagy éppen előmozditja azt, világos, hogy csak a katonaság megbizható. Ebből pedig önként következik az erőszakos eljárás elrendelése.

A márczius 9-iki jelentés még sötétebb szinben tünteti fel a dolgokat. Zichy is, kinek gondoskodása a közjó felől köztudomású, bizonyára tett jelentést. De hogy sok illetlenségnek nem vetett véget, annak az az oka, hogy ő vele sem bánnak különben[1] és úgy ő, miként a többi elöljáró, félelemtől sújtva, nem mer fenyegetéssel élesen fellépni. A nemesi fegyveres csapatok alakitása sérti a katonaság tekintélyét. Még rosszabb következések származhatnak a nyilvános hajlandóságból a német nemzet üldözésére és megvetésére és a nyilvánvalóan magas mértékben bűnös vállalkozásokból. Ő sem tartja helyesnek az engedékenységet, hanem kellő időben hathatós közbelépésre készül. A módot az adja meg, hogy előbb

[1] Unangenehmen Begegnungen ausgesetzt.

figyelmeztetik a kevésbbé fegyelmezett nemesi csoportokat és a népet viselkedésük illetlenségére és felfedezett rossz érzésük gyalázatosságára, aztán pedig a legkisebb kihágást is büntetéssel fenyegetik, személyválogatás nélkül.

Mindenesetre ez lett volna legbiztosabb módja a forradalom előidézésének. Ez a forradalom pedig annál vészesebbé válhatik, mert a hadi tanács értesítése szerint a nemesek eljárása hasonló bánásmódra birhatja a népet az urak ellen.[1]

Zichy akkorra Bécsbe jött a többi országnagygyal együtt a király üdvözlésére és a követendő politika megállapitására. Batthyány primás már febr. 27-iki levelében kifejtette ez utazás szükségét és egyúttal megjelölte azokat is, kiknek jelenléte kivánatos. Magán és a többi főméltóságokon kivül a Bécsben időző gr. Széchenyi Ferenczet és gr. Forgács Miklóst, Illésházyt, Esterházyt (ifj. Ferencz) és Sztárayt is ajánlja mint olyanokat, kikre a felizgatott nemzet hallgat.[2] Az országbiró azonnal belátja, miről van itt szó. Levele Barcohoz mutatja, minőnek óhajtja a jövő politikát.

Jelentése annál jobban meglepte, mert személyét is érinti és pedig oly módon, mely nem felel meg annak a baráti bizalmas viszonynak, melyet köztük fennállani vélt.

„Excellentiád azt javasolja, hogy ezentúl mellőzzék az elnézést és a szelidséget a nemzettel szemben, és hogy minden kihágást, személyválogatás nélkül, keményen büntessenek. Mennyire sértené ez azt a nemzetet, mely Excellentiádat mindig szerette és tisztelte, ezt megitélni tulajdon érzésére és belátására bízom.

[1] Browne jelentése a királyhoz márcz. 5.
[2] *Kancz.* eln. akták 65.

E javaslat elfogadása a mostani viszonyok közt olaj volna a tűzre. Leendő uralkodónk jóságos emberi lelkületétől, a mennyire e rövid időben megismertem, azt reménylem teljes meggyőződéssel, hogy ő, bátyja szomorú példájától elriasztva, nem ezen, hanem épp az ellenkező úton fog haladni. Ebben munkálkodni lesz mindig egyik legszentebb, legédesebb kötelességem."[1]

A magyar előkelő körök akkori gondolkodását megvilágítja gr. Wiczay Mihály levele gr. Széchenyi Ferenczhez.[2] Wiczayt Győrmegye, melynek főispánja volt, Budára küldte a korona fogadtatására.

„Budán minden csendes és az országgyűlés hirétől mindenki a legjobbat várta. De én nagyon kételkedem benne. Az osztrák ház elleni gyanú a legmagasabb fokra hágott, úgy hogy a kanczellár jelentése leendő királyunk óhajtásáról, hogy az országgyűlést és koronázást lehetőleg siettesse, alig tett valami benyomást. Éppen oly általános a bizalmatlanság az országnagyok és főemberek iránt is. Az országbiró fiatal ember, a nemzet nyelvét alig ismeri, a magyar jogokat illetőleg sophismákkal van tele, végtelen az ambitiója, hogy nádor lehessen, majd csupán patrióta, majd csupán royalista. Meg kell vallanom, hogy mikor nála voltunk, úgy beszélt, mint okos ember, ki szivén hordja hazája javát. De ebéd után kissé eljárt a szája. A primásban még legjobban bizik az ország, de felfogásával az egyházi ügyeket illetőleg, mely néhány elejtett szavában nyilvánult, nem értenek egyet. Már el is utazott.

[1] Bécs márcz. 13. Hadi levéltár 4125. sz.

[2] Márczius 10. Hédervár. Nemzeti Múzeum, Széchenyi-levéltár.

Úgy mondják, hogy a kanczellár túlságosan az udvar embere. A legkisebb akadály is elijeszti. Hamar fellobban, de buzgósága állhatatosan támogatni hazáját, csakhamar elernyed. Bánffyt az Erdélylyel határos vidékeken nem kedvelik. Miért? nem tudom. A tárnokmester: vén asszony.[1] Nem tudja, mely párthoz álljon. A personális úgy jár-kel, mint a róka, ki nem talál lyukába. Pestmegye úgy bánt vele, hogy eret kellett vágni rajta. Ő is elutazott.

Különben az urak közt (én ugyan nem vettem észre) nincs egyetértés, sem érzelemben, sem alapelvekben. Végtelen ambitio, cselszövés, fél megoldások keresése, de egyúttal félelem a nemzettől.[2] Ezért a jóérzelmüek attól félnek, hogy inkább összebonyolitják, mint eligazítják az ügyeket; attól félnek, hogy a cselszövésből meghasonlás, ebből meg az ország romlása következik. Fel is tették magukban, hogy azon esetben, ha az urak a nemzet nevében tennének javaslatot és compromittálni akarnák a nemzetet, mindezt semmisnek nyilvánitsák. Ezért szeretném, ha az ország minden vidékéről többet is hivnának Bécsbe, hogy az ország igazi érzelmét előadhassák. Ebben a dologban csak az egyenes út vezet czélhoz; fél megoldással megcsalják a királyt is, az országot is.[3]

Ezt nem hiába irom. Még az elutazásuk előtt arról tanácskoztak a meghívottak a hozzájuk jövőkkel: minő áldozatokat hozhat az ország mindazon jóért, mit a meghalt és a jövendő király tett. De ezt senki

[1] Végh Péter.

[2] Unbegrenzte Ambition, Cabalen, medii termini, zugleich aber Furcht vor der Nation.

[3] Durch Nebenwege und Mediis terminis wird gewiss der *König und* das Land betrogen.

sem akarta megérteni. Az volt a válasz: ha az ország törvényes alkotmányát helyreállitják és eléggé biztosítják, bizonyára gondja lesz arra, hogy királya iránt való háládatosságát tanusitsa.

Több megye ugyancsak messze ment kihágásaiban; igaz, hogy még rosszabbtól féltem. Félek, ha soká tart ez az állapot, még rosszabb következik. Erőszak nem használ, csak meggyőzés és a becsületérzésre hivatkozás segíthet.

Milyen véleménynyel lehet az a fejedelem, kivel új szerződésre akarnak lépni, ki mindent megtesz a nemzet régi szabadságainak erősitésére, ha ez a nemzet (igaz, hogy nem az egész) ezt a kis időt sem akarja bevárni és egyes testületei eleve czélszerűtlen intézkedéseket tesznek."

Az volt tehát a kérdés: képviselik-e az országnagyok a nemzetet. Összefügg ezzel az a másik, még fontosabb: egyáltalában adhatnak-e tanácsot Leopoldnak, kit az ország még nem ismert el királynak?

Pestmegye már márczius 1-én határoz e tárgyban. Megbízik abban, hogy a primás, az országbiró és a kanczellár, kiknek hazaszeretetéről meg vannak győződve és kiknek belátásában és ügyességében megbiznak, „a fenséges királyi herczeg" előtt előadják az ország igazi állapotát. Csak így lehet a hosszas bizalmatlanságnak az ország és a felséges ház közt véget vetni. Minthogy az eddigi sanctiók megszűntek, új biztositékokra van szükség, melyeket csak a diaeta adhat meg, hitlevél és koronázás útján. E diaetát hivassa tehát össze, vagy az országbiró által, vagy hivja össze provisoriusan, maga ő Fensége, mentől gyorsabban.[1] Bizalom — de szoros utasítás mellett.

[1] Pestm. protocolluma. Nyomtatásban. 1790 márcz. 1.

Márczius 3-án Fehérmegye egyenesen felszólítja az országbirót: hivja össze az országgyűlést. Nem koronázott királyt ugyanis nem illeti meg ez a jog: Ha két hét alatt nem kapnak választ, a megyék, egyetértésben fogják megállapítani, mit követel a közjó.

Szabolcsmegye különben is a legszélső, most is a legnyiltabb. Megírja az országbirónak, hogy elvárja tőle és Bécsbe hivott társaitól, hogy ők maguk legjobban tudják, mennyire nincs semmiféle megbízásuk az országtól. Az 1723. 2., 3. törvényen alapuló osztrák örökösödési jog a hozzá kötött feltételek meg nem tartása miatt megszakadt, és igy ők nem bocsátkozhatnak semminő tractatusba, sem a koronázást, sem más közügyet illetőleg az országgyűlés határozata előtt, sem nem előzhetik meg semmiben a diaeta végzését. Ezért őt és meghívott társait mindettől, mint az ország compromittálásától eltiltják.[1] Őt pedig, a törvényesen megállapitott büntetés mellett, az 1608. III. t.-cz. értelmében kérik, kényszerítik, hívja össze május 1-ig a diaetát.[2] Tehát teljes megvonása az alkudozáshoz szükséges bizalomnak és felhatalmazásnak. Hasonlóan jár el Zemplén és Gömör.

Király-e Leopold? Annak ismerik-e el?

Szabolcsot kivéve minden megye elismeri jogát a trónhoz. Királyi herczegnek, trónörökösnek tekintik mindenütt. De abban körülbelül mindnyájan megegyeznek, hogy bátyja halála által még nem lett király; csak a koronázás által válik azzá. Az örökös jog mellé, melyet nem tagadnak teljesen, a nemzet beleegyezése lép mint a királyi hatalom gyakorlásához szükséges döntő tényező.

[1] Jure nostro cum inhibitione deposcimus.

[2] *Márczius* 14. levél.

Egyelőre csakis a kanczellária és a helytartótanács adják meg neki a felséges czímet, midőn szándékát, hogy országgyűlést hiv össze, tudatják a rendekkel. De nevezetes, hogy még az országbiró is csak „leendő uralkodónknak" nevezi márczius 13-án, tehát midőn már Bécsben volt és átvette a kormányt, és szintúgy szól róla a nagyon loyalis gr. Wiczay is néhány nappal előbb.

Mert odáig fejlődtek a dolgok, hogy már nem a kormányrendszer vagy a kormány férfiainak változása forgott szóban, hanem az örökös jog következései, sőt megállhatósága jöttek kérdés alá.

Leopold márczius 12-én este érkezett Bécsbe. Másnap fogadja minisztereit, kiktől főképen teljes őszinteséget, igazmondást követel.[1] A magyar ügyeket illetőleg már megállapodásra jutott velök. Márczius 14-én kiadott leiratában tudatja trónfoglalását és kijelenti, hogy az ország törvényeit, szabadságait és egész alkotmányát fenntartja, hatóságait pedig megerősiti. Fenntartja egyelőre a január 28-iki resolutióban fenntartott három pontot is; ezek módositása a jövő országgyűléstől függ. Megtörténik a nép terhei könnyitésére is az első lépés s a só árát mázsánként egy forinttal leszállítják.

Így a fejedelem lehető alkotmányosan akarja a mult, absolut uralmat összekötni a maga törvényesnek igérkező kormányával.

Látjuk ezekből, minő körben forog ott az úgynevezett intéző körök gondolkodása, úgy a bécsi és budai tanácstermekben, mint a megyék zajos gyűlé-

[1] Gr. Zichy Károly levele a királyhoz, 1791. február 25. zsélyi levéltár (másolat).

seiben. A legközelebbiből indulnak ki: a pillanat nehézségéből. Abból akarnak kibontakozni, egyik részről a trónöröködés elfogadása és a törvényes uralkodás megkezdése, másrészt az alkotmány folytonosságát biztositó feltételek megállapitása által. De a pillanat kérdésével legszorosabb összeköttetésben áll egy elsőrendű közjogi elvi kérdés és egy még ennél is fontosabb gyakorlati kérdés. A közjogi kérdés az: gyakorolhatja-e az örökösödés joga szerint trónra hivatott fejedelem a királyi jogokat hitlevél kiadása és koronázása előtt? A gyakorlati pedig az: az ország akkori állapota nem teszi-e egyáltalában lehetetlenné a Habsburgok uralmát?

Hivatásos politikusoknál nem ritka, hogy a nap feladataiban elmerülve, csak a legközelebbi bajon akarnak segiteni; csak a holnapig gondolnak. Pedig az a napi kérdés csak egy láncszszeme az országokat mozgató gépezetnek. Az egésznek ismerete, előzményeinek és következéseinek megmérlegelése nélkül érthetetlen; megoldása értéktelen férczmű.

Csak ki a nemzet egész gondolkodásáról, lelki életéről adhat magának számot, képes az egyes részletet az egészbe beilleszteni, annak jelentőségét felismerni; a mennyire emberi szemnek adatott, beláthat a jövőbe.

E válságos napokban három emlékirat készült, azon szándékkal, hogy a jövő feladatait kitűzze. Szerzőik és tartalmuk egyaránt méltókká teszi őket figyelmünkre. Szerencsés véletlennek mondható, hogy mindegyik más-más irányát világitja meg közéletünknek, más-más csapását jövő fejlődésünknek.

Hajnóczy József nem-nemes létére József korában Szerém vármegye alispánja lett. A császár rendsze-

rének bukásával előrelátható volt, hogy e hivatalát elveszti. Bécsben jár, hol hatalmas pártfogói, gróf Széchenyi Ferencz és Pászthory támogatására számithat. Közvetlenül a császár halála után, márczius 5-én, veti papirra a következő gondolatokat.[1]

Említettük már, hogy a mozgalom két vezető eszméjét a némettől való teljes függetlenségben, körülbelül abban, a mit ma personalis uniónak neveznek és a régi alkotmánynak lehető fenntartásában találja meg.

Ez, szerinte, csak úgy érhető el, ha a nemzet legnagyobb része, az, mely a physikai és erkölcsi erővel rendelkezik, hasznát látja a törvénynek. Ezek pedig a nem-nemesek: a polgár, paraszt, katona; az összes felekezetek papjai.

Nevezetes, hogy a magyar szellemi forradalomnak ez a nemes, idealista előharczosa személyes okból indul ki. Első kérdése az: miért követeli a törvény, hogy csak birtokos nemes viselhet hivatalt. A birtoknak van értelme; függetlenebbé teszi az embert; kevésbbé van az illető kitéve a vesztegetésnek, könnyebben lemondhat; aztán nem tartják meg szánalomból, ha képtelen. De miért nemes? Ennek következése az, hogy a jómódú nem-nemest mellőzik a legnyomorultabb szegény és képtelen nemes kedvéért. Jobb volna tehát úgy fogalmazni a törvényt: hivatalképes az, kinek földesúri hatóságtól mentes telke van.

[1] Fraknói Vilmos, Martinovics s társainak összeesküvéséről szóló munkájában bőven szól Hajnóczyról. De ez a műve, Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände, kikerülte a buzgó és szerencsés kutatónak figyelmét. Nemzeti Múzeum. Fol. 637. Kiadatlan. Felhasználtam az 1906. febr.-i Budapesti Szemlében megjelent értekezésemben.

Az alsó tisztségek betöltésénél: a megyében esküdtségig, a hivatalban fogalmazóig, a katonaságnál kapitányig, elegendő, hogy az illető született magyar. Lehet birtoktalan is. Ha egyszer ott van, szerezhet ingatlant, kutyabőr nélkül is. Ehhez azonban szükséges, hogy minden földesúr telkenként is eladhassa birtokát, de csupán született magyarnak.

Ennek jó következései: a földművelés javitása, melynek az apró, de független birtok kedvez; a nem-nemes, mint birtok- és hivatalképes, jobban ragaszkodik az alkotmányhoz; a tiszt jobban ragaszkodik hazájához. A nemes pedig nem veszt vele, mert jobb nevelésénél és összeköttetésénél fogva úgy is több a kilátása az alkalmazásra.

Tehát: hivatal- és birtokképesség kiterjesztése a nem-nemes osztályokra. Hogy pedig az annyira radikális férfiú mégis megköveteli a birtokot is, annak okát nem csupán az elsoroltakban látjuk, hanem abban is, hogy a franczia alkotmányozó gyűlés a polgárjogok gyakorlását censushoz kötötte.

Második követelése már általános emberi. Senki sem fogható el törvényes idézés nélkül. Ez a nemesi kiváltság kiterjesztése az ország minden lakosára.[1]

Még sokkal radikálisabb a harmadik, az egyházra vonatkozó. Szerinte a legtöbb alapitvány azon időből való, mikor katholikus volt az egész ország. Most a fele sem az. Miért ne lehetne a lefoglalt klastromi javakból, a lelkészséggel össze nem kötött javadalmakból és a korlátozandó r. kath. és görög püspökségekből minden felekezet papságát ellátni?

[1] Werbőczy Trip. I. 9. Sokszor hallani, irja Hajnóczy, badta parasztja, 30-at reá veretek és a homagiumot, 40 frtokat *teszem.*

Ne legyen többé külön rend a főpapság, ne legyen szavazó joga, sem a diaetán, sem a megye gyűlésén. 1. Mert a ki nem házasodik, nem is ragaszkodik úgy hazájához, mint más. 2. Mert egy rend érdeke nem lehet ellentétben az egészével. A katholikus papság érdeke pedig ellenkezik a lakosság felének érdekével. 3. Mert Rómától függ és igy kötelességei összeütközésbe juthatnak. Ha azonban nem akarnak tőle ily nagy áldozatot, maradjon meg rendnek, de akkor a többi felekezet papságának is hasonló részt kell szerezni az alkotmányban.

Ezért a görög nem egyesült és egyesült püspökök, kiknek befolyása a népre nagyobb, mint a katholikusoké, szintén nyerjenek helyet és szavazatot az országgyűlésen és a congregatiókban. Szintúgy egy ágostai, egy helvét hitvallású és egy unitáriús superintendens.

A pópákat és protestans papokat tartsák személyök szerint nemeseknek és ne vonják őket úriszék elé.

Egyáltalában nem tolerantiára van szükség, hanem a felekezetek egyenlő jogára. Így megnyerik minden felekezet papságát. Ezzel nő ennek tekintélye, vele művelődése és hatása is, különösen a görög nem egyesülteknél.

A negyedik szakaszban a mágnásokkal foglalkozik. Törvény szerint nincs állás, melyre kizárólag csak nekik volna joguk. Ellenben personalis és alispán csak nem mágnás lehet. Különben sem bizonyitja semmi törvény, hogy minden gróf és báró mágnás, tehát tagja a főrendiháznak. Az államra és önmagukra tán legjobb volna, ha lemondanának a személyes szavazatról a diaetán, melyet úgy is csak szokásból élveznek; lemondanának továbbá az örökös főispánságról is. Ennek

fejében, mint possessionatus nemesek, képesek lennének minden hivatalra és megyei követségre is.

A mai rendszernek az a hibája, hogy főnemes csak kevés állást nyerhet el. Hiányzik a kellő előkészültsége is, és így a köznemes félelmes versenytársuk. Pedig nagy hasznukat lehetne venni különösen az olyan megyékben, hol kevés a birtokos nemesség és így szegényekkel kell betölteni a hivatalokat. Az országgyűlésen, mivel csak a maguk nevében beszélnek és mindig nagyobb tisztségre törekszenek, nem elég hazafiasak. A képviselő mindig szabadabban beszélhet.

Végre: mivel számuk egyre szaporodik, diurnumuk nagy terhet ró az alattvalóra.

A beállott változások egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a katonaság összeköttetése az országgal nagyon meglazult. Ezért az V. szakaszban azt a fontos kérdést tárgyalja: mikép lehetne a katonaságot legjobban kapcsolatba hozni a törvényhozással?

Első eszköz az eskü, melyet a Corpus Juris is megkövetel, és melyet megyei tisztviselő előtt kell letenni. Franczia behatásra mutat az a követelés, hogy esküjök értelmében csak a polgári magistratus felhívására járhassanak el polgartársaik ellen. Az esküt az országban beszállásolt német ezredeknek is le kell tenniök; hisz az 1715:8. befogadta őket. A magyar ezredeknek csak született magyar lehet a tisztje, különben nem fizetik őket. Ezért minden tisztjelöltnek bizonyitania kell az ezred tulajdonosa előtt, hogy született magyar. Törzstiszt és tábornok magyar ezredeknél csak birtokos magyar lehessen, Magyarország hadi parancsnoka pedig birtokos mágnás.

A magyar katonai kommandó ne függjön a bécsi hadi tanácstól, csak levelezzen vele. A katonai szám-

vevők és auditorok is született magyarok legyenek. A katonaság, kivéve fegyelmi ügyeit, polgári biráskodás alatt álljon.

Vége legyen az élethossziglan tartó katonai kötelezettségnek. A közlegény csak 8—10 évet szolgál. Ha még 6 évig marad a zászló alatt, élethossziglan mentes a beszállásolástól és csak fél adót fizet; szintúgy özvegye is.

Viszont mindenki, kinek nincs ingatlan birtoka, 8 évi szolgálatra köteles, ha alkalmas reá. Tehát a megyék kantonokba osztandók és időnként elvégezik az összeirást. A határőrvidéket az országhoz kell csatolni.

Valóban a dolog legmélyébe vágó reformok. A hadsereg magyarositása, függetlensége Bécstől, e mellett jobb ellátása és ennek fejében a birtoktalanokra nézve az általanos hadi kötelesség behozása.

Igazán elemében akkor van Hajnóczy, midőn a parasztról szól. Annak emelése, felszabaditása élete legfőbb czélja. Azon kezdi, hogy a tized és kilenczed káros a gazdaságra nézve. Rontja mindkét fél erkölcsét, a parasztot tagadásra, elrejtésre, az urat erőszakra, és gyanusitásra csábitja. Ezért 10 évi átlagban felbecsülendő a jövedelem és a telek és ház pénzen örökre megváltandó. Megalkudhatnak azonban 10 évre is, hogy mennyi adandó termésben, mennyi pénzben. A megegyezés tisztviselő előtt kötendő. A megye megerősiti. Íme a kötelező örök váltság, a földesúr és pap teljes kárpótlásával.

A szerződési kötelesség adóalapul szolgál. Minden paraszt szabad. Ha adósságát megfizette, szabadon mehet. Házával, szőlejével szabadon rendelkezik. Ha megegyezett földesurával, tulajdonjogon birja telkét és ez esetben már nincs földesúri hatóság alatt.

Minden úrbér megszűnik. A parasztból szerződő fél válik. Jobb földesúrnak jobbak lesznek a parasztjai. Tapasztalás, hogy a szerződők jobban megfelelnek, mint az úrbéresek. A szerződéseket a megye érvényesíti és az ezekből származó pörökben a rendes biróság itél. A földesúr csak úgy lehet a jobbágy birájá, ha egyúttal nem fél is.

A regálék a földesúré maradnak. Az utczai bormérés különben is sok visszaéléssel jár és rontja a parasztot. Szerződést azonban e felől is lehet kötni. Ilyen esetben a község mérheti a maga és a más borát, de pálinkát nem, hogy ez az ártalom tovább ne terjedjen.

Így a földesúr nem vesztene; a többi meg nyerne. Ha a nemesség önként vállalna terhet, természetes, hogy még szilárdabbá válnék a törvényhozás.

Mária Terézia a nemesi adóztatás kezdetét az insurrectio megváltásával hozta kapcsolatba. Különös, hogy bár öntudatlanul, ebben Rákóczi Ferencz nyomán járt. A közteherviselés nagy elvének a nemesség csak katonai szolgálatára hivatkozva szegülhetett ellen. Ez a törvényben meg is volt; a valóságban azonban az insurrectio, a rendes hadseregek szervezése óta, csak igen csekély jelentőségű. Hajnóczy most e megváltást teszi a legnagyobb katonai és sociális reformok alapjául. Az insurrectio kötelessége háromféle. Az első a dézsmán alapuló (az egyháziaké). Ebből vagy ezredeket tartanának el, vagy pedig minden keresztyén felekezet vallási és iskolai fundusát. A második a jószágokon alapul, melyek szerint portalis katonaságot kell állítani. Ennek minden birtokos alá van vetve, a szabad kir. városokon kívül. A regálékból eredő jövedelmek is ide számítandók. Ebből új ezredeket kell állítani. Végre a harmadik a sze-

mélyes felkelés kötelessége, vagy maga helyett egy huszár állítása. Erről ne mondjon le a nemesség. Hazáját és jogát védi vele és ezért ezt sohase lehessen megváltani.

Minő kilátások! a főpapság és a főnemesség fölös jövedelme részben culturális, részben katonai czélokra fordittatik. Az ország, egyrészt a parasztok köteles katonáskodása, másrészt a nemesi jövedelmek adóztatása, végre a személyes insurrectio fenntartása által abba a helyzetbe jut, hogy hatalmas, immár magyar katonaságot állithasson. Végre, a nemesség kötelességével együtt mindenkorra fenntartja jussát is, a melyről a haza érdekében nem is mondhat le.

Maga „álmodónak" nevezi magát, midőn ezeket leírja. De az a meggyőződése, hogy az alkotmány csak úgy áll egészen szilárdul, ha a nemesség ezt elfogadja és ha az úrbéri szerződés szolgál az adó alapjául.

Ezen belső, az állam egész lényegét javitó reformok után következik csak a közjogi biztositékok keresése. Ezek: három évenkint országgyűlés. Subsidiumot csak az országgyűlés szavazhat meg. Ebből következik, hogy többé szükség nélkül nem inditanak háborút. Minden contributio, az insurrectio megváltása, kamara, só, posta, bányajövedelemről való számadás szintén a diaeta elé való. Tehát a budget nyilvánossága franczia és angol minta szerint.

Franczia minta szerint való a civillista is. A király körülbelül $^1/_2$ milliót kapjon az udvartartásra. Minden királyi herczeg kap apanaget és ha az országban költi el, magyar cselédséggel, ennek kétszeresét.

A diaetának befolyása van a követek küldésére is, Konstantinápoly, Varsó, Nápoly, Rómába stb. Fizetést azon feltétellel kapnak, hogy a követ magyar

birtokos, mágnás; titkára magyar legyen. Így a mágnások előtt roppant pálya nyilik meg.

De a külső, mechanikus biztositékok mellett nem feledkezik meg a belső, igazán nemzetiről sem. „A magyar nyelv az önálló törvényhozás legbiztosabb kapcsa. Minden idegen nyelv kizárásával az igazságszolgáltatásba és minden más szakba is behozandó". Szükséges még az unio Erdélylyel.

Külön észrevételei (corollarium) még a következők: Eddig nem igen gondoltak a ráczokra, pedig e nép veszedelmesebb lehet a németnél. Őket is részesiteni kell a honfiúi (nations) jogban; ezáltal megnyerik papságukat és a granicsárok kétharmadát.

A nagy megyék igazgatása nehéz a távolságok miatt; a kisebbeknél hiányzik a kellő tisztikar. Ki kell őket egyenliteni. Szerémhez, Pozsegához kell csatolni a határőrvidék szomszédos részeit. Ha ez megvan és az adó a szerződésektől függ, más ne lehessen főispán, mint a megyében birtokos. Különben megtagadhatják tőle az engedelmességet. Úgy a fő-, mint az alispánok fizetése a diaetán állapitandó meg, 1500, illetőleg 1000 frtban. Az alispán mindig a rendek embere volt; ne adják nekik a consiliariusi czimet.[1] A főispán minden három évben tartson restauratiót. Legjobb volna mindig egy évvel az országgyűlés előtt.

Ez az országgyűlés a közjogi kérdésekkel foglalkozzék; a többi a jövő 1793—94-iki diaetára maradjon.

Csodálatos, hogy ezen hazafias álmodozások legnagyobb részét a jövő tettre váltotta. Igaz, hogy nem oly módon, mint az iró képzelte. Ő az, ki képzeletben meglátja a leendő nemzeti államot, a mely szabad-

[1] Hajnóczy megkapta e kitüntetést.

ságon és egyenlőségen nyugszik. Sokban josefinus, de másrészt tisztában van a nemzeti nyelv jelentőségével és az alkotmányos szabadság roppant értékével. Méltán mondhatja, hogy egyik rendtől sem követel túlnagy áldozatot. Felfogása szerint, mely koráé volt és a melyet a franczia forradalom akkor már megkezdett valósitani, az egyházi vagyon saecularisatiója fizette volna meg az átalakulás költségeinek legnagyobb részét.

Munkája egyöntetű, egyaránt tekinti a multat és a jövőt. De nem „gyakorlati politikus", a pillanat kérdését nem is érinti.

Volt pártfogója és társa a szabadkőművességben, a nagyszellemű gr. Széchenyi Ferencz, viszont egészen az éppen fennforgó nehézségek nyomása alatt állitja össze gondolatait, ugyanazon napokban, mint Hajnóczy.[1] „Pártatlan gondolataiban"[2] abból indul ki, hogy a nemzet roppant öröme azt a félelmet ébreszti, hogy a most összehivandó országgyűlés lármás lesz, vagy éppen eredménytelenül végződik és igy „a nemesség romlásához, a mostani alkotmány bukásához vezet". Mert a nemesség legnagyobb része, le a legkisebbig, azt képzeli, hogy mindent lehet, minden szabad neki, mert Európa mostani helyzete a királyt abba a kénytelenségbe helyezi, hogy vakon hódoljon kivánságaiknak, követeléseiknek; Magyarországot teljesen fel akarják forgatni, abban a pillanatban, midőn a philosophiai elvek egész Európát veszélyesen felzavarták. Pedig a rendek nem értenek egyet, a pa-

[1] 1790 márcz. 10. Bécs. Tehát közvetlen a király megérkezése előtt.

[2] Unpartheysche Gedanken über den 1790 abzuhalten den Landtag. Kiadatlan.

rasztot titkos kémek izgatják, a felekezetek éppen nem toleránsok, az uralkodók pedig egymás ellen használhatják fel a parasztságot és a nemességet. Most, mikor a meghalt király elismerte, minő igazságtalan volt az ország, a nemesség és papság iránt, a király pedig bizva egy nagylelkű nemzet nemes gondolkodásában az országgyűlés és koronázás által a jogtalanságnak még nyomait is el akarja törölni. Most, mikor a háború, vagy az idegen hatalmak beavatkozása, melyet a nemzet egy része szükségesnek tart tervei keresztülvitelére, nem mehet végbe vérontás, pusztulás, a nemesség teljes elnyomása nélkül.

És ily körülmények közt akarja a magyar, hogy egyetlenegy országgyűlés megszerezze neki mindazt, mit óhajt és soha nem birt, most akarja megvalósitani néhány hét alatt a korlátlan szabadság szellemében a király és nemzet közti viszonynak, az urak és parasztok közti kötésnek, a felekezetek állapotának rendezését. A hazafiak kötelessége ily szomorú viszonyok közt biztosságra, a közjó tartós megállapitására gondolni.

A történet tanusitja, hogy az, mit az erőnkön felül teszünk, sohasem lesz tökéletes. Elég tehát, ha azt biztositjuk magunknak, mit ész és jog szerint követelhetünk.

Elég tehát, ha az országgyűlésen a koronázás előtt megesküszik arra, hogy a törvényes állapotot helyreállitja és fenntartja, és később kész tárgyalni mindarról a nemzettel, mi javára válhatik. Visszaállítja a régi banatusokat és országos tisztségeket régi, törvényes jogaikba,[1] szintúgy a püspököket és

[1] Széchenyi ezt az emlékiratot közölte b. Spielmannal, Pálffy, Pászthory, Zichyvel és Batthyány primással. Az utóbbi

káptalanokat. A praedominans vallást, de a protestánsokat is megerősíti törvényes és szerződéses jogaikban. Újra behozza a latin nyelvet.[1] A megyéket visszahelyezi régi hatáskörükbe; a házi pénztárt elválasztja a haditól. Visszaállítja a régi törvényszékeket, az úriszéket is, a pallosjoggal együtt. Leszállítja a sóárat, a hadsereg részére történt szállításokat megfizeti, a nemességet adómentesnek nyilvánitja.[2]

Így a király az országgyülés, koronázás és eskü által visszanyeri törvényes hatalmát. Ha mind e pontot, mely annyi időn át biztosította nemzetünket, az elnyomás ellen, megnyerjük, minek új, elméleti alapon álló, tán nem is hozzánk illő alkotmányra törekednünk.[3] Gondolják meg: boldogok-e a mindent felforgató népek? Nézzenek körül: bizhatnak-e a parasztokba és a többi rendben, van-e elég egyetértésük, tudományuk, tapasztalásuk, türelmük és hatalmuk az alkotmány teljes megváltoztatásához.

De a milyen rossznak tartja az alkotmány teljes átalakitását, annyira bölcsnek annak javitását. József megmutatta, hol hibás alkotmányunk, honnét merítették királyaink az erőt annak megsértésére. A vallásügy, a parasztok ügye és a felekezetek viszonya nyujtottak mindig módot a beavatkozásra. Ezekből indulhat ki, félő, a teljes felforgatás is. Hiheti-e tapasztalt ember, hogy elévült bajokat egy pillanatban

megjegyzéseket is fűzött hozzá. Többnyire a törvények pontos idézését követeli. Egy példánya megvan a kabinet-levéltárban is.

[1] Már biztositották. Batthyány.

[2] Van ezeken kivül sok más gravamen is, jegyzi meg a primás.

[3] „Ez a pont vitás“.

meg lehet gyógyitani. Ebben nem lehet az 1764-iki állapotot visszahelyezni. A reformok előkészítéséhez beható tanácskozás, minden hozzáértő hazafi részvéte szükséges s ezt elsietni nem szabad. A nemzet repraesentansai dolgozzanak ki javaslatot, a király pedig kötelezze magát, hogy 1791-ben mindenesetre tart diaetát ennek tárgyalására.

Ha most tárgyalnák, az összeütközés a rendek közt el nem kerülhető. Nem is gondolták még meg előre, minő áldozatokat kell hozni: ezek nélkül pedig lehetetlen a constitutio megmentése. Kell tehát, hogy már az 1790-iki diaetán kijelentsék: 1. a papság biztositsa a protestánsok jogait és ne követelje tőlük a stólát. Ha az első rend meghozta ezt az áldozatot, bizonyára követi a mágnás és a nemes is. A mágnás mondjon le kiváltságairól és térjen egy sorba a lovagi renddel. Gyermekei lehessenek alispánok, personalisok; viszont a köznemes gyermekei is elnyerhetik a nádorságot, föispánságot stb. Csak az országos és udvari tisztség emelje őket a köznemesség fölé; de ez a kiváltság ne legyen átörökölhető. Így a mágnás magyar nőt vesz nőül, gyermekeit hazai módon nevelteti és olcsóbban élhet. Az ilyen összeköttetés által pedig erőt és kedveltséget szerez. Azután következik a rendek megegyezése a paraszttal. Igaz, hogy ez lényeges engedményeket követel, melyek elérését úgy is reméli az udvartól vagy saját erejétől. Sokáig ez úgy sem kerülhető el, tehát legjobb, ha a nemes megelőzi a bajt és átveszi a hadi adót egészben vagy részben. Ezáltal megszűnik az idegenek örökös szemrehányása, hogy a nemesség miben sem járul a közjóhoz, az egyetértés létrejő, a katonát magunkhoz fűzzük és *megváltjuk* az insurrectiót. Elég, ha ezt az ország-

gyűlésen elvben megigérik és a repertitiót az 1791-iki diaetára bízzák.

Némely hazafi kivánsága, hogy nemzeti katonaság, vagy éppen idegen hatalmak garantiája biztositsa alkotmányunkat, túlzottnak látszik.

De ha a rendek ily módon egyesültek és biztosították az ország haladását és művelését, jogot nyernek a királylyal szemben is követelésekkel lépni fel. Ezek közt a fő, hogy a repraesentansok 1791-re szükség esetén magok is kiírhassák a diaetát, hogy a király kész újabb javaslatokról is tárgyalni a magyar szabadság biztositását illetőleg; ezentúl kétévenkint tart diaetát, Budán és ha ő össze nem hivja, megtehetik ezt az országnagyok vagy az erre felhatalmazott öt főispán, hogy a nemesi adót csak két éven át szedeti, országgyűlésen kivül nem újít, a katonaságot az ország ellen nem használja, sőt megesketi a rendek iránt való hűségre is. Ez kielégithetné a nemzeti katonaságot követelőket is, mert ez nem volna felhasználható a törvényhozó hatalom és a nemesség ellen. Nem kell, hogy éppen magyar katonaság legyen, sőt jobb, ha német esküszik. A magyar úgy is hazafias, többet követelni nem lehet. Hadizenet, békekötés stb., hol monarchia van, a végrehajtó hatalom dolga. De ha a nemesség adót vállal, melyet minden diaetán újra kell megszavazni, a ministerium kénytelen az okát felfedni, miért követelik vagy miért akarják felemelni, a nemességnek tényleg joga van a béke és háború fölött dönteni.

Végre a nemzet alaposan bizhatik abban, hogy 10 év alatt, öt diaetán át, magához méltó és illő alkotmányt szerezhet, ha folytonos hazafias buzgalommal munkálkodik ezalatt nevelésén és műveli nyelvét és a tudományokat.

Bölcs és becsületes terv. A közjogi kérdésekben a folytonos fejlődést tartja szem előtt; a sociális kérdésekben radikális. A közteherviselés elvét, az áldozatok hozását legfőbb hazafias kötelességnek tünteti fel. Hibája éppen túlságos bölcsesége. Mert ki gondolhatott az akkor uralkodó izgatottság közepette arra, hogy éppen a legégetőbb problemákat kikapcsolják és jövőre halasztják elintézésüket. Azonkivül nagyon is könnyedén bánik azzal a kérdéssel: elég-e, egyelőre is, a régi közjogi állapot szentesitése. A primás igen helyesen jegyzi meg, hogy ő igen czélszerűnek tartja a tervet, de csak úgy, ha a három pontot nem halasztják a jövő diaetára.

Különben is e munka nagy értéke nem is annyira tartalmában, mint inkább módszerében áll. A franczia forradalom első évében már a fokozatos történeti fejlődés szükségét, a rázkódások elkerülését hirdeti gr. Széchenyi Ferencz. Megelőzi ebben Burke-nek világhirű munkáját, „Reflections on the Revolution in France", mely csak 1790 nov. 1-én jelent meg. A két nagy elme találkozott, de a magyar mágnás megelőzte a nagy angol államférfiút, kinek nemcsak eszejárása, hanem gyakran kifejezései is megegyeznek az övéivel.[1]

Úgy Hajnóczy, mint Széchenyi kivül állottak azon a mozgalmon, mely akkor Magyarországot elboritotta. Az, mint láttuk, lényegében conservativ volt, a nemesség minden kiváltsága megőrzésére irányuló. Ők, bármennyire eltérnek különben egymástól, megegyeznek abban, hogy az ország belső fejlesztésétől, az

[1] Horace Walpole levele 1790 nov. 8. His pamphlet came out this day se'nnight Letters IX. 260.

alkotmány kiáltó visszaéléseinek megszüntetésétől várják és reménylik a magyarság megerősödését. A megyék ellenben legisták, mint ma mondanák, jogászok. Ők még mindig törvénytől, hitlevéltől, esküttől, egy szóval betűtől várják az üdvöt. Ők még folytatják a harczot József ellen, halála után is. És mivel a császár a királyi hatalom teljét, azt a kört, melyet az a törvény értelmében betöltött és azt, melyet történeti alapon elfoglalt, használta fel az alkotmány megdöntésére, legfőbb igyekvésük e hatalom megszorítására, korlátozására volt irányozva. Így változott viszonyok közt is uralkodik fölöttük a nagy romboló szelleme. A czélt illetőleg teljes az egyetértés. A rendi érdek itt egy a nemzetivel. Hiszen a királyi hatalom nyitotta meg az utat a német befolyás előtt; az döntötte veszedelembe a rendi kiváltsággal együtt az ország önállóságát is.

A czél tehát tisztán áll, de a hozzá vezető utat illetőleg nagyon eltértek a nézetek. A gyakorlati politikusnak éppen ez irányban kellett törekednie vezetésre, egyesítésre.

Ez a szándéka annak az irásnak, mely messzemenő tervektől és kilátásoktól eltekint és csak a közvéleményt akarja előkészíteni és irányitani a választásokra és így a diaetára.

Minden hazafinak kötelessége, így kezdi, most, midőn diaetát remélünk, azon gondolkozni, miképp biztosíthatók azok a sarkalatos törvények, melyek alapján alkotott a nép államot és melyek nélkül az állam boldog nem lehet.

Most, midőn Leopold trónörökös oly feltételek alatt akarna uralkodni, mint meghalt bátyja; most, midőn a háború nyomja, midőn általános a nemzet

izgatottsága;[1] midőn a repraesentatiók tanusitják, mekkora a bizalmatlanság fejedelem és alattvalók közt, fel kell használnunk az alkalmat és nem visszaélni vele a közjó kárára.[2]

Az alkotmány biztosítása oly szoros viszonyban áll a polgárok boldogságával, hogy a nélkül el nem érhető. Nem is érhető el teljesen, ha az ember veleszületett jogaiból mennél több nem jut minden polgárnak. Az alkotmány szilárdsága és minden egyes polgár szabadsága így legigazabb kritériuma annak, mely kormányforma a legjobb. Ezt kell szem előtt tartani minden magyarnak, ha el akarja kerülni egy vagy néhány polgárnak önkényes hatalmát és ki akar szabadulni az emberiség jogaival ellenkező szolgaság alól.

Történetünk, főkép a bécsi és linzi békekötések óta, világosan bizonyítja, hogy az osztrák ház mindig szabadságunk megdöntésére törekedett. A kemény fejedelmek alatt a despotismus, a szelidebbek alatt az aristokratia volt tűrhetetlen; mikor pedig helyreállott a törvényes igazgatás, csaknem anarchiába estünk. Ha az lábra kap, halálhozó confusio származik belőle.

A rendek mind teljes, alkotmányos szabadságot óhajtanak. De ha jól nézzük a dolgokat, mindegyik annyit követel magának, hogy a többit elnyomja. A klérus magának követeli a főhatalmat és a többinek csak annyit hagy, hogy az elnyomottaknak és felsőségére irigyeknek a szemét kitörölje vele. A mágná-

[1] In communi Regnicolarum sensatione.

[2] Az irat megvan az Akadémia 30. f. jogt. gyűjteményes kötetében, gr. Teleki József iratai közt és a kabinet-levéltárban, hová egy feladó küldte. Megvan a Szily cs. levéltárában is. Kiadatlan. Felhasználtam a Budapesti Szemlében i h.

sok aristokraták akarnak lenni; úgy tesznek, mintha a fejedelem szándéka szerint járnának el, pedig csak korlátlan despotismusra törekszenek. Még legtöbbet törődik az alkotmányos szabadsággal a nemesség, de az is uralkodni akar a városokon és elnyomni a parasztot. A paraszt maga sem tudja tán, mit akar, de veszedelmessé válhatik, mert az az óhajtása, hogy úr és úrbér nélkül bírja földjét.

Meg kell tehát teremteni az egyesítést, különben a diaetának nem lehet eredménye. Egységet kell teremteni a rendek, nemzetek (különösen a görög hitvallásúak) felekezetek, továbbá a rendek és az adózók közt. A városoknak, a görög vallásúaknak és a bevett felekezeteknek tehát eleve is biztositani kell törvényes és békekötéseken alapuló jogaikat, az adózóknak pedig személyöknek és munkájuk hasznának biztosságát. E czélból szaporítani kell első fokú társaink számát, hogy, mihelyt a megyei restauratiók után a személyes tekintetek háttérbe szorulnak, a tisztviselők útján a társaság mindenkit ez irányban készithessen elő és hogy a követeket is soraiból küldjék.

Az első dolog a követi utasitás, aztán a diploma, végre a törvényhozás.

Mégis az alkotmány biztosításán kezdi. A constitutio a fejedelem és nép közti viszony megállapitása. Ennek oly módon kell történnie, hogy sem csellel, sem erőszakkal ne lehessen megdönteni. Főelvünk az, hogy az ősi constitutiót semmi módon nem szabad megváltoztatni, kivéve, ha az alkotmány biztositása és szélesitése követeli a változtatást. Ha változtatunk, az az ellenvetés támad, hogy a constitutio szerződés fejedelem és nép közt, melyet egyoldalúlag megváltoztatni nem lehet. A nép alatt természetesen annak

képviselőit kell érteni, kik csak meghatalmazásuk alapján járhatnak el. De ha a fejedelem nem egyezik belé, hogyan kell véget vetni az egyenetlenségnek?

A fejedelmi hatalomról sokat lehet vitatkozni, sőt azt is lehet mondani, hogy nem az egész nép akaratából lett örökössé az osztrák ház. De ez nagyon izgatna és ártana. Czélhoz az vezet, ha kényszeriteni lehet az alkotmány változtatására, nagyobb biztosság kedvéért. Abból kell kiindulni, hogy megszegték az örökösödés feltételeit és igy az államot igazi czéljával ellenkező eljárásuk által veszélybe döntötték. „Mivel pedig az országnak joga van a czélhoz, világos, hogy joga van az eszközökhöz is. Megszakadván tehát az örökösödés fonala, a felség egészében a népre szállott vissza, melytől azt a fejedelem, a törvények értelmében, részben átvette. A magyar nemzetnek joga van, nagyobb biztosság czéljából, új szerződésre lépni. Ezt az elvet általánossá kell tenni, hogy ne legyen, ki meg ne győződjék róla és ne beszéljen róla".

A nemzet hatalmát a megyei követekre ruházhatja, hogy megtegyék, mit a biztosság követel. Mivel pedig a követek ki vannak téve az udvari cselszövények hatásának, azt az üdvös elvet kell megállapitani, hogy a diaetai követek, külön meghatalmazás nélkül, sarkalatos dologban ne köthessék le a nemzetet. Így elkerülhető e halasztás is, melyből pártoskodás támadhat.

Mi tartozik a diplomába? A fejedelem és nép közti kapocs megállapitása. Ha pedig kétség támadna, a biztositáshoz tartozik-e valamely ügy vagy nem? Ezeket is érinteni kell a diplomában, hogy a statusok

tárgyalhassák. Mind nem lehet bevenni a diplomába, mert pártoskodásra nyujtana alkalmat.

Példának okáért kétségtelen, hogy alkotmányunk értelmében a magyar földesúr tulajdonosa földjének. Nincs tehát akadálya annak, hogy a földesurak a diaetán engedményeket tegyenek a jobbágynak (beneficia), a király hozzájárulása nélkül is. Ez nem con stitutionalis törvény, sőt a subsidium sem az. Éppen úgy törvényen alapuló, hogy a nemesség védelmezze az országot, hogy a nádor az ország főkapitánya; ehhez tehát nem szükséges a király beleegyezése, végrehajtandó ez maga a diaeta által is. Igaz, hogy e kényes ügyekben diplomácziai óvatossággal kell eljárni. Eddig is volt biztositás elegendő, de a szóban hivő naiv magyart kijátszották.

Mindenhol azt halljuk, hogy a magyaroknak most áldozatot kell hozniok. Ha ez alatt azt értik, hogy valami jogfeladás által vásárolja meg biztosságát, „ez a hitvány nézet sérti a nemzeti felséget". De el lehet fogadni abban az értelemben, hogy a sereg szerezzen biztosságot, úgy, hogy ne a király vagy a főemberek, hanem az ország tartsa és rendelkezzék vele.

Az alkotmány biztositására tartozó ügyeket e szerint még a koronázás előtt kell tárgyalni. Teljes biztosságot nagy rázkódás nélkül nem lehet szerezni, és mindebbe a külső viszonyok is belejátszanak.

Ha áll az az elv, hogy az osztrák ház a szerződések megszegése, különösen pedig II. József törvénytelen uralma által örökös jogát elvesztette, minthogy ez az ország sohasem lehet magántulajdon, áll az is, hogy Leopoldra, noha nem szegte meg az alkotmányt, nem háruIhat jog attól, ki minden jogtól

elesett; áll végre az is, hogy annyi szószegés után az országnak joga van új módon gondoskodni biztosságáról. Ezeket, hogy a nép szava gyanánt lehessen tekinteni, fel kell venni minden utasitásba.

Három dologra van szükség, mielőtt Leopold törvényesen, a nép beleegyezésével uralomra juthat. Először a constitutio helyreállitására, melyet József elismert, de nem törvényes állapotába helyezte vissza, hanem a Mária Terézia korába. Holott ezt sem ő, sem Leopold nem tehette; ehhez csak a karoknak és rendeknek van joga. Másodszor, a visszaállitott alkotmány törvényes biztositására és ha ez megvan, harmadszor: akkor éled fel az osztrák ház örökös joga, nem bitorlón, hanem törvényesen.

A fejedelem által adandó biztositás ezekben áll:

1. A sarkalatos törvényeken kivül, melyeket, mint kétoldalú szerződéseket csak mindkét fél beleegyezésével lehet megváltoztatni, a többire nézve a törvényhozó hatalom, akár a király, akár a státusok javaslataival szemben, a népnél legyen. Oly módon, hogy a fejedelem okát adva, egyszer megtagadhatja beleegyezését, de ha újra kétharmad többség nyilatkozik mellette, hozzájárulni tartozik. Ez a törvény méltányos, mert igazságos, hogy a nép olyan törvény szerint éljen, minőbe boldogságát helyezi. Megfelel továbbá az állam czéljának, mert annyi idő óta, mióta az osztrák ház mesterségesen gyöngitette a nemzetet, a polgárok békés biztonsága és boldogsága érdekében alig állapitottak meg valamit.

2. A végrehajtó hatalomban is nagy része van a népnek. Az választja a nádort, a koronaőröket, a magistratusokat. A törvény a helytartótanács vezetése alatt a megyékre bizza a végrehajtást. Van a nem-

zetnek felügyelő joga is. A diaetát a sérelmek orvoslására három évenkint meg kell tartania. A külső biztosságra is van befolyása a népnek: az adót csak diaetáról diaetára szavazták meg; subsidiumot csak országgyűlés adhat; az insurrectio módja felett a diaeta határoz. Ezen hármas hatalmát a népnek tehát be kell iktatni a diplomába.

3. Az önkényuralomnak az volt az oka, hogy az udvar Magyarországot az örökös tartományokkal commassálni akarta, törvény ellenére. „Ezért a hitlevélben világosan és szabatosan ki kell fejezni, hogy Magyarország, mint önálló birodalom, a többi tartománytól egész igazgatásában, úgy a belsőben, mint a külsőben, teljesen elválasztandó, kivéve, ha azok az országok ugyanazon szabadság élvezetébe lépnének." [1]

Annyi erre a törvény, hogy megújításukat nem tagadhatja meg az udvar, sőt az ország, mint láttuk, újithat is. Az 1715. 3. azon rendelkezéséből, hogy Magyarország nem kormányozható a többi örökös ország módjára, következik, hogy a király békében s háborúban magyar tanácsra, ministeriumra hallgasson. Ehhez csak azt kell hozzátenni, hogy az ország ebből kizárhatja, kik neki nem tetszenek. Annyi törvény rendeli, hogy a király az országban lakjék. El kellene határozni, hogy a király a császári méltóságot, melyet magyar pénzzel tart fenn és mely őt ebben megakadályozza, el ne fogadhassa. [2]

[1] Ideo in Diplomate claris et disertis verbis statuendum est, ut Hungaria velut Regnum se solo subsistens, a reliquis Ditionibus in omni administrationis tam internae, quam externae parte, mox et illico separetur, nisi fere eadem quoque Regna in parem Libertatis usum se asserere vellent.

[2] Reminiscentia Albert király korára.

A magyar terület nem függ a némettől, tehát itt nincs helye a német katonának. Három évenkint kell diaetát tartani; ehhez hozzáteendő, hogy minden évben, bizonyos napon, a statusok meghivás nélkül is össze tartoznak gyűlni, birság terhe alatt. Kereskedelmi ügyekben szerződéseket kell kötni a többi országgal. Mivel pedig a helytartótanács nem oltalmazta a törvényt, helyébe senatus lépjen, melyet évenkint választ a diaeta a négy kerület szerint. Ez minden téren érvényt szerez a törvénynek. Ha a nádorságot el nem törlik, ő legyen a senatus elnöke, de az országgyűlés őt is leteheti. Ha nincs, hatalma a senatusra száll. A senatus havonkint maga választja alelnökét szótöbbséggel. A magyar kamara független, de a diaetának számadással tartozik. A király részére évi civillistát szabnak meg. Mind e törvénynek és másoknak, melyeket a tudósok napfényre hoznak, az a czélja, hogy Magyarország az örökös tartományoktól külön kormányoztassék.

4. A főbiztositás a béke és háború joga. A király a rendek beleegyezése nélkül 1608. 2. szerint nem viselhet háborút, 1504. 1. szerint pedig nem szedhet adót. A katonaság a királynak és az országnak tegyen esküt. Külföldi katona csak az ország beleegyezésével hivható be és mindjárt esküt tesz, különben, mint békeszegő, nem kap élelmet. A külföldi katonatiszteket tegyék át a német ezredekhez; a magyar ezredeknél csak magyart alkalmazzanak.

5. Az egyesités végett el kell ismerni a bécsi és linzi békekötéseket, melyek kétoldalú szerződések. A görög vallást recipiálják. Meghatározzák, ki a mágnás, mert Magyarország örökös mágnást nem

ismer.[1] A városok ügyét bízzák egy bizottságra, szintúgy az adózó népét is. Ez csak a jövő országgyűlésre köteles munkáját bevégezni.

6. Erdély és a magyar koronához tartozó részek uniója sürgetendő.

7. A mit lehet, még a diaeta alatt hajtsák végre a megyék. A többinek végrehajtása a senatus dolga.

Minden lehető biztosság végett meg kell újítani a bécsi és linzi békét aláíró sz. római birodalmi fejedelmek garantiáját.

Az utasitásban a főpont az örökösödés félbeszakítása legyen és az abból kiinduló új biztositás, minthogy a régi nem volt elegendő és az ország egész culturája, egy nemzedéken át, pótolhatatlan kárára, sülyedett.[2]

Diaeta előtt e feltételeket és cautiókat nem kell nyilvánossá tenni, mert ha bevennék az utasitásba, esetleg megakadályozná a rendek coalitióját.[3] Elég, ha a követ tudja, hogy az ország szabadsága ellen mit sem tehet; mellette mindent.

A követek a repositión és a biztosításon kívül ne fogjanak más tárgyhoz, míg nincs meg a diplomatica sanctio, helyesebben a capitulatio. Csak ha már törvényes a király, foghatnak máshoz is. Addig ne legyen semmi ceremonia; az csak akadályozná a komoly munkát. A fő az egyetértés. Ezért a vallás-

[1] Az 1599. 48. t.-cz., melyre hivatkozik, gr. Pálffy Miklósnak örökös grófságra emeléséről szól, tehát éppen ellene bizonyítana. Csakhogy a mágnás szó nem fordul elő benne.

[2] Regnum in omni sua cultura retrogressum sit.

[3] Ez a kifejezés, felváltva a coalescunt alakkal, igen gyakran fordul elő. Értelme ugyanaz, mint most: a különböző pártok együttműködése bizonyos czélra.

ügyet mindjárt a békekötések alapjára kell helyezni. A sérelmek tárgyalása a koronázás utánra való.

A koronázás után kell meghozni a törvényhozó hatalom gyakorlatáról szóló fontos törvényeket. El kell hagyni az elharapódzott stilust és a magyar szabadsághoz illően írni. Az ország válasszon magának tollat a törvények és akták fogalmazására. Ezek kinyomtatandók. A personalis helyett, ha távol van, a rendek válasszanak elnököt. Eddig a nádor szokta a helyettest rendelni.

A követeket esküvel kötelezzék utasitásuk megtartására. Főjutalmuk: „ha hazájukat boldognak látják".

Senki sem tagadhatja, hogy a magyar törvényhozást javítani kell. Nem is csuda, hisz egy század óta semmi sem történt, azóta pedig az ügyek sokfélék lettek és szaporodtak.

Különbséget kell tenni az alkotmány rendszeréhez tartozó és az egyszerű törvény által elintézhető törvény közt. Az elsőket, mivel nincs rá idő és úgy látszik nem is elég higgadt a nemzet, a jövő diaetára kell halasztani. A bizottságokat ügyes, értelmes, munkás, részrehajlatlan férfiakból kell összeállitani, vallásra való tekintet nélkül, minek különben is mindenkorra meg kell szűnni. Az általános elv az, hogy az egész közigazgatásban sehol se legyen újitás, csak javitás.

Ez az irat maga az ügyesség és elmésség. Egészen szája ize szerint való annak a nemességnek, melynek szól. Mint Hajnóczy, mint Széchenyi szól ugyan áldozatokról — ebben a szabadkőműves nem tagadhatja meg magát — de azokat lehető általánosságban említi és lehető messzire halasztja. Szól ugyan emberi jogokról, Rousseau stilusában, de a jobbágynak nem jogot akar adni, hanem csak jótéteményt, azt is jó

későre. Ellenben közjogi rendszere teljes, világos és megkapó. Az egész politikai hatalmat a köznemesség részére foglalja le. A népfelség annak kezében van letéve, hisz ő a populus. A törvényhozó hatalmat ő gyakorolja; szükség esetén a király nélkül, a király ellen is.. A végrehajtó hatalomban neki, a megyének van főrésze. A felséget a souverain hatalom, a megye, már nem a királyra delegálja, hanem tulajdon követeire. Nemcsak a király jogkörét szorítja meg, hanem a mágnásokét is elnyeli. A törvényhozásnál — mintha csak Francziaországban volna — mindig csak a nemzetről, azaz a megyei nuntiusokról szól, a főrendeket egyszer sem említi. Honnét is jutna azoknak rész a népfelségből? Különös, hogy a nádori hivatalról nagyon is kész lemondani. Az a nemesi respublika egyenlőségébe nem igen illik. Viszont a senatust, a kormányzó testületet, voltakép szintén a megyék embereiből akarja összeállítani.

Érdekes benne a modern jelszavak mellett az igazán feudális tartalom. Igaz, hogy magyar tanácsot, ministeriumot akar, sőt a diaetát még arra is felhatalmazza, hogy abból kizárja a nem tetszőt, mi voltaképen parlamentáris kormányt jelent. De magyar nyelvről, műveltségről szó sincs benne. Éppen úgy csak magyar ezredekről és tisztekről szól, de a hadi igazgatást már nem érinti.

Igazi mesterfogás az örökösödés félbeszakításának elmélete. Nem tagadja Leopold jogát az uralomra; nem is szól más lehetőségről, de az uralomra lépést oly feltételekhez akarja kötni, minőket csak a lengyel király, vagy a velenczei doge fogadhatott volna el. Nyitva hagyja az alku útját is, minden lehetőséget, egészen a teljes elszakadásig. Mert a lemondást a német császár-

ságról, a külföldi hatalmak garantiájának elfogadását, mit Rákóczi sem érhetett el, a királyi vetojog lényeges megszoritását csakugyan nem remélhette ily eszes ember, mint az iró volt, nagy rázkódás nélkül.

A titkos jelentésekben több izben is előfordul, hogy a „filum successionis interruptum“ jelszót Balogh Péter septemvir hozta először forgalomba. Benne kell tehát e nevezetes irat szerzőjét látnunk, mely a mint leghivebben tükröztette vissza a nemesség akkori aspiratióit, úgy legalkalmasabb volt a közvélemény irányítására is.[1] Hogy mennyire hatott, kitűnik az utasitásokból és az országgyűlés egész menetéből.

Mindezekben az irásokban, bármennyire különbözők, a nemzeti, alkotmányos magyar álláspont jutott kifejezésre. Mindannyi nemcsak irója miatt nevezetes emlék, hanem úgy tartalmánál, mint hatásánál fogva jelentékeny. Az őket nyomban követő röpiratirodalom nagy részt belőlük szedte táplálékát; önállósága vajmi kevés. Talán még emelte hatásukat, hogy nem jelentek meg nyomtatásban, hanem csak titokban terjesztették őket; Széchenyi az udvar és az országnagyok, Hajnóczy az irók, Balogh Péter a vezető nemesség körében.

Nyomtatásban jelent meg ellenben az a névtelen röpirat, mely az új nemzeti áramlattal szemben legerősebben védi József liberalis hagyományait és legkeményebben ostromolja a megyei élet kinövéseit és az egész közélet félszegségeit.[2] Maga mondja elő-

[1] Előbb Vay Józsefet, a protestáns, közjogi irány vezérét tartottam a szerzőnek. Csak a titkos jelentések vezettek a helyes útra.

[2] Politisch kirchliches Manch-Hermaeon. Gedruckt mit Wörbözischen Schriften. Böven ismerteti Ballagi Géza Polit. irodalom története 398—404. De nézetével, hogy Hajnóczy

szavában, hogy a szenvedélylyel szembe állítja a szenvedélyt, az enthusiasmussal az enthusiasmust — ha már az észre nem hallgatnak. A protestansok szabadságszeretete útjában állott Józsefnek is; de ez a vallás természetéből folyik, a kritikából. Ennek köszönhető, hogy Európában a protestans országok a legnépesebbek és a legjobb alkotmánynak és kormánynak örvendenek. Most veszély fenyegeti őket. A katholikusok nem szeretik, hogy most protestansokat is alkalmaznak, bár még csak keveset. Mi pedig segitjük őket a repraesentatiókban! Annyira megy, hogy szerinte a mai nevelés mellett a katholikus, mint olyan, nem is lehet más felekezetek becsületes polgártársa. Csak kevés kivételt ismer el; a többbi mindig uralomra, elnyomásra gondol.

Csak nem lehetünk olyanok, mint Spanyolország, Európának legrosszabbul szervezett országa, hol a papság és a nemesség ártalmas befolyása megakadályoz minden javitást. Most is jezsuita-tanitványok kormányoznak és különösen a köznemesség közt sok a Regnum Marianum híve. Pedig csak igaz emberszeretet segíthet az ő bajaikon, a mienken is. E szempontból védi József összes rendelkezéseit, bár egyes hibáikat elismeri és kiemeli. Elmondja, miként vonta be a klérus és a katholikus nemesség kedvezéssel, hízelgéssel, a testvérek névvel, a protestans nemességet is az oppositióba. Figyelmezteti hitfeleit, minő

kiskéri lelkész írta, nem érthetünk egyet. E könyvet Felső-Magyarországon írták. Rossz helyen is szól róla, a Babel és Ninive után, holott az összes, a 90-iki mozgalomra vonatkozó, nála tárgyalt iratok közt korra az első. Az írója 1790 január 29-én Bécsben tartózkodott (149. l.). Az előszava márczius 15-én kelt.

veszély támadhat reájuk ezekből. Hisz ugyanazok hízelkedtek nekik, kik elnyomták, törvénytelenül elnyomták őket, mig kezökben volt a hatalom.

„József sírjánál jutott eszembe, hogy néhány igazságot mondjak annak a nemzetnek, mely őt félreismerte. Csak a birtokos nemes hivatalképes. A polgár, még ha maga Themis volna is, nem juthat megyei tisztséghez. Még a birtoktalan nemes sem emelkedhetik magasabb fokra. Temesse el tehetségét egy gazdag szolgálatában, vagy pedig — mi szintén nehéz — burkolja a csuha alá. És ez legyen az igaz szabadság? József igazán szabaddá akart minket tenni. Felemelte a tehetséget, a hol találta. Most csak a gazdagnak áll a világ. A többi, a polgár és a szegény nemes, többé-kevésbbé rabszolgája a vagyonos aristokratának.“

Egyszóval, Magyarország megkapta azt, a mit akart, de nincs meg neki az, mire szüksége lenne, hogy boldog ország lehessen. Megkapta előbbi alkotmányának egész alapját. Oly törvénykönyvet, mely határozatlanabb már nem is lehetne. Büntető törvénykönyvet, mely a barbárság korából származik. Hivatalos nyelvül a legnyomorultabb latinságot. Főispánjaiban 50 viczekirályt. Egy csapat pallosjoggal felruházott hatóságot. Házi pénztárt az ispánok rendelkezésére. Vagy 200 szolgabirót mint főrendőrt, a ki alig érti, mi a policzia. Papok a nagy tanácsban, papok a kis tanácsban, papok mindenütt, a birodalom politikai és törvényhozási igazgatásában.

Hadi subsidiumot nemes immár nem fizet. Minden az öt év óta követelt, a gazdag nemességnek és a papságnak kedvező labyrinthusba esett vissza. Szegény nép, szegény parasztság, csak te vagy elhagyatva,

szószóló nélkül! Ha az ég nem küld neked oltalmazót, barátot, a jövő országgyűlésig, megint rabszolga leszel, mint előbb voltál. József nem szabadithatott fel. Leopold, a bölcs uralkodó, megkönyörül rajtad, barátod, szabatos törvények által megváltód lesz.

Ő kedvezni fog a polgári osztálynak, minden birodalom igazi erejének. Ő a kereskedés által éleszteni fogja az ipart. És ha ez egyszer megtörtént, akkor az aristokratiának minden országra nézve vészes rendszere megdől, mint Amerikában Franklin által, vagy úgy, mint most Francziaországban. A papból ember és polgár lesz, a vallásból szabad életbölcseség válik.

De az iró maga is reactionarius a maga módja szerint. Minden jót csak a fejedelemtől vár; József politikáját sirja vissza, miután alkotója is lemondott róla.

Nem csak a protestansok baján esik meg a szíve, még inkább a szegény parasztén. Reményli, hogy ha a pór felemeli erős hangját, még a második országgyűlés előtt akad egy emberbarát, a ki felszabadítja „egy Mirabeau tüzes lelkével és egy Franklin szivós erejével".

Legtöbbet az iskolától vár. A jó policzia mellett a jó néptanító használhat legtöbbet az államnak. Tőle várja, hogy a kellő felvilágositás után önként is lesz elég fegyveres védője az államnak és nem szorulnak az emberi nemet lealázó toborzásra és katonafogásra.

Megjegyzi, hogy a nemzet szót sehol sem használják oly értelemben, mint itt. Itt csakis a nemességet, a katholikus papságot és a sz. kir. városok követeit értik alatta. „Az utóbbiaknak van joguk ott ülni, de az a kötelességük, hogy bármely kis despota szavára elhallgassanak." A parasztságnak egyetlen

szószólója, képviselője, vezetője sincs, holott ez az ország leghasznosabb, legjobb része.

Meg van arról győződve, hogy rövid idő alatt a földesurak saját érdekükben előmozdítják majd a robot megszűnését. Majorsági földjeik műveléséhez igás baromra lesz szükségük. Ez által megszűnik az aránytalanság a majorsági birtok nagysága és a marhaállomány közt, mely Magyarországon feltűnő nagy. Annyi igavonót tartanak, mennyi a föld műveléséhez szükséges és nem vonnak eke alá több földet, mint a mennyinek műveléséhez elég a marha.

Egyáltalában a nemzetgazdaság az erős oldala. Megjegyzi, hogy Sopron, Vas és Zalának határrészei gazdagabbak, mint a Rábaköz. Ezt fa-, ló-, gyolcskereskedésüknek köszönik. A gabonában szegény Árva, Liptó, noha e miatt kinevetik, fa-, sajt- és gyolcskereskedése által gazdagabb, mint Nógrád, Esztergom vagy Pest. Gömörben és különösen Szepesben több a pénz, mint Heves, Szabolcs, Biharban. Gazdagságuk vas-, gyolcs-, méz-, viaszkereskedésből származik. A felföldinek több a készpénze és jobb a gazdasági szerszáma, mint az alföldinek. Jobban is öltözködik; még marhaállomány dolgában is jobban áll. Igaz, hogy a róna nagy földesurainak gazdagságát nem veszi tekintetbe. Több activ kereskedést, több idegen telepedőt óhajt — noha e miatt tán — hazaárulónak tartják. A művészeket, gyárosokat, kézműveseket, kik Ausztriában oly nagy számmal vannak, át kell ültetni, hogy ne legyünk kénytelenek évenkint sok százezer forintot Ausztriába, „tehát némileg idegen országba küldeni.“ Ha ehhez becsületes urbarium is járul — mert a mostanival Mária Teréziát megcsalták az urak — vége lesz a mostani nomád gondolkodásnak, mely

nem illik Európába és 50 év mulva lehet valami belőlünk.

Népével igen keményen bánik. Alkotmányában alig talál valami jót, az merő visszaélés. Történetünkben alig lát dicsőt; hisz a török kiűzését a császár végezte német tartományai pénzével. „Mi a magyar Eugén győzelmei korában? Oly nép, mely egyszerre szerette volna élvezni a szittya féktelenséget és a német császár védelmét — és most is szeretné.“ A nemzeti hősök lexikonát érdemesnek tartaná megirni. Még a magyar korona iránt nyilatkozó általános kegyeletet is kicsinyesnek tartja. „Az olyan koronán, mint a magyar, egy kis darab görög izlésű képekkel díszitett aranyon, nincs semmi vagy igen kevés.“ [1] Csak kis nemzetecskék ragaszkodnak egész lényökkel egy koronához, egy királyi személyhez, vagy egy székvároshoz. „Én azt hiszem, művelt, erkölcsi alapon álló nemzetek saját maguk által is fennállanak, király, korona és székváros nélkül.“

Még a német nyelv behozását is pártolja! Előbb is németül adták ki a rendeleteket, a helytartótanács latinra forditotta, a megyék többnyire csak magyarra, úgy hogy a lakosság nagy része nem is értette. A költségen és vesződségen kivül, mely igy támadt, a lakosság nagyobb része tehát nem is értette, mit parancsolnak neki. Mert az ország nyolcz millió lakosa közt csak két millió az igazi magyar, a többi szláv, német, kereskedő görög, ügynökösködő zsidó, oláh és czigány.

Igaz, hogy azt mondják: Magyarország Magyar-

[1] An einem Klümpchen, mit Bilderchen im griechischen Geschmack gezierten Gold, liegt wenig oder gar nichts. 139. l. jegyzet.

ország, a ki itt él, tanuljon meg magyarul, de tekintetbe kell venni, hogy a nem magyar lakosság háromszor felülmulja a magyart, hogy részben régibb jogú, hogy mindenféle ügyességben, mesterségben bizonyosan, de tán gazdagságban is túltesz rajta. A német nyelv behozásával egyúttal minden falu protocollumába beiktatták a rendeleteket, volt jegyző, a ki megmagyarázza a népnek és jó tanácsot adjon neki úrbéri ügyekben.

Ebben, és nem a magyar nyelv szeretetében látja okát, miért lármáztak annyit a földesurak a német nyelv ellen. De a katholikusok jobban, mint a protestánsok. Ráth Mátyás egyenesen azt ajánlotta, hogy ne is a német, hanem a szláv nyelvet tegyék hivatalossá.

„Magyarország több száz éven át sok népnek volt szállóhelye. A kis ázsiai népnek, melyet magyarnak neveznek, szerencsés viszonyok közt sikerült birtokába venni ezt a földet. E birtokban megmarad még egy ideig és még egy ideig, megtartva nyelvét és erkölcsét. De a két időköz után már nem lesz, ha tovább is kivételt akar képezni Európa rendszerében. Ahhoz gyenge ez a népecske, hogy az *Anomalon*-t állandó szabálylyá emelje.

Ehhez a néphez így kellene szólani: Magyarország lakosai, különösen ti igazi magyarok, nagyon is kevés a közös érdektek ahhoz, hogy fenntartsátok erkölcstelen alkotmánytokat. Ha tetszene az égnek, hogy egyszer elválaszszon az osztrák háztól és Csehországtól, az pedig azon mozgalmak miatt, melyekre heves véretek hajt, könnyen megtörténhetik, gyámokat kaptok, mint a gyerekek. Lássatok hozzá, hogy lehető hamar elhagyjátok a játékot és nyelvben, er-

kölcsben simuljatok nyugoti szomszédjaitokhoz; különben könnyen oda juttok, hogy muszkául tanultok!"

Egyben azonban ellenzéki, inkább mint bármely kortársa. A gazdasági elnyomást, az osztrák uralom lényegét, csakis ő ismeri és fejtegeti teljesen. Egészen azokat a gondolatokat pengeti, melyeknek később 1797-ben, Berzeviczy Gergely adott kifejezést hires művében.[1]

Művelt, világlátott, a maga módja szerint jóakaró ember volt, ki ezt írta; de sem magyarnak, sem eszesnek nem mondható. A rationalismus annyira uralkodik rajta, hogy ő, ki olyan nagy súlyt helyez a nevelésre, a nemzeti történet nagy tanulságairól egészen megfeledkezik. A nemesi féktelenség ellenében a fejedelmi absolutismust ajánlja; az orosz veszély ellenében a németesitést: mindkét esetben az orvosság rosszabb a bajnál. A socialis reformok útját általában helyesen jelöli ugyan meg, de részletekbe nem megy és legfölebb az a tanácsa figyelemre méltó, hogy halaszszák az országgyűlést inkább 1791-re, addig ráérnek gondolkozni az alkotmány hiányai fölött.

Természetes, hogy az akkori viszonyok közt e véleménynek alig lehetett hatása, még a németekre és protestánsokra sem. Mert jellemző, hogy míg a többi a magyar iró, mind egyesiteni akarja a felekezeteket, ő a gyanút és gyűlölködést hirdeti.

[1] Lásd Függelék I.

HARMADIK FEJEZET.

A kormány és az ellenzék.

Bemutatni igyekeztünk a felfogásukban különböző, de egyaránt gondolkodó emberek nézeteit Magyarország akkori állapotáról és jövőjéről. A jövő alakulás nagyrészt attól függött: minő milieure hatnak ezek a gondolatok. Mert a mint egyáltalában szellemi törvény az, hogy mindenki csak azt foghatja fel, mire előkészültsége szerint képes, úgy a politikai gondolatok hatását illetőleg szintúgy törvénynek vehetjük, hogy az önállóan ítélni nem biró tömeg nem ahhoz szegődik, mi czélszerű, igaz és hasznos, hanem első sorban ahhoz, mi neki tetszik.

II. Ulászló és II. Lajos idejében a nemesség döntött az ország sorsa fölött. Királyi hatalom alig volt, a kormányzó férfiak corruptiójuk, gőgjük, hazafiatlan eljárásuk által elvesztettek minden erkölcsi tekintélyt. Az ellenőrzés nélkül való nemesi uralom gyümölcse volt a parasztság teljes alávetése, a hadi kötelesség elhanyagolása, az a szellemi és erkölcsi anarchia, mely Mohácshoz vezetett. Igaz, hogy a Tripartitum akkor jött létre; igaz, hogy erős és sikeres volt a mozgalom a nemzeti királyság megalkotására; igaz, hogy féltékenyen kizártak minden idegen befolyást. A szent korona tagjainak souverainitása diadalát ülte. De ezt

a diadalt teljes desorganisatióval, ádáz pártoskodással fizette meg nemzetünk. Ennek pedig egyenes következése volt függetlenségünk elvesztése, a török és német uralom.

Most, szinte véletlen szerencse következtében hasonló helyzetbe jut a magyar nemesség. Harmadfélszázadon át nem volt reá alkalma, hogy saját érdekei, saját természetes ösztöne szerint épitse fel államát. A szabadságharczok éveit kivéve, mindig belejátszott álmaiba az uralkodó házra való tekintet, mely nem engedte, hogy egészen átengedje magát hajlandóságainak, szive vágyainak. Most, ha nem is szűnt meg ez a tekintet teljesen, de háttérbe szorult, egyelőre nem jött számba. Láttuk is, mint nő szemlátomást a követelés, mint öleli fel a közélet egész terét. Még 1790 elején a legradikálisabbak is alig követelhettek többet a régi alkotmány teljes helyreállitásánál. A visszavonó rendelet után már csak azt akarják visszaállitani a régiből, mi nekik tetszik és ezt a részt új alkotásokkal oly alkotmányos épületté egésziteni ki, melyben a nemesség mellett minden más tényező csenevész, semmis szerepre van kárhoztatva. 1790 elején még örök hűséget igérnek a császárnak, igazságot a népnek, időszerű reformot a hazának. Most már az örökös jog is kétséges és legjobb esetben is csak feltételek alatt újitható meg, a parasztnak még adnak jó szót, de voltaképp azon vannak, hogy letörjék szarvát; minden reform helyébe pedig a megújitott régi constitutio biztositása lép szinte egyetlen czél gyanánt.

Mi vitte Magyarország nemesi osztályát ebbe a szélső irányba; mi tette őt érzéketlenné az iránt, mi történt előbb, és vakká a jövő iránt? A természetes

és helyes hazafias felbuzdulás mellett néhány szónak kell tulajdonítani ezt a magikus hatást.

Az első és legfontosabb a constitutió. Ezt ilyen értelemben előbb nem ismerték. Jelentett e szó előbb egyes törvényt; így használják már az Árpád-korban is; jelentett bizonyos szabályt és megállapitást, de a törvényes állapot teljességének megállapitására nem használták. Nem használta sem az aranybulla, sem a bécsi béke, sem a pragmatica sanctiót befogadó törvény. Mindegyikben csak egyes szabadságokról, kiváltságokról, mentességekről, jogokról van szó. Az egész, mint alkotás, csak akkor állt a rendek előtt, midőn József nem az egyes törvényeket, hanem azok összességét támadja meg. Csak akkor veszik észre, hogy ez a törvényes állapot a nemzet életének eredménye is, alkotó része is, hogy minden egyes részének sérelme az egészet éri. Először Biharmegye használja modern értelmében, éppen József radikális reformjai évében, 1786-ban. De még 1789-ben, sőt 1790 elején is túlnyomó a fundamentales constitutiones, a sarkalatos törvények kifejezése. Hogy az egység győzött a sokféleség fölött, annak bizonyára a franczia befolyás volt az oka. Hisz a franczia rendi gyűlés éppen az által vált nemzetivé és forradalmivá, hogy alkotmányozónak, constituálónak jelentette ki magát. A régi alkotmány szót csak most kezdték ebben az elvont értelmében használni. Tudtommal először Vay Istvánnak gr. Teleki Sámuelhez szóló levelében fordul elő 1790 febr. 18. (Fogalmazvány a berkeszi levéltárban.) „De hová ragad engem hazámhoz és annak *törvényes alkotmányához* való buzgóságom.“ Használja aztán Kolosm. 1790 márcz. 23-diki feliratában, majd Ürményi az országgyűlés megnyitásánál.

És minő háttere volt ennek a szónak? Nagyobb varázst tán sohasem gyakorolt egy sem a magyar lélekre. Beléfoglalta személyes, rendi jussát, de hazája jogát, szabadságát és történeti nagyságát is.

Más az eredete és czélja a másik nagy jelszónak: a nép, a nemzet felségének. Ez Rousseau Contrat socialjából szállott világgá. Nálunk Borsodmegye felirata tette magáévá. De kifejezi Balogh Péter terve is és csakhamar közkeletűvé lett.

Kétségtelenül előkészitette hatását Werbőczy elmélete a szent koronáról. Hisz annál a felség; általa ruházza a populus a majestast a királyra. A populus Werbőczyanus pedig a szent korona tagja: a nemesség. Természetes ebből a következés, hogy koronás király nem létében ez a majestas visszaszáll arra, kiből eredt: a nemességre. Láttuk, minő ügyességgel és következetességgel birja felhasználni ezt az alapot arra, hogy belőle kiindulva, egészen új társasági szerződésre lehessen kényszeríteni a netán ellenkező királyt.

Azt, hogy e tan lényegében forradalmi és demokratikus, és hogy legkevésbbé fér össze olyan Isten kegyelméből való királysággal, a minő Szt. Istváné, tán csak igen kevesen vették észre. De az ilyen ellenmondó tanoknak összefűzése, egybeolvadása, hozzátartozik minden nagyobb és általánosabb mozgalom jelleméhez. Hiszen, a hol megvan a megkülönböztetés, beáll egyúttal a szétválasztás is. Nagy tömegek egyesitése ritkán megy végbe, tudatos vagy öntudatlan sacrificium intellectus nélkül.

Mindenesetre ez a jelszó nagy szolgálatot tett a mozgalom ügyének. A büszke öntudat mindig jellemvonása volt a magyar nemesnek. Most ennek histo-

riai tartalmához hozzájárul az is, hogy ő egy sorsát teljes hatalommal intéző nemzetnek teljes jogú, tehát souverain tagja. A feudalismusnak lényege a souverainitas megosztása a sok kis király közt. Ez Magyarországon megszokott dolog volt és a nemzetek szabadsági küzdelmeiben nálunk is, másutt is, mindig belejátszott a sok kis király harcza az egy nagy ellen, ki valamennyit elnyeléssel fenyegette. De most ezt a küzdelmet nemcsak annyi czikkely és szabadságlevél teszi jogossá, hanem az egész művelt világon divatos politikai és bölcsészeti rendszer is szentesiti. A hazája sorsa intézésébe szavával, tettével befolyó nemest hogyan ejtette volna gondolkodóba az, hogy más osztályok épp annyi joggal hivatkozhatnak majd népfelségre, az ember veleszületett jogára — ő ellene.

Végre megjelent a harmadik, a legőszintébb, legbecsületesebb, legtartalmasabb jelszó is: a hazafiság.

Ebben Magyarországon, mióta a magyar nemzet elfoglalta, sohasem volt hiány. Már IV. Béla kiemeli adományainál a személye, a korona és a haza körül szerzett érdemeket. De külön szó erre nem volt; sem nálunk, sem másutt. A patriota azt jelentette, ki a haza fia, ahhoz tartozik, de külön erkölcsi tartalom nélkül.[1] A pártok elnevezésében a hazafiság nem játszott szerepet, nem lép fel mint megkülönböztető jel. Csak a XVII. század végén nyeri a patriota szó nálunk is mai jelentését. De azért még leginkább „igaz magyar"-ral jelölték ezt a fogalmat.[2]

[1] Thuróczy szerint I. 23. 7. Attila halálakor a német törzsek Aladárhoz szitottak, tamquam ipsorum patriotae, mivel Krimhild fia volt. Ducange szerint is patriota = indigena.

[2] Rákóczi korában. „Igaz magyarnak hazája dolgai felől készült emlékezése". V. ö. még II. József korában is Máriafi *István (Szeicz* Leo) „Igaz Magyar" czímű munkája.

Csak a XVIII. századi franczia bölcselkedés emelte ezt az érzést is általános fogalommá. A patriotismus szó csak akkor jő létre; először valószinűleg D'Alembert használja. A patriota pedig pártjelölővé válik: így patrioták Hollandiában az Orániai ház ellenségei, kiket 1787-ben Poroszország zabolázott meg. Patriotáknak nevezték magokat a belga felkelők is, kik József reformjai ellen fogtak fegyvert. Patrioták a franczia forradalom hivei is. Az a nagy érdeklődés, melyet vállalatuk nálunk is keltett, az a népszerűség, melynek itt örvendeztek, magyarázza meg e szónak nagy keletét. Még az 1790 elején kelt megyei felírásokban is a hazafinak, patriae civisnek, csak a régi megszokott értelme van. De már 1790 jan. 19-én Hevesmegye az országbirónak, mint igazi „Hazafinak" szivére köti kérését. A honhoz való szinte természetes kapcsot a lelki kapocs, a kötelesség szentesíti.

Hazafi tehát az, ki országa javát akarja, az udvar, a német ellenében. Ezt követeli a patriotismus. A régi nagy pártjelzések: a kurucz és labancz, a pápás és protestans elvesztették jelentésüket. Csakis az ilyen nemesitő és egyesitő szó hidalhatta át a rendek és felekezetek közt még mindig nagyon is élő ellentéteket. De még a nemzet szót is csak akkor kapják fel a franczia nation értelmében, ellentétben a királylyal. Bihar használja először febr. 6-diki feliratában Rákóczi idejében még a „gens" járta.

Szabadság, alkotmány, népfelség, hazafiság tehát a mozgalom uralkodó jelszavai. Mindent kifejeznek, mit az ország függetlenségének törvényes elismerése követelt; mindent függőben hagynak, mi a rendek és felekezetek közt viszályt szíthatna. Sőt szerepel már a testvériség, a testvéri egyesülés is, különösen, mi-

kor a protestansokról van szó. Az egyenlőség azonban elmarad. Csak fölfelé érvényesitik. Mivel minden nemes egyformán részes az alkotmányban és a nemesi kiváltságokban, az aristokratiának e jelszavak mellett nincs már létjogosultsága. Az mindig az udvarral tartott; most is csak az utolsó pillanatban fordult el Józseftől. Széchenyi és Hajnóczy iratai mutatják, minő erős és követelő az az irány, mely az egységes nemesség tengerébe akarja meriteni az abból kiemelkedő mágnási magaslatokat.

Természetes, hogy lefelé nincs szó egyenlőségről. De a jelszavaknak mégis megvan az a hatása, hogy olyanokat is a mozgalomhoz kötnek, kiknek közvetlen rendi vagy felekezeti érdeke nincs benne. A lelkesedés mindig megnyeri a kedélyeket. Így alig lehet kétségünk a felől, hogy nemcsak a polgárság, hanem még a pórosztály jelentékeny része is rokonszenvezett a mozgalommal. Ha másban nem, a jelszavakban már megvolt a nemzet egysége.

És ha mindezt összevetjük, hozzávéve még a diadalmas, büszke, lendületes eszméknek vonzó erejét és azt az általános elégedetlenséget, melyet József kormánya keltett, arra az eredményre jutunk, hogy itt igazán nem osztálynak, nem is egyes nemzetiségnek, hanem valóban a magyar nemzetnek általános mozgalmával állunk szemben. Ez pedig azért volt lehető, mert a kezdetben tisztán az idegen elnyomás megszüntetésére és a régi törvényes állapot helyreállitására törekvő forrongás előmenetelében, fejlődésében mindtöbbet vett fel a kornak értelmet, érzést, érdeket egyaránt magával ragadó jelszavaiból.

Az eszmék gyors előhaladása, az a körülmény, *hogy* a legyőzött rendszer emberei az országban voltak,

végre a mozgalomnak átterjedése csaknem minden néposztályra okozták, hogy az átmenet nem mehetett végbe minden zavar és rendetlenség nélkül. Sok megyében, különösen a Tisza mellékén, a nemesség magában véve is olyan számos, hogy tömegekkel, igazán demokratikus módon léphetett fel. Szabolcsmegyében márcz. 18-ára annyian jelentek meg Nagy-Kállón a közgyűlésre, hogy nem fértek el sem a megyeházán, sem a református templomban, hanem igazi forradalmi módon, szabad ég alatt tartották meg a congregatiót. Egyáltalában szokás volt, hogy a szomszédmegyék hazafiai is átjöttek lelkesedést hozva s keltve. Hol kevesebb számú volt a nemesség, mint a déli megyékben, a szegények száma döntött a conservativabb tehetősek ellen. Máshol a magyar ruha szolgált igazolásul a belépésre. A gyűlésekbe eljött Krethi és Plethi. Még mindig fegyveres sokaság döntött. Ifjak, juratusok, patvaristák és irnokok, szabó- és gombkötőlegények, magyar ruhában, lármájukkal döntöttek a legfontosabb propositiók fölött.[1] Ilyenkor mindig az számíthat legnagyobb lelkesedésre, legbiztosabb többségre, ki szélső, túlzó javaslattal áll elő. A nép kegyének keresése, ha mást nem, dicsőséget, elismerést igért. Így az eljárás is, a hangulat is valóban forradalmi: nem annyira a meggondolás, a politikai belátás dönt benne, mint a pillanatnyi elragadtatás, a szavak és a gyakran önző érdekek által könnyen vezethető tömegek szeszélye.

Csakugyan forradalomhoz visz-e ez a hangulat vagy nem? Megvan-e a nemzetben az a szenvedély, az az elszántság, mely nem ismer más tekintetet és

[1] Manch-Hermaeon 194., 195. l.

kiméletet? Vagy csak külső jelei mutatkoznak-e egy pillanatnyilag erős, de csakhamar lelohadó izgatottságnak?

Erre lényegében az adja meg a választ: meghajlik-e még a nemzet törvényes tekintély előtt vagy nem?

Ilyenkor tán legnehezebb a kormány helyzete. Nem nézheti nyugton a törvénytelenség symptomáit, mert elnézése, engedékenysége gyöngeségnek tűnik fel. De beavatkoznia is bajos, mert ezzel teljesen koczkára teheti, egészen elvesztheti különben is ingadozó tekintélyét.

A magyar kormány 1790. jan. 28. óta következetesen azon működik, hogy a nagy forrongás mellett is rendben és békében mehessen végbe a változás, és hogy a nagy rázkódás ne renditse meg a közbéke oszlopait. Eljárását megkönnyiti az, hogy több, mint egy hónapon át külső beavatkozás nélkül járhat el, mert József halálán van, Leopold pedig még nem vette át a kormányt. Viszont nagyon bénitja, sőt veszélyezteti működését az, hogy rendelkezései végrehajtására csak erkölcsi hatalomra támaszkodhatik.

Gróf Zichy javaslata szerint a helytartótanács ezután a belföldi hatóságokkal latinul levelez, a cancelláriával, a katonai és külföldi hatóságokkal pedig, kivéve az úrbéri és igazságügyet, németül.

A cancellária továbbra is németül referál az uralkodónak, kivéve az emlitett ügykörökben. Ezek szerint különböző lesz a decretumok nyelve is.

Egyházi és tanulmányi ügyekben meg kell szűnni a közös bizottságoknak. Ezek törvény szerint a magyar hatóságok elé tartoznak.

Egyelőre, míg a rendek mást nem kivánnak, egye-

sítve maradhat a helytartótanácscsal a kamara, csakhogy külön kamarai üléseket tartsanak a kincstartó elnöklete alatt. Ennek hatáskörébe tartozzék a só és minden gazdasági ügy.

Törvényellenes a közös igazgatás a harminczad ügyben. Ebben az intézkedés a cancelláriát illeti Ezt Pászthory, kemény tusa után, keresztül is vitte. A conduitelisták megszűnnek.

Erdély viszonyai rendezésében is fenntartották a József alatti állapotot. A két cancellaria egyesitését — noha azt törvény nem szentesitette — meg nem szüntették, mert az unio megfelelt az általános óhajtásnak. Maga a gubernator, gr. Bánffy György is e mellett szólalt fel. A guberniumhoz, a régibb szokás szerint, ismét behívják a püspököt, de külön kincstartót ki nem neveznek. A három nemzet visszalép jogába, — a szász Comest kinevezik. A kir. táblát visszahelyezik Maros-Vásárhelyre, de a birák csak a régi, kisebb fizetést élvezik. Hivatalos nyelvül ismét a latint fogadják el.[1]

Leginkább érezhető az új szellem fuvallata az iskolai és egyházi intézkedéseken. Ezekben a cancellaria jár elől. Április 7-én meghagyja, hogy házassági ügyekben a protestansokra nézve ezentúl is az 1786-iki patens érvényes, a katholikusokra nézve visszaáll a régibb, törvényes állapot. Egyáltalában a vallásügyet az országgyűlésig az előbbi kormány szellemében vezetik.

Visszaállitják a convictusokat. Az iskolapénz márczius 1-én, a közóhajtásnak megfelelőleg, megszűnt.

A népiskolák vezetésére ezentúl is legyen fel-

[1] Canc. 3695. sz. Ezen alapul a márcz. 26-iki decretum.

ügyelő; akár a megyei magistratus jár el ezen tisztben, akár külön hivatalt állitanak fel.

Bár a német nyelv már nem lesz hivatalos, még sem szabad azt elhanyagolni. Német tanár ezután is lesz, de az ifjúságtól függ e tárgy tanulása.

Az előadás nyelve az egyetemen a latin. A gymnasiumokban és az alsóbb iskolákban már nem a német, mint a hogy ez iskolaévben a három grammatikai iskolára nézve elő volt irva, hanem az anyanyelv. Még pedig ott, hol az ifjúság nagyobb része tud magyarul, a magyar nyelv lesz az, melyet az egész birodalomban terjeszteni akarunk.[1]

„Az úgynevezett normalis és nemzeti (elemi) iskolákban egy hazai nyelv tanítását sem akarjuk megakadályozni; csak azt óhajtanók, hogy a magyarra, mint e birodalomban a valódi anyanyelvre különös gondot forditsanak. Ügyelni kell tehát ennek művelésére és terjesztésére, különösen oly helyeken, hol most több nyelv is divik".[2]

Ez az első kormányintézkedés történetünkben, mely a magyar nyelv ápolását és terjesztését tűzi ki az iskolázás czéljául. Hogy milyen messzemenő reményeket fűznek hozzá, mutatja az a kifejezés, hol *most* több nyelv divik.

[1] Canc. 4050 szám. Non jam Germanico idiomate — sed nativo, et quidem ubi major pars Scholasticae Juventutis Hungaricum Idioma callet, isthoc hungarico, quod per omne Regnum propagare volumus, utendum erit.

[2] Nullius equidem vernacularum linguarum Doctrinam in Scholis dictis Normalibus et Nationalibus impediri volumus; cuperemus tamen, ut Linguae Hungaricae, velut hoc Regno re ipsa maternae praecipua haberetur ratio, ad cujus itaque culturam et propagationem, ac signanter in locis ubi nunc plura vigent Idiomata, convertendae erunt curae.

A német nyelv tanulását senkire sem akarjuk rátukmálni, de azért a városokban és nagyobb községekben tanitsák.

Az iskolakényszer is megszűnt. De azért a megyék vigyázzanak és figyelmeztessék a népet, mely úgy sem szereti oda küldeni gyermekét, az iskola hasznára.

A lelkészrendezés a mostani statusquóban marad, de úgy marad a klastromok eltörlése is. Az egyházi adó a vallásalaphoz és a fortificationalis fundushoz megszűnik, de a kik vállalták, tovább is fizessék.

Már ezekben is nagy előzékenység nyilatkozik a közhangulat iránt. Még inkább kitűnik ez, mikor a nemesi privilegiumokról van szó. A nemesek nem fizetnek ezentúl vámot, ha Eszékre vagy Zágrábba az új utakon mennek vásárra. Az alapitványok pénzét ismét kikölcsönzik 5%-es kamatra. Összeirás ezentúl csak portalis lehet. A hús limitatiója ismét megkezdődik. Az úriszék ismét megkezdi működését. Nagy socialis jelentőségű az, hogy a József által kibocsátott, igen szabadelvű cselédszabályzat is érvénytelenné válik. A policia, melyet a megyék nem szűntek meg ostromolni, megszűnik.

Megmarad ellenben az egészségügy rendezése és egyelőre a lotto is. [1]

A városok is visszanyerik előbbi berendezésüket, sőt azon előjogaikat is, melyeket vallás dolgában gyakoroltak. Ez volt tán a legnagyobb engedmény, melyet a kormány a katholikus reactiónak tett.

Igen jellemző az általános irányra nézve, mikép

[1] József császár rendeletet adott ki a női fűző (Mieder) viselése ellen. Ezt nem vonják vissza, hanem dissimulálják. Végrehajtása a nemesi szabadságot sértené. A lottót 1778-ban hozták be.

okolja meg a helytartótanács a policia eltörlését. Erre azért nincs szükség, mert az ünnepélyeknél maga a magistratus tartja fenn a rendet és mert annyi tabella már nem kell. „Ha pedig a policiával titkos czél is összefügg, a lakosok méltán félnek tőle. Ismeretes, hogy a többi örökös tartományban a nép hangulatának kikémlelése a policia igazgatóságának szándéka. Nem lehet tagadni, hogy az ily berendezés könnyen politikai inquisitióvá fajulhat és minden polgári szabadságot elnyomhat. Máshol lehet reá szükség. Magyarországon ellenben a fejedelem és a nép jogainak szerencsés viszonya, hacsak a végrehajtó hatalom méltányos korlátok közt marad, fölöslegessé teszi a titkos kikémlelést. E kormányformával szükségkép együtt jár a nyilvánosság." [1]

Épp ily büszke öntudat, ily ragaszkodás a törvényességhez nyilatkozik meg azon határozatban is, hogy a praesidialisokkal való kormányzás megszűnik, és hogy a normale-k többé nem irányadók.

A legfontosabb ügyekben is felemelik szavukat a magyar kormányszékek és oly határozatokat hoznak, melyekről tudják, hogy azok a központi kormánynál uralkodó nézeteknek éppen nem felelnek meg.

Így a tolerantiát törvénytelennek nyilvánitják. Törvénytelen azért, mert sérti Horvátország törvényes privilegiumát az akatholikusok kizárására, továbbá, mert véget vet a püspökök investigatiójának. Sérelmes a kath. hit elhagyásának megengedése hat heti oktatás után. Sérelmes továbbá az akatholikusok feloldása a kath. mestereknek tartozó szolgálatok alól. Mindezekben csak régi, a kath. egyháznak kedvező

[1] Kancz. lev. 4049.

álláspontjukat jelölik, melyet annyiszor és oly hévvel fejtettek ki József előtt. De az új áramlás sincs reájuk hatás nélkül. Okaik közt az is szerepel, hogy hiszen az akatholikusok magok sem akarnak toleráltak lenni. Egyelőre azonban, míg a diaeta határoz, fenntartják a császári rendeletet.

A szorosan vett politikai és biráskodási ügyekben való fő intézkedéseket már ismertettük. De figyelmük a látszólag csekélyebb ügyekre is kiterjed. A nemesek szolgáinak ismét megengedik a fegyverviselést; szintúgy visszaadják a fegyvert az egyházi nemeseknek (praedialistáknak) is. A statariumot, mint törvényellenes, kivételes biróságot, eltörlik. Ellenben elhatározzák, hogy ismét veretik a magyar pénzverés büszkeségét, a körmöczi aranyat.

Egyik legrútabb elfajulása a rendőri államnak az a követelése volt, hogy a lelkész a bűntetteket denunciálni köteles. Ezt természetesen megszüntetik.

Közjogi tekintetben fontos, hogy a helytartótanács nem levelez többé az örökös tartományok alsóbb hatóságaival.

Az egészségügyi rendelkezéseket fenntartják, mert azok a törvénynyel nem ellenkeznek. Csakhogy megszegésükre nem lehet bírságot kiróni; mert erről törvény nem rendelkezik. A tiszti orvosok nem kötelesek annyi jelentést irni; jobb, ha azalatt a betegeket látogatják. A physikusokat választják, de csak a képesitettek közül. Végre, József rendelkezése ellenére, megmaradnak a kripták, „mert a közvélemény csak lassan halad előre."[1]

A közigazgatás dolgában egészen a régi állapot

[1] Opinio publica.

áll helyre. Józsefnek csak egy fontos intézkedése marad érvényben: a főkormányszék tovább is Budán székel. A megyék visszakapják házi pénztárukat és az árvaügy kezelését. A kivándorlást megszorító patenst, „mint az emberi szabadsággal ellenkezőt", eltörlik.

Legrövidebben végeznek a közgazdaság ügyével. A vámrendszer, valamennyi sérelem közt a legnagyobb, megmaradhat. Hisz megvolt már Mária Terézia korában is!

Az úrbér ügye a diaeta elé való. Az új intézkedések közül sok a törvénybe ütköző. Így p. o. az, hogy 24 óra alatt vigyék el a kilenczedet és a tizedet.

Enyhébben itélnek a lelkészrendezésről. Az hasznos, csak hogy költségeinek előteremtése volt törvénytelen. Baj továbbá az, hogy szegény lelkészségek felállitása által szenved az egyház disze. Az ilyen pap kunyhóban lakik. Ilyen háborús időben sem a földesurak, sem a községek nem áldoznak szívesen ilyen czélra. Fundus pedig nincs. Különben is kevés a pap. El kell tehát halasztani.

A papnövendékek számának csökkentését a generale seminariumok felállítása okozta. Meg kell hallgatni a püspökök véleményét, mielőtt ez ügyben intézkednek.

Látjuk, hogy a provisorium berendezésében nagy szerep jut a közvéleménynek. A kormányszékek minden lehető botránykövet el akarnak távolítani a kiengesztelődés útjából. Hazafias érzületükön és belátásukon kivül hatással van reájuk az a szándék is, hogy lehetőleg elfeledtessék Józsefnek tett szolgálataikat.

Most az ország az erősebb; most egészen és ki-

zárólagosan azt szolgálják. Megteszik neki azt a szolgálatot is, hogy helyzetét, melyet a feliratok teljesen megvilágitanak, nyiltan felfedik Leopold előtt. Értesiteni akarja a fejedelmet a nemzet érzéséről.[1]

Legáltalánosabb az országgyűlés követelése. Ezt az 1608. 3. és 1622. 7. t.-cz. szerint nem is lehet elhalasztani májuson túl. E nélkül nem adnak sem katonát, sem subsidiumot. Néhány megye kijelenti, hogy az 1715. 8. t.-cz. értelmében még a jobbágyokra sem róhat terhet. Azt is emlegetik, hogy a háború és béke ügye országgyűlés elé való.

„Mondják, hogy az örökösödés megrendült, az örökösödés fonala megszakadt.“[2] Ennek okául pedig felhozzák nemcsak József törvénytelenségeit, hanem Mária Terézia sérelmeit is. Ezek közt kiemelik a katonai sérelmet: idegen tisztek kinevezését a magyar ezredekhez. Elmondják aztán a többi országos kivánságot, sérelmet, különösen a reservált három pontra vonatkozó véleményeket is. A király ezek után, hivatalos forrásból is tisztában lehetett a helyzet egész nehézségével, veszélyével. Tisztában lehetett azzal, hogy ugyancsak erős lehet az a mozgalom, mely ezt a conservativ, aulikus dicasteriumot annyira magával birta ragadni.

Így az uralkodóval szemben úgy a kanczellária, mint a helytartótanács megtette kötelességét. Nem ámították, nem szóltak népszerűségéről, az ország készségéről, hogy neki hódoljon.

[1] De sensu Nationis. Kancz. lev. 4209. márcz. 24. A felterjesztést Szécsen, a helytartótanács alelnöke és Vay József tanácsos írták alá.

[2] Ut aiunt, successio labefactata. Filum successionis interruptum.

Megtették e kötelességüket az országgal szemben is?

Ez tán nehezebb része volt feladatuknak. A király komoly férfiú, ki tudni akarja az igazat, ki egyenesen arra kötelezi ministereit, hogy ezt előtte minden alkalommal felfedjék. Hisz neki biztos adatokra van szüksége, ha politikai rendszerét fel akarja építeni. Az elragadott, lelkes tömeg azonban nem szivesen hallja az igazat. Annak nem feladata a cselekvés; a felelősség érzete pedig mindig fogy a részvevők arányában. Az igazán becsületes magyar államférfiúnak pedig soha sem szabad kitérni azon kellemetlen kötelesség alól, hogy népét felvilágositsa, megmutatva neki, mi érhető el törvényes eszközökkel, mi nem, és reávezetve nemzetét a sikeres előrehaladás útjára.

A helytartótanács ez elől sem tért ki. Márczius 14-én kibocsátott rendeletében tudtul adja a megyéknek, hogy Leopold megérkezett és kezébe vette a kormányt. Kijelenti, hogy az uralkodó, ki szorosan a törvények értelmében fog uralkodni, megerősitette az összes törvényes hatóságokat. Márczius 23-án figyelmezteti a megyéket arra, hogy tartsák ők is magokat szorosan a törvényhez és tartózkodjanak minden féktelenségtől.

Elfogadják-e a megyék a jó tanácsot? Megvan-e még kellő tekintélye ennek a kormánynak, mely annyira azonositotta magát az ország óhajtásaival, hogy „mint a felnőttek oktatója" lépjen fel?

A január 28-iki rendelet kibocsátása után az országbiró figyelmezteti a kanczellárt, hogy csak a jövő megyegyűlések fogják megmutatni: minő volt a császár nagy áldozatának hatása és meghozza-e a kivánt eredményt. Tudjuk, hogy ez nem történt meg. A

márczius elején tartott megyegyűlések alig hogy megköszönik a törvényes állapot helyreállitását, viszonszolgálatra alig gondolnak és csak arra törekszenek, hogy a királyi hatalmat még jobban megszoritva, biztositsák mindenkorra az alkotmányt. József meghalt; az új uralkodót meg csak akkor ismerik el, ha majd, az új hitlevél caudiumi igája után, meg is koronázzák.

Csudálatos, de a belső ellenmondásokban oly gazdag forrongás természetéből mégis megmagyarázható, hogy ha a királyt nem is, de a kormányt elismerik. Pedig kitől kapta megbizatását az országbiró, a kanczellár és mindnyájan? Az országos közvélemény szerint törvénytipró császártól, vagy már Mária Teréziától, kinek uralkodása, annyi felirat szerint, sérelmeivel már megkezdte a trónöröklösödés megingatását. Ha pedig az uralkodó nem törvényes, hogy lehet törvényes annak kinevezett eszköze?

Igen, csakhogy a ministerek magyarok voltak, és ha szolgálták is a császárt, mindig fenntartották vele szemben is a törvényes álláspontot. Aztán meg a beállott fordulatban, az alkotmány helyreállitásában, kétségkívül nagy volt a részük. Ezért a megyék gyakran a legtúlzóbb kifejezésekkel méltatják érdemeiket, emelik egekig hazafiságukat. A közvélemény helyes úton járt, mikor elválasztotta őket József rendszerétől.

Még nagyobb ellenmondással is találkozunk. A magyar önállóságnak a Habsburgok uralma óta egyik legfőbb biztositéka az volt, hogy a király magyar ügyekben csak magyarok tanácsára hallgasson. A XVI. század óta se szere, se száma az ezt követelő törvényeknek és feliratoknak. Most azonban megtörtént, hogy Kaunitz herczeg, az államkanczellár birta

reá a beteg császárt rendszere megdöntésére kegyetlen utalással a külföldi helyzetre. A mi a magyar tanácsosoknak nem sikerült, véghez vitte az osztrák. És íme megyék és egyesek elborítják hálafeliratokkal azért, hogy beavatkozott a magyar ügyekbe. Holott, származásánál és hivatalánál fogva a törvény betűje szerint erre teljesen illetéktelen volt.

A márczius végén vagy április elején lezajló megyegyűléseknek kettős a jelentősége. Most kezdődik csak az igazán törvényes állapot, a törvényes főispánok kormányzása, és ezzel együtt jár a „széképités", a restauratio. Ezek döntenek tehát a fölött: mely családok, illetőleg pártok birják majd a hatalmat. Azután meg a felől kell dönteniök: milyen állást foglaljanak az új uralkodóval szemben, kinek örökösödési jogát már néhány héttel előbb kétségbe vonták. Elismerik-e királyuknak; elismerik-e a kormányt, mely őket, bár szelíden, leczkéztetni merte, kormányuknak? E gyűlések döntenek egyúttal az utasításoknak, tehát egyúttal a jövő országgyűlésnek iránya fölött is.

Nagy szerep jut ezekben az újonnan kinevezett főispánoknak, kik mintegy személyükkel hivatottak kifejezni, hogy a régi rendszer helyébe a történeti folytonosság lépett. A működő főispánok lelépnek a színtérről; helyökbe azok lépnek, kik előbb, törvényesen, mint a rendeknek szinte született fejei, igazgatták a megyéket. A bureaukratiát velök a feudalis alkotmányos rendszer váltja fel.

Az új főispánok kinevezése még József utolsó napjaira esik. Természetes következése ez a visszavonó rendeletnek. Pálffy kanczellár már febr. 5-én előterjeszti jelöltjeit, mire a nagybeteg császár azt

válaszolja, hogy járjon el úgy, a hogy jónak találja.[1] Aradra gr. Haller Józsefet nevezik ki. Békésbe, hol a fiatal Károlyi grófnak volna hozzá joga, báró Orczy József jő, kit ott szeretnek. Beregben gr. Schönborn az örökös főispán. Administratornak Pogány Lajos máramarosi alispánt ajánlja a kanczellár, mert ez volt az egyetlen megye a kerületben, mely újonczot és élelmet adott, vagy b. Vécsey Miklóst. Bihar igen fontos, annak példáját követik a szomszéd megyék. Gr. Haller József ott elvesztette befolyását, legalkalmasabb lesz Ürményi, kit kedvelnek. Borsodban 1785 előtt gr. Andrássy volt a főispán, de azt igazgatása alatt előfordult hibák miatt letették. Oda gr. Majláth József alkanczellár jő. Vasban Batthyány Lajos herczeg az örökös főispán, de őt 1784-ben a német nyelvi rendelet ügyében való hanyag viselkedése miatt letették; most ismét elfoglalhatja székét. Csanádba b. Splényi helyett b. Prónay Lászlót, Aradba Almásy Pált, a volt királyi biztosokat küldik. Hont Koháry herczeg megyéje. Fia azonban még igen fiatal; administratorul a tanult gr. Szapáry Pál ajánltatik.

Nyitrában vissza kell helyezni gr. Forgács Miklós főispánt, kinek nemcsak a megyében, hanem az egész országban nagy a népszerűsége és kinek letétele 1784-ben úgyis törvénytelen volt.[2] Pestmegye bölcs vezetésétől függ a szomszéd megyék eljárása is. Míg nincs nádor, Ürményi legyen az administrator, mert Almásy mint királyi biztos elvesztette befolyását. Zalában az Althan grófok örökös főispánok. De mivel

[1] Praesid. kancz. 46. Machen Sie darüber dasjenige, was Sie für das Beste erachten werden.

[2] Magyarország II. József korában II. 376—379. l.

gr. Althan János nem viselheti a tisztséget, gr. Esterházy János vagy Kázmér legyen az administratora. Temes, melylyel együtt jár a temesi ispánság, Győrynek vagy b. Splényinek jut. Végre Ungban Rosenfeld lehetetlenné vált; oda vissza lehetne helyezni gr. Sztáray Józsefet.

Ezzel azonban nem volt befejezve a változás. Biharmegyébe, melynek ellenzéki érzülete mind erősebben nyilvánult, Ürményi helyett gr. Teleky Sámuel alkanczellárt küldték. Tőle, mint a református egyház egyik főoszlopától, kit a mellett nagy műveltsége és modora is ajánlottak, méltán várhatták a kedélyek lecsillapitását. Ürményit, ki különben is zokon vette, hogy főispánból administratorrá tették, fizetésének megrövidítésével, Bácsmegyébe is kinevezték az ekkor elhúnyt gr. Hadik tábornagy helyébe. Gr. Balassa is megvált a bánságtól és pozsegai főispánságától; helyébe bánnak gróf Erdődy János, főispánnak gróf Esterházy Imre került.

Mind e változásoknál világos a szándék, hogy olyanok álljanak a megyék élére, kiknek loyalitása biztos és kik mégis számíthatnak a rendek jóakaratára. Különösen mutatja ezt a tendentiát gr. Forgács Miklósnak, a rendek egyik legkiválóbb vezérének, tisztségébe való visszahelyezése. Az örökös főispánok és azok a főpapok, kiknek ehhez joguk volt, újra átvehették megyéik igazgatását. Batthyány primás kérésére még azt is megengedték, hogy őt gr. Csáky Károly helytartótanácsos helyettesítse.

A mozgalomba most mindenütt számos helyi elem és érdek vegyül. A restauratio mindig mérkőzése volt nemcsak az országos vagy felekezeti pártoknak, hanem a megyében hatalomért küzdő családoknak és

érdekcsoportoknak is. Eddig nem volt tán eset reá, hogy egyszerre annyi családnak és egyesnek befolyása, rangja, sőt megélhetése forgott volna koczkán, mint ekkor; hisz talán most volt először egyszerre „széképités az egész országban". Azok, kik József alatt szolgáltak, minden lehetőt megtettek, hogy megmaradhassanak. Ezt annál inkább tehették, mert hisz a legtöbb megyében idejekorán elválasztották ügyüket a császárétól, ily módon iparkodva biztositani magukat és családjukat A kivül maradottak, de különösen azok, kik e lefolyt uralom alatt bárminő sérelmet szenvedtek, heves ostrom alá veszik a magistratust, maguk akarnak helyébe lépni, és győzelmük annál biztosabbnak látszik, mert a hazafiság, az alkotmány, a népfelség, a szabadság jelszavait maguk mellett szólaltathatják meg. Mindnyájan tudjuk, minő élesek az ilyen küzdelmek, midőn az elv karöltve jár a személyes érdekkel és érvényesüléssel. Azokban a megyékben, hol kisszámú volt a nemesség, az uradalmaktól függött minden; ott ellenben, hol tömegesen laktak a teljesjogú polgárok, igazi táborokat kellett harczba vezetni. Oly sokat igért a győzelem; oly keserves volt a bukás, oly országban, hol a „vae victis" mindig érvényben maradt, hogy szinte attól lehetett tartani, hogy az elvi ellentétek, a nagy országos érdekek elmerülnek a személyes és helyi érdekek és ambitiók pocsolyájába. Annál is inkább, mert a főispánok kinevezése egyenesen kimutatja a kormány szándékát, megbizottjai tekintélyével vagy népszerűségével ellensúlyozni a reá nézve annyira kedvezőtlen hangulatot.

Csakhamar kiderül, hogy ez még sem sikerült. A legtöbb megye fenntartja ellenzéki álláspontját

akkor is, mikor a kormány maga is a régi rendi ellenzék álláspontjára helyezkedett. Néhol még a főispán ellen is kitör az elégedetlenség. Tán csakis annak a körülménynek, hogy mindenütt annyira túlnyomó az ellenzék, volt köszönhető, hogy komoly összecsapásokra, verekedésekre nem került a dolog.

Biharmegye április 7-ére, mindjárt húsvét utánra tűzte ki közgyűlését.[1] Gr. Teleky főispán e czélra már húsvétra megérkezett, várva az őt megillető díszes fogadást. Biztos volt a vármegye hajlandósága felől, hisz Luby Károly viczispán már február 19-én közölte vele „ezen egész vármegyének közörömét, hogy excellentiádat, olyan elfelejthetetlenül szeretett főispánját, a dolognak jobbra lett fordulásával visszanyerhette". Csakhogy azóta nagy változás állott be. Természetes támaszai, a református urak, ellene fordultak. Domokos Lajos, kinek legnagyobb volt a befolyása, neki tulajdonította a debreczeni főbiróságból való kiesését. Rhédey Ferencz zokon vette, hogy a grófné őt „testiségeért és főcuratorhoz nem illő fösvénységeért atyafiságosan megdorgálta". Mészáros Dániel egy birtoka kiváltásától tartott. „Tisza urak, a váradi reform. templom mellé épittetett istállójuknak gróf Teleky által való háborgattatásáért panaszkodtak". Ezekhez szívesen csatlakozott a hatalmas váradi püspök és káptalanja, hisz református volt Teleky és népszerű dolog volt ellene törni. Különben is, felfogásuk szerint, a váradi püspökséget illette meg a főispáni szék. Már a márcziusi 15-iki ülésen kitört a harag. Kimondták, hogy Telekyt, ki despota volt, mint biztos visszaélt hatalmával, nem jó hazafi, el nem fogadják. Azóta is

[1] *Húsvét* vasárnapja április 3-ára esett.

egyre szították a tüzet. A főispán nem kapott szállást; a vármegye tilalmára még a városházára sem szállhatott; ott beütötték a kályhák oldalát.

A gyűlésen először felolvassák a király márcz. 14-iki levelét. Nem tetszik, hogy Leopold már is királynak nevezi magát. Megütköznek a levél parancsoló formuláin. „Melyre sok illetlen beszédek után az lett a végzés, hogy addig, míg nem koronáztatik, királynak nem ismerik".

Ha a királylyal így bántak, a főispánnal sem különben. Megújitják előbbi végzésöket. „Menjen ki, kinek kell gróf Teleky". Mikor szavazást követeltek, némelyek „ezeket letorkolták és infamisoknak mondották, így a gróf hivei, nem kivánván magokat a megdühödt factio csúfolása tárgyává tenni, hallgattanak".[1] Végül a főispán legfőbb jogát, a candidatiót, 4 választott férfiúra bízzák — 2 katholikus, 2 protestans — és a restauratiót április 26-ára tűzik ki. Luby alispán, kinek úgy sincs maradása, lemond és néhány nap mulva beül Szatmármegye alispáni székébe.

Teleky szerint, maga az alispán, lekötelezettje, volt az egész „factio" igazi vezetője. Így akarta megnyerni a kálvinista urakat, hogy Szatmárban alispán lehessen.[2] Szerinte a megyében teljes az anarchia. Nincs ott tekintélye sem a királynak, sem az előkelőknek. Ez az állapot pedig nemcsak reájuk nézve bántó, hanem a föld népére is.

Ilyen viszonyok közt jött létre az április 7-iki felirat. Szinte meglepő, hogy megadják Leopoldnak

[1] Keresztesi naplója 219—20.
[2] Jelentése a kanczelláriához 4915. sz. Nagyvárad ápr. 9.

a felséges czímet.[1] A márcz. 14-iki leirat ellen nem tesznek észrevételt, annál inkább kikelnek a márcz. 23-iki rendelet ellen, mely a törvény tiszteletét tőlük is megköveteli és minden excessust megtilt.

A király törvénytisztelete reménynyel tölti el a rendeket. Ezért nagyobb bizalommal adhatják elő azt, mit a dolgok jelen állása megkövetel.

Elismerik, hogy az 1723. 1., 2. t.-cz. szerint az örökösödés őt illeti, de ez az örökösödés limitált; feltételeit a felséges ház és a rendek együtt állapitották meg. De ezt a szerződést a női ág első két uralkodója nemcsak megsértette, hanem egészen megszakitotta, mint ezt már márczius 15-iki feliratukban előadták. Minthogy az örökösödést a fejedelmek és nem a karok bontották meg, világosan következik emezeknek joga, hogy szabadságaikat az országgyűlésen új kötéssel jobban biztositsák. Magának az örökösödésnek a főczélja, nem az arra hivatott családnak haszna vagy hatalma, hanem a nép boldogsága, mely a törvényes szabadságban áll. Ennek védelmét oly igazságos fejedelem, mint Felséged, nem fogja megtagadni. A Felség joga, vagyis a végrehajtó hatalom, csakis ezen kötésből veheti eredetét.

Egyebekben is keményen megmaradnak felfogásuknál. A törvénynyel ellenkező rendeletek eltörlése nem ellenkezik sem a jó renddel, sem a főkormánynyal. Különben is, a mit a megye közgyűlésén határoz, szerény itéletük szerint nem nevezhető törvénytelennek, sem erőszaknak (via facti), mert a megye, mint a statusok gyűlése, nem tekinthető magános embernek. A törvényes állapot visszaállitásával ők csak azt

[1] *Sacratissima* Majestas.

hajtják végre, mi a karok törvényes joga, és ezt parancs nélkül is megtehetik. Hol törvény van, rendeletnek nincs helye. „Fontos érdek, hogy az országot ebben a részben alkotmányos állapotába helyezzék vissza“.[1] De az olyan ügyeket, melyekben a megyei rendek nem határozhatnak, mi is, mások is az országgyűlésnek tartottuk fenn.

Nem megrovást várnak ezért, hanem elismerést, hiszen mérséklettel és okosan jártak el, hogy semmi szabadosság ne legyen. Ha azonban kisebb hibák történtek volna, mi a történt sérelmek nagysága miatt inkább érdemül tudandó be, ezentúl azon lesznek, hogy minden a rend és köznyugalom korlátai közt maradjon. Mivel szabadságunkat már kezdték visszaállítani, nemzetünk hűsége és szigorú erkölcse ismét érvényre jut. Szükséges azonban, hogy a nyugtalan elméket tartsák vissza az egyenetlenség szitásától. Mert ennek a dolognak szomorú és váratlan lehet az eredménye.

Jellemző e feliratra nézve a megyei önkormányzat jogainak erős kiemelése. A kormány szemrehányása, hogy túllépte a megye hatáskörét, éppen nem érinti. Joguknak tartják e rendelkezést, hazafiságnak és nem féktelenségnek, ha nem engedelmeskedtek azon rendeletnek, mely május 1-ig a régi állapotok fenntartását írja elő. A nagy közjogi kérdésben határozottak, de elég mérsékeltek, sőt — udvariasak. De mikor a konkolyhintőkről van szó — valószínűleg Telekyt értették — még fenyegetéstől sem tartózkodnak.

Eddig értek a munkával, midőn megkapták a

[1] Interest ergo maxime, ut hac in parte reponatur regnum in statum constitutionalem.

márcz. 29-én kelt országgyűlési meghivást. Ezt az egész nemzet óhajtja és mi „béke-, rend- és igazságszerető férfiakat“ fogunk odaküldeni. Nagyon hasznos volna az összes rendek és az egész magyar monarchia sebeinek gyógyitására nézve, ha az összes kapcsolt részeket meghivnák oda, nemcsak Dalmát-, Horvát-, Tótországokat, hanem Erdélyt, Galicziát és Lodomériát is. „Mert ezen rendkivüli gyűlésen kell, hogy e tartományok, mint a magyar korona tagjai, a szabadságok és jogok visszaállításában részt vegyenek.“

Hasonló volt az esete a másik nagy ellenzéki megyének, Nógrádnak. Itt gr. Batthyány József volt a régi főispán, buzgó katholikus és udvari ember.[1] A rendek nem akarják őt elfogadni és már márczius 5-én kijelentik, hogy nélküle tartják meg a restauratiót. Okaik: mert a megyében nincs birtoka; mert magyarul nem tud; mert privát úrnak (Albert herczegnek) gazdasági intézője; végre, mert előbb is zsarnokoskodott rajtok. Itt is a nemesi respublica maga akarja elvégezni legfontosabb tisztjét, a candidatiót és restauratiót, minden kényelmetlen felső beavatkozás nélkül.

Feliratában (április 21.) elismeri Leopold örökös jogát, a melynek alapján márczius 14-iki leirata szerint átvette a kormányt.

De mivel erre nézve II. József tettei új szint adtak a dolognak,[2] megragadják az alkalmat, hogy a felségnek őszintén, de tisztelettel előadják jogaik mostani állását, mint olyan fejedelemnek, ki szerint az uralkodó van a nép kedvéért és nem megforditva.

Az örökös jog a sanctio pragmatikán, tehát köz-

[1] Ez az, ki Kazinczy levelezésében „Oculi“ név alatt szerepel, rövidlátósága miatt.

[2] *Novam generassent rerum faciem.*

szerződésen alapul. Ha ezt egyik fél meg nem tartja, semmissé válik és csak új szerződés útján állhat helyre. II. Józsefnek megvolt a joga, de nem élt vele, hanem erőszakra (jus fortioris) építve kormányát, a pactumokat hatástalanokká tette. A pragmatika sanctio tehát Mária Terézia óta kiesett a gyakorlatból. Így a női ág örökös joga megdőlt.

Ez ellen arra lehetne hivatkozni, hogy valakinek tettei útódjának nem árthatnak. De a birtokos utódját is képviseli, a mint használhat, árthat is neki.

Minthogy tehát „a fonál megszakadt, reménylik, hogy a karok és rendek Felségeddel az országgyűlésen új szerződésre lépnek és megújitják a fejedelem és a nép kölcsönös jogait".

Ők is tiltakoznak az ellen, mintha valami olyat követtek volna el, mi a kormány tekintélyének és a közrendnek ártalmára van. Ha mégis történt valami, tulajdonitsa ezt a sértett fél méltó fájdalmának. Ily elkeseredésben bajos megtartani a kellő mértéket.

Megmondják nyiltan véleményöket e hatalmak felosztására nézve is. A törvényhozó hatalom közös a rendek és a fejedelem közt. De a végrehajtó hatalmat sem adták át a rendek teljesen az uralkodónak, sőt annak jelentékeny részét magoknak tartották fenn. Ezt bizonyitják a törvényczikkek, ezt az emberemlékezet óta való szokásjog. Kárára válnék a királyi hatalomnak, ha egyedül ő volna megbízva a törvények végrehajtásával. De ez a diaeta elé tartozik. Udvariasan végezik, mint a felségnek jobbágyi hódolattal örökös hivei.

Még a békés Bácsmegyében is bomlást okoz a főispáni kérdés. Itt is a kalocsai érsek jogára hivatkoznak Ürményi ellen. Még jobban ki lehetett használni

kir. biztos voltát. Elterjedt az a hír, úgy látszik, gr. Brunswik kir. biztos egy kijelentése alapján, mintha a kir. biztosokat esküjök kötelezte volna a magyar szabadság teljes megdöntésére. Ez nem volt igaz, de felhasználni lehetett.[1] A birtoktalanok győztek ott a birtokosok ellen. Így az április 12. ülés elhatározta, hogy a főispánt el nem fogadja és kinevezése ellen remonstrál. Ürményi viszont el van határozva, hogy csak úgy megy a megyébe, ha deputatióval vagy levéllel meghívják. De arra a meggyőződésre jut, hogy e factióknak véget kell vetni és a királyi tekintélyt helyreállitani.

Másutt, hol ilyen személyes ellentétek hiányzottak, békésen ment a dolog. Így Fehérben, mely márczius 3-án még oly erős repraesentatiót küldött fel, most, április 14-én, egészen békésen ment végbe a restauratio, a régi magistratust egyhangúlag megválasztották és a királyi rescriptumot hangos vivattal fogadták.

Zalában április 7-én történt az ifjabb gróf Althan székfoglalója, gr. Batthyány Ferencz volt az installáló. Ünnepi misét tartottak, aztán következik az eskü, mozsár- és puskaropogtatás közepett, végre, ősi szokás szerint, háromszor felemelik a főispánt, kit a főjegyző szép magyar beszéddel üdvözöl.

A márczius 14-iki rescriptumért térdhajtva mondanak köszönetet. Hű alattvalók lesznek, csak arra kérik a Felséget, hajoljon igazságos felszólalásukra. Nem érzik magukat találva a márczius 23-iki leirat által. A mit tettek és határoztak, az nem zavarhatta a jó rendet. A királyi meghívó értelmében a

[1] Putridum utique mendacium. Ürményi levele Pálffyhoz, *Buda, ápr. 16.*

békét és a közjót szerető követeket küldenek. Kiküldenek egy deputatiót a gravamenek összeírására az előbbi diaetai akták alapján és az instructio szerkesztésére. A más megyéktől érkező aktákat és remonstratiókat is ahhoz utalják.

Megköszönik herczeg Esterházy Miklósnak és a veszprémi és vasvári káptalanoknak a banderiumok részére befizetett adományát. Azok „bűnös makacssága fölött“, kik fukarságból vagy hazafiatlanságból nem járultak e költséghez, még szemet húnynak.

Alispánuk egyértelemmel Spissich János lett. A kapornaki járás szolgabirája Deák Ferencz lett, szótöbbséggel. Követekül Spissich alispánt és Somsich Lázárt választják meg. A főispán beszédjében azt az óhaját fejezi ki, hogy a diaetán az ősi constitutiókat újból biztositsák, annyira, hogy felőlük többé ne lehessen kétség és ne támadhasson többé viszály király és nemzet közt. E javitások kidolgozása lesz az instructiókat szerkesztő küldöttségnek főfeladata.

E megyénél az ellenzéki hang teljes hiánya a jellemző. Ezzel együtt jár, hogy egészen a historiai folytonosság alapján áll, úgy hogy a közbeneső közt semmibe véve, az előbbi diaeták munkájához akarja kapcsolni a jövőt. E conservativismus kifejezésre jut abban is, hogy az eltörölt pálosrend visszahelyezését követeli.

A többi felirat közt Szatmáré, hol a törvényes főispán, gr. Károlyi Antal, elnökölt, nagyjában megegyezik Biharéval, gyakran szószerint is. Leopoldot mint igazságos fejedelmet üdvözlik és kérik, ne engedje magát eltérittetni jó szándékától. Hivatkoznak arra, hogy, noha II. József a kétoldalú szerződést felbontotta és az ország egész alkotmányos rendszerét felforgatta, hűségük, mint a vas, szilárd volt.

„Mi tűnik ki a polgári szövetség természetéből, a természet jogából és a tényekből?“ Az, hogy az örökösödés alapjait nem a nemzet renditette meg, hanem az uralkodó. Ezt tehát új pactummal kell megorvosolni az országgyűlésen, új biztosítékokkal szilárditván meg a nemeseknek és minden rendnek jogait. Ezt a védelmet szükségessé teszi „a polgári társaságnak ezen században világosságra hozott igazi természete, a mult gyászos emléke és a kétes jövő“. A boldog nép szeretete, minden bizalmatlanság kiküszöbölése igaz alapja a trónnak. A felségnek semmi oka sincs megtagadni azt, mi a nemzet szabadságát fenntartja és minden veszély ellen megőrzi. Hiszen az uralkodó az ország constitutióinak megfelelő uralmat akar és ilyet akar hagyni utódaira is.

Ők is ülés közben kapták a királyi meghívót. „Semmit sem óhajtott soha a nemzet tüzesebb vágygyal, mint ezt a diaetát, minden bajnak egyetlen orvosságát.“

Meg vannak győződve arról, hogy ez a diaeta szabad lesz, idegen katonaság nem övezi. Mint Bihar, ők is óhajtják Erdély, de különösen a Partium megyéinek, továbbá Galiczia meghívását erre a sok tekintetben rendkívüli országgyűlésre.

Barsmegye ellenben nemcsak az örökösödés megszakadását és az interregnum beálltát vitatja, hanem abból indul ki, hogy az osztrák ház hol szép szerével, hol erőszakkal, de folytonosan igyekezett önkényessé válni, úgy hogy a haza belátja, hogy sohasem lehet felőle biztosságban.[1] Huszonöt éven át nem volt országgyűlés, úgy hogy constitutiónk alapja megrendült.

[1] *Szent* Kereszt, ápr. 21. a kanczelláriához.

Alig várja a diaetát, hogy új pactum jöjjön létre II. Leopold fejedelemmel. Azt sem tudják, mi lesz a háborúval; mi dolgunk vele?

Ezért még tartózkodnak attól, hogy Leopoldhoz forduljanak, hanem Pálffytól várják a haza javát és az alkotmány biztosságát. Bírja a fejedelmet arra, hogy más tanácsra ne hallgasson, hanem csak a diaetával tractálja a hon boldogságát. Eszközöljön ki oda salvus conductust, a külföldi katonaságot pedig távolítsa el. Ne legyen ott német, hanem magyar és horvát, német tisztjeitől megtisztított katonaság, mely addig, mig nádort nem választanak, a bántól és a rendektől függjön s Pest körül legyen összpontosulva.

A fejedelem — ez a válasz a márczius 23-iki rendeletre — el fogja ismerni, hogy úgy generalis, mint particularis gyűléseinken csak a haza javát munkáltuk.[1]

Ugyanezen kéréssel fordulnak még az nap a bánhoz is, kiről felteszik, hogy motivumaikkal egészen tisztában van.

Ez az egy megye tehát megállott ott, a hol a többi márczius elején volt. Leopoldot herczegnek nevezi, el nem ismeri, nem is fordul hozzá, noha sokat remél igazságszeretetétől. A szabad diaeta kérdése, melyet Szatmár is felvetett, itt mintegy főpolczra jut. Magyar katonaság, magyar vezetés alatt, a diaeta szolgálatában, a Rákoson! Itt már csakugyan megjelenik a fegyveres ellenállásnak ha nem is hirdetése, de legalább lehetősége. A naivitas abban nyilvánul, hogy ilyen felfogásnak akarják megnyerni nemcsak a kanczellárt, hanem a bánt is, ki szolgáló tábornok.

[1] Munera patriotica.

Pozsonymegye ellenben végtelen örvend a márczius 14-iki leiratnak és nem volt senki a teremben, ki ne akart volna kifejezést adni lelkesedésének a nemes uralkodó iránt.[1] Még azt is tudják róla, hogy a nemzetnek egekig ható panaszán kivül ő birta reá bátyját az 1780-diki alkotmány helyreállitására.

De hiszen II. József is a legjobb szándékokkal kezdte meg uralmát, ő is megerősitette szabadságainkat és nem előre föltett szándék szerint járt el később, hanem hitvány hizelgők és tervezgetők téritették el őt a törvényes úttól. Ezek fosztották ki Isten házait, adták el zsidóknak a szent edényeket, foglalták le a kegyes alapitványokat; ezek törölték el rablóvágyból a szerzeteket és igy megbontották a fejedelem és nép közti szeretet kötelékét. Gonosz, botrányos könyvek szabad eladása, az adóemelés, a szabad nép gyalázatjára és elnyomására szánt földmérés, mind oda czélzott, hogy bizalmatlanságot keltsen király és nemzet közt és a külellenségnek egyengesse az útját.

Most boldogok, mert azt remélhetik, hogy a kegyes és igazságos uralkodó nemcsak a József ütötte sebeket gyógyitja meg, hanem a Mária Terézia sérelmeit is orvosolja. Reményüket csak az lohasztja, hogy azok a gonosz honpolgárok,[2] kik a császárt hálójukba keritették, nem bűnhödnek, hanem bő nyugdijat kapnak. Fáj, hogy a királyi biztosokat magas polczon kell látnunk, holott azok mint honárulók tisztségük elvesztésére és számüzésre volnának ité-

[1] Ez a nagyon byzantinus stílusú felirat németül nyomtatásban is megjelent: Unterthänigste Vorstellung der löblichen Stände des Pressburger Komitats. Pozsony, ápr. 9.

[2] *Patriae Cives.*

lendők. Arra kérik a királyt, foszsza meg legalább a volt királyi biztosokat főispáni méltóságuktól.

Valamennyi felirat közt ez a legloyalisabb. Leopoldhoz szinte imádattal fordul, de még Józsefet is tiszteli. Ellenben izzó gyűlölettel fordul eszközei ellen. A harag főképen Balassa és Izdenczy ellen irányul, de a többit sem kíméli. Az országgyűlésen is megszólal még e hang.

E megtorló, boszúálló irány mellett jellemző a felirat katholikus iránya. Egy másik sem bélyegzi meg ennyire József egyházi intézkedéseit, mint éppen az a megye, melyben a kanczellár mellett a primásnak van legnagyobb befolyása. Viszont, igen jellemzően, a közjogi vagy nemzeti kérdéseket föl sem veti, nem szól magyar katonaságról, sem az alkotmány újabb biztosításáról. A katholikus irány csakugyan meg lehetett elégedve, ha minden módositás nélkül sikerül felélesztenie Mária Terézia korát.

Zágrábmegye azt fejti ki, hogy József után az az emlékünk maradt, hogy a fejedelmek hatalma alattvalóik szeretetében áll, boldogságuk pedig nem a korlátlan uralomban, hanem a nemzetnek a törvények tisztelete által előidézett jólétében.[1]

A mult és a jelen megtanitott arra, hogy minő biztosságot nyujt a hitlevél. Új eszközökre kell gondolnunk, hogy szabadságainkat utódainkra hagyhassuk. A diaetán a megingatott constitutiót az 1723. 2. czikken túl is meg kell erősiteni. Részben a régi pactum maradjon meg, részben a régi feltételek.

Felesleges a helytartótanács megerősitése, mert az

[1] Április 15-én és az azt követő napokon tartott közgyűlésből a királyhoz küldött felirat.

törvenyes intézmény. Ha megerősitik, fel is lehetett volna függeszteni. A mit a király és a rendek együtt állapitottak meg, azt a végrehajtó hatalom egyedül meg nem döntheti. Halljuk, most is használja a német nyelvet.

Kérik a királyt, tiltsa meg a német nyelv használatát, semmisitse meg a törvényellenes instructiót és adja vissza ezt a törvényes közeget[1] törvényes hatáskörének.

A márczius 23. rendeletre vonatkozólag kijelenti, hogy nem tett semmi rendellenest, de azok a megyék sem, a melyek elhatározásaikat vele közölték. Nagy baj volna, ha a titkos feladások újra lábra kapnának.

Meglepő ez a mérséklet, mert ez a megye volt egyike a legharcziasabbaknak, míg a régi rendszer ellen kellett küzdeni. Noha érinti az új feltételeket, még az 1723. pactumon túl is, már nem szól az örökösödés megszakitásáról.

Pedig ez a tan, tudtunkkal először Zágrábban nyert kifejezést. Már 1786-ban megmondta báró Magdalenics egy katonatisztnek, ki természetesen sietett ezt feladni, hogy a császár reformjai nem veszedelmesek, mert csak egy következésük lehet: az örökös jog megszűnése.

Legerősebben tartják magokat most is a tiszáninneni megyék. A régi 13 megye felkelő szelleme ott még élt.

Borsodmegye április 12-én a királynak ír ugyan, de hivatkozva márczius 5-iki feliratára, újra kijelenti, hogy az örökösödés fonala megszakadt. „Csak a fejedelem és a nép újabb megegyezése újithatja meg azt

[1] *Canale* legale.

oly módon, hogy a felséges ház uralmának mindenkorra való biztosításával egyúttal felséged uralma is békés legyen.“

Örvendenek a fejedelemnek, kit népei szerettek és ki még Etruriából rosszalta azok tanácsát, kik a belgák szabadságát el akarták nyomni, most pedig nyilvánosan és teljesen visszaállítja a belga constitutióját. Azt hiszik, hogy ők, kik sohasem tértek el a hűségtől, nem érdemelnek kevesebbet oly fejedelemtől, ki a polgárban is megbecsüli az embert.

Az 1780-iki állapot nem elégitheti ki őket. Hisz már Mária Terézia uralma annyira sértette az alkotmányt, hogy az első okot szolgáltatta az örökösödési jog megrendítéséhez. A helytartótanács szerintük sem szorult megerősítésre. A baj éppen az volt, hogy instructiója mellett sem törődött a törvényekkel és az alkotmánynyal, melyek védelme kötelessége volt.

A sérelmek ilyen orvoslásával tehát nem elégedhetnek meg. Vegye felséged tekintetbe, hogy e hű nemzet jogait a mult uralom alatt sem a hitlevél, sem a kétoldalú szerződés és capitulatio nem bírta biztositani. Ezért a nép, mely saját boldogsága elérése végett adta át a kormánypálczát a felséges női ágnak, új biztositékokra köteles gondolni. A régiek mellett újakat, a mai helyzetnek megfelelőket kell szerezni.[1]

A felséges ház uralmát csak törvényes, szabad, idegen katona nélkül tanácskozó diaetán lehet biztositani. „Hitlevél és capitulatio után, minden szavazattal elnyerve a koronát,[2] kezdje meg dicső uralmát.“

Régi loyalitas és még régibb bizalmatlanság egye-

[1] Pro moderno rerum situ.

[2] Omnibus votis. Kétértelmű: óhajt is jelent.

sül ez iratban. Csak a fejedelem személye iránt való bizalom és szeretet enyhiti rideg, de történeti következtetéseken alapuló hangját.

Heves- és Külső Szolnokmegyék a kir. meghivó kedvező hatása alatt tartja közgyűlését, szintén április 12-én, gr. Esterházy Károly püspöknek, a katholikus párt nagyhatalmú és harczias vezetőjének székhelyén. Örömébe gyász is vegyül azon, hogy József, ez a nagy uralkodó, országgyűlés és koronázás nélkül hunyt el és igy törvényes királyaink közé nem sorolható. Az a vigasz, hogy a felség uralmát nádorválasztással, hitlevéllel és koronázással akarja megkezdeni.

Ilyen jó fejedelemtől, minőnek a felség bizonyult és minőnek jelmondata mutatja, minden jót várhatunk. De a kiállott veszély nagysága és a régibb királyok alatt rajtunk ütött sebek azt bizonyitják, hogy a Károly hitlevele nem elég biztositás. Méltányos, hogy a jövő diaetán újólag és őszintén határozzák meg az uralkodó ház és a nemzet jogait; új szerződés állitsa helyre a felséges ház örökös jogát az ország jogaival és szabadságaival együtt. A vagyont és személyi szabadságot úgy kell biztositani, hogy ezentúl senki se dönthesse meg.

A koronázás csak a hitlevél czikkeinek befejezésével, a nemzet megnyugvásával (satisfactio) mehet végbe, tehát annak napját nem határozhatjuk meg. Az a diaetától függ.

Ezt kivánja felségedtől egy mindenkoron szabad népnek joga. Ezt felséged meg nem tagadhatja.[1]

Valamivel finomabb szövegezésben itt is megjelenik az örökösödés joga megállapitásának szüksége.

[1] *Jura populi* semper liberi.

A diaeta fő teendőjének említésénél egyúttal igen alapos és előrelátó utalás történik arra, hogy annak munkája sem könnyű, sem rövid nem lesz.

Sárosmegye, mely 1790 elején versben adott kifejezést elragadtatásának a történt változtatások fölött, most szintén kitörő lelkesedéssel fogadja az új király trónralépése hirét, kitől oly sok jót remélhet. „A királynak a nép, de különösen az előkelőbb résznek szeretetére van szüksége.“ [1] A magyar király csak úgy volt boldog, ha oszlopát, a nemesi osztályt, fenntartotta. II. Józsefet, sajnos, nem sorolhatjuk apostoli királyaink közé. Csak a mérsékelt uralom tartós. Kérdésbe jött a királyi szó szentsége, sőt maga az örökösödési jog is, melyet az 1723. törvény szabadságaink megtartásához fűz.

„Felséged feladata most a királyi szó szentségének és az örökösödésnek megerősitése. Előre is igérik, hogy oly törvényes biztositással veszik körül, hogy azt senki se sérthesse meg, még ha tán II. József gyászos emlékű elveit akarná is követni, és így minden módon azon lesznek, hogy felséged öröklése helyre álljon.“ [2]

Itt az országos érdek mellett a nemesi kiváltság hangoztatása kelt figyelmet. A nép nemesebb részének kiemelése bajosan talált volna tetszésre az akkori franczia nemzetgyűlésen.

Beregmegye nagy vigaszt talál a király törvénytiszteletében, melyet márczius 14-iki leirata fejez ki. De éppen ebből meriti a bátorságot, hogy előadja

[1] Quantopere Regibus amor Populi, praesertim nobilioris partis sit necessarius.

[2] In restabilimentum Haereditariae M. V. Successionis omnimodo adlaboraturos.

észrevételeit. Elismeri, hogy az örökösödés Leopoldot illeti, csakhogy, mivel az ország az 1723. czikkek által nem vált absolute Patrimonialevá, az örökösödés feltételekhez van kötve. Ezeknek már Mária Terézia sem felelt meg egészen, József pedig teljesen felforgatta, úgy hogy a successio megszakítottnak tekintendő. Szükséges tehát az új szerződés oly cautióval, mely a jogsérelmet ezentúl lehetetlenné tegye. Ennek a megállapitásnak a koronázás előtt kell megtörténnie: „hogy mikor és mikép, az a felség gondja", ha uralmát törvényessé akarja tenni. Igazságossága és népei iránt való szeretete nem enged bennünket kételkedni, hogy úgy is lesz.

Nem illeti őket megrovás, mert a régi visszaállitásában törvényes kötelességük szerint jártak el és minden szabadosságtól tartózkodtak. Ezentúl is úgy járnak el, a hogy a polgárok joga és szabadsága sugallja.

A partes adnexae kifejezés, melyet a király meghívójában használ, arra enged következtetni, hogy a diaetán Erdély, Galiczia és Lodoméria, mint a korona tagjai, szintén részt vesznek. Ők is követelik a szabad tanácskozás biztositásával az idegen katonaság távoltartását.

Ismét más húrokat pengetnek a felvidéki, úgynevezett tót megyék.

Zólyommegye április 22-én először őszinte gyászának ad kifejezést II. József halála fölött. Ez a kitűnő fejedelem,[1] bár későn, jelét adta gyengédségének a nemzet iránt. „De árvaságunk rövid," mert az 1723. törvény szerint Leopoldra száll a trón.

[1] *Optimi* principis.

„Imádjuk az isteni gondviselést a népnek és az apostoli birodalomnak megtartásáért és hogy felségedben a legjobb atyát rendelte számunkra, ki ezen, az osztrák ház iránt mindig hű népe iránt már megmutatta kegyességét."

A helytartótanács és a többi kormányszék régi hatásköre alatt, melyet a márczius 14-iki leirat megerősít, a törvényeset akarjuk érteni. Ez a nép spártai türelemmel tűrte az igát, melyet, fájdalom, keresztyén uralkodó vetett reá.

A királyi szóban megnyugszunk, biztosak vagyunk, hogy uralma hű örökölt birtokának [1] boldogságára fog törekedni. Felségedet és Istennek hála, számos sarjadékát, biztositjuk törhetetlen hűségünkről. Nincs semmi akadálya annak, hogy felséged iránt ugyanazt a hűséget ne tanusitsuk, melyet anyja tapasztalt koronázása alkalmával „egy szájjal, egy szivvel".

De fájdalmunkat is elmondjuk. Mióta Magyarország az osztrák ház örökös uralmát elfogadta, egymást érték a csapások; bizalmatlanság váltotta fel a kölcsönös szeretetet. Az önfentartás természetes ösztönének tulajdonitsa felséged, hogy ébren őrködünk köz- és magánjavunk fölött és nem hiszünk mindjárt. II. József (sit venia verbis) megszegte a királyi szónak és a kétoldalú kötéseknek szentségét. Roppant bizalmatlanság uralkodik népünkön és mondani merjük: hogy József halálával bizonyos módon megszakadt az örökösödés. [2]

Felségedet, kit bátyja halála búsit, nem akarjuk új fájdalommal elkeseriteni, hisz máris biztat régi

[1] Haereditatis suae fidelis.

[2] Successionem aliquo modo interruptam esse.

boldogságunk helyreállításával. Kivánjuk, hogy Isten tartson távol tőle minden balszerencsét. Nem fajult el bennünk atyáink vére és mindent elkövetünk, hogy a nagy Mária Teréziát fia kövesse trónján. Csak tartsa meg törvényeinket, tartsa meg sértetlenül a király és nép közt megújitandó kötést, így, mint jelmondata óhajtja, övé lesz népe szive. Reméljük, hogy hízelgők és tervezgetők nem térítik el a szerződések által megállapitott kormányformától. Elküldi a külföldi, behívja a nemzeti katonaságot, salvus conductust enged, a rendekkel tanácskozik békéről, háborúról és subsidiumról és orvosolja régi és új, még sajgó sebeinket.

A legalázatosabb, legloyalisabb hangon mégis kimondják az „interrupta successiót", mégis követelnek új szerződést, csak úgy, mint a tiszaiak. A hang más, de a tartalom egy.

Árvamegye hosszú történeti bevezetésbe bocsátkozik. Azon kezdi, hogy a koronázási esküt csak akkor hozták be, mikor az osztrák ház jutott a trónra.[1] Ha meg nem tartották, felkelés, vérontás — míg securitas nem volt. A császárné a constitutiókat erőtlenekké tette. József pedig egészen felforgatta. A tapasztalat bizonyitja, hogy biztosságunk nem állhat szavakban, pactumokban és pergamenekben. József is adta szavát — és ezért szakadt meg az örökösödés fonala. Leopold iránt, kinek jósága és hajlandósága ismeretes, nem viseltetünk hasonló bizalmatlansággal, de a jövőre is kell hasonló biztositás, „ne

[1] Quod de prioribus regibus nullibi memoriae proditum legimus. — Tudvalevőkép már II. Endre hivatkozott koronázási esküjére. De még a hitlevél is régibb. II. Ulászló választási feltételei már annak tekinthetők.

hogy hazai constitutiónk ismét abba a nyomorult statusba jusson, melynek nyomai most is rettegtetnek".

Mivel a helytartótanács nem felelt meg kötelességének, a kettős felség biztosítására van szükségünk.[1] Egyrészt hitlevélre és a nádori és megyei hatóság visszaállítására, másrészt a régi törvények alapján felállítandó, újonnan szaporitandó, a felség javára és a kettős felségért őrt álló fegyveres erőre.

Kész törvényeken alapul a nádorság (1485, 1555, bécsi béke). Ezek megújíttatnak. A nádor mellé senatust neveznek ki, melynek instructióját a diaeta állapítja meg. A nádor egyúttal főkapitány. A koronaőrséget is reá kellene bizni, ha ez nem sokasitaná túlságosan dolgait. Hogy ezeket elvégezhesse, segiti a mellette működő kevés tagból álló senatus, mely az egyes ügykörök szerint (polgári, államgazdasági, igazságszolgáltatási és katonai) külön szakosztályokra oszlanék. Ezek mindegyike külön tárgyalná a maga ügyeit, melyek az ország alkotmányát és boldogságát eszközlik. Aztán mindenről, a katonai ügyekről is referálni kell a plenumban.

Ez a polgári senatus állana 6 főpapból, 8 főúrból, minden megye — a kapcsolt részekből is — egy-egy taggal volna benne képviselve; a városok pedig 4 taggal, kerületenkint egygyel. Csak érdemes, és a mennyire lehet, előkelő származású hazafiak foglaljanak ott helyet. A megyei és városi tanácsurak csak 3 évre választatnak, helyökbe az országgyűlés mást választ. Ha időközben valaki meghal, vagy instructiójától eltér, mást választanak helyébe. A tagok a nemzetnek esküsznek hűséget.

[1] A kettős felség alatt a királyé és a nemzeté van értve.

A praelatusokat és főurakat az országgyűlés választja. Ha közülök valaki meghal, a nádor nevez ki mást. A megye ellenben maga választ. Alsóbb tisztviselőit a senatus maga rendeli az ország minden részéből. A senatorok soha más kir. tisztségre nem juthatnak, de fő- és alispánságra igen. A főispánságra a senatus ajánl 3 férfiút; a kinevezés a királyt illeti.

E senatus elé kerül minden a királytól vagy a kanczelláriától érkező ügy. Ott alkalmazzák a törvényhez, ott hirdetik ki. Más úton jövő királyi rendelet végre nem hajtható.

A birósági tanács külön tanácskozik, de mivel a kir. Curia megmarad, tevékenysége csak a főbirák ajánlására szorítkozik. A többit, az eddigi szokás szerint, az ország zászlósai nevezik ki.

A harmadik szakosztály 6 tagból áll, köztük egy pappal. Ez intézi a kamarai és kincstartói ügyeket.

Végre a katonai tanács tagjait a Palatinus ajánlatára nevezik ki, hazafiak és indigenákból, lehetőleg nemesekből. Ez nem újithat, csak végrehajt. Ez alá tartoznak az 1741. törvény értelmében a hat gyalogezred és a törvényes banderiumok. Feladata: az ország, a korona, a törvények és szabadságok őrzése. A bécsi haditanácstól független. A király a határok és várak védelmére és a hadügy czéljaira tovább is élvezi eddigi jövedelmeit. Ha ez nem elég, kihirdeti az insurrectiót. Ez a katonaság, beleértve a határőröket és a horvátot is, esküt tesz a nemzetnek és csak az országban szállásolható el. Csak szükség esetén vezethető ki vagy hozható be a német katonaság.

Ez a tanács ügyel fel a gyakorlatokra, a pótlásra és toborzásra, artilleriát szerez és három évenkint *számot ad* működéséről. Igen hasznos volna egyúttal

katonai iskola felállítása, régi vagy új alapítványokból, a hol minden megyének odaküldött nemes ifjúságát ingyen nevelnék. Ezek részben a magyar ezredekhez jutnának, részben az insurrectiót gyakorolnák be. Évenkint 4 kapitány, kit az ország nevez, mustrálja a nemesi katonaságot. Természetes, hogy a magyar tisztek hazajönnek, a németek meg eltávoznak.

Közjogi tekintetben meg kell vizsgálni: melyek a trónörökös jogai, melyekkel törvényes koronázása előtt élhet. Egyrészt azért, hogy jövőre az öröklés jogát ne vegyék magának az öröklésnek, úgy hogy a koronázást merő ceremoniának tekintsék; másrészt azért is, hogy a trónörökös tudja, miben járhat el és mit végezhet jog szerint, a rendek pedig tisztában legyenek azzal, miben tartoznak neki engedelmeskedni.

II. József 9 éves interregnuma felforgatta az örökösödés sarkait, a szerződéseket. Új capitulatio kell, vagy a régi hitlevelek és pragmatika sanctiók érvényesítése. Ehhez első lépés a nádorválasztás. Csakhogy már a nádorjelölés oly felségjog gyakorlása, mely csak koronás főt illet meg. Ettől most el lehetne tekinteni, de jövőre cautelák szükségesek. Ezek a nádor új esküjében és instructiójában keresendők.

A koronázásnál teljesen meg kell tartani II. Ulászló feltételeit, hogy t. i. a régi szokás értelmében a király köteles elfogadni mindazt, a mit a rendek egy értelemben a szabadság és közrend érdekében határoztak. Így jártak el 1608-ban és 1741-ben sem koronáztak előbb, míg Mária nem egyezett bele a „ne onus inhaereat fundo“ elvébe. Most azt kell kivánni, hogy csak magyar tanácsosokra hallgasson, a szabadságokat megőrizze, az újitásokat eltörölje, a mint ezt már Albert király törvénykönyve is elrendelte. Továbbá,

hogy országgyűlésen kivül subsidiumot nem kér, taksát nem ró ki, a rossz tanácsosokat elmozditja, sőt megbünteti.

A katonai határvidéket minden tekintetben az országhoz csatolja, kivéve a katonai fegyelmet.[1] A hódított részek a sz. korona és a rendek javára szolgálnak; a jus armorum megszűnik.[2] A koronajavakat vissza kell szerezni, a fiscalis javakat pedig ingyen vagy becsáron, bizonyos idő alatt el kell adományozni. Indigenának csak érdemes férfiút fogadnak be, kit a rendek bizottsága ajánl. Ha 32 év alatt le nem telepedik, joga megszűnik. Hogy Horvátországgal szorosabb legyen a viszony, ne csak követeit küldje az országgyűlésre, hanem ott orvosoltassa sérelmeit is.

Vissza kell állitani a szerzetes rendeket, de csak az országos rendek közé befogadottakat. A többiek vagyonából árvaházak állitandók fel az adózók és a szegény nemesek részére.

Fontos az iskolaügy. Az egész tanrendszert ki kell dolgozni a diaeta alatt. Az igazgatás a főispánokat, püspököket és a megyéket illesse, de fontos ügyekben diaeta nélkül ne változtassanak. Hogy az idegeneket csakugyan ki lehessen zárni a hivatalukból, szükséges bányásziskola felállitása is.

Kivánatos, hogy a koronázás alkalmából gondoskodjanak a protestansokról is a bécsi és linzi kötések alapján és igy megszerezzék a nyugalmat és uniót.

Fontos Erdély bekebelezése is, úgy biztosság, mint

[1] Excepta sola Disciplina Militari.

[2] A töröktől visszaszerzett birtokok visszaadásánál váltságdíjul követelték a jogos birtokosoktól.

fény miatt.[1] A király hivja meg onnan is a statusokat és azonfelül a megyéket.

Kivívandó a követküldésnek és a kereskedelmi szerződéseknek joga is.

A városok szavazatának számát meg kell szorítani. Hisz egy város csak annyi, mint egy nemes. Az olyan városok, melyeket törvényesen még nem fogadtak be, ne szavazhassanak. Végre: az összes követek tegyenek esküt a nemzetnek, szintúgy a főurak és praelatusok, a personalis és a kir. tábla.[2]

Ez a kis megye, hol egyedül a nemesség magyar, legtöbbet dolgozott. A programm, mert annak mondható ez a javaslat, melyet a többi megyének is megküldött, kiterjed a közélet minden ágára. Megtilt minden újítást és maga a legradikálisabb módon újit. Újit az által, hogy a Corpus jurisból összeválogatja a különböző századokból mindazt, mi a rendi hatalomnak kedvez. Ez az egyoldalú felfogás aztán a kormány teljesen új szervezetéhez vezet. Annak a senatusnak, melynek szervezését ajánlja és mely felosztásában már egy modern ministerium körvonalait mutatja, alig lehet helye monarchikus államban. Mert: hogy veheti magát a fejedelem körül oly tanácsosokkal, kiknek kinevezésére semmi befolyása nincs?

Itt csak fel van vetve az a kérdés: mi a joga a trónörökösnek a koronázás előtt. A megyék ezt részben már megoldják az által, hogy Leopoldot, mint királyi felséget üdvözlik. Ebben a legradikálisabban ellenzéki Szabolcs sem kivétel. Csak egy megye van, mely következetesen királyi herczegnek tekinti Leopoldot azután is, miután trónralépéséről hivatalosan értesült.

[1] Securitas et Splendor.

[2] Árvamegye levele a többi megyéhez.

Somogy ez, az a megye, mely 1790 januáriusban szép magyar feliratban kérte a latin nyelv visszahelyezését ősi jussába.[1] A márczius 14-iki leiratra válaszolva a felséges királyi herczeghez intézi feliratát.[2] Természetes, hogy ez is a pragmatika sanctio feltételeinek széttépésén kezdi, de hozzáteszi, hogy a fenség törvénytisztelete megnyugtatja. Csak a fenyegetés ellen van kifogása, mely a márcz. 23-iki rendeletben foglaltatik, mert az nem illő szabad nemzethez. József rossz tanácsosai voltak szerinte minden baj okai. Szabad országgyűlést kér végül külföldi katonaság nélkül.

Pestmegye feliratát, mely korra a legelsők közt volt, idehelyezzük, hogy megitélhessük, minő hatással volt a többire és mennyiben szolgált forrásul. Hizelgő módon szól a közhirről, mely Leopoldot megelőzte és őt a legigazságosabb, legkegyesebb uralkodónak hirdeti, ki szerint a fejedelem a nép kedvéért van. Ezt a reményt teljesitette a belgákhoz intézett rescriptumában és ezzel ismét fölemelte lelkünket. Ezt II. József önkényes uralma annyira lesujtotta, „hogy azon sebek miatt, melyeket a pragmatika sanctio óta rajtunk ejtettek és melyeket a mult kormányzás ezernyi csapással megszerzett, márczius 1-i jegyzőkönyvünkben méltán kijelentettük, hogy az 1723. 1., 2. törvényben kikötött feltételek nem teljesitése miatt az osztrák ház női ágának örökösödési joga megszakadt. Ezt a mozgalmat, mely már-már végveszélylyel fenyegette az egész államot, Felséged szellemének és lelkületének hire némileg lecsillapitotta".[3] Szemünknek alig

[1] II. József III. 529. l.
[2] Kancz. lev. 6132. 1790. április 20.
[3] Fluctus toti Reipublicae extrema quaque minantes, *tantisper temperavit.*

mertünk hinni, midőn a márczius 14-iki rendeletében megtaláltuk constitutiónknak várt és remélt biztosítását. Akár a veszély nagysága idézte ezt elő, melybe a törvénytelen kormányzat döntött, akár alkotmányunk és elvitathatlan jogunk, hogy azt megvalósitsuk, akár vastürelmünk, melyet a nemzet II. József alatt tanusitott, akár felséged maga tette ezt, ki a belgák jogát is elismerte — úgy cselekedett, mint a nemzetközi jogot ismerő fejedelem, mint alattvalóiban az embert megbecsülő apa, mint igazi királynak kötelessége.

„Felséges Urunk! Azt az axiomát, hogy a köz- és nemzetközi jog, valamint az államok alapjául szolgáló szerződés szerint a felség a népből veszi eredetét, maga az anyatermészet oltotta belénk és ebben igazságos fejedelem (minőnek tartjuk felségedet) nem kételkedhetik. Erről nem mondhat le a nép gyávaságból, sem el nem évülhet ez a joga, mert az emberi természettel veleszületett és tőle el nem választható“.[1]

Ez a felség a mérsékelt országokban a törvényes fejedelem és a nép közt megosztott törvényhozó hatalomban nyilvánul. De azért a nemzet mindig rendelkezik azon eszközökkel, melyekkel a társadalom czélját, a személy és vagyon biztosságát a körülmények követeléséhez képest megvalósithassa. Ezért reméljük, hogy

[1] Jure publico et gentium, Pactoque illo sociali, quo Regna coalescunt, erectum est, Majestatem ab origine apud populos esse, axioma hoc omnium cordibus a Matre natura inscriptum in illorum numero stat, de quibus justo Principi (qualem esse M. V. confidimus), nec dubitare licet, et in qua nec populi propria ignavia peccare, nec Praescriptioni locum dare possunt, velut naturae humanae innatis et ab ea indivisibilibus.

felséged a diaetát nem fogja arra szorítani, mit rescriptumában említ, hanem nekünk is, mint a belgáknak, kik fegyverrel keresték szabadságukat, megad mindent. Mert rossz példa volna, ha nép nem engedelmességgel, hanem fegyverrel vivhatna ki több jogot.

Kérik a felséget, kinek egyenességében megbíznak, vegye mindezt szivére és ne engedje magát senki által jó szándékától eltériteni és tanácskozzék mihamarabb a közjóról, nę egyesekkel, hanem az összes rendekkel. Vegye tekintetbe, hogy szabadságaink az osztrák ház alatt, kétoldalú szerződések ellenére, sohasem voltak biztosságban és így kötelességünk az orvoslás módjáról gondoskodni.

Teljesítse a nemzet igazságos kivánságait oly módon, hogy megújitva és kinyilvánitva úgy a fejedelem és a nép kölcsönös jogait megállapitó régi kötéseket, mint a mostani körülállásoknak megfelelő szerződéseket és feltételeket, teljes biztosságunk, vagyis polgári lételünk megszilárduljon.[1] Aztán tegye le az esküt erre a szilárd alapra és miután mindnyájunk óhajtása szerint megkoronázták, fogjon a rendek más törvényes kivánságai tárgyalásához törvényes, szabad, tehát idegen katona nélkül való diaetán.

Ezen az egy módon szerez magának halhatatlan dicsőséget, országának nyugalmat. Így újitja meg a közboldogságot, akár a tudomány és művészet, akár a mult kormány alatt annyira gátolt és hanyatló kereskedésnek felkarolása által.

Rousseau Contrat Socialját bizonyára ismerte Leopold oly jól, mint e felirat szerkesztője. Csakhogy a

[1] Justis Nationis desideriis deferre. Azt hiszem, ez a *nemzeti kivánságok* első előfordulása.

Majestas Populi-ból ő nehezen vezette volna le azt a kötelességét, hogy a leendő diaeta minden koronázás előtti határozatát eleve is jóváhagyja. Ilyenbe csak egy Dobzse László egyezhetik, vagy egy II. Mátyás, ki tisztában van azzal, hogy jobb alkalommal lehetőleg sokat visszavon engedményeiből.

Egyebekben pedig általánosságokban mozgó phrasishalom az egész felirat. Látszik rajta kizárólagos hatása a Balogh-féle programmnak, mely a női ági successio interruptión kívül rosszal minden részletet, mert az megosztáshoz vezetett.

Szinte meglepő, hogy a végén az uralom czélja gyanánt mégis a tudomány és művészetnek, valamint a kereskedésnek felvirágoztatását tűzi ki. Mindez nagyon is ellenkezik Rousseau tanával, de megfelelt ama kor hajlamainak és Leopold egyéniségének.

Mint utolsó határoz Zemplén (május 7.). Egy évtized óta a mostoha sors által sújtott lelküket még szomorúbbá tette, hogy az e nemzetnek oly kedves osztrák házból való fejedelem[1] elhunyt, mielőtt törvényes koronázás által egyesült volna e nemzettel. A márczius 14-iki leirat felemelte lelkünket. Még növeli örömünket, hogy felséged jogainkat megerősíti. Így újra megszületik az a hazaszeretet, az a szeretet a fejedelem iránt, mely már kihaltnak látszott. Felséged törekvése, hogy a nemzettel teljesen egyesüljön, megköveteli az őszinteséget.

Mi biztosítottaknak vélve a hitlevelek által szabadságainkat; megfosztattunk tőlük. Méltó szolgáink helyébe rosszakaró bérenczek jöttek, úgy hogy ha-

[1] Principem ex Augusta Domu Austriaca, Genti huic tam chara.

zánkat alig nézhettük már magunkénak. Meg kell vallanunk tehát és levelezésünk szomszédjainkkal is arra biztat, hogy a bizalmatlanság keblünkből annál nehezebben kitéphető, mert azokat, kik mindent felforgattak, most is az ügyek élén látjuk. Örültünk, mikor hire jött, hogy felséged más örökös országaiban ezeket eltávolitotta és reméltük, hogy ezt a leghivebb népét is megszabadítja azoktól, kiket Ulászló törvénye elitél, de szomorúsággal halljuk, hogy még most is elfoglalják az első helyeket és nagyobb pensiókat kapnak. Sötét felhő ez boldogságunk szemhatárán. Ezek elmozdítását kérjük a főispáni székekből. Kérjük, hogy volt királyi biztos ne lehessen a diaetán és nem engedjük, hogy bármelyikök elfoglalja az 1687. 10-ben elsorolt helyek bármelyikét.[1] Mozdítsa el felséged ezt a követ, melyen sohasem lesz építhető a nemzet és fejedelem közti állandó unio. A márczius 23-iki rendelet is mutatja ezek befolyását. Törvény, hitlevél, koronázás tehát nem elegendő.

Nyomja szívünket az is, hogy kötések ellenére önkény alá vetettek. A dolog természetéből folyik, hogy mivel azon kötések, melyeket a nép felségjoga alapján a királylyal kötött, meg nem tartattak, a nemzetközi jog szerint megszorított női ági örökösödés új szerződéssel helyre állíttassék. Törvényeink is visszaállitandók és minden, a mi a tulajdonjogot és személyes szabadságot illeti, akként biztosítandó, „hogy azt sem a rosszakarók izgatása, sem idő vagy viszontagság, sem önkény, sem fejedelmi hatalom többé meg ne dönthesse“. Ez okból akarják e fontos ügy

[1] E czikkely a főrendiház tagjainak rangsorát állapitja meg. Nádor, országbiró, bán, tárnokmester, örökös és más *főispánok.*

tárgyalásából kizárni mindazokat, kiknek hűtlensége gyűlöletes az ország előtt. Ezt, mint szabad nemzet, méltán kivánjuk felségedtől. Ha egyszer meglesz a kölcsönös szeretet és az ezen alapuló boldogság, ez a nemzet ugyanazon áldozatokat fogja hozni, mint hajdan, és a király és nép felsége fényeért mindent megtesz, mi embertől kitelhetik.

Csaknem teljes egyezés Pesttel, csak a volt kormány eszközei ellen kel ki erősebben. Hangja még loyalisabb. Az interrupta successio mellett itt legerősebben nyilvánul a loyalitas nemcsak Leopold, hanem az egész osztrák ház iránt.

Jellemző, hogy az alkotmány biztosításának csak általános föltételeit és czéljait említi, szintén Rousseau alapján, de részletekbe egyáltalában nem bocsátkozik. Balogh meg lehetett elégedve iratának hatásával. Márczius 26-tól május 7-ig az szolgál a megyék határozata alapjául; azt variálják, de keretén túl nem mennek.

Alig lehet ezt az egyértelműséget máskép értelmezni, mint úgy, hogy a rendek loyalitásuk és megegyezési óhajtásuk erős hangoztatása mellett, titokban akarják tartani a mozgalom igazi czéljait. Vagy azért, mert kerülni akarták a viszályt, vagy, hogy időt nyerjenek a jövő szervezkedés átgondolására, vagy, a mi legfontosabb oknak látszik, mert a követelések mértékét a viszonyoktól tették függővé.

Zemplénnel egy időben határoz a szomszéd Szabolcs is. Ez az a megye, melyet II. József a legellenzékibbnek tartott.[1] Nem is csuda. Itt tisztán, vegyületlenül él a magyarság, az Anonymus névadó

[1] Hier sind die schwierigsten Köpfe.

vajdája és Ubul herczeg ideje óta. Nem is tudja, hogy más nép is lakik e hazán; az ország szivében nem is érzi, hogy van szomszéd is, kire tekintettel kell lenni. Büszke, daczos faj ez, mely híven megőrizte ősi sajátságait, melyet városi vagy udvari hatás még el nem puhitott, meg nem csiszolt. A nagyszámú nemesség annál rátartóbb privilegiumaira, mert kevély, magyar parasztság, „peres fél" áll vele szemben. Ha valahol, itt volt meg a talaja a szélső elhatározásoknak és azok kivitelének.

Itt május 3-án volt a közgyűlés, Nagy-Kállón, melyen a vásár miatt is nagy sokaság jelent meg. A királyhoz küldött feliratban ők is az örökösödés helyreállításának szükségéről beszélnek és kikelnek a rossz tanácsosok ellen. Egyebekben is megfelel nyilatkozatuk az egész vidéken elfogadott mintának.[1]

Másnap folytatódik a közgyűlés. Vezetője gróf Sztáray Mihály, az akkori mágnások közt az, ki addig a legszélsőbb elveket vallotta. Noha veje volt gróf Esterházy főkanczellárnak, II. József 1785-ben mégis megfosztotta állásától. Ha máshol a főispán népszerűtlensége okozott zavart, itt túlságos népszerűsége és hajlama annak élvezetéhez bonyolitotta az ügyeket.

Egy Kövér Gábor nevű nemes, kit a főispán hivatalos jelentésében elzüllöttnek nevez, lépett fel mint inditványozó. Esküt követelt és pedig nemestől, néptől egyaránt, csakhogy természetesen annak formája és tartalma különbözött. Ezt a polgári esküt, franczia minta szerint, nagy lelkesedéssel tette le a nemesség is, a nép is. Ez a közös eskü arra volt szánva, hogy a nemesség és nép közti bizalmatlan-

[1] Kancz. lev. 6690. A megszólítás: Sacratissima Majestas. *Aztán: Successione* restabilita.

ságot megszüntesse és a lehető összeütközésnek elejét vegye. Sztáray azért fogadta el. Szerinte ebben a nagy, izgatott sokaságban ez volt az egyetlen módja a rend fenntartásának.[1]

Itt nyilvánult először a nagy franczia forradalom közvetlen hatása hazánkra.

Nagy, a történelem egyik fordulópontját jelölő esemény volt, midőn a franczia nemzetgyűlés 1789. jún. 20-án a versaillesi laptázóházban letette az esküt, hogy nem oszlik szét, míg hazájának alkotmányt nem adott. Egy roppant, feladatától átszellemült testület komoly elszántsággal szánta magát ekkor a halálnak. Ha már az igaz férfi szava is szent, mennyire az, mikor Istennel szemben a legnehezebb és legveszedelmesebb kötelesség teljesítésére vállalkozik. Mi az emberi lelket felemelheti, szenvedést, tettet egyaránt magában foglaló szolgálata egy eszmének, mind benne van abban az esküben.

Ezt az esküt aztán sorban követte a többi. Aug. 10-én elrendeli a nemzetgyűlés, hogy a katonák, ezredük előtt, fegyverben esküt tegyenek, hogy soha el nem hagyják zászlójukat és hívek maradnak nemzethez, királyhoz és törvényhez.

A tisztek pedig, csapatuk jelenlétében, a polgári tisztviselők kezébe leteszik az esküt, hogy hívek maradnak a nemzethez, a királyhoz és a törvényhez, és soha nem használják fel azokat, kiknek parancsolnak, a polgárok ellen, kivéve a polgári és hatósági tisztviselők felszólítására, a mely felszólítást mindig fel kell olvasni az összegyűjtött csapatok előtt.[2]

[1] Levele a kanczellárhoz jún. 17. Kancz. lev. 8322.

[2] Aulard, Histoire politique de la Révolution Française 38—39. l.

Egymást követte aztán a különböző testületek, városok, hatóságok esküje.

Nagy és szép nap volt 1790. febr. 4-ike, midőn a király eljött a nemzetgyűlésbe, hogy kijelentse hozzájárulását az alkotmányhoz. A király egynek látszott ismét a nemzettel. Ennek lelkesítő hatása alatt állapította meg a nemzetgyűlés a polgári eskü hivatalos formuláját. „Esküszöm, hogy hű leszek a nemzethez, a törvényhez és a királyhoz, és hogy minden tehetségemmel fenntartom a nemzetgyűléstől elrendelt és a királytól elfogadott alkotmányt." A felbuzdulás e perczében mindnyájan, pártkülönbség nélkül, letették az esküt. Utánuk esküdött versenyezve egész Francziaország. Mint a középkorban az imádság, úgy egyesítette most az eskü a legkülönbözőbb osztályokat. A foederatiónak, mely hivatva volt az egységes nemzetet állítani a rendek és osztályok helyébe, ez az esküvő testvérség volt a kiindulása.

Magyarországon az egész alkotmánynak eskü, királyi eskü volt a sarkköve. Most is, minden megye arról szorgoskodik, hogy mind több biztosítéka annak az alkotmánynak foglaltassék az eskübe. Közjogi felfogásuk szerint, a felség gyakorlata nem a születéshez, hanem az eskü letételéhez van kötve, melynek a koronázás mintegy csak járuléka. Ebben a felségben azonban részes a korona minden tagja, sőt, ha szó szerint vették a nemzeti souverainitást, az ország minden lakója. Kivánatos, szükséges tehát, hogy mindenki esküjével, becsülete és hite lekötésével erősitse meg azt, mit a nemzet fennmaradásához, megerősítéséhez szükségesnek tartottak.

De mi ez? A francziák, kik végtelen új perspectiváját nyitották meg a nemzeti fejlődésnek, meg-

elégeltek egy szóval: a constitutióval. Ez ott, hol éppen egyöntetűen megszerkesztették, világos és mindent befoglaló. Nálunk azonban, hol a százados alkotmány egyaránt helyet adott minden törekvésnek, ez a szó éppen azt nem fejezte ki, mire legnagyobb szükség volt: az egységet és egyetértést. Itt tehát nem volt oly egyszerű a dolog. Az esküt állami documentum bőségére kellett kitágítani. Ettől annál kevésbbé vonakodhattak, mert hisz a királyi eskü alá is minden lehető és eltérő elemet igyekeztek besorozni.

A polgári eskü, melyet akkor az országban mindenfelé nagy buzgósággal letesznek és mely a lelkes együttérzésnek külső hathatós kifejezést adott, így szólott:

„Én . . . tagja nemes . . . Vármegyének, esküszöm az élő mindenható Istenre, ez Világ teremtőjére és ezen hitemmel szentül fogadván igérem, hogy én tellyes életemben a szabad magyar nemzet eránt, annak eredet szerént való törvényes igazgatásának formája és ezen nemes nemzetet a természetbűl és minden jussal illető Törvény tevő tellyes Hatalomnak önnön számára örökre leendő megtartatása, az ország gyökeres és sarkalatos törvényeinek, szabadságainak tökéletes állandóságra és megsérthetetlenségre állétások és végre az országhoz és annak törvényeihez s Szabadságaihoz hathatósan lekötelezendő és megkoronáztatandó király eránt hűséges leszek, az Hazafiak között az egyességet minden akármely tekéntetnek félre tételével feltartani igyekezem, az bé állandó ország gyűlése ideje alatt (vagy körülöttem levő vidékbeli népnek) belső tsöndességére s bátorságára Éjjel Nappal szorgalmatosan vigyázok, azt mindenképpen feltartani igyekezem, a

mi rosszat pedig vagy veszedelmet e részben akármi szin és mód alatt tapasztalnék, azt tehettségem szerint orvosolni s megelőzni el nem mulatom s egyszersmind Vármegyémnek, hogy onnan a szükség úgy kivánván az ország gyűlésének is bejelentethessen, idő halladék nélkül tudtára adom, a Nemes Magyar Nemzet szabadságainak kárára s némi-némű elárulására pedig semmi szin és tekéntet alatt semminémű jutalmakat, adományokat, Tisztségeket, Méltóságokat, Jeles rendeket, vagy akár minémű királyi hivatalokat — magam a vagy maradékim számára sem az ország gyűlése alatt valósággal, sem annak elmulása esetén igéretbe a Felső Hatalmasságtul el nem veszek, s nem keresek, hanem ha azok eránt maga az ország, vagy azok, a kiknek képét viselem, egyező értelemmel tennének mellettem ajanlást, vagy megegyeznének benne, sőtt ha valamely igéreteket a Felső Hatalmasságtul vennék is, azt is azonnal a vármegyémnek kijelenteni el nem mulatom. Isten engem úgy segéllyen.“ [1]

Kacskaringós és hangzatos szavakból álló fogadalom. Minden prókátornak, Werbőczy minden fiának nagy öröme telhetett benne. De az az egyszerű érzelem, mely éghez emel, az az energia, mely államokat alkot és lerombol, hiányzik belőle. Igazi képe a csupa záradékból és compromissumból álló ősi constitutiónak.

Tartalmából kiemelendő, hogy a nemzetnek, szabadságának, törvényének szól az eskü első sorban, aztán a „lekötelezendő és koronáztatandó királynak“. Arra a kérdésre: szól-e ez a kötelezettség a még meg nem koronázott királynak is, nem kapunk fele-

[1] Szabolcsmegye formulájával teljesen egyezik gr. Festetics Györgyé és sok megyéjé (keszthelyi levéltár). De más, *némileg eltérő* minták is voltak forgalomban.

letet. De minthogy örökösödésről szó sincs benne, az egész irányát inkább ellenzékinek kell venni.

A franczia együvé foglalja a nemzetet, a királyt, a törvényt. Nem telt belé három év és a nemzet és törvény nevében vérpadra hurczolták a királyt. A magyar a nemzet, törvény és szabadság után csak nagy későre, záradékok közt emlékezik meg a királyról. Egyenlőségről meg éppen nem szól. Az a fogadalom, a mely szerint minden királyi kegy elfogadása tilalmas, szintén a „Felső Hatalmasság“ ellen való tendentiát árul el. Annak alapját megtaláljuk a Corpus jurisban is. De közvetlen eredete mégis csak a franczia nemzetgyűlésnek az a határozata, mely megtiltja, hogy követ bárminő hivatalt elfogadhasson. [1]

Mindenesetre minden egyéb az az eskü, csak nem forradalmi. Inkább gravaminálisnak mondható. A hol csak a nemességről volt szó, alig lehetett más értelme, mint a nemesi kiváltságnak, a privilegiált nemzetnek összetartása. Csak Szabolcsban, a hol a népet is megesketik, mutat fenyegetőbb radikális irányt.

Minthogy a helytartótanács felszólalt ezen szokatlan és törvénytelen eljárás ellen, a megye a következő okokkal védi: A főközségek már letették az esküt, de azért a népnek semmi része nincs a közügyek igazgatására, sőt arra igényt sem tarthat. [2] Az oka

[1] 1649. 44. §. 3. Munera vero occasione Diaetalium negotiorum nec Dominis Praelatis, aut Baronibus nec aliis Regnicolis dare vel accipere liceat. Et tam dantes, quam accipientes comperta rei veritate, in poena infamiae convinci possint. A franczia határozatot Lanjuinais inditványozta, azért, hogy Mirabeau ne lehessen minister. Ezzel vált lehetetlenné a parlamentáris kormány.

[2] Nagykálló, jún. 5. A megye levele a helytartótanácshoz 8322. sz.

pedig az, hogy meg kellett nyerni a nép bizalmát. Erre azért van szükség, mert különben a nemesség nem indulhatna az ellenség ellen, ha az országgyűlés így határozza.

Természetes tehát, hogy a nemességet, a régi törvények értelmében, lustra alá veti, fegyverben gyakoroltatja. Ettől pedig a kormány felszólítására sem állhat el a megye, mert ez rontaná tekintélyét.

Volt tehát megye Magyarországon, mely lehetőnek tartotta, hogy az országgyűlés insurrectiót rendel el és még a parasztot is iparkodik megnyerni, hogy bátran otthagyhassa tűzhelyét.

NEGYEDIK FEJEZET.

Tisztújítás és Utasítás.

Legfőbb tanulságunk, melyet a megyék felterjesztéséből merithetünk, az, hogy itt szervezett párt nem volt. Mindnyájan egyformán akarják a nemesi szabadságot, mindnyájan biztositani akarják azt a hitlevélben beveendő garantiák által. A pártszervezetnek legkezdetlegesebb elemei is hiányzanak. A megyék levelezése egymással, a különböző megyebeli urak megjelenése a szomszéd congregatiókon, végre a sajtó útján vagy titokban terjesztett politikai iratok nem pótolhatják az organisatiót. A megyék önállóan járnak el, saját felfogásuk árnyalatait érvényesitve a közös munkában. Minthogy mindenki az ősi, megtámadott és visszavívott constitutió alapjára helyezkedik, a régi aulikusok és a sérelmeket hangoztatók közti történeti ellentét is szinte elenyészik. A mi még szembetünőbb: a századokon át annyira éles felekezeti ellentétek is elhalaványulnak. Mintegy tábor az egész ország, melynek szélső jobbja sem meri bevallani, hogy Bécshez hajlik, melynek szélső balja is tartózkodik a nyilt ellenállástól, avagy épen idegen hatalmakkal való nyilt czimborálástól.

Mi több: a kormány is azonositja magát a mozgalommal. 1788 óta a magyar államférfiak mindent elkövettek, hogy a császárt politikája megváltoztatá-

sára bírják. Miután ez sikerült, egész törekvésük oda irányul, hogy az átmenet rendben, törvényesen menjen végbe. Oly hatalmas az áramlat, hogy a félénkeket, kétkedőket is magával ragadja és a felépitendő magyar állam munkásaivá teszi.

Sokszor kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy a párt, mint lényegénél fogva egyoldalú, a nemzet életének csak egy részét képviselő szervezet, nem lehet a politikai gondolkodásnak és munkának legmagasabb kifejezője. De határozottan fejlődést, emelkedést jelöl. Mert párt nem lehet el irányadó elvek és eszmék nélkül. Bár ezek gyakran csak jelszó alakjában és értékében jelennek meg, erkölcsi hatásuk még sem kicsinylendő. Az összetartozás szüksége fékez és mérsékel; a közös feladat lelkesit. A hol párt nincs, ott tisztán a személy az uralkodó.

Nemcsak egyéni, vagy családi, hanem valóban történeti fontosságú, kikre bízzák a törvényes végrehajtó jogukat oly erősen fentartó nemesi respublicák igazgatásukat. A mi a tömegben sejtelem, érzés, bennök, általok kell, hogy világos gondolattá, tetté váljék.

A tisztújitás módját az 1722—23: 56. t.-cz. állapitja meg. „A főispán négy candidatust jelöl viczispánságra, köztük az előbbi alispánt is. Az alispánok és más megyei tisztviselők az igaz, birtokos nemesekből valók legyenek, disinteressatusok, kik a földesuraknak semmikép sincsenek lekötelezve“.

Törvény szerint tehát az előkelő, jobb módú, tanult köznemesi osztályt illeti meg a megye igazgatása, a tisztségek kizárólagos betöltése. Azt, melyet táblabirónak szoktunk nevezni és melyet nevelése, összeköttetései, erényei és hibái egyaránt képesitet-

tek e feladat megoldására. Mint sok egyeben, II. József ezen is változtatott. Az ügykezelés érdekében nem kötötte magát ahhoz, hogy az alispán megyebeli legyen, még nem-nemest is kinevezett. Így történt, hogy bár alatta is nemcsak nemesekből, hanem valóban jó hazafiakból állott a magistratusok legnagyobb része, nemcsak törvénytelenül járt el, hanem már eredeténél fogva — mint kinevezett és nem választott — törvénytelen volt.

Az volt tehát az első kérdés: megmaradnak-e a régi tisztviselők, kiállják-e az izgatott választás tűzpróbáját, nem teszi-e tönkre az utolsó évek emléke régibb érdemeiket? Lényegében ugyanaz a probléma, mint az országos kormánynál, mely szintén engedelmeskedett a császárnak és mivel nem szűnt meg hazafiasnak lenni akkor sem, mégsem vesztette el teljesen az ország bizalmát.

Pest megyében a közgyűlés annyira kikelt Ürményi ellen, kit mint volt királyi biztost az Ulászló 1507. VII. t.-czikke alá akart vonatni, hogy a personalis lemondani készült állásáról.[1] De a volt alispánt, Szilyt meghagyta. Igaz, hogy 1789-ben katonai executiót küldtek a viczispán birtokára, mert az nem szállitotta be a reá kirótt gabonát. Nógrádban, mint láttuk, tudni sem akartak márcziusban a főispánról. De április 20-án már nagy örömmel, pompával fogadják. A tőle vezetett restauratión pedig megerősitik székén Muzslayt. Igaz, hogy 18 év óta töltötte be ezt a tisztségét. Veszprémben „közönséges vivát kiáltással“ megválasztatott Medgyesi Somogyi János consiliárius

[1] Imely levele Gróf Balassa Ferenczhez, Pozsony 1790. máj. 12. Balassa-levéltár.

úr, ki előbb is alispán volt. Fehérben „Ord. Vice-Ispányi hivatalába T. Consiliárius Marics Tamás Úr megerősittetett. Baranyában Ord. Vice Ispány Kajdacsi Antal régi hivatallyában megerősittetett.“ Hont megyében, mely egyike volt a legellenzékiebbeknek, „Majtény László úr újra választatott“. Gömörben nemcsak „az ordinárius viczeispány Szatmáry Király Miklós“ maradt meg, hanem Máriássy István második alispán is. Somogyban megmaradt Gál. De még Szabolcsban is megmaradt Szatmáry Király József, ki noha szolgálta Józsefet, annyira népszerű volt, hogy még Ungban is egyhangúlag megválasztották.

Biharban Luly Károly nem maradhatott meg, de Szatmár belé helyezte bizalmát. Tolnában előbb lemondásra késztették Kaposváry Károlyt, aztán mikor lemondott, minden módon marasztalták. Mikor ellenállását nem sikerült legyőzniök a rendeknek, az előbbi másodalispánt Jeszenszky Sándort hivták vissza, ki nagy kérésre, legyőzve a közszeretet által végre megadta magát és elvállalta a hivatalt.[1]

Így tehát a rendszerváltozás nem járt nagy személyváltozással. Különben is legfölebb e személyekben volt változás; de az újak is a megyékben uralkodó táblabiró-rendből kerültek ki. Ott pedig, hol „az új bort a régi csöbrökbe töltik“, legföllebb árnyalatokban való különbségről lehet szó, de gyökeres újitásról vagy épen forradalomról, nem.

Egyáltalában a restauratiónál csak ott állanak egymással szemben a volt és az új magistratusok, mint külön pártok képviselői, a hol nagyon is erősen

[1] Protocollum Comitatus Tolnensis, Anno 1790 die 29. Martii in oppido Szexárd. Coll. Repraesent. et Protocollorum *II. 154. Pestini*, Budae et Cassoivae, 1790.

érezték József akaratának nyomását és a tisztikar nem találta meg a kellő átmenet idejét és módját. Így történt Pozsony, Nyitra, Trencsén megyékben, így a horvát és szlavon megyékben, hol gr. Balassa embereit mindenütt kibuktatták, igy Bácsban, hol a márczius 3-iki közgyűlés egyszerűen visszahelyezte az 1785 előtt hivatalnokoskodó tisztikart.

És mégis nagy volt e tisztújitás jelentősége pártszempontból is. Csakhogy, szorosan véve nem politikai, hanem felekezeti pártok viaskodtak a győzelemért és uralomért.

Több mint egy századja folyt a protestansok kiszoritása az összes hivatalokból. A Pázmány és Esterházy Miklós által újjászervezett katholikus társadalom a királyi hatalom teljes súlyától támogatva végezte ezt a munkát. Előbb még félbeszakitották Erdély és a kuruczok harczai; aztán Szatmár óta, bár nem oly erőszakos, de tán még szívósabb és folytonosabb volt az elnyomás. A protestans elem kiszorult minden királyi hivatalból, és még azon megyékben és városokban is, melyek mentsvára voltak, meg kellett osztoznia a gyéren képviselt, de a királyi és főispáni nyomás miatt el nem mellőzhető katholikus elemmel.

II. József műve volt ezen szomorú és igazságtalan állapotnak megdöntése. Alatta a protestansok nemcsak a helyi hatóságokban érvényesülhettek, hanem királyi kinevezéstől függő tisztségekben is. Ő nemcsak kimondta, hanem lehetőleg meg is valósitotta azt a nagy elvet, hogy az állam szolgálatában nem a felekezet, hanem képesség és jellem adja meg a qualificatiót. Most, midőn a császár egész műve megdőlt, meg kellett válni: magáévá tette-e a nemzet

ezt az eszmét, az egyetlent, mely őt tespedéséből, bénulásából kiragadhatta. Szentesíti ott, a hol már nemcsak jelszavakról, hanem fontos érdekekről van szó, a megyéknek azt a szinte egyhangú nyilatkozatát is, hogy a protestansok nem lehetnek toleráltak, mert egyenlő jogú honpolgárok, mert testvérek.

Mert nemcsak az eszméről van szó, hanem valóban élő, ható erőkről. Az a kérdés: az egyes megyékben erősebb-e a katholikus klérusnak és a vele tartó uraknak szövetkezete, vagy pedig a protestansoknak és a jogukat nemzeti és emberi érdekben megvalósítani óhajtó, szabadon gondolkodó katholikusoknak egyesülése?

Ez a mérkőzés annál fontosabb, symptomatikus jelentőségű, mert a választás több mint egy századja először megy végbe felső beavatkozás nélkül. Ha van pressio, az csak honi tényezőktől indul ki és így az eredmény meglehetős, igaz képét nyujtja a szembeálló erők arányának.

Hogy milyen pártárnyalathoz tartozik a magistratus, arra csak későbbi cselekedeteiből következtethetünk. De azt a „Magyar Kurir" nem mulasztja el, hogy a megválasztottak nevéhez le az esküdtig és jegyzőig oda ne tegye: katholikus-e vagy protestans. A küzdelemnek tehát ez adja meg jelzését és jelentőségét.

Győrmegyében a „Restauratio igen szép móddal és rendesen mene véghez; nem vala itt sem vallás, sem valamely tekintetbéli félrehajlásnak hellye, tsupán tsak az Érdem és Virtus vezérlelte az Státusokat: ez az igaz türedelem: ez a valóságos boldogságnak egyedül való s legalsóbb, legmozdulhatatlanabb funda-*mentum* köve: melly is, hogy valósággal így ment

légyen véghez, a következendő lajstrom bizonyítja."[1] A két viczispán katholikus, az első notarius protestans, a többi álláson megoszlanak; az új táblabíró — a mágnásokat kivéve, — mind protestans. Az ott nyilvánuló szellem élesztésében bizonyára nagy része volt a főispánnak, gr. Zichy Károly országbirónak.

Mosonyban, a mely megye József alatt egyesitve volt Győrrel, gróf Esterházy Ferencz a főispán. Ő, az előbbi főkanczellár fia, előbb kanczelláriai előadó volt, de a császár ellenzéki beszédei miatt megfosztotta hivatalától. E megyében csekély a protestans elem, de a tisztségekből még sem zárták ki.

A „Magyar Kurir" követendő mintának állitja fel ezen első választásokat. „Ezen két vármegyebéli tisztviselő személlyek, azért közöltetnek illyen környülállás szerint és vallásokra nézve is kinevezve, az olvasó Magyarokkal, hogy legyen példa a Magyar Haza előtt; hadd láthassa minden az igaz türedelmét; hadd tanullyák meg azt követni minden helységekben, vagy ha tudják, hogy bátran tselekedhessek; hadd láthassa minden, hogy a mi Katholicusaink, ha az úgynevezett Tollerantiát, ezt a' tompa nevet gyűlölik is, tsak ugyan az igaz és valóságos türedelmet szeretik és a magok tselekedeteiket annak zsinórmértéke szerint intézik".

Csakugyan a katholikusok a legtöbb helyt, ott is, hol biztos és szilárd volt többségük, méltányosságot tanusitottak. A hazafias együttérzés összekovácsolta azokat is, kik megszokták egymást kemény ellenfeleknek nézni. A jelszót Gr. Esterházy Károly egri püspök adta ki, épen az, kit a protestansok

[1] Magyar Kurir ápr. 9-iki szám 370. l.

megszoktak a harczos egyház legtüzesebb vezérének tekinteni, az, ki a magyar főpapok közt legbuzgóbban küzdött a tolerantia ellen. Mint Heves megye örökös főispánja már márczius elején igy szólott: „A protestansoknak valóságos igaz törvényök vagyon, és ezeknek az úgynevezett türedelemre semmi szükségök, ezek a mi atyánkfiai, hazánkfiai. Fratres sumus in Christo.“ A szónak megfelelt a tett is. A restaurationál, kivéve a két vicze-ispánságot, minden tisztségre választottak Hevesben protestanst is. A notariusok kinevezése tisztán a főispántól függ, de a püspök „Borbély József urat Reformátust maga denominálta. Táblabíráknak pedig minden érdemeseket, vallásra való legkisebb tekintet nélkül nevezte ki ő Excellentiája“.[1]

Természetes, hogy ez nem ment mindenütt ily simán. Vasban, Veszprémben, Sopronban, Pozsonyban, hol a viszály lángja még nem lohadt le, a katholikusok teljesen érvényesitették túlsúlyukat. Viszont Szabolcsban a reformátusok éltek hatalmukkal, a 48 tiszt közül csak 13 volt a katholikus, „nem arra vigyázott itt a Status, hogy alkalmatos Subjectum é a Candidatus, hanem mitsoda vallású“.[2]

Másrészt előfordult az is, hogy az intolerans törekvések akár a megyei közönség, akár a főispán vagy királyi biztos jobb belátása miatt nem érvényesülhettek. Az első esetre Baranya szolgáltatott példát, hol „Substitutus V. Ispánynak a Fő-Ispány és a Clerus akarattya ellen Petrovszky Sigmond tétetett“. A másodikra Kassa városa, hol a katholikusok a régi állapot helyreállitását arra akarták felhasználni, hogy „min-

[1] M. Kurir máj. 14. 44. l.
[2] *M. Kurir* máj. 25. Ezt aztán czáfolják.

den Protestansokat a Hivatalokból kivessenek és kirekeszszenek". Ezt B. Vétsey Miklós kir. biztos akadályozta meg, kit ebben sokan a katholikus polgárok közül is támogattak.

Tán legjellemzőbb és a megyei viszonyokra legerősebb fényt vető a szepesi eset. A főispánt, gr. Csáky Nepomuk Jánost 30—40 tagból álló nemesi banderium kisérte káptalani urakkal együtt Mindszentre. A főispán és a többi mágnás is a megye formaruhájában, csákóval fejükön jelentek meg. Mise után a terembe vonultak a nemesek, a banderium tagjai föltett csákóval állották körül az asztalt. Horváth-Stánsics Imre, az addigi alispán az egész tisztikar nevében lemond. A főispán ezután a terembe lép és átveszi az elnökséget. Három candidatust jelölt az első alispánságra: Dobay Mártont, Tőke Mihályt és Almásy Miklóst. A papi rend és a világiak egy része Dobayt vivátozta, a protestansok Horváthot. Egy álló óráig tartott a kiáltozás, míg Horváth fel nem szólalt, hogy törvényesen négyes a jelölés és hogy őt, a volt alispánt sem szabad mellőzni. De a főispán nem változtatott a candidatión, mire a vivátozás megújult, „sőt székestől néhányszor fel is emeltetett". Ekkor Drevenyák bányai birósági ülnök felállván, azt ajánlja, hogy Berzeviczy Andrást is jelöljék. Míg erről beszéltek, a három jelöltnek ki kellett menniök a teremből, a többi pedig vivat Berzeviczy, vivat Horváthot kiáltották és mind a kettőt fel is emelték. „Ezen bőséges vivatnák Dobay úr szakasztotta végét az által, hogy a maga voksait Berzevitzi úrnak általengedte." Így Berzeviczy lett, szótöbbséggel, első alispán. Másodiknak a főispán az előbbi hármat jelölte, de Dobay lemondott és csaknem mindnyájan Hor-

váthot vivátozták, mire végre jelölték és meg is választották. Ez eltartott reggeli 9-től délután 2 óráig; csak aztán került a sor a többi tisztviselőre.[1] „Ezen választásról az a legnevezetesebb megjegyzésre való dolog, hogy itt sem Református, sem Katholikus, sem Lutheránus nem választatott egy is, hanem mind az egész Vármegye előtt érdemeikre nézve ismeretes jó Hazafiak. *Éllyenek.*"

Ez az azóta mindent túlharsogó szavunk is a nagy lelkesedésnek e korában tartotta bevonulását közügyeinkbe. Addig a vivát járta. Úgy látszik, Zalamegye kezdi használni, különös, hogy tán II. József kapta az első éljenzáport, Zengett a palota az élljen József kiáltással, február 11.[2] Székesfejérvárt még ápril 17-én is vivátoznak tisztújításkor, Balassa-Gyarmaton azonban már április 21-én hangzott a sok „Éllyen." A diaetán aztán uralkodóvá lett, noha a vivátot még évtizedeken át sem birta egészen kiszorítani.

Egészben a tisztújitás tehát hű kifejezése volt az uralkodó társadalom akkori állapotának. Megmutatta, kire akarja bizni az önmagát kormányzó nemesség a megyék igazgatását. De egyúttal a követválasztást is ez döntötte el. Legtöbb esetben együtt járt a kettő. De különben is a régi szokás szerint vicispányok, első notáriusok vagy érdemes assessorok képviselték az „universitas nobilium"-ot a diaetán és most sem lehetett másképp.

Ha a választás a személyeket mutatja, az utasí-

[1] Pressburger Zeitung ápr. 28. A M. Kurir jelentése, máj. 4. ennek forditása.

[2] A Magyar Kurir levele 204 l. Erdélyben is felkapják apr. 9-iki szám.

tások az elveket fejezik ki. Régi felfogás szerint, melyet már a XVII. század elején kötelezőnek tartottak, a követ nem térhet el instructiójától. Felhatalmazása ahhoz van kötve.

Azóta gravaminalis volt a legtöbb országgyűlés és a mostani sem lehetett más. A megye tehát bizottságot küldött ki a köz- és magánsérelmek összeírására, melyeknek orvoslását aztán a diaetán szorgalmazniok kellett. Azonfelül a többi megyével érintkezve, általános, országos sérelmeket is állapitott meg. Addig a megyei politikának az adta meg irányát és tartalmát, minő állást foglal el a nagy felekezeti és közjogi kérdésekben és mikép akarja helyreállíttatni a törvényes állapotot. Mindehhez most más is járul. Új alapokról van szó, az alkotmány új garantiáiról, de esetleg a nemzeti életnek újjáépitéséről. Bizottságaikba legjobb, törvénytudó, tapasztalt, a fogalmazáshoz értő férfiaikat küldték ki a megyék. Munkájuk aztán nemcsak a megye közvéleményét fejezi ki, hanem hivatva volt az ország tanácsában is szereplésre, esetleg érvényesülésre.

A József által megdöntött közjog visszaállításának követelése, mint láttuk, rövid idő alatt oly alkotmányos mozgalommá nőtt, mely a közállapotok egész terét elborította. Csak most kezdődik meg a rendszerezés, a fogalmak tisztázása és különválása. A hol tömegek meginditásáról van szó, akár a piaczon, akár a megyegyűlésen, akár a parlamentben, mindig az egyesit legjobban, a mit nem akarnak. De minden erkölcsi és politikai mozgalomnak a czél adja meg értékét, az, a mit akarnak.

Mindjárt Pest megyének instructiója igazi systematikus közjogi dolgozat. Általános politikai bevezet-

tésen kezdi, aztán külön-külön sorolja el az egész ország, a nemesi, az adózó rend sérelmeit, az igazságügyben, a katonaságnál, a kereskedelemben előfordult gravameneket. Hosszú a lista, összesen 107 pontot magában foglaló, melyek közül az utolsó kettő az irodalomra vonatkozik.[1]

A jövő országgyűlés első feladatául a *constitutio* helyreállítását és megszilárdítását tűzi ki. Ez a kifejezés itt lép fel először diplomatikus alakban. Elmondja aztán, mikép rendült meg Mária Terézia és József által az az örökösödési rend, melyet 1722-ben az állam javára és hasznára fogadtak el.[2] Új szerződésre van tehát szükség. Ez legyen a követek munkásságának alapelve.[3]

A teljes constitutio alatt a bécsi és linzi szerződések, melyeket más tartományok is biztosították, az 1608. és 1647. törvények, IV. Ferdinand és I. Leopold hitlevele, a szatmári béke és az 1741. 8. értendők. E sarkalatos törvényektől lényegesen eltérni nem szabad; arra kell törekedniök, hogy a biztosság ne csak törvényben, hanem valóban is meglegyen. Sőt még a mellékes törvények változásába is csak úgy bocsátkozzanak, ha ezt a biztosság megköveteli. Ebből következik, hogy a diploma, capitulatio és eskü előtt semmit se tárgyaljanak. Egyes személyeket se támadjanak, hogy az uniót ne sértsék és csak akkor fogjanak máshoz is, ha a király megkoronáztatása által

[1] Kelt a máj. 27-én tartott gener, congregatióban.

[2] Ut Respublica secundum avitas Constitutiones sarta tectaque maneat, imo majora in Dies capiat incrementa.

[3] Ez a rész csaknem szóról-szóra megegyezik a Balogh *Péter-féle* programmal.

teljesen gyakorolhatja méltóságát.[1] A nádorválasztás, ha a többinek úgy tetszik, megelőzheti a koronázást, de a hitlevél aláírása előtt nem mehet végbe. Hogy pedig ebből viszály ne támadjon, a rendek 8 kiváló férfiút ajánljanak a királynak, kik közül az 4 et jelöl a rendeknek. Az új nádor új, méltóságának megfelelő esküt tegyen.

Az időközt e hitlevél felterjesztése és elfogadása közt legjobban a törvényes állapot visszahelyezésére fordithatná e gyűlés. Mert József, ki belátta tévedését, mégsem a törvényeset állította helyre, hanem a Mária Terézia korabelit. Különben ehhez sem neki nem volt, sem Leopoldnak nincs hatalma, ezt csak a rendek végezhetik.

Biztosság czéljából a már említett diplomákhoz hozzáadandók:

a) „Mivel a polgártársak egyesitése a közbiztonság egyetlen kapcsa, ezt pedig a karok és rendek egyenlő szabadsága támogatja legerősebben, az evangelikusokat, eltörölve az egyoldalú változtatásokat, a békekötések és az 1608. és 1647. törvényekben meghatározott állapotba kell visszahelyezni, úgy hogy az legyen a szabadságuk, a mi a róm. kath. egyházé. Minden más vallás felügyeletétől, stola és más teher alól felmentve, saját systemájuk szerint csak saját fölebbvalóiktól függjenek. A választásoknál csak tehetségre és becsületes életre lesz tekintet, szintúgy a tisztségek betöltésénél. Az evangelikusok igazságos panaszának elkerülése végett legalább egyharmada a kormányszékek, kamarai és más tisztségek személyzetének belőlük teljék ki, de sohasem több felénél,

[1] plenum dignitatis suae exercitium auspicabitur.

be nem számitva a törvény szerint a klerusnak jutó helyeket."

b) „Az unio czéljából a görög nem egyesültek is nyerjenek szabad vallásgyakorlatot s polgárjogot.

c) A szabad királyi városokban ne önkényes, hanem törvényes és nyilvános legyen az igazgatás.

d) A törvényhozó hatalom szabatosabban megállapitandó. Az erről szóló törvények világos értelme szerint ugyanis korlátlan *veto* jog illeti meg a királyt és a rendeket egyaránt. Ha Magyarország királya nem volna más, különböző érdekű és jogú tartományoknak is ura, akkor az ő magánérdeke nem ütközhetnék össze az ország érdekével. Most azonban megtörténhetik, hogy az, a mi Magyarországra nézve hasznos és mit mint magyar király elő is mozditana, az ő hasznával, mint más tartományok uráéval, összeütközik és igy az ország kárára élne korlátlan vetojával. Megállapitandó tehát, hogy a rendek javaslata, ha a királynak az ellen felhozott érvei attól el nem téritik őket, törvény legyen. Sok, ha felfüggesztést engednek a jövő diaetáig. Mivel a statusokról nem lehet ugyanazt mondani, sőt bizonyos, hogy azok kétségtelenül elfogadják a királynak hasznos ajánlásait, a királyi propositiók csak a statusok beleegyezésével váljanak törvénynyé."

e) Hogy a diaeta elhalasztása ne adjon módot a szerződések[1] biztosabb megsértésére, meg kell határozni a diaetai terminust királyi meghivó nélkül. Különösen most, mikor még súlyosabbtól kell félni, ez ne lehessen hosszabb 2 évnél, de a király halála után 6 hó alatt mulhatatlanul összeüljön regalék nélkül is.

[1] *pacta conventa.*

De azok, kiket ez törvény szerint megillet, időközben is hirdethessenek diaetát.

f) Úgy mint eddig, ezentúl is csak egyik országgyűléstől a másikig szavazzák meg az adót.

g) Minthogy a rendes és határvidéki magyar katonaságot 1715-ben a portalis katonaság helyébe állították fel és ennek fundusát e czélra fordították, világos, hogy a magyar katonaság felállításának a magyar alkotmány védelme a czélja.[1] Tehát tisztek csak nemesek lehetnek, kik évenkint, mustra alkalmával, esküt kötelesek tenni az ország alkotmányára és jogaira.

h) Ha a senatus, vagyis az őrködő magyar tanács beleegyezésével idegen katonaság jő az országba, belépésekor szintén esküt tesz a megye küldöttjei előtt. Eltartásra csak akkor tarthat számot, ha erről bizonyítványa van. Ezt az esküt évenkint ismétli, míg a birodalomban van.

i) A katonai főparancsnokság tisztán magyarokból áll a nádor elnöklete alatt. Ez is köteles esküt tenni. A bécsi hadi tanácscsal levelez, de nem függ tőle. De a hadi tanács magyar tagjai, kik ott a diaeta által Magyarország és ő felsége többi tartományai közt megállapítandó arányban, valláskülönbség nélkül alkalmazandók, szintén kötelesek letenni az esküt.

l) Minthogy tapasztalás szerint a helytartótanácsról hozott törvények nem biztositanak eléggé törvénytelen parancsok kibocsátása ellen, tehát a hitlevelek-

[1] Evidente ratione in defensam constitutionis Hung. esse erectam. Az 1715—8. t.-cz. nem emliti a portalis katonaság eltörlését, az 1741. 63. t.-cz. pedig egyenesen elrendeli 21,622 gyalogos kiállítását, porták szerint. Ez tehát önkényes törvénymagyarázat.

ben, az 1608. törvényben, de még régebben is, II. Ulászló és II. Lajos törvényeiben előforduló magyar tanács, vagyis őrködő senatus választandó teljes hatáskörrel. A helytartótanács is maradjon meg az országgyűlés által megszabandó utasitással, a királyi és senatusi rendeletek végrehajtására. Mindkét hatóság a diaetának számadással tartozik és ez alkalommal jelöl is minden kiváló tisztségre: a senatus, helytartótanács, kamara, hétszemélyes- és kir. tábla részére. Ulászló törvénye a rossz tanácsosokról megújitandó és minden tisztségre kiterjesztendő. E czélból az ország ügyészt rendelne, ki az ilyen bűnösök ellen törvényesen eljár az 1715. 7. §. értelmében.

Minden tisztviselő részére a diaeta dolgozza ki az esküformát. Benne legyen a hűség fogadalma a király, a haza és az ország törvényei iránt.[1]

m) Beiktatandó a hitlevélbe Erdély, Galiczia, Lodoméria, Bukovina és más visszaszerzendő tartományoknak törvényes egyesülése és szövetsége. Ha más megyék követei egyebet is ajánlanak, mi az ország javára válik, hozzájárulhatnak.

Vigyázzanak, hogy valami idegen claüsula ne jusson a hitlevélbe. Viszont az 1687. 4-ben elhagyott ellenállási záradék (1222. 31.) egyszerűen állíttassék vissza.

Ezt minden módon sürgessék és a sürgetést semmikép se hagyják abba.

Gyorsan elvégezve a hitlevelet és mellőzve minden hátráltató ceremoniát, tanácskozzanak aztán a gravamenekről is. A törvényeket a törvényhozó hatalom felségét megillető módon fogalmazzák és ne abban

[1] *Constitutiones*que regni.

a csúszó-mászó stilusban, mint a régi diaeták.[1] A törvények és acták még a diaeta ideje alatt kinyomatandók. Szerkesztésökre válasszanak a statusok „calamust“, de a többi követnek is van joga törvényjavaslat benyujtására.

A personalis távolléte esetére magok a statusok válasszanak magoknak alelnököt a „közbizalom emelése czéljából“.

Ő felsége a birodalom hasznára és boldogságára évenkint legalább 3 hónapot töltsön az országban. Úgy a mostani trónörökös, mint a későbbiek tanuljanak magyarul, minthogy ez az ország egyike a legkiválóbbaknak az osztrák uralom alatt.[2] Régi privilegiumaik értelmében a hajdú városokat még a koronázás előtt teljes szavazatjoggal be kell bocsátani az országgyűlésbe.

A póroknak megadandó személyök és hasznuk teljes biztossága. Ennek módja felől tanácskozzanak a többi követtel. Évi megváltás fejében fel kellene őket szabadítani a vám és révpénz fizetése alól, mi a kereskedelmet nagyon emelné. Az a jobbágy, ki előbb is birta a szabad költözés jogát, megtartja azt, de a földhöz kötött jobbágyok szabadságáról jobban kellene gondoskodni, mint a hogy ezt József patense megtette. Dézsma dolgában kellene változtatás, de a klérus és a tulajdonjog sérelem nélkül.

Természetes, hogy a követek is leteszik az esküt. Leteszi ezt a közgyűlés előtt Ürményi József kir. personalis is, mint igaz honpolgár, mint administra-

[1] Stylo decisivo, potestati legislativae Majestatis convenienti.

[2] Cum regnum hoc unum sit ex praecipuis Austriacae deminationis.

tor és birtokos.[1] Egyúttal kijelentette, hogy kész az esküt letenni az országgyűlési karok és rendek előtt is, mint azok elnöke. A követek tehát vigyázzanak arra, hogy úgy ő excellentiája, mint az összes, a diaetán megjelenők, hacsak hazulról nem hoztak erről bizonyítványt, szintén megesküdjenek.

Hogy utólagosan is lehessen őket utasitani, a követek hetenkint tegyenek jelentést.

„A constitutio hosszas fennállásának alapja és fundamentoma a jó nevelés és a gondolkodásnak megadható teljes szabadsága lévén, az országgyűlés erre is kiterjessze gondját.[2] Oda kell törekedni, hogy a hol közügyről van szó, ne egy rendre vagy felekezetre gondoló polgárokat neveljenek, hanem olyanokat, kik egész erejöket a közjónak szentelik és hogy minden egyes polgár akkora szabadságban részesüljön, a mekkorában csak lehet."

A magyar nyelv használata peres ügyekben a felektől függ. A megyék és városok hivatalos nyelve a latin.

Szintúgy bevezetendő a hitlevélbe, hogy ő felsége oldalán, az udvari ministeriumban kiváló állású magyarok is helyet foglaljanak, valláskülönbség nélkül.

A diaeta határozza meg, minő czimmel, hatalommal és joggal bír a fejedelem koronázása előtt.

Törvénybe menjen, hogy a nemesi kiváltságnak megfelelően, minden igaz nemes, akár egyházi, akár világi, tapasztalás vagy művelés czéljából szabadon mehessen külföldre béke idején, külön kir. engedelem nélkül.

[1] Non nisi quam verus Patriae civis.

[2] Ea, quae saltem dari potest cogitandi libertas.

Ezeken kivül feladata a követeknek, hogy társaikkal együtt a következő gravamenek orvoslásán fáradozzanak:

„A polgártársak uniója és kölcsönös szeretete, ez ország constitutiója megszilárdításának egyetlen módja" csak úgy érhető el, ha mint 1608-ban, először a vallás ügyét rendezik. Ez mindenkit a közjó munkálására ösztönözne. Elő kell adni a következőket a felség és a rendek kegyes tekintetének:

I. A protestánsokra nézve: A bécsi és linzi szerződések, továbbá az ide tartozó 1622., 1638., 1659. törvények, mint az ország sarkalatos jogaihoz tartozók, a hitlevélbe iktatandók.

Valamint a római-német birodalmi gyülés nem változtathatja meg a westfáliai béke határozatait, úgy a bécsi és linzi békét sem erőtlenitheti sem törvény, sem királyi rendelet.

A protestánsokat teljes polgárjog illeti meg. Ennélfogva a kormányszékeknél határozott arányban alkalmazandók, a megyékben és városokban pedig az alkalmas személyek aránya szerint. Stolájukat egészen eltörlik. Az apostasiának nincs törvényes büntetése; az csak a Carolina resolutión alapul.[1] Az 1608. I. t.-cz. szerint még a vallásos vizsgálat is eltörlendő. Egyáltalában a prot. egyházaknak maguk igazgatásában ugyanaz a joguk, mint a róm. katholikusoknak. A mint az evangelikus hatóságok nem gyakorolnak jogot a katholikusok fölött, úgy ők is kivétetnek a klérus hatásköre alól. Házassági ügyeiket is saját consistoriumaik intézik el. Vegyes házasságoknál a

[1] Carolina resolutio 1731. márcz. 21. VI. Apostatae demum gravi arbitraria poena per jurisddictionatum saecularem magistratum sunt puniendi. 707—8. Enchiridion.

fiú az apa, a leány az anya vallását követi, hacsak másként nem egyeztek meg a házasfelek. Szűnjék meg az akatholikus elnevezés, ne alkalmazza azt se a kanczellária, se a netán felállítandó senatus. A protestáns egyházi és iskolai alapitványokat visszaadja a kir. kamara.

II. Még sokkal számosabbak a katholikusok sérelmei. Hisz a josefinus korszak lényege éppen abban áll, hogy a régi állapot ellen harczot folytatott, az az által elnyomottakat pedig még sem elégítette ki teljesen.

Itt is mélyre nyulnak vissza a panaszok. Mária Terézia a rendek beleegyezése nélkül állított fel új püspökségeket. Ezeket el kell törölni és javaikat a régi birtokosoknak vissza kell adni. Ezek a püspökök pedig, „hogy a rendek hozzájárulása nélkül ne sokasodjanak a szavazatok“, csak czimzetesek legyenek. A II. József által kinevezett praelatusok csak a confirmatio, vagyis a koronázás után szavazhassanak.

Püspök, apát, de még egyszerű javadalmas is csak gyökeres magyar nemes lehessen.[1] A külső apátságoktól függő klastromok választassanak el és a hiteles helyek nyerjék vissza levéltáraikat.

Az 1550. 18. ellenére hosszú időn át nem töltik be az egyházi javadalmakat, az egyházak sokáig pásztor nélkül maradnak és megkárosodnak. Még nagyobb sérelem az, hogy a kalocsai érseki szék üresedése idejében, 1785-ben elválasztották tőle Zeng-Modrus püspökségét és azt a laibachi érsekséghez csatolták, mely nem is tartozik a szent apostoli korona birodalmához.

[1] 1681. 27.

Sérelem, hogy a kamara több évre is le szokta foglalni a megüresedett püspökségek jövedelmét. Sérelem az is, hogy a collatio oly módon történik, mintha a püspök csak haszonélvező volna.

A praelatusokat ne fosszák meg a sarkalatos nemesi jog ellenére javaik igazgatásától, sőt javaiktól is, mint ezt II. József tette. Orvoslást annál inkább remélnek, mennél inkább bíznak az újonnan koronázandó fenséges fejedelemnek és rendeknek méltányosságában és keresztyén érzületében.[1]

Súlyos sértése a főpapok jogának, hogy megfosztják őket a kanonoki javadalmaknak őket megillető betöltésétől.[2] Ez különösen Kalocsán sérelmes, hol állandó jövedelmük van az érseki javakból.

Szintúgy sérelem, hogy az 1492. 28. ellenére 20%-nyi adót követelnek a főpapok jövedelme után.

De legnagyobb gravamen a lelkészségek rendezése. Nemcsak azért, mert az új parochiákat a praelatusok a magokéból kénytelenek felállitani és felruházni, hanem főkép, mert Szent István törvénye szerint ez az ügy a főpapokhoz tartozik. A királyi kegyúri jog szoritkozik az adományozásra, az elhagyott egyházak visszaállitására és felügyeletre, hogy el ne pusztuljanak. Tehát a parochiák regulatiója, megosztása vagy egyesitése nem tartozik oda. A lelkészeket megfosztották legbiztosabb régi és új jövedelmeiktől. Sérelem már a vallásalap felállitása is; el kell azt törölni és a régi jogokat törvényben visszaállitani.

[1] Aequanimitas et Christianitas.

[2] 1526. 21. és 1723. 55. Az utóbbi az 1498. 67-re hivatkozik. Ebben pedig éppen ellenkezőleg az áll, hogy a főpapok semmi kir. adománytól függő javadalmat a király tudta és beleegyezése nélkül be ne töltsenek.

Eltörölték a benczések, pálosok, premontréiek, czisztercziták szerzeteit a rendek beleegyezése nélkül, holott e szerzetek be voltak fogadva. Ezt törvényben kell orvosolni. Törvénybe foglalandó az is, hogy a statusok e rendek javainak rendezéséhez csak úgy foghatnak, ha a római egyház valamelyiket eltörli. A többi eltörölt klastromok javaival a statusok rendelkeznek. Ezekből jó volna más országok módjára 3 canonissa-káptalant alapítani, hová a „leányokkal terhelt szülők leányaikat elhelyezhetik, míg férjhez nem mennek és így az ősök nemessége méltatásra jut". Csakhogy oda protestáns leányokat is be kellene venni, ha kétségtelen nemesek.

A tanulmányi alap és más alapok pénze adassék vissza az országnak. A tanítás czéljára tett alapitványokat tegyék vissza előbbi helyükre és kezeljék a fundatorok szándéka értelmében. Az államtól bevont tőkéket és az árvák pénzét 5%-os kamatra adják kölcsön.

A törvénytelenül visszatartott fiscalitasokból származó kamarai jószágokat a máltai rend visszaállitására lehetne forditani, úgy, hogy kikutatva, mije volt a rendnek, megfelelő részt kiszakitanának. Annyi commendatora legyen a rendnek, mint II. Lajos korában, úgy hogy gondoskodva legyen a nemesség másodszülött fiairól.[1]

Épp úgy állitsák vissza a vránai perjelséget minden jövedelmével együtt. A király e méltóságot azon fiának adományozza, kinek magyar lovasezrede van és ki esküt tesz az országnak. Ha a birtok nem elegendő, ki kell egésziteni a bánsági jószágokból.

[1] *Et de secundo genitis nobilitatis filiis provideri possit.*

A felesleg az érdemeseknek becslés szerint adományozandó, de nem árverés útján.

Látjuk, hogy a nemesség, ha már ellátta az ország ügyeit, jutalom fejében magáról és fi- és nőágon való ivadékairól gondoskodik. Az államot lehető dúsan eltartó és ellátó intézetnek tekinti. A régibb viszonyokhoz képest csak annyiban áll be változás, a mennyiben a protestánsok is jogot nyernek az ilyen állami gondoskodásból való ellátásra.

A politikai kivánságok a következők:[1]

Mint a törvény előírja, a nádor legyen Magyarország főparancsnoka. Hogy a szegénység ne állja útját az érdemes polgároknak e dicső polcz elnyerésében és hogy a corruptio minden félelmétől mentesnek tartsák,[2] hasittassék ki a Buda közelében fekvő kamarai jószágokból évi 50,000 forintnyi jövedelemnek megfelelő jószág és ezt még ez a diaeta határozza meg mindenkorra a leendő nádorok fideicommissumául.

Minthogy törvényesen a nádor a corregens, erre többé nincs szükség. Így elkerülhető a Mária Terézia-féle eset. Ezentúl törvényesen csak a rendek külön kérésére lehessen fejedelmi vérből való kormánytárs.

A primás, mint e birodalom kitűnő oszlopa, teljes törvényes hatáskörébe visszahelyezendő, szintúgy a tárnokmester is. Igen szükséges és e tisztség megerősitéséhez mellőzhetetlen, hogy gróf Erdődy János, kit „fenséges Leopold fejedelem kinevezett bánná“, e méltóságában a rendek által megerősittessék.

Mária Terézia oly ügyeket, melyek kétségtelenül országgyűlés elé tartoznak, patensek útján intéztetett el

[1] Gravamina Statum Regni et Comitatus Politicum tangentes.
[2] ac ab omnis corruptionis metu immunis habeatur.

és a megyék ellenére katonai hatalommal hajtatott végre. Hogy ennek vége legyen, azon esetben, ha a senatus nem jönne létre, minden külön portával biró hatóságnak joga legyen még a birói mandátumokat is félretenni, ha törvénytelenek.

Isztria Magyarországhoz tartozik.[1] Nem volna törvénytelen, ha az osztrák tengerpartot (a többi a szent koronától elszakitott résznek módjára) bekebeleznék Magyarországba. A trieszti kikötő birtokában a magyar kereskedés sokkal erősebben felvirágoznék, mint eddig.

Minthogy Magyarország nagyobb fele az osztrák birodalomnak,[2] helyes volna a külföldi követségekre egyenlő számmal küldeni magyar nemeseket is; a törökhöz pedig csakis magyart küldjenek. Ezek pedig esküt tegyenek a senatus előtt.

Ő felsége érdemes magyar nemeseknek osztogassa Szt. István rendjét, nehogy a visszaélés által a rend maga is veszitsen értékéből.

A koronaőröket törvény szerint a rendek válaszszák titkos szavazattal. A koronát csak nemesek őrizzék, kiket úgyis a korona tagjainak tartanak. Biztos őrzési helyet az ország rendeljen.

Nagyon megbontja a polgárok harmoniáját, hogy több kiváló állású férfiúnak, ismeretlen okból, pensiója van a királytól. Törvény szerint csak különös érdemért lehet adomány az ország jövedelméből vagy javadalmaiból. Az alkotmány épsége és az országról való gondoskodás azt javasolja, hogy az összes hivatalnokok tisztességes fizetését újra megállapitsák.

Minden örökös főispán, kivéve a törvényben elsoroltakat, köteles jogát igazolni. A többire nézve

[1] Ennek semmi történeti alapja nincs.

[2] *Ultra* medietatem Ditionum Austriacarum constituit.

igazságosnak tartják, hogy minden megye rendjei ajánljanak négyet, kik közt a királyt illeti a kinevezés. Így a nemesség nem lesz alávetve törvénytelen, despotikus igazgatóknak.

Restaurationál és más fontos ügynél köteles jelen lenni a főispán. Ha egy évig törvényes mentség nélkül elmarad, elveszti tisztét.

Minthogy ezentúl a nádor Budán székel, felesleges lesz Pestmegye administratora. A megye ez ellen ünnepélyes óvást tesz.

Vitás volt eddig: a főispánt vagy a rendeket illeti-e a jegyzők kinevezése. Ezt törvényben kell megállapitani.

Kamarai és más tisztségre csak magyar nemes nevezhető ki. A kamarai jövedelmeket és adókat a bécsi igazgatástól függetlenül kezeljék. Csak a királynak és rendeknek tartoznak felelősséggel.

A fiscalis javakat sohasem adták el megfelelő áron, sem ingyen, hanem az 1608:15. és 1659:75. czikkek alapján érdemeseknek adományozták. Az egész nemesség jogának helyreállitása végett Ő Felsége a most rendelkezésére álló caducitásokat és az összes fiscalis javakat egy év előtt adományozza el, még pedig első sorban a diaeta és a megyék által ajánlott hazafiaknak, minden megszoritó záradék nélkül. Sőt a régebbi megszorítással járó adományleveleket is ki kell cserélni újakra, a melyek csak ingyen adományozásról emlékeznek meg és nem idegen mintára készültek.

Nagy sérelme a nemességnek, hogy a nota vagy magszakadás útján a kamarára szállott javakat nem lehet rendes úton perelni. Az 1715:7. t.-cz. ide vonatkozó rendelkezését el kell tehát törölni. A kamarai

archivumnak, mely épp úgy az országé, mint a királyé, e czélból mindenki előtt nyitva kell állania.

I. Leopold Bécsbe vitette a kir. titkos levéltárat; Mária Terézia megigérte visszaadását. Most ennek végrehajtását kell kieszközölni.

Ki kell eszközölni a békében a török által Budáról elvitt irományok visszaadását. Kétségtelenül ez megorvosolja a gyökeres jogok zűrzavarát. Visszahozandók a IV. Béla által Ragusába vitt és ott őrzött oklevelek, szintúgy azok, melyeket Ansbach és Bayreuth fejedelme ajándékba adott II. Józsefnek.

Foglalásoknál ezentúl ne legyen jus armorum; ne kelljen az ősi jogokat a kamarától pénzen visszaváltani. Mert, ha erőszakkal is, de a korona jogán foglaltak. A bánsági és más javak a törvényes birtokosoknak minden taksa nélkül visszaadandók.

Harminczad-vám-rév-stb. hivatalokban a főigazgatás magyar nemesek kezében legyen; kisebb hivatalok a sz. kir. városok polgárainak jussanak.

A harminczad-taksákat a rendek nélkül állapították meg. A diaeta szerezzen újakat, mérsékeltebbeket.

Mint az egész országban, úgy a pestbudai hídon is eltörlendő a nemesek taksája, melyet „fiakkeren" fizetni szoktak.[1]

A postaigazgató az 1715:22. szerint magyar nemes legyen; a többi postamester is született magyar, első sorban kiszolgált lovassági tiszt. Az egész posta a bécsitől független legyen és az ország törvényes hatóságai alatt álljon.

A bányakamarák főtisztviselői nemesek legyenek;

[1] *qua illi* pro mercede conducto, vulgo Fiakker.

a kisebb tisztviselők polgárok. Kell bányásziskola, hol a nemes ifjak tanulhassanak, hogy a külföldieket ki lehessen rekeszteni.

Mintha mindebben nem lett volna eléggé hangsúlyozva a nemesi rendi érdek, még egy külön szakasz szól a nemesi jogokról és kiváltságokról. Az alap természetesen a Tripartitum híres I. 9. cz. Minthogy ez minden nemest, akár donatiós, akár armalista, felold az adó alól, eltörlendő az 1723:6. t.-cz., mely az utóbbiakat megadóztatja. A határőrvidékiektől törvénytelenül elvett armalisokat azoknak, kik e sérelmet bebizonyíthatják, vissza kell adni vagy részökre újakat kiállitani.

Minden nemes és indigena csak magyar ruhában járjon, a nők is. Hogy pedig ebben útját állják a fényűzésnek, egy bizottság törvényt dolgozzon ki.

Oly játékok, melyekben a szerencse és nem az ügyesség dönt: szerencsefazék (olla fortunae), lottéria, genuai Faro és Halber Zwölf, valamint a circus is, melyet isteni jog és kánoni törvény tilt, büntetés terhe alatt eltiltassanak. A circus helyett inkább katonai játékokat hozzanak színre kir. privilegiummal a lovaglás gyakorlása végett.

A nemességet „infamia“ büntetése alatt önkéntes adományra még felszólítani sem szabad, nem hogy kényszeríteni. Az 1504:1. megujítandó.[1]

Indigenatust csak a rendek ajánlatára lehet kapni. A török háború hősei: Koburg, Hoaloe (sic), Laudon, Wartensleben adományban is részesüljön, a többi érdemes férfiú csak honfiúsitásban. Az olyan indigena,

[1] Ez az a híres törvény, mely becstelenséggel, emberségük elvesztésével sujtja az országgyűlés által meg nem szavazott adót fizető megyéket.

kinek nincs birtoka, a diaetán helyet nem foglalhat és nem szavazhat. Ha pedig valaki, ki nem honfi, birtokot szerez, bármely magyar nemes az érték letételével kitudhatja őt belőle.

A természetes jog követeli, hogy a nota infidelitatis czime és ürügye alatt az országból számüzött családoknak (mint Rákóczi, Tattenbach, Nádasdy, Frangepán, Bercsényi és másoknak) ivadékai személyökre polgárjogot kapjanak és nemesi jogaikat visszanyerjék.[1]

Komoly figyelmet kell forditani arra, hogy a mágnások és főpapok követei is nemesek legyenek. (1625 : 62.)

A hajdúvárosok és a jász-kúnok befogadása az országgyűlésbe, üléssel és szavazattal, az igazságnak megfelelő.

Személyes ügyek közt ajánltatik a kecskeméti armalistáknak, kik a Mária Terézia által rájuk rótt adó alól szabadulni óhajtanak és B. Rudnyánszkyné, Száraz Juliannának ügye.

Pozsega város kérése, hogy sz. kir. várossá emeltessék, megfontolandó. Ellenben a tiszai és bácsi kerület azon kérése, hogy Mária Teréziától kapott privilegiumuk erősíttessék meg, semmikép sem teljesitendő.

Zemplénmegye arra utasította követeit, hogy az ezredek követeinek is adassék hely és szavazat az országgyűlésen. De mivel a katonai rendben álló

[1] 53. Ut vero Familiarum titulo et praetextu notae infidelitatis, Regno exulum ut sunt Rákóczy, Tattenbach, Nádasdy Frangepán, Bercsényi etc. (et qui adhuc alii recurrerent) succes*sores* in persona sua Civitate donentur et in Jura Nobilitaria *restituantur*, naturali justitiae conformiter urgeri possit.

mágnásokat a király úgy is meg szokta hívni, másképp pedig a katonaság képviselőit nem illeti meg hely a diaetán, ezt a javaslatot sok és nyomatékos okból nem lehet támogatni.

A magyar nemes szabadon élhet javaival. De, hogy annyi mágnás és nemes Bécsben költse pénzét, azt el lehet tiltani.

Salétromos föld ásása nemesi kúriákban vagy azokhoz tartozó telkeken külön engedelem nélkül, az 1622. 40. t.-cz. értelmében tilos.

Végre a nép, az adózó, melynek contribuens a hivatalos neve, kerül sorra.

Az adózó népet az élelem beszolgáltatása és a katonai fuvar tönkretették. A porták szerint kivetett adót 130,000 frttal emelték. Pedig abból, hogy a helytartó-tanács és a kamara Budán székelnek, édeskevés a haszna. Az adót tehát le kell szállítani.

A háború és a rossz intézkedések okozta károkat meg kell téríteni. Ezentúl pedig adózót csak nagy szükségben és akkor is a megye engedelmével szabad sánczolásra vagy katonai munkára alkalmazni.

Ingyen ne lehessen őket tábori, igás, vagy kézi robotra kényszeríteni, hanem fizetés mellett erre is kötelesek. Beszolgáltatott gabonájukat készpénzzel fizessék meg.

„Semmi nem árthat annyit az ország jogainak, mint idegen népek válogatás nélkül való befogadása. Ezért jövőre őrködni kell, hogy hazánk ne váljék Európa nemzetei szemetének lerakodóhelyévé.“

A sóár emelése minden országlakóra[1] nézve sérel-

[1] Itt a regnicola szót használják, melylyel különben csak a kiváltságos rendeket jelölik.

mes. A diaetán vissza kell állitani az 1723. évi árt, ezentúl pedig diaetán kivül a só árát emelni ne lehessen.

Elrendelte a helytartótanács 1776-ban, hogy a kamarai és sópénztáraknál öt százalék helyett tizenötöt lehet rézpénzben fizetni. Ez nem maradhat fenn, mert törvénytelen. A fizetés rézpénzben is történhessék, a kir. pénztárak pedig díj nélkül végezzék a váltást.

II. József privilegiumai és adományai a koronás király által megerősítendők, resolutiói azonban érvénytelenek.

Sokkal hosszabbak és tartalmasabbak a katonaságra vonatkozó sérelmek és kivánságok.

A magyar birodalom kárára, a király és ország közti bizalom rovására, a magyar generalatusokban és ezredeknél minden európai nemzetből való ideszállongó tisztet alkalmaztak, viszont a nemeseket, kik nemcsak zsoldért, hanem hűségből, hősiesen harczolnak, elhanyagolták, hogy ne törekedhessenek a mondott czél elérésére és magyar nemzet dicsőségének gyarapítására.

Hogy igazság legyen és a hazafiak méltó jutalomban részesüljenek, erősen elhatározandó, hogy a magyar és határőrezredeknél csak született magyar tisztek alkalmazandók és pedig rendesen nemesek, rendkivüli esetben nem-nemesek is. Köztük csak az érdem tegyen különbséget. Mert bizonyos, hogy a gyalogezredeket az ország állitja, a lovasezredeket pedig jobbára egyes hazafiak, a maguk költségén. Hadbiró is csak magyar lehessen.

Ha nemes külföldre megy, hadi tudományt tanulni és gyakorolni, szabadon mehet, azon kötelezettséggel,

hogy háború esetén hazajő. Ez a nemesi jogból következik.

A nemesi testőrség részére az udvar mindig beszedte az egész pénzt, számukat azonban húszra szállitotta le. Törvény kell, hogy számuk teljes legyen.

A háborúból visszatérő katonaságot lehetőleg állandóan egy helyen tartsák, az annyi kárral járó csapatösszevonásokat hagyják el. Mint régebben, a megyék gondoskodjanak kvártélyról, a természetiekben való ellátásról, a nép lehető kimélésével.

Minthogy semmi sem teszi annyira tönkre az országot, mint a szükségtelen háború és annak rossz igazgatása; minthogy királyaink is gyakran csak terjeszkedési vágyból, vagy csekély sérelmek megtorlására viseltek háborút — pedig csak a kényszerű háború igazságos, a hadviselés pedig inkább esik terhére a népnek, mint a királynak — tehát soha ne indítsanak háborút a török vagy más nép ellen a rendek beleegyezése nélkül (1608, 2., 1659. 1.). E felől a rendek állapodjanak meg az új koronás királylyal.

Ennélfogva szövetség is, a mennyiben a magyar birodalom jogait érinti, akár offensiv, akár defensiv, csak a rendek hozzájárulásával köthető a fejedelem által, mert szövetségből gyakran következik háború. „Ez a jog pedig egyenlő mértékben megilleti azokat, kik együttesen és nem külön birják a legfőbb hatalmat.“[2]

Ha római császár lenne is a magyar király, azért a magyar katonaság sohase viselje a császár jelvényeit, hanem csak a magyar birodalomét. Mindazonáltal a többi katonasággal egyenlő becsületben és

[2] Et jus illud iis ex aequo competat, aput quos unitim et non separatim est summa potestas.

méltóságban álljon és a tiszti állomásokat egyedül anciennitas szerint töltsék be.

Béke idején csak nemzeti sereg és határőrség lehessen az országban. Külföldi had csak a rendek beleegyezésével jöhet be.

A horvát-szlavon határvidék, mely eddig a többi polgártól elválasztva a németek zsarolásától szenvedett és a haditanács kezében önkényes és ismeretlen törvények alatt állott, a törvény előírása szerint az ország hatósága alá vettessék. Csak katonai fegyelme maradjon meg.

A varasdi generalatus, mely már nem is vég és melyet a nemesség és a csázmai káptalan rovására állitottak össze, kebeleztessék be az országba és mindenki kapja vissza javait. Ezt követeli a törvény czikke és az igazság, mert az ország tartományain belül vég nem lehet. A végvidéki nemesekre ne rójjanak adót.

Személyes és banderiális felkelés csak a nádor vagy helyettese alá tartozik. A diaetán ki kell dolgozni a törvényt, mikor kell insurrectio és miképen. Ezt a nemzet java követeli.[1] Törlendő az 1715. 8. t.-cz. azon része, mely a főemberek concursusának megengedi a szükség esetén való intézkedést.

Még ezen országgyűlés állitson fel katonai iskolát, a bécsújhelyinek módjára. Csakhogy oda ne csupán a tisztek fiait vegyék be, hanem a nemesekét is, megfelelő fizetésért. Ez intézet igazgatása csakis magyar tisztekre bízható.

Magyar készitmény legyen a magyar ezredek ruházata, akár Mária Terézia törvénye szerint, akár más cautelákkal.

[1] *Salus reipublicae.*

A katonai regulamentum szerint az adózó átlagos áron köteles beszolgáltatni a kenyér- és zabportiókat. Ez nem egészen igazságos és különben is nem a diaeta dolgozta ki e regulamentumot, hanem a kanczellária. Ez iránt küldjön ki bizottságot az országgyűlés.

Az igazságügyre vonatkozó kivánságok a következők:

Minden törvényszék az előbbi lábra helyezendő. Az új rend alatt felvett tárgyakra nézve az országgyűlés dolgozzon ki biztos rendelkezést.

A hétszemélyes és a kir. tábla Pestre tétessék vissza és többé innen ne mozduljon. A helytartótanács, a netán felállítandó senatus és a kamara pedig székeljen Budán.

Törvény és szokás alapján dolgozzák ki minél előbb a perrövidités systemáját.

Hűtlenek és felségsértők ellen ezentúl is a Tripart. I. 13. 14. szerint járjanak el, de úgy, hogy a bűnösök fiai csak atyai részöket veszitsék el, az ősit nem. E bűnök fölött a rendek által felállitott törvényszék itéljen és ezen új törvényszéktől a rendekhez menjen az appellatio.

A pallosjog meghatározása nagyobb szabatosságot követel. Néhány nem-nemes község is gyakorolja e jogot. Az ilyen kiváltság, mely csak a nemesi praerogativát illeti meg, a császár és király által megsemmisitendő.

Mária Terézia helyes intézkedése az asylumok eltörléséről czikkelyeztessék be.

Szükséges a torturának, továbbá a büntető rendszernek és a rabokkal való bánásmódnak megvitatása.

A hiteles helyek törvényesen járjanak el és a megyéknek, azok költségén, a náluk őrzött oklevelek elenchusát kötelesek legyenek kiadni.

Kivánatos a taksák csökkentése törvényszékeknél és hiteles helyeknél.

Megújitandó a II. József által eltörölt uzsoratörvény és pedig oly módon, hogy 6%-nál nagyobb kamatnál elkobozzák a tőkét.

Mária Terézia azon jótékony intézkedése, hogy az országban váltótörvényszéket állitsanak fel a kereskedelmi és igazságügyi bizottság által a diaetán tárgyalható.

Ellenkezik az igazsággal, hogy az úrbéri pereket a földesurak kellő megidézése s meghallgatása nélkül intézik el és hogy ezekben nem a Curiához, hanem a helytartótanácshoz megy a felebbezés. Ez sérti a nemesség sarkalatos jogait.

A Mária Terézia által elrendelt úrbér-szabályozás idegen eredetű és 1768—69-ben a rendek hozzájárulása nélkül hozatott be. Ez tehát meg nem állhat. Még ezen a diaetán dolgozzon ki egy bizottság újat, a törvények alapján.

Törvénynyel ellenkező az a kir. rendelet (1774. ápr. 25.), mely szerint a három nyomású földek terményéből nem kell kilenczedet fizetni. Ez a földesurak jogát sérti.

Végre a követek figyelmébe ajánlják a halasi nemesek panaszát az őket elnyomó paraszt községi biráskodás ellen.

Még a kereskedelem és forgalom terére is átcsapnak. Hogy más országokkal állandó kereskedelmet lehessen folytatni, meghatározott elvek szerint, az akadályok elháritására és új canalisok nyitására kell gondolni. E czélból bizottság küldendő ki, mely a jövő diaetán adja elő jelentését.

A forgalom legnagyobb gátja a monopolium. Az

új fejedelem ebben a régiek nyomába lépjen és ne gondolja, hogy alattvalói kárával gazdagodhatik.

Ártalmas a kereskedésre nézve a súly és mérték különbözősége is. Egy súly, egy mérték legyen a birodalomban, a mint ezt sok régi törvény is előirja.

Jogos követelés, hogy a magyar borral együtt ne kelljen osztrákot is kivinni a külföldre. Elég, ha megfizetik a transito-vámot.

Előmozdítandó az ökörkereskedés is, Bécsen át a birodalomba.

A folyószabályozásra szánt alapot II. József, nem tudni miért, eltörölte. A diaeta követelje vissza ezt a fundust és hozzon törvényt ez ügyben.

A pesti kereskedők a zsidó nemzetet ki akarnák zárni a kereskedésből. De a méltányosságnak és a keresztyén tolerantia törvényeinek megfelelőnek látszik, hogy megengedik nekik Pesten a kereskedést.[1]

A diaeta segitsen a zsidókon, a mennyiben a tolerantia-taksa elnyomja őket és nem engedi, hogy élelmöket megszerezzék.

Ajánlják a felségnek és a rendeknek a kecskemétiek folyamodását, kiket a bécsi mészárosok igazgatása, kir. biztositás mellett bocsátkozva velök üzletbe, 23.080 frt erejéig csalárdul megkárositott.

Legutoljára a gravamenek 106. és 107. pontja tudományos tárgyakat ölel fel. Az egyik azt követeli, hogy az a bizottság, melyet az országgyűlés a közjog kézikönyvének szerkesztése végett küld ki, tudós és tapasztalt férfiakból, igénybe vehesse a tanárok

[1] Quantumvis negotiatores Pestienses insistere, ut Judaicam Nationem ab exercitio mercaturae arceri cupientes; aequitatis tamen et christianae tolerantiae legibus conveniens esse videbitur si Commercium iisdem Pestini admittatur.

közreműködését és bekövetelhesse az egyetemek és akadémiák közjogi thesiseit. A másik kijelenti, hogy Vácz püspöki város azon kérelmét, hogy az egyetemet oda helyezzék át, lehet ugyan támogatni, de azon kifejezett óvással, hogy azért az egyetem ne jusson sem a váczi püspöknek, sem bárki másnak hatósága alá.

Nincs okmányunk, mely terjedelmesebben, behatóbban és hívebben tükröztetné vissza az akkori birtokos nemesség mérsékeltebb és meggondoltabb részének politikai és társadalmi felfogását. A közjogi kérdésekben történeti alapon áll. Nem valami nagy tudományos apparatus áll rendelkezésére, de a Corpus jurisból összeállítja mindazt, mi a rendi felfogásnak kedves, mi a királyi hatalmat megszorítja.

Történeti alapon áll külső politikájában is. Nagynak óhajtja a birodalmat, minő legfényesebb napjaiban volt, a még török kézben levő részek visszaszerzésével, sőt még oly tartomány bekebelézésével is, melyre Magyarország még jogos igényt sem emelhetett. E nagy kivánságok és kilátások mögött mintha a magyar imperialismus szárnycsattogását hallanók. Csakhogy az eszközökről, melyek e birodalmat megalkothatták és fentarthatták, alig esik szó.

Mégis különös, alig felfogható belső ellenmondás, hogy míg a kiterjedésnél Nagy Lajos vagy Mátyás kora lebeg szemök előtt, a belső berendezésnél legszivesebben, leggyakrabban II. Ulászlóra és a török hódoltságnak nyomorúságos korára hivatkoznak. Mintha külső hatalom és belső erőfeszités el volna egymástól választható. Mintha a nagy hódítások nem az erős királyi hatalomnak lettek volna eredményei.

Ha ebben lehető mélyen visszanyulnak, viszont a nemesség állása megállapitásánál a legközelebbi év-

tizedekhez szabják magokat. A nemesség csak a XVIII. században, Szatmár után vívja ki teljes jogát a pórral szemben; kiváltsága az adót illetőleg csak ekkor válik teljessé. És hogy csak kiváltságra gondolnak, nem pedig ennek megfelelő viszonszolgálatra, kötelességre is, kitűnik abból, hogy óhajtják ugyan a tiszti akadémia felállítását a nemesi ifjak nevelésére, de az egész nemességnek, a törvényes nemzeti katonaságnak begyakorlására, harczképessé tételére nem gondolnak.

Ebből következik aztán, hogy minden magasanjáró óhajuk mellett voltakép igen gyöngének tartják hazájukat. Magyarországot az osztrák birodalomhoz számítják és megelégszenek azzal, ha nagysága arányában nyer külföldi képviseletet és ha a ministeriumban, hadi tanácsban is vannak magyarok. Vagyis igazában véve a főrend érvényesülése és nem az ország joga a főszempont itt is. Ezért oly mérsékeltek az igazi nemzeti kérdésben, a magyar nyelvnek hivatalossá tételében is.

Egyebekben igen szegény a programmjuk. A legfontosabb kérdésben, az úrbérben, rosszalják Mária Terézia intézkedését, de nem tudják, mit tegyenek helyébe. Az igazságszolgáltatásban, kereskedelemben, műveltségben inkább a józan ész és bizonyos jóakarat vezeti őket, mint tudományos belátás.

Igaz és való tehát, hogy a rendi kiváltság, a nemesi jog áll előttük első sorban. Még az ország berendezése, az alkotmánynak annyira sóvárgott körülbástyázása is főkép ezt a czélt szolgálja.

Miben áll tehát a haladás az előbbi korokhoz képest? Kétségtelenül abban, hogy most már nemcsak a nemesség eddig uralkodó felekezetét, a katholikust, hanem vele együtt az eddig visszaszorított

protestánst is elismerik teljes jogú polgárnak. Enynyiben legalább erősitik az országot.

A többi utasításról csak annyiban emlékezünk meg, a mennyiben ezt a képet kiegészitik vagy eltérő vonásokat is mutatnak.

Biharmegye a szabadságnak zeng lelkes hymnust. Abban van egyetlen boldogságunk. Ha József császárt igen nyomós okok nem kényszeritik, szolgaságban maradunk mi is, utódaink is. A jövő diaetának a szabadság biztositása a legfőbb czélja, úgy hogy többé sem csel, sem erőszak ne foghasson ki rajta.

A szabadság csak úgy biztos, ha diplomában megerősítést nyer. Tehát jogaink kiterjesztésére és különösen a törvényhozó hatalom megállapitására, a többi karokkal és rendekkel egyetértve, követeinknek engedelmet adunk. Az új fejedelemmel, új kötés. Míg ez létre nem jő, semmi máshoz ne fogjanak, még nádorválasztáshoz sem.

Hogy mi legyen az új conditio, azt itt nem tudhatjuk és annak nyilvánitása a sikert koczkáztatná. Ennek megállapitását tehát a követekre bizzuk.

A szabadság belső biztosítása az egyetértés. Azért követelnek egyenlő jogot a protestánsok részére; ezért kell jó viszonyba lépni a szabad kir. városokkal is. Összeköttetésben áll a szabadsággal a nevelés is. Ezzel királyi rendelkezés és felügyelet meg nem fér. A bécsi tanulmányi bizottság, mely despotismust hozott be, szűnjék meg.

Minden hivatal még a diaeta alatt magyarnak adandó. Meg kell gondolni, nem kellene-e a katonai főtiszteket is megválasztani.

A magyar katonasághoz csak magyarok, praeferenter nemesek neveztessenek tisztekül. Most is vitéz

a magyar nemzet; e hirétől nem lehet megfosztani. A katonaságnál kötelező a magyar nyelv, a magyar ruha. Vessenek véget az élethossziglan való katonaságnak oly törvény által, mely a capitulatio idejét megszabja. Szintúgy törvény intézkedjék a szökevények büntetése felől is. A magyar katonaságot az országba kell hozni; a külföldit kivinni innét.

Szabadsága fentartására fegyverkezzék a magyar nemesség. A törvény szerint való évi gyakorlatokat meg kell újítani. Az insurrectiót megváltani nem lehet.[1]

El kell ismerni, hogy nemcsak a nemesi szabadságért lelkesednek. Igaz, hogy az úrbért a régi törvények alapján akarják szabályozni; igaz, hogy törhetetlenül fentartják az 1741. 8-at és megkövetelik, hogy a paraszt csak a realis beneficiumai után, tehát ne telke után adózzék. De az úrbér megváltoztatásában az igazságot és méltányosságot tűzik ki főelvül.[2] Azonfelül pedig, mi első eset magyar hatóság részéről, kimondják, hogy az örökös szolgaság, vagyis az alattvalók személye fölött gyakorolt tulajdonjog, a jobbágyság, köztörvénynyel töröltessék el.[3]

Igy aztán nemzeti tekintetben is határozottabb követeléssel léphetnek föl. A nemzeti charaktert a nyelv és a ruha fejezi ki. Tehát a magyar nyelv a ruhával együtt minden hivatalba behozandó. (35.)

A többi kivánságok közt figyelemre méltó, hogy nemcsak a monopoliumok és a lutri eltörlését sürgetik, hanem a bankóczédulákét is.[4]

[1] Insurrectio non redimatur.

[2] Pro justo et aequo.

[3] Perpetua vero servitus, id est Proprietas in Personas subditorum, vulgo Jobbagiones, lege publica aboleatur. (23. pont.)

[4] Monopolia, lotteriae et schedae Bancales aboleantur. (34. pont.)

Ez utasitás sokkal határozottabb, mint Pesté, de azért a dynasticus alapot még sem hagyja el. Mint igazi nagyhatalom jár el Bihar: diplomatiai módon nem mondja ki végső szándékát; eljárását a körülményektől teszi függővé.

Zemplénmegye szintén új kötést követel, mert az erőszakoskodás megszakította az örökösödést és úgy az uralkodóháznak, mint a nemzetnek jogai újra, tisztán kinyilvánitandók.[1] A megsebzett constitutiót a diploma biztositsa, mely capitulatio jelentőségével bír. Míg abban meg nem állapodnak, koronázni nem lehet és így annak terminusa a diaetától függ.

Be kell hozni, hogy a diaetán a kir. propositiók csak a gravaminák után tárgyalhatók. Ez a „nemzeti felségjogok" megszilárditására szolgál.

A helytartótanács szűnjék meg. Helyébe országnagyokból és követekből álló senatus lép, melynek tagjait 3 évre választják és pedig vagy minden megyéből egyet, vagy ha ezt jobbnak tartják, minden kerületből négyet.

„Minthogy a törvényhozó hatalom is az ország nemzeti felségjogát illeti meg, e hatalom fentartásáról úgy gondoskodjék az ország, hogy az országos sérelemből törvény váljék, még úgy is, ha a király netán nem értene vele egyet. Egyebekben a törvényes végrehajtó hatalom a hazai törvények meghatározása szerint épen maradván." [2]

[1] Regnanti domni et nationi competential Jura novius candide declarentur.

[2] Cum Legislativa Potestas etiam ad Jns Regni Nationale Majestaticum spectet, manutenenedae huic Legislativae Potestati ex parte Regni in eo prospiciatur, ut Gravamen Regni etiam Rege refors dissentiente in Legem, abire queat: executiva Legum potestates sub praeexistente Legum Patriarum *purisione,* salva permanente.

Magyarország garantirozza az örökös tartományokat is. Ennélfogva a sereg fentartására szolgáló contributiót csak akkor kell fizetni, ha az arra törvényesen rendelt alap nem elegendő.

A jövedelmekről és közszükségekről évenkint számot kell adni a senatusnak.

Külön magyar haditanács állitandó fel, mely nincs alárendelve a bécsinek és magyar nyelven végzi teendőit. (XIX.)

Összes szabadságainkat a külhatalmak is biztositsák. (XX.)

Mint Biharban, itt is ellenzik az insurrectio megváltását. De nemcsak a nemesség begyakorlását sürgetik, hanem azt is követelik, hogy tanulja meg a modern hadviselést.

Már a külhatalmak garantiájának követelése mutatja, hogy visszamennek a Rákóczi-kor hagyományaihoz. Még radikálisabb biztositása a szabadságnak az aranybulla ellenállási záradékának visszaállitása. Ha pedig a király ezt nem tartja meg, ipso facto feltámad a szabad királyválasztás joga. (24.)

Törvényellenes, hogy nem-nemest diszitenek fel püspöki méltósággal. Az ilyent be sem szabad bocsátani a diaetára. Minden beneficiumra négyet ajánljanak, egyebekben a magyar apostoli király püspökkinevezési joga épségben hagyatván.

„A királynak magyar honfiakból álló ministeriuma is alá legyen rendelve a diaetának“.[1] A király pedig lakjék Budán. Ott őrizzék a koronát is.

Gondjuk van az iparra is. Annak lehető legna-

[1] Et Ministerium quoque Regis ex nativis Hungaris constans Diaetalibus Regni Comitiis subordinatum sit. (27.)

gyobb felvirágoztatását dijak kitűzésétől remélik. Óhajtják a borkivitel előmozditását Lengyelország és Galiczia felé.

Jobbágyaikról csak annyiban gondoskodnak, a mennyiben azt sürgetik, hogy azok panaszait törvény szerint intézzék el; a törvény homályos részeit pedig magyarázzák meg.

Mint az egész utasitás, röviden, határozottan van szerkesztve az eskü is. „Esküszöm, hogy a nemzet felségjogait, a nemesség kiváltságait, mentességeit és szabadságait megtartom és az adózó nép megmaradásán és könnyitésén fáradok".

E közjogi és nemzeti radikalismustól némileg elütő a tót megyék politikája. A régi jó hagyományt követi Árvamegye, midőn első czikkelyében felszólitja követeit, Reviczky József Károly viczispánt és Abaffy Ferenczet, hogy Budára érve, „illő tisztelettel és becsülettel" látogassák meg a primást és „más megfelelő helyeket". Régebben ki volt mondva, hogy „az ország oszlopainál", országbirónál, tárnokmesternél stb. tegyék tiszteletüket a követek. De most csak egy oszlop állott éppen: az esztergomi érsek. Nem lehetett tudni, nem dönti-e el a diaeta vihara a többit. Ezért nem is emlékeznek meg róluk az utasitások.

Előbb már emlitett projectumuk alapján állanak most is. Új csak az, hogy szerintök a király nem kormányozhat, mielőtt meg nem koronázták. (3. §.)

A törvények és kiváltságok nem utolsó biztositéka a királyválasztás. II. József példája mutatja, minő bajt és elnyomást okozhat, ha a fejedelem nagyon is bízik örökös jogában. Ezért a követek társaikkal és a többi rendekkel tanácskozzanak a felől, nem kellene-e országos törvénynyel biztositani, hogy

az elsőszülöttség mellőzésével azt választhassák meg jövőre VI. Károly ivadékai közül, a kit akarnak.

Tehát a családi örökösödésnek megegyeztetése a szabad választással — az ősi magyar jogszokásnak felújitása.

II. Leopold herczeget csak akkor koronázzák meg, ha a feltételek felől megegyeztek. Mária Terézia diplomája már nem kielégitő. Az új feltételek közt helyet foglaljon az is, hogy a rendek a nádorválasztásnál akár a király összes jelöltjeit is visszavethetik és ezt mindaddig folytathatják, míg alkalmasat nem ajánlanak.

Ha a király nem tartja meg a sarkalatos törvényeket, az engedelmesség megtagadható és az aranybullában kikötött felkelési jog ismét érvényre jut.

A koronázandó fejedelem lakjék az országban. A királyi felség tekintélye így emelkedik, a pénz pedig a hazában marad.

Háromévi országgyűlést követelnek és pedig oly módon, hogy azt a nádori szék alelnöke is összehivhatja, ha a király elmulasztaná. De ha rögtöni subsidium szükséges, háború miatt, elegendő az 1715. 8-ban meghatározott concursus összehivása is.

Egyházi tekintetben nemcsak a protestansok törvényes helyzetének elismerését sürgetik, hanem azt is, hogy a görög nem egyesültek a szabadság sphaerájába lépjenek.

II. József összes intézkedései megsemmisittetnek, azon hozzátétellel, hogy azon újitások ismétlése esetén az 1723. törvény érvényessége megszűnik.

Törvényes nyelvül a régi szokás szerint a magyar és latin állapittassék meg mindenkorra.

Hogy a birodalom régi fényét visszanyerje, sür-

getni kell Erdélynek, mint az ország leányának és hozzátartozójának unióját.[1] A birodalom és a korona jogaiba vágó, hogy Erdélynek külön bárói legyenek. Erdélyben más báró nem ismerhető el, mint a vajda és székelyek ispánja. Ez különösen akkor okozna bajt, ha az 1723. 2. értelmében ismét királyválasztás kerülne sorra.

Subsidiumról és insurrectióról a koronázás előtt éppen ne tárgyaljanak. Később is csak úgy, ha előbb a megyét informálták.

A törvény szerint a hadviselés terhe a rendekre hárul. Ezért befolyásuknak érvényesülnie kell a béke és háború ügyeiben, úgy mint 1569-től 1687-ig volt. „Igy ha Lengyelország visszaállitása ügyében netán tárgyalni kellene a poroszszal, a subsidium már azért is megtagadható, mert az occupatio is a rendek tudta nélkül ment végbe és a háborúról sem értesitették őket eleve.“

Ez a kicsi megye az egyetlen, mely a nagy politika akkori égető kérdésében állást foglalt. Galicziát nem tekinti a magyar korona országának, sőt nagyon is hajlandó azt a lengyelnek visszaadni.

Ha az uralkodó oly tárgyban tenne propositiót, mely nincs a törvényben, vagy éppenséggel újitás, ne bocsátkozzanak tárgyalásába, hanem kérjenek külön futárral a megyétől bővebb utasitást. Egyáltalában ne engedjék, hogy projectumokba bocsátkozzanak, vagy valami külföldi intézményt átvegyenek, még akkor sem, ha az hasznos volna. Mert alaptörvény az, hogy ne kormányozzanak minket más országok módjára. Minden újitás veszedelem.

A belső állapot fentartásához tartozik, hogy a

[1] *Tanquam* filia et appartinentia Regni.

ruházatot az országgyűlés szabályozza az elharapódzó fényűzés, hicsapongás és mértéktelenség elkerülésére. Ezek a rendek tehetségét, melyből a közálladalmat fenn kell tartaniok, kimeritették.[1] A nemzeti ruha kötelező legyen.

„Mivel Magyarország szent koronájának felsége és ennek lényeges jogai nemcsak a királyi személyben honolnak, hanem a rendekben is, úgymint a főpapokban, bárókban, mágnásokban és nemesekben; a mennyiben tehát az, a ki a király személye ellen követ el felségsértést és azt megtámadja, merényletet követvén el a felségjogok ellen, méltán mondható felségsértőnek és kegyelemre átadatik élete és birtoka magának a királynak vagy az attól kiküldött biróságnak: úgy ezentúl az, ki a karok és rendekben honoló felség és azon felségjogok ellen, melyek ezeket József királyig törvény és kétségbe nem vonható szokás szerint megillették, szóval, írással vagy tettel vétene, szintén felségsértést követne el. Az ilyen fölött egyedül a hétszemélyes tábla itéljen, úgy hogy minden jogorvoslat meg legyen a vádlottól vonva. Ily esetekben csak az országgyűlés gyakorolhat kegyelmezési jogot. Birtokai fölött azonban, mint a melyek a szent koronára szállottak, a király rendelkezzék."

A franczia nemzetgyűlés törvénye a lése-nationról ilyen formában hat Magyarországra. Mindenesetre különös okoskodás a felségjogot nem az államnak tulajdonitani, hanem az azt legfölebb összességükben képviselő rendeknek, mint a szent korona tagjainak, személyei közt osztani ki. Vagy csakugyan bír

[1] Luxus, intemperantia, libido. Regnicolarumque facultates, quae sustentando publico statui servandae erant, exhaustae. Talán az „államfentartó elem" első említése. (25.)

minden főpap, minden nemes, minden báró és mágnás egy-egy foszlányt a népsouverainitásból, mely őt szentté és sérthetetlenné teszi? Ez egyrészt az anarchiának, másrészt a kiváltságból kizártak elnyomásának olyatén szentesitése volna, melyhez képest Eldorado még Lengyelország. Ilyenre 1790-ben nem gondolt magyar ember.

Számolni kellett azzal a ténynyel, hogy a negyedik rend nem is nemes. Ezért azt kivánják, hogy a megyék szavazatait szaporítsák, mert most már csaknem annyi a szabad kir. város, mint a megye és így az aequilibrium felbomlik.

Határszéli megye létére természetes az a következtetése, hogy csempészeti ügyekben ezentúl ne a kamara, hanem a megye itéljen.

Izdenczy, Kéler és a külföldiek közül Kaschnitz felforgatták az ősi jogokat és szabadságokat. Törvényesen meg kell őket büntetni. És mivel a királyi biztosok is világosan vétkeztek a hazai constitutio megdöntése munkájának előmozditásában, őket, mint a hon hűtleneit, minden méltóságuktól meg kell fosztani és az ország gyűléséből kizárni.

„Mivel megszűnt Ulászló törvényének, mely a jobbágyok szabad költözését eltiltotta, érvényessége, az érdemes követek tanácskozzanak a rendekkel és a többi követtel a felől, mi módon lehetne legalkalmasabban a pórnép bizalmát a földesurak és a karok és rendek iránt ápolni és fentartani. Állapitsák meg, mikép, mely feltételek alatt lehet a többi földesúri jog megőrzésével a szabad költözést megengedni.“ (39.)

Rosszul fogalmazzák a törvényeket. A protonotariusok „komoly és a karok tekintélyéhez méltó szavakban szerkeszszék a törvényeket, különben elmozdítják *őket* hivatalukból“.

„Mindenki szemtanúja, mennyire elterjedt a héber nép az országban. Ez a nép a mi földjeinken igen rosszra fajult, egészen csalásra és rászedésre adja magát és igy más polgártársak veritékén és vérén szokott élni. II. József mégis polgárjogot kezdett neki adni. Törvényeinkben külön megállapitások vannak: hogy ne legyen vámos, a bányavárosok közelében ne lakjék; ezeket meg kell újitani. A mellett a mindennapi tapasztalat mutatja, mennyire szapora ez a nép, úgy hogy csalásai és mindenféle üzérkedése által már egész községeket tönkre tett. Ennek a szaporodásnak tehát valamikép útját kell állani. De úgy kell eljárni ebben, hogy egészen meg ne semmisitsék, mert mégis segít a kereskedés élesztésében és néha a földesurak is reászorulnak a zsidóra, mintegy ellenméregre. Az ország javára czélszerűnek látszik, ha az alkalmasokat, a többi polgár módjára, besorozzák a seregbe".

Hogy a jövő fejedelem és rendek meggyőződjenek arról, hogyan bántak az adózó néppel, ki kell mutatni, hány özvegy gulyásné meg kaszásné maradt a háborúba kirendeltek után. Jó lesz a fejedelemnek bemutatni azt is, mennyibe került a földmérése népének és a földesuraknak.

Főbenjáró ügyben mindenkinek engedtessék meg az appellatio. Utóljára is az élet a fő, fontosabb a vagyonnál.

A lelkek uniója lévén a főczél, az 1687. 23. eltörlésével engedtessék meg a protestánsoknak Horvát—Dalmát-köz országokban a birtokszerzés, mire az ottani megyék, úgy látszik, különben is hajlandók.

Minden egyebet, mi a birodalom diszét és hasznát illeti, a követ urak buzgóságára bizunk".

Teljesen conservativ felfogás, minden újitástól irtózó, de azért a lehetővel megalkudó. Minden kivánságnál ott van a záradék is. A szabad költözést megengedik törvényes korlátok közt; a zsidókat megakarják szoritani, de teljesen tönkretenni nem.

Sopronmegye máj. 6-án Festetics Ignácz elnöklete alatt követekül megválasztotta Szentgyörgyi Horváth Zsigmond udvari tanácsost és felsőbüki Nagy Sándor alispánt. Azután a gravamenek és postulatumok összeírása végett deputatiót küldtek ki és pedig Széchenyi Ferencz, Pejachevics Károly és Szluha Lajos grófokat, a követeket, Kéler és felsőbüki Nagy Imre kanonokokat, Eötvös Pált, Esterházy herczeg jószágigazgatóját, Fock Pált, Széchenyi tiszttartóját, Német Mihály, Vörös József, Sághy Dániel és más táblabirákat és szolgabirákat. Ez a küldöttség elvégezte munkálatát, az egész országnak és a megyének sérelmeit.

Ez az utasitás egyike a legbővebbeknek és legjobban kidolgozottaknak. A követek tegyék tiszteletöket a primásnál és a többi főembernél, szintúgy a personalisnál, kinek átadják megbizásukat. Megillető helyöket a diaetán keményen fenntartják és a többi követtel és főurakkal egyetértve közös erővel munkálják az édes haza javát.

Az I. 9. szerint a nemesek csak a koronás király alatt állanak. Ezért az utód félév alatt mulhatatlanul tartson koronázó országgyűlést, különben az engedelmesség megszűnik. Ha az utód erre és a feltételek teljesitésére nem hajlandó, vagy a törvényes időn túl halasztja, feléled a szabad királyválasztás[1] joga, mert e feltételeknek meg nem felelni és a jogról lemondani,

[1] Eo ipso reviviscat SS. et OO. libera Regem eligendi potestas.

egy. Tehát félév mulva a nádor hívja össze a király-választó országgyűlést. Ha nem akarja, vagy ha nincs nádor, az országbíró; ha ez sem, a tárnokmester; ha ez is vonakodik, magok a rendek állapitsanak meg határidőt és válasszanak új királyt, új nádort stb. a régiek elmozdításával.

A nádorság régi hatáskörébe helyeztessék vissza és legföllebb három hónapig maradjon üresedésben. A nádort régi magyar nemzetségből válaszszák. „Az uralkodó családból valót azonban sohase válaszszanak, mert gyanút kelthet, hogy a királylyal az ország szabadságainak felforgatásában egyetérthet“.[2]

A kir. propositiókat meg se hallgassák, mig a király meg nem erősítette összes szabadságainkat és kiváltságainkat, bevéve az ellenállás jogát is, és az osztrák ház alatt az alaptörvények ellenére kiadott rendeleteket semmisnek nem nyilvánitotta.

A hitlevelet a többi renddel együtt állapitsák meg teljes körültekintéssel és minden kigondolható elővigyázattal, hogy a nemesi kiváltságot többé sohase érhesse sérelem.

Ha a király távol van, az egész törvényhozó hatalom a rendekre száll.

A diaetalis tractatusban az legyen a főszempont, hogy ne engedjenek semmi sérelmet a nemességen, ideértve az armalistákat is. Tekintetbe véve, hogy a török háború, fuvar és élelemadás által tönkretette az adózó népet, úgy hogy az eladósodott, föl sem lehet tenni, hogy az új uralkodó növelni akarja az adót, inkább jelentékenyen csökkentsék azt.

Egyebekben a kerületi többséghez csatlakozzanak.

[1] E stirpe Regnantium vero — nunquam constituatur.

Ha ezt nem teszik és a circulus ezt bejelenti a megyének, visszavonhatatlanul visszahívják őket.[1]

Az országgyűlés koronázás előtti határozatait Ulászló választási feltételeinek 18. pontja értelmében eleve is fogadja el a király. Mert minden nemzet maga tudja legjobban, minek megállapitása legczélszerűbb az időkhöz és viszonyokhoz képest.[2]

Katonai ügyekben körülbelül megegyezik az utasítás a többi megyékével. Követeli, hogy a király háború és béke dolgában a magyar főemberekkel tanácskozzék, de ezt a jogot nem foglalja le az ország részére.

Senatust azonban nem emlit. A helytartótanácstól csak azt várja, hogy ne tegyen közzé törvényellenes királyi parancsot. A honáruló tanácsosok Ulászló törvénye értelmében elitélendők és ez a törvény a kanczelláriára is kiterjesztendő. A tanácsosok törvényes kötelessége, hogy az ily perfid tanácsot a diaetával közöljék.

A mostani magyar katonaság költségére vonatkozólag az országgyűlés számitsa ki, mennyiben lehet a jövedelemből számát felemelni. A katonaság béke idején segítse a megyéket a bűnösök üldözésében, útjavításban, más közmunkákban. Így megszokják az engedelmességet a statusok iránt, az adózó nyomorult nép terhe pedig csökken. Törvény rendelje el, hogy az összes katonai felszerelés az országban készüljön.

Sok törvényünk követeli a számadást az ország jövedelméről. Most is szükséges ez, különösen a felől: vajjon a hadiadót tisztán a magyar katonaság fentartására forditották-e?

[1] Irrevocabiliter revocandi.

[2] Cum cuivis nationis optime notum sit, quod sibi pro temporum circumstantiis magis conducat statuere.

Minden igazgatásba behozandó a magyar nyelv, az igazságszolgáltatásba is. A régi törvényeket fordítsák le magyarra; az újakat magyarul szerkeszszék.

Kivéve a nádort és a primást, más senki se bírjon örökös főispánságot. Figyelemreméltó, hogy ezt éppen a herczeg Esterházy-család örökös megyéje sürgeti.

A régi tanitási mód, tehát magyar és latin nyelven, iktattassék törvénybe.

Most csak ideiglenes az úrbér. Ezt úgy kell a törvényhez alkalmazni, hogy a földesurak joga „utendi et fruendi“ épen maradjon, a jobbágyok elnyomása pedig elkerültessék.

Pénzverést illetőleg még a diaeta alatt visszahelyezendő a régi állapot. A pénz kivitele eltiltandó. „Bizonyos, hogy a fejedelem a pénznek sem súlyát, sem értékét nem változtathatja a rendek nélkül, még kevésbbé a pénzeken levő képet, sem pedig idegen, el nem fogadott pénzeket az országba nem bocsáthat.“

Magyar legyen a posta, az osztráktól független. A mostani postamesterek megmaradhatnak ugyan, de esküdjenek hűséget az országnak. Később csak magyar nemes jöhessen helyökbe. „A közhir azt állitja, hogy a leveleket felbontják.“ Ezt meg kell vizsgálni és a bűnösöket az 1723. 59. alapján elitélni és elmozdítani.

Nagy károkat okoz a harminczad emelése. A harminczadot mindig a diaeta rendezte, ezentúl is úgy legyen. Az országgyűlés dolgozza ki a tarifát és ezen a király önkényesen ne változtathasson.

El kell törölni a zsidók túlságosan magas tolerantia-taksáját. A zsidókat mérsékelten meg kell taksálni az országos pénztár részére. Ebben nagy köz-

jogi változás foglaltatik. A királynak fizetett türelmi taksa a királyi oltalomért járt; most az ország vegye át őket.

Csökkentsék a vadásztilosokat; a paraszt is vehessen puskát.

A nyomdákra való felügyeletet a köznek (Publico) szerezzék meg. Tehát világi, ne egyházi hatóság gyakorolja a censurát. Akadémiát kell felállitani, megfelelő nyomdával, hogy ezért ne kelljen külföldre menni.

Minthogy a rendek birják „a törvényhozó hatalom legnagyobb részét", tehát a ki az állam rendje és az alkotmány[1] ellen ír, felségsértő gyanánt büntetendő. Egy külön czikk követeli, hogy Grossing közjogát égessék el, iróját pedig proscribálják.

Felekezeti kérdésekben a teljes jogegyenlőséget akarják megvalósítani.

Belgium mozgalmait illetőleg a követek, részben, hogy bizonyitsák Magyarország hűségét az új király iránt, részben, mert az osztrák ház évenként több milliót kap onnét, mi elősegíti a magyar termények kivitelét, azon legyenek, hogy ez a tartomány, melynek sérelmeit ő felsége már orvosolta, alkotmánya helyreállitása mellett visszatérjen hűségére. Ha nem, Magyarország kész ellene subsidiumot adni.

Nemcsak a magas politika mezejére térnek át, hanem a magas financiát is érintik.

Az országos pénztár csak kevés eszközzel rendelkezik. Az indigenák taksáján kivül, mint láttuk, a zsidók adóját is oda kivánnák forditani. De így is nagy a pénzhiány. Ennek orvoslására kérjék meg ő

[1] Status publicus et constitutio.

felségét, bocsásson ki 24 millió forintnyi bankót[1] és ebből adjon kölcsön az országnak 4%-ra, betáblázás feltétele alatt. Ebből a pénztárból lehet aztán a rendek beleegyezésével a közköltségeket fedezni, az utakat és hidakat javitani és az áradások megszüntetésére csatornákat ásatni. (93.)

Ime Széchenyi nagy gazdasági és közmunka-terveinek embriója.

Csak érdemes magyaroknak adományozzák a fiscusra szállott birtokokat. Ilyent kapjon Kaunitz, ki különben is indigena, ama nagy érdeméiért, hogy II. Józsefet erőszakos eljárása elhagyására bírta. Spielmann pedig legyen indigena, taksa nélkül. E kettős javaslásban nehéz Széchenyi ajánlására nem ismerni.

Míg a többi megye törvény alapján követeli a királynak az országban tartózkodását, Sopron ezt kéri ő felségétől.

Befejezésül pathetikus szavakban térnek vissza a leglényegesebb kérdésre. Ők nem akarják ő felségét sérteni. A megye őszintén hódol fejedelmének. Véget akarnak vetni a kölcsönös bizalmatlanságnak. Annyiszor vétett az osztrák ház a szerződések ellen, a nemesi szabadság ellen forditotta a katonaságot, a felekezetek, a mágnások és nemesek, a földesurak és jobbágyok közt viszályt szitott, idegen módon kormányzott, hazaárulókat emelt a polczra. Ezek döntötték az országot, de az osztrák birtokokat is, a bizalmatlanság örvényébe. Ezért kell mindent e diaetán elintézni. Ő felsége ezt ne magyarázza balra, hisz a rendek örök időkre akarják az osztrák uralom erejét, diszét,

[1] excudi faciat.

biztosságát elősegiteni. A mint készek véröket a szabadságért ontani, úgy az új szerződésért is. Nem akar a nemzet más királyt. Ebben biznak, tudják, hogy uralkodása Itáliában igazságos volt, Belgium szabadságát visszaállitotta, bátyja törvénytelenségeit eltörölte. Ő lesz az új épület alapitója. Tegye országát boldoggá és biztositsa mindenkorra ennek hűségét utódai részére.

Veszprémmegye is ezen a gondolaton kezdi: Főczél a bizalom helyreállitása. A „mostani legkegyelmesebb urunkban" teljesen megbiznak.[1] Tudják, hogy ő lesz a törvények leghivebb őre. De a biztosság a következő uralkodók miatt megköveteli, hogy a fegyveres ellenállást visszaállitsák. Csakhogy ez a jog csupán az országgyűlést és a megyéket illeti, nem pedig egyeseket.

A nemzeti katonaság esküt tesz; az országból kivonni csak a rendek hozzájárulásával szabad. Külföldi hadakat csak az ellenség ellen, vagy a közrend érdekében lehet behozni, a rendek irásbeli kivánságára. A tisztek, a mennyire az igazság engedi, magyar nemesek legyenek. Kinevezi őket a király, a nádor ajánlása alapján.

Mint már régebbi (márcz. 11-iki) határozatuk kimondja, a József által reservált ügyek az országgyűlés elé valók és igy a vallás ügye is. Sajnálják, hogy a felség a nemesség egy jelentékeny részét a tolerantia által kivette a törvények oltalma alól és felőle önként rendelkezett. Nem irigylik tőle a kedvezéseket, sőt a diaetán sokkal többet készek nekik megadni. De addig a törvény maradjon érvényben.

[1] Clementissimus modernus dominus.

Kivánják a bevett szerzetek visszaállitását, de egyúttal válaszszák őket külön az osztrákoktól. Ezeknek latifundiumai Magyarországnak nagy kárt okoznak. A magyarokat kizárják az apátságból, mint p. o. Zirczen történik. Szalavár is nagy sérelem és megingatja bizalmukat a külföldi szerzetek iránt. Ez apátságot Pannonhalma alá kell rendelni.

Az úrbér maradjon meg, de a földesúri jogok fentartásával. Törvényes alapul az 1741. 8. szolgál. De a törvény mellett a humanitás is szem előtt tartandó és a mennyire a törvény és földesúri jog engedik, a mostani úrbér szigorát is lehet némelyekben enyhiteni. „Hogy amazok is belsőjükben meggyőződjenek és érezzék, mennyivel jobb a törvény oltalma alatt maradniok, mint szabad akaratuk önkénye szerint igazgatni magokat és vagyonukat".[1] (9.)

Az 1723. 6. az egész nemességet felmenti az adó alól. Tehát az armalisták és egytelkesek se fizessenek taksát. Ha pedig ez nem megy, csak a jobbágy vagy polgártelkesek vagy zálogon ülők fizessék, a többi nem.

Sürgetik Galiczia, a Partium és Erdély bekebelezését. Az utóbbi annál könnyebb, mert a kanczellária egyesítve van. Ha azonban mégsem sikerülne keresztülni az uniót, a kanczelláriát újra válaszszák ketté.

Törvény szerint követelik a diaetát minden három évben. De külön hozzá kell tenni, hogy az ország mind a 4 statusa egyazon és ne külön táblánál

[1] Ut et illi intime convictos se esse sentiant, praestabilius esse penes praesidium Legis manere, quam fluxu liberae voluntatis arbitrio, se fortunasque suas gubernare.

tartsa diaetai ülését.[1] Mindannyinak egy a privilegiuma; egy nemzetet képviselnek, a megkülönböztetés tehát alkotmányellenes. Mágnásoknak csak azok tekintendők, kiket az 1687. 10. elsorol. Itt tehát kifejezést nyer a köznemesség indulata az aristokratia, a születési főnemesség és annak politikai túlsúlya ellen.

Minden hivatalba bevitessék a magyar nyelv, „a nemzet díszére és a mostani legcivilisáltabb, nyelvöket kiművelő nemzetek gyakorlata szerint", Horvát-Szlavon-Dalmátországokban és Galicziában azonban maradjon meg a latin, míg a magyart meg nem tanulják. Ha mireánk parancsolták az idegen nyelvet, minket sem lehet jogunktól eltiltani. Az igazságszolgáltatásban és az egyházban azonban megmarad a latin nyelv használata.

Budán, az ország szívében lakjék a magyar király. Budáról csakúgy lehet kormányozni, mint Bécsből. Igy az apostoli királyság megőrzi uralma fényét és a trón fenségét. Arra kell az igazságos uralkodót kérni, hogy a királyi herczeget taníttassa nyelvünkre. Ez mindjárt növeli a szeretetet.

Nagy és tűrhetetlen sérelem, hogy terményeinket nem vihetjük úgy az örökös tartományokba, mint azok ide. Igy értékük csökken. Gyáraink ebben tönkremennek. Aranyunkat Bécsben verik. Tengerpartunknak vámok és tarifák miatt nem vehetjük hasznát. Mindent Triesten át hozatunk. Nem követelhetjük, hogy productumainkat ingyen bocsássák ki, de barátsá-

[1] Eo addito, ut omnes quatuor Status Regni ad eandem, non vero distinctam Tabulam consessus suos Comitiales celebrent. (14.)

guktól viszonosságot várhatunk. A tengerpartot virágzó állapotba kell hozni.

Közjogi tekintetben igen mérsékelt utasítás. Nem igen hánytorgatja az örökösödés kérdését, sőt Leopoldot eleve is elismeri. Nem buzog a senatusért. Egyetlen radikális czikkelye az, mely az aranybulla teljes visszaállítását követeli. De nemzeti tekintetben a legtartalmasabbakból való és bár minden ízében nemesi, a jobbágyok iránt legalább patriarchalis jóakaratot mutat.

Még kevesebbel beéri Győrmegye. Még csak új diplomát sem követel. Elég, ha az új király szorosan megtartja III. Károly hitlevelét. Hozzá kell azonban venni, a mit a megyék kivánnak.

Míg ez megállapitva nincs, a követek semmi személyes ügybe ne bocsátkozzanak. Csak a kir. tábla számfeletti tagjainak szavazata ellen tiltakozzanak.

Ezután inkább phrasisnak hangzik, ha mégis azt vitatják, hogy a felséges osztrák ház nem tartván meg a kétoldalú szerződéseket, melyeken alapult hatalma Magyarországon, a rendek jogában áll az öröklő királytól új feltételeket kérni. Az új feltételek mindenkorra biztositsák a constitutióját. Ilyenek:

A királynak kötelessége legyen az összes karok és rendek által elfogadott törvény szentesitése és ne legyen módjában az olyan törvénytől, melyet a rendek egyértelmű szavazattal szereztek, megtagadni beleegyezését. Ez tehát még felfüggesztő vetót sem enged az uralkodónak.

Természetes, hogy a béke és háború jogát is csak a karok és rendekkel együtt gyakorolja a király. „Minthogy bizonyos, hogy az országnak joga van szövetségre lépni és alkotmányának biztositást keresni,

a most velünk hadakozó hatalmasságokkal kötendő békébe, valamint más szerződésekbe is befoglalandó, hogy a mostani diaetában megállapitandó alkotmányunkat elismerik és biztositják."

Csupán a törökkel állott akkor a nemzet nyilt háborúban. Annak garantiája a legszomorúbb idők emlékét újította volna meg, a nemzetre úgy, mint a királyra nézve mindig lealázó marad és legföllebb elméleti értékű. Gyakorlati értéke csak úgy van a külső biztositásnak, ha a hadakozó felek alatt a porosz és lengyel államokat is értjük, kikkel hadizenet nélkül ellenséges viszonyban állott a bécsi udvar. Az egészben az az életrevaló eszme, hogy a magyar állam elismerése az európai hatalmak által vessen véget hazánk provinciális, függő létének.

Különös gondot fordit a diaeta belső ügyeinek rendezésére. A diariumot minden kerület választottjai készitsék; aztán gondoskodni kell átnézéséről és kinyomatásáról. A jegyzők választott követek legyenek, de azért a protonotáriusokat se zárják ki. Koronázás előtt, gyorsítás czéljából, ne külön tanácskozzék a két tábla, hanem együttesen. Ez a veszprémi postulatumnak látszik megfelelni, valóban azonban nem a köznemesség hatalmát emelné, hanem éppen a főrendekét. Mert ha ezeket nem reformálják úgy, mint ez a megye kivánta; ha a főrendek száma nem csökken, inkább ezek gyakorolnak befolyást a követek elhatározásaira, mint megforditva. A XVII. és XVIII. század diaetáinak története ezt teljesen kimutatta.

Ez a megye is a nemzeti katonaságot tervezi a legfontosabbnak a belső garantiák közül. Eddig a fejedelem párthívei erőszakkal ijesztették az országot és nem sikertelenül. Hogy ez többé ne történhessék,

az egész magyar és horvát katonaság és az adó alól felmentendő határőrség is esküt tegyen az országnak és törvényeinek, csak úgy, mint a királynak. Ez a katonaság csak a szent korona országai haditanácsa alatt álljon, mely a nádor vezetése alatt egészen független a német haditanácstól. Csak az országgyűléstől annak nyilvánitott ellenség ellen küzd ez a sereg, magyar és indigena, nemes és nemtelen tisztek alatt.

Hazánk constitutiói szerint a nemesség kötelessége a honvédelem. E czélból a nemesség, évenként olyan időben, mikor nem folyik nagyobb gazdasági munka, két héten át fegyvergyakorlatot tart a megyéktől kijelölt helyen. Tisztekül erre alkalmas megyei magistratusok szolgálnak.

A helytartótanács azért követhette a törvények félretételével tisztán a király akaratát, mert tagjait az uralkodó nevezte ki. Ezentúl a rendek ajánlják a királynak a magyar rendi tanács tagjait.[1] Senatusról tehát ők sem tudnak, de azért mégis rendkivül lényeges a tőlük tervbe vett változás. Röviden abban áll, hogy az addig királyi kormánynak ezentúl rendi legyen a jellege.

Mindezek a hitlevélbe foglalandók és mint az alkotmány biztositékai, a koronázás előtt tárgyalandók. Általában az 1608-iki nagy országgyűlés képe lebeg a rendek előtt. A mint akkor történt, most is azt várják, hogy a koronázás előtti czikkek törvénybe mennek, akár kedvére vannak a királynak, akár nem. Csak két dologról feledkeztek meg: arról, hogy az 1608-iki alkotást Bocskay diadalmas támadása és Rudolf császár előzte meg, de meg arról is, hogy

[1] Consilium Regnicolare Hungaricum.

Mátyás főherczeg akkor csak kormányzó volt és csak a czikkek hozása után választották meg királynak, most pedig még a legvérmesebbek és legszélsők sem szólhattak nyiltan királyválasztásról.

A koronázás utáni törvények közt az első az legyen, hogy a hizelkedőket, kik behozták az idegen uralkodási módot és a kir. biztosokat, mint hazaárulókat üldözzék.

Közjogi rendszerünknek sarkköve a nádor. Ezt a magas méltóságot, az elsőt a király után, csak született magyar tölthesse be. Itt óvatosabbak, mint Sopronban: nem zárják ki directe a királyi családot. Viszont nem kötik magokat ahhoz, mint a soproniak, hogy csak régi nagy nemzetség sarja emelkedhessék oda.

Socialis tekintetben érdekes és a mai viszonyokra emlékeztető, hogy külön törvényt sürgetnek a szolgák fogadásáról és egyforma béréről. Ezt a József-féle cselédrendtartás megszünése tette szükségessé.

Ezekből képét nyerhetjük az akkori nemes Magyarország hivatalos politikai gondolkodásáról, terveiről reményeiről, aspiratióiról és czéljairól.

Az egyetlen, miben valamennyien egyhangúak: a nemesi kiváltság fentartása, mindenkorra való biztositása. Eltérés e pontban csak annyiban van, a menynyiben némely megye jobban részletezi a privilegiumok kiaknázásának módját, mint a többi.

Egyetértenek az új követelések jogi alapját illetőleg is. A szerződések megszegése újak megkötését teszi szükségessé. De már abban, a népfelség elve alapján, vagy historiai jogok alapján menjenek-e végbe e változások, ismét eltérnek egymástól. A legtöbb a törvényhozó hatalom túlnyomó részét a rendek

javára igyekszik lefoglalni. De egy sincs, mely a koronás király részvételét a törvényhozásban csökkenteni akarná.

A kormányt illetőleg általános a követelés, hogy az rendi legyen. Némely megye igazán convent módjára akarná a diaetát szervezni, úgy hogy az ne csak törvényt hozzon, hanem meg is válassza annak végrehajtóit, sőt bíráskodjék is. Annyira él bennök a megye, hogy az országgyűlésben sem látnak mást, mint egy nagyobb és hatalmasabb sedriát.

Szintúgy általános óhajtás a protestansok jogait, mint szerződéseken alapulókat elismerni, a birodalmat régi fényében helyreállitani és végső biztositékul a nemzeti képviselet és kormány befolyását a külügy vezetésére és a katonaság igazgatására is kiterjeszteni.

Mindannyian élnek-halnak a nemesi szabadságért, első sorban az adómentességért. De arra már csak kevesen gondolnak, hogy a nemesség e kiváltságai fejében köteles volna nemcsak az alkotmányt megvédeni, hanem az országot is fegyverrel a külső ellenségek ellen. Gondolnak a fegyveres ellenállás törvényesitésére, de az nem jut eszökbe, hogy a rendes katonaságot, mely állandóan védi az országot, legalább részben fizesse az a nemesség, melynek helyében ontja a vérét.

Egyáltalában, noha systemáról szólnak, nemcsak egyes részekben, hanem lényeges pontokban is eltérőt, ellenmondót akarnak. És az ilyen eltéréseket és ellenmondásokat nemcsak a külömböző megyék utasításai összehasonlításánál találjuk meg, szemünkbe ötlenek azok egy és ugyanazon megye instructiójában is.

Ennek oka pedig a magyar közéletnek legmélyébe vágó. A nemzet még csak alakulóban van. Egy dolog van csak, miben mindenki egyetért: abban, mit nem akarnak. Az idegen uralmat, az ország elnyomását, mind elitélik; mind szeretnék mindenkorra biztositani a magyar szabadságot, a nemesi kiváltságot egyaránt. De már abban, mit akarjanak; mi legyen a szabadság és kiváltság igazi biztositása, az egyes rendek és osztályok véleménye eltérő. Már pedig az unio érdekében mindegyiket egyaránt meg kell hallgatni és nyugtatni. Ott, hol a nemzet politikáját nem a közérdeknek mindent túlharsogó parancsszava intézi, mindig csak compromissum lehet az egyes érdekcsoportok közt, megalkuvás és pactum, de egyenes tudatos haladás, mely ha kell, előitéleten és érdeken átgázol, soha. Egyaránt a karokhoz és rendekhez tartozó a főpap, a mágnás, a köznemes; a katkolikus és protestáns, tehát kivánalmaik és sérelmeik egyaránt el vannak sorolva és utasitásul adva. Az aztán az országgyűlés dolga, hogy válaszszon köztük, vagy egyaránt ne törődjék velük, mint gyakran egymást kizáróval.

Ki nem foglal köztük helyet, annak hatalmát megnyirbálják, annak törvényes jussait elismerik ugyan, de lehetőleg azon kort veszik alapul, melyben a jussokat legkevésbbé érvényesithette. Pedig a magyar respublikának épen nem jelentéktelen részei vannak ebben a helyzetben: a király, a városok, a parasztság.

Belső bonyodalmaink összeszövődése az általános európai helyzettel okozta, hogy a király ekkor még nem foglal állást. Egyelőre kormánya lehetőleg követi az árt; végső megállapodását akkorra halasztja,

mikorra eldől, vajjon mit tehet szabályozására, mit pedig nem?

A városi elem tétlenül, sőt bizonyos rokonszenvvel nézi, holott igen fontos érdekei forognak koczkán. Az egyes községek élén többnyire nemesek állanak. A városok közt nem jöhetett létre oly erős, lelkesítő és felemelő kapcsolat, mint a megyék közt. Nagyon is érzik idegen voltukat és már azért is tartózkodók. Aztán jó circumspectus hagyományuk szerint, tudva, hogy nem tőlük függ a kimenetel, természetes oltalmazójukra, a királyra bízzák ügyüket.

Másként cselekszik a parasztság. Az együttérez a nemzettel, a nemességgel. Az idegen uralmat ő sinylette meg legjobban. De azt már nem akarhatta, hogy József bukásával „a rossz ujságokkal dugába dőljenek a jobbacskák is“.[1] Pedig a nemesség máris kezdi „törni a paraszt szarvát“. A humanitas emlitése és az eskü nem maradt el, de azért csak kevés megye nyugodott bele az úrbérbe; a szabad költözést pedig alig egy-kettő akarta fentartani. A királyi hatalom ellen megoltalmazzák a pórnépet, nem engedik, hogy az másnak is szolgáljon.

Különösen a tiszántúli megyékben, hol a nemesi önérzet a leghangosabban és tán legdurvábban nyilatkozott, készült a jobbágy szabadsága védelmére. A nemesség gyülekezik és fegyverkezik. Ez egyaránt szól a királynak és a pórnépnek. Már csak védelem szempontjából is ugyanazt kell tennie a parasztnak is. És mivel a szabad költözést a királynak köszönte; mivel az volt legfőbb, egyetlen védelmezője urai ellen,

[1] Horváth Ádám levele Kazinczy Ferenczhez, Szántód, 1790. febr. 18. Kazinczy Ferencz levelezése. II. 36.

a maga jussával együtt a király örökös jogáért is kész kiállani.

Ennek a helyzetnek a következése volt a szabolcsi, bihari, zempléni parasztok csoportosulása. Kifejezése pedig „a parasztok decretuma“, melyet Szabolcsmegye 1790 május 14-én küldött be az egriérseknek.[1]

„Óh, eleitől fogva sok kínt látott szegény parasztok, halljátok meg, a mit mondok, könyörüljetek magunkon, midőn látjuk, hogy az urak igavonó barmaikká akarnak tenni, hogy minden héten hat nap toljuk az urak jármát.“

„Akarják azt is, hogy a kutyai és disznói vérrel a mi vérünk egy becsben legyen, csak jókedvükből is kínozhassanak, verhessenek és megölhessenek bennünket, mert azt mondják, hogy úgy pénzekbe vagyunk, mint a disznó s úgy bánhatnak velünk, mint a disznóval; ha akarják eladhatnak, ha akarják megölhetnek, mint a disznót; akarják a királyt is úgy tenni, hogy mirajtunk nekik azt a hatalmat megengedje és erre a király megesküdjön, hogy őket ebben nem háboritja.“

„Hát felvegyük-e nyakunkba e baromi igát? Hát disznók vagyunk-e, hogy csak annyi a becsületünk, mint a disznóknak, hát nem embervérünk van-e nekünk is, hogy csak maga mulatságából is valaki kiontsa, hát nem a mi fiainkból áll a katonaság, kik a királynak híven szolgálnak, nem mi tartjuk-e a királyt és az ő katonáit és ezért nem érdemeljük-e, hogy az országban legyen egy telkecskéje kinek-kinek közülünk.“

Így igazán ... disznó anyáktól születtünk volna, még a kutya is ilyenképen ugatna: „Bolond a pa-

[1] *Egri* érseki levéltár.

rasztember és a béka nemesebb teremtett állat volna nálunknál".

Rajta hát egész parasztság, könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat a kegyetlen, ingyenélő, húzó-vónó, országpusztító, királytlopó urak ellen, egyező szájjal, szívvel kiáltsd mint a tátos ezt:

1. Második József császárunknak és királyunknak minden elrendelései mellett megmaradunk, abból csak egy hajszálnyit is eltörölni nem engedünk, mert mind szentek, igazságosak és hasznosak valának, mintha az Isten mondotta volna néki azokat. És ha valaki bánt, vagy csak szól is ezért, egyszerre öld meg és a mely paraszt azt holtan is nem üti, azt öld meg, mert az is megérdemli, hogy meghaljon.

2. Minden földesúr udvarából minden cseléd, szakács, inas, kocsis, béres, drabant sat. egy hét alatt kitakarodjék, a földesúr is ne csábítsa, hanem maga küldje, különben abban a helységben lakó parasztok a földesurat egész házával együtt konczolják fel, az olyan lévnyaló udvari cselédeket pedig rakásra kötözzék és mint régen a boszorkányt, elevenen égessék meg és a mely helységbeli parasztok ezt nem fogják cselekedni, észre sem veszik, mikor rájuk rohanunk és még a gyermekeiket is felkonczoljuk az ilyen veszni szerető parasztoknak.

3. Főispánok, viczispánok, szolgabirák, nemhogy tisztségeket feltartsák, de tisztségeknek a nevét se viseljék, külömben magok lesznek magok veszedelmeknek okai. Ördöganyjától született lévnyaló hajdúi, ti is hazamenjetek, parasztok vagytok ti, a parasztokkal tartsatok, mert ha nem, lábbal akasztatunk fel benneteket és mindenitek mellé hét urat fogunk álli-

tani, kik majdan harapófogóval fogják leszedni a húst rólatok.

4. Élete veszedelme alatt úr dolgára egy paraszt se menjen, ha hajtani akarják, ölje meg azt és ha nem bír vele, a többi parasztság legyen segitségül, külömben a hol . . . szívű parasztok találtatnának, elveszitsük azokat, mert a telektől többé földesurat nem szolgálunk, hanem mint más országokba, csak a királynak adózunk és szolgálunk. E végre:

5. Királynak azt választjuk, a ki ellen rebelláltak a József igazságiért, a kinek atyját, anyját és minden nemzetségét attázták, öszve mi tsinálták a törvény nélkül élő nemes Uraimék, t. i. kedves Józsefünk öcscsét, 2-ik Péter Leopoldot.

Éljen felséges II. Péter Leopold Magyarország királya. Ez a király nem az, a kit Nemes Uraimék akarnak, megmutatjuk mink . . . azért

6. Minden helységbeli parasztoknak kürtje, zászlója legyen fekete bagáriából veres pántlikába szegve, a zászló közepére egy zászló ragasztva, melyen ez az írás legyen: *Felséges II. Péter Leopold a mi királyunk* és a helységnek neve is ott legyen, és mihelyt legkisebb csatály esik vagy hallatik valahol az egész országba, minden paraszt, a ki csak talpára állhat, egyszerre kiálljon fegyveresen, fújjon kürtöt, emeljen zászlót, menjen ki a mezőre, vágjon marhát, húzzon hordót, egyék és igyék, roncsolja az urakat az egész országban.

Mit félünk a katonaságtól? semmit se, mert az a mi fiainkból áll. Felséges Péter Leopold nem bánt, mert mi nem vétettünk, hanem a nemesek vétettek ellene, még pedig halálosan. Hát a nemesektől ugyan félnénk-e? Még mondani is rút.

Álljunk erősen, mint a kőfal, hivjuk segitségül az Isten nevét, kiszabadit a nagy nyomorúságból.

Diaeta pedig már, hogy legyen, nem szükség, mert már van királyunk, külömben, ha fog lenni, hírünkkel legyen, mert ha nem, majd teszünk mi itthon diaetát, hogy soha se volt külömb és diétára csak az menjen, ki a királyt tartani akarja.

Két kiváltképen való elmúlhatatlan dolog.

1. Nemes uraimék, hogy a mi Józsefünk meg nem engedte nekik a parasztokat húzni-vonni, kinozni és élni a természet ellen és hogy megmutatta, hogy nemes uraimék nem olyan szentek (a mint törvénykönyvük tartja), hogy a tömlöcz csak a parasztoké volna, hanem ő kemék is megérdemlik azt, mit tovább: felette mocskolták, mi pedig adjuk meg méltó dicséretét. Az országban levő 52 vármegyék számszerint 52 márvány kőoszlopot emeljenek méltó dicséretül emlékezetére, még pedig az lenne, addig is hamarjába minden helységbeli parasztok a helység végén emeljenek faoszlopot, melyre ragaszszanak egy papirost ilyen irással: a megholt II. József dicséretére emelt oszlop, külömben, ha valamely helységbeli parasztok olyan . . . szivűek volnának, hogy ezt cselekedni nem mernék, az olyan parasztokból Második József dicséretére a helység végén, mikor észre sem veszik, halmot fogunk rakni.

2-szor. Más oszlopot is emeljenek egészen mellette a József oszlopának, melyen ez az irás legyen: *Felséges II. Péter Leopold Magyarország királya, királyunk és atyánk.*

Vágja ki a két oszlopot akárki, bár lássa.

Datum Mag no 1790.

Ezt a cur tek, hogy a sze-

gény sok kint látott, megnyomorult állapotján kesergő parasztság tudván mihez tartsa magát, egy szívvel légyen az országban. Ne féljünk.

Ha akarod tudni, ezt többen irták, mint nyolczvan parasztok. Vidd haza, add a paraszt birónak, olvassa el a parasztok előtt, küldje faluról-falura Bécsig."

Gr. Sztáray Mihály főispán azért küldte e kiáltványt az érsekhez, hogy rendelkezzék, világosittassa fel a papokkal a népet. Még lázadásnak sincsen semmi nyoma.[1]

Nem is volt ez pillanatnyi hatásra számitott irat, mintegy véres kard, mely a parasztok százezreit összegyűjti a nemesség ezrei ellen. A ki oly erősen beszél, nem cselekszik erősen. Fenyegetés volt ez a nemesi fenyegetéssel szemben. Az a véres ellenállás, melylyel 1791 után az új, a parasztokra kedvezőtlen korcsmai rendszabás sok helyütt találkozott, minden esetre erős bizonyiték a mellett, hogy a parasztság 1790-ben sem nézi tétlenül egy sokkal nagyobb és értékesebb jognak, a szabad költözésnek megszoritását, személyes szabadságának újra elvételét. De egyelőre fegyverfogásra még nem volt ok.

Nem volt ok más szempontból sem. A parasztság egynek vallja ügyét a királyéval. De hiszen még csak feszegetik az örökösödési jogot, nyiltan nem szakadt el a nemesség. Nem volt hát szükség azt pórlázadás által arra figyelmeztetni, hogy még sem egyedül rendelkezik az országgal.

Kitűnik a hadi tanács levelezéséből, hogy ott várták,

[1] Ugyanott Szabolcs megye irásaiból kitünik, hogy főkép bocskoros nemesek izgatták a népet.

szinte remélték a parasztháború kitörését. Mily nagy elégtételökre vált volna, a büszke, nemzeti felséget emlegető kiváltságosokat a tőlük annyira gyűlölt sereg fegyverével megmenteni a kaszától. Mert arra, hogy a parasztokat segitsék az urak ellen, a magyar alkotmány bécsi ellenségei sem gondoltak. Alig egy fél év előtt égtek Francziaország kastélyai, kerültek kaszaélre Európa első aristokratiája leghíresebb neveinek viselői. A forradalom csak ettől az időtől fogva vált valóban uralkodóvá; a kiváltságosokkal együtt megingott a trón is.

Voltaképp tehát nem tesz a paraszt mást, minthogy utánozza a megyét. Szellemileg szolga akkor is, mikor anyagi szabadságra tör. A programm ugyanaz, csakhogy visszájáról. A nemes megye megsemmisíti II. József rendelkezéseit; a paraszt meg akarja azokat örökiteni. A nemes kétségbe vonja II. Leopold örökösödési jogát; a pór élteti eleve is Péter Leopoldot, „mást, mint a kit nemes uraimék akarnak". A kiváltságos az 1741. 8. alapján maga szabad birtokának nézi az egész hazát, egész lakosságával együtt, a jobbágy magának akarja „telekecskéjét" úri szolgálat nélkül. A megye mindenhatóvá akarja tenni magát; az alattvaló egészen meg akarja semmisíteni.

Jellemző még az úri cselédek, különösen a hajdúk iránt nyilvánuló nagy harag. A nép az uralkodó osztálynak tőle elszakadt janicsárait látja bennök. Aztán meg: gyűlölet, irígység mindig az ellen fordul első sorban, ki csak egy fokkal áll magasabban: a sokkal magasabban állónak kevesebb jut.

Meg volt tehát a legkomolyabb összeütközés csirája. De ennek fejlődése nem volt önálló, socialis viszonyoktól függő, hanem csak egy része volt az

általános politikai fejlődésnek. Tovább mehetünk. Láttuk, hogy a magyar mozgalom keletkezésére és növekedésére nemcsak a belső tényezők voltak befolyással, hanem roppant, bizonyos döntő hatása volt az általános politikai helyzetnek is. Ha már közjogi, politikai tekintetben sem képes Magyarország a maga erejéből megvalósitani kívánságait, még kevésbbé lehetséges ez társadalmi téren.

Ismernünk kell tehát a külföldi bonyodalmakat és azok visszahatását hazánkra.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az európai politika és Magyarország.

Még az egyensúly politikájának csillagzata uralkodott az európai kabinetek egén. Ezt az egyensúlyt a szövetségek egész rendszere volt hivatva megoltalmazni, mert kivétel nélkül minden államnak a hódítás volt a kimondott czélja. Az oly hatalmasan előre törekvő országok, mint a porosz és az orosz, nagyon is megbolygatták ezt az egyensúlyt. Azt már csak úgy lehetett megóvni, hogy az irígy és féltékeny hatalmak arányosan jutottak zsákmányhoz „recompensatióhoz“. Mert, hogy a törekvőé a világ, a pusztulónak a hamvaiból pedig új élet fakad, ez volt a diplomaták titkos bölcsességének alfája és omegája, csak úgy, mint most.

Az egyensúly politikája egyes államok túlnyomó, a többire veszélyessé válható hatalomra jutásának volt egyenes következése. A Habsburgok monarchiája ellen jött létre az első nagy politikai coalitio, 1526-ban, melyhez a még független Magyarország is csatlakozott. XIV. Lajos hegemoniája okozta a Habsburgok szövetkezését a tengeri hatalommal. Mialatt aztán a két nagy versenytárs egymást annyira gyengitette, hogy mellettök más számbavehető erők is támadhattak, megszületett a nagyhatalmaknak máig is az európai közállapotokat szabályozó rendszere. Európa tere

kitágult; a nagy bonyodalmak gyakran a Kelet vagy az indiai és amerikai gyarmatok birtoka fölött eredt összeütközésekből támadtak. De éppen a versenytársak sokasága okozta, hogy most már universalis monarchiáról nem lehetett szó. Többen voltak már a versenyzők; a verseny díja pedig már nem volt oly kápráztatóan nagy, mint V. Károly, II. Fülöp és XIV. Lajos korában.

Utoljára az 1783-iki nagy békekötések szabtak az egyes államok ambitiójának és területének határt. Francziaországnak Hollandiával és Spanyolországgal szövetségben és Oroszország által is támogatva, sikerült az északamerikai gyarmatokat elválasztania anyaországuktól. Viszont Anglia megtartotta, páratlan küzdelem után, annyi vetélytárssal szemben is tengeri hegemoniáját és az ifjabb Pitt kormánya alatt komolyan hozzálátott sebei gyógyitásához, mig ellenfelét a rossz kormányzás és az egyre növekedő financialis baj egyre fokozódó tehetetlenségbe döntötték. Közép-Európában fennáll a félszázados rivalitas a Hohenzollernek és Habsburgok között. Nagy Fridrik utolsó nagy diplomatiai tette a német fejedelmek egyesitése volt II. József azon törekvései ellen, melyek a római császárságot névleges hatalomból valódivá akarták változtatni. A császár 1786-ban lehetőnek tartotta a porosz szövetséget, mely e két államnak biztositaná a vezérszerepet Európában. De Kaunitz csakhamar meggyőzte őt tervei kivihetetlen voltáról. A porosz 1787-ben, új királya, II. Fridrik Vilmos alatt, erélyesen lép fel, Hollandiában a maga befolyását teszi döntővé a franczia ellen és az orániaiak uralmának biztositása által nemcsak a franczia tekintélyt csorbitja, hanem egyúttal Angliához is közeledik.

Még „Kaunitz, „Európa kocsisa“, vezeti a monarchia külső politikáját. Minthogy szemében még mindig a porosz hatalom visszaszoritása a főczél, fenntartja és ápolja azt a szövetséget, melyet 1756-ban Nagy Fridrik ellen összehozott. A franczia és spanyol udvarokkal a családi összeköttetés biztosította a jó viszonyt; a versaillesi udvarral még fennállott a régi szövetség. De mivel a franczia közvélemény mind erősebben e szövetség ellen fordult; és a belső zavarok lehetlenné tették XVI. Lajosnak sógora hathatós támogatását, mindinkább az oroszszal való szövetség lépett előtérbe. II. Katalinnal már 1782-ben megegyezés jő létre Törökország felosztását illetőleg. 1787-ben a czárnő meginditja a háborút és magával ragadja a császárt is. De ez nem hozza meg a várt könnyű babért, sőt az 1788-iki hadjárat nyilt kudarczczal végződik. Ez alatt a belga felkelés is gyengíti a császár állását, a mindjobban erősödő és nyilvánuló magyar ellenzék pedig legnagyobb erőforrását vonja el a monarchiától.

Ezt az időpontot siet felhasználni a porosz diplomatia. A két császárság szövetségével szemben gr. Hertzberg porosz minister szövetségre lép a portával, támogatja és biztatja a Galiczia visszaszerzésére czélzó lengyel nemzeti törekvéseket, Svédországot harczba keveri a muszkával és Hollandiával egyetértve, előmozditja a belgák függetlenségi mozgalmát. Kész nagy háborút viselni és egész Európát felforgatni, hogy megszerezze országának Danzig és Thorn városait, melyeket a lengyelek a visszanyerendő Galiczia fejében készek voltak átengedni a porosznak. Vele tart a két tengeri hatalom — Hollandia és Anglia — és mivel ezek természetes ellensúlyát, Francziaországot,

lekötve tartja a forradalom, a két császárságot pedig a török háború, világos, hogy a politikai helyzet mennyire kedvez a porosz terveknek.

Nem sokat változtatott ezen az 1789-ben a törökök ellen viselt győzelmes háború sem. Az ebből eredő haszon sokkal kevesebb volt, mint a Belgium nyílt elszakadásából és a magyar megyék ellenállásából eredő kár. II. József, ki sokkal tisztábban látott külügyi kérdésekben, mint belső ügyekben, halála előtt felismeri, hogy politikája az örvény szélére vitte birodalmát. De méltán türhetetlennek tartván a porosz túlsúlyt, az elől meghátrálni nem akar. Kész arra, hogy, noha a török háború még tart, serege nagyobb részét, Laudon alatt, a porosz határra küldje. Rendeletei visszavonása által Magyarországon, a legnagyobb elvi áldozat árán helyre akarja állitani a nyugalmat és engedelmességet, hogy délen és északon is a siker reményével küzdhessen. Az egyensúly helyreállitását pedig attól remélte, hogy Angliát elvonja a porosz szövetségtől. Ez a két elhatározása: a magyar követelések megadása és az angol barátság keresése egy időbe esik és egyaránt bizonyitja éles látását és azt a tényt, hogy még nála is a külső politika követelményei döntöttek a belső politika ügyében is.[1]

Így vergődött a Habsburgok nagyhatalmi politikája akkor is azon pólusok közt, melyek századokon át irányt adtak neki. A magyar rendek joga az adó és a katonaság megszavazásához, a kénytelenség, hogy minden hathatós fellépés szükséges eszközeinek elnyerése végett oly tényezőkhöz forduljanak, melyek lényegökben függetlenek az udvartól és a központi

[1] *Bécsi* állami levéltár. Állami kanczell. akták.

kormánytól, volt mindig legerősebb ösztön az absolut, beolvasztó rendszer követésére. Csak ez nyujthatta a dynastiának, felelősség és halasztás nélkül a gyakran messzelátó tervei keresztülviteléhez szükséges anyagi erőt. Viszont a rendszer túlhajtása, a magyar nemzeti és alkotmányos ellenállás kihívása, nemcsak a hóditást tette lehetetlenné, hanem sarkaiban is megrenditette a birodalmat.

Anglia politikájának a török birodalom fenntartása, az orosz terjeszkedés visszaszoritása volt akkor a czélja és az is maradt, majd egy századon át. — A hozzá való közeledés tehát a Balkán félszigeten való előnyomulás tervének elejtését jelentette. Magyarország kibékitése a roskadozó birodalom helyreállitásának volt első alapfeltétele. Kaunitz az, ki legerősebben sürgeti, és végre az európai helyzetre való tekintettel reábirja az elveihez oly szenvedélyes meggyőződéssel ragaszkodó császárt.

Így a magyar nemzeti mozgalom ismét jelentős tényezőjévé vált az általános európai politikának. II. Fridrik Vilmos, midőn a magyar ügyet felkarolja, Szulejmán szultánnak és XIV. Lajosnak lép történeti örökébe. Az elnyomás arra kényszeritette ezt a nemzetet, hogy idegen hatalomnál keressen menedéket. Ausztriának pedig mindig volt ellensége, ki a maga javára használja fel ezt az önként kinálkozó fegyvert.

Régebben is mindig a magyar kereste a külső pártfogást; most sem volt másképp. Már 1788 nyara óta megkezdődik egyes magyarok tapogatódzása: nem szerezhetnék-e vissza elvesztett szabadságukat és kiváltságaikat valamely külföldi hatalmasság segitségével. Természetesen, a törökre gondolnak első sorban, ki akkor sikerrel harczol a császár ellen. Berzeviczy János

sárosi földbirtokos egy megbizott emberét küldi a belgrádi basához. Őt a földmérés, a nemesi adómentesség veszélye késztette e lépésre.[1] Midőn aztán Lengyelországban is feltámad a nemzeti mozgalom, ez visszahat a felvidékre, mely mindig szoros anyagi és érzelmi összeköttetésben állott a nemesi respublikával. Az orosz szövetség akkor is népszerűtlen volt; a lovagias, költekező, szerencsétlen lengyelért, ki erényeiben, hibáiban annyira hasonlitott a magyar úrhoz, lelkesedtek a jó szomszédok. A porosz összeköttetésnél hiányzik ez az érzelmi momentum. A nemzeti szabadság visszaszerzéséhez szükséges volt egy elsőrendű hatalmasságnak fellépése a császár ellen; a lengyel és török mégis csak kevés a császári hatalom megtöréséhez. De épp oly fontos Poroszországra nézve a császár erejének az a megbénitása, melyet egy magyar felkelés és csakis ez okozhat. Ezért itt a porosz diplomatia lép fel mint izgató; az küld ide ügynököket; az keresi az összeköttetéseket azon férfiakkal, kik egyéniségüknél vagy állásuknál fogva alkalmasak voltak a nemzetnek vagy legalább egy részének táborába terelésére.

Most már elég világosan látható, miben állott a módszer és eredménye.[2] Egy volt császári tiszt, gróf Hompesch, különösen a felső magyar megyékben, hol mindig legerősebb volt az ellenzéki szellem, toborzott párthiveket. A hangulat kedvezett. Bécsben a porosz követ, gr. Jacoby, szitotta atüzet. A fegyverkezés folyt; már királyválasztásról is beszéltek és készek voltak

[1] Kanczelláriai elnöki akták. 1790. 136.

[2] A magam régibb kutatásain kivül lásd Wertheimer Eduard tanulmányát, mely igen becses anyagot nyujt. II. Fridrik Vilmos és Magyarország. Budapesti Szemle 1902.

Károly Ágost szász-weimari herczeget, a nagy Maecenast, királyul elfogadni. De voltakép igen kevesen voltak a beavatottak, még kevesebben azok, kik csakugyan komolyan gondoltak a trónváltozásra. Éppen a protestánsok, kik legjobban lelkesedhettek volna e tervért, nem feledhették, mit tett József értök. Katholikus pedig csak nem rajonghatott protestans fejedelemért, sem szabadságszerető magyar a porosz despotismusért.

Magyarország legnagyobb, legdöntőbb része ősi, történeti jogáért küzdött. A porosz összeköttetés kétségtelenül fontos szolgálatot tett, de mihelyt január 28-án megtörtént a helyreállitás, arra többé nem volt szükség.

Mégis, mint láttuk, csak ekkor lép igazán előtérbe az az irány, mely nyiltan feszegeti a trónöröklés és a trónfosztás jogát. Az a felfogás válik a megyék túlnyomó részénél uralkodóvá, hogy a nemesi szabadságot és a nemzet jogát egyaránt csak a független magyar állam berendezése képes mindenkorra biztositani.

Lehető-e ez Habsburg-uralom alatt? Harmadfél század szomorú története nemmel felelt a kérdésre. Ha pedig csakugyan a nemzet rendelkezik a felség jogával; ha a Habsburg-ház Mária Terézia túlkapásai és József nyilt erőszaka által eljátszotta azt a jogot, melyet az 1723-iki törvények biztositottak részére: itt van most a mód és alkalom, egy új dynastia behivása által felújitani a magyar birodalom fényes korszakait; elszakadni a habsburg-lotharingiai háztól, Ausztriától. József nagy elhatározását nem magyarázhatta más, mint a gyöngeség tudata; Leopold pedig csak azért oly kegyes és engedékeny, mert erőszakot nem alkal-

mazhat. Az a politikai constellatio ugyanis, melynek Magyarország váratlan változását köszönhette, II. József halála után is egészen fennáll és a legszebb sikerrel kecsegtet.

Ha csak a Habsburg-iga levetéséről van szó, a mechanikus kapcsolat megszüntetéséről, legtöbb előnyt a porosz nyújt. Mert az N. Fridrik óta épp úgy rivalis hatalma a császároknak, mint előbb a török és a francziа. A kuruczok és bujdosók utódaitól természetes, hogy II. Fridrik Vilmoshoz fordultak. Minthogy pedig az akkor szintén nagy forrongásban levő Lengyelország ugyancsak a berlini udvarba veti reményét a muszka elnyomás ellenében: a porosz-magyar-lengyel solidaritas természetes alapokon látszik nyugodni. Lengyelországtól megkövetelte a porosz király támogatásának bérét; Magyarországot eleinte egészen magának akarta. Azt hitte, hogy voltakép neki van ott örökös joga és jellemző, hogy Hetzbergnek kellett őt figyelmeztetni igényeinek hiú voltára. Most, mint utasításaiból kitűnik, egyelőre elég haszonnak tartotta, ha Magyarország Ausztriától elszakad. Vagyis, megelégszik vetélytársa bukásával; aztán Magyarország dolga megmaradásáról gondoskodni.

De ha igazán a jövő, a nemzet állandó nagysága és boldogságának biztositása követeli az elszakadást, akkor a porosz legföllebb egyelőre felhasználható szövetséges, de befolyásának az osztrák helyébe tétele, alig látszhatik nyereségnek.

E gondolkodásból származott az az irat, mely tán valamennyi függetlenségi nyilatkozatunk közt legkomolyabban tárgyalja az elszakadás országrenditő kérdését.

Jelmondata: közügyekben azt kell megállapitani,

mi állandó és javára válik az utódoknak.[1] De azért a jelen helyzetből indul ki. Közelinek látszik az a boldog kor, melyben a despotismus békóit összetörik és az emberiség jogai feltámadnak. Midőn a három nagy császárság, félmillió katonát állitva, egymás ellen küzd, egyszerre összeomlik a franczia királyság, annyi század müve. Halárus nők kezdik, aszonyok, gyermekek, kézmívesek fegyvertelen csapatja elfoglalja Európa legerősebb kastélyát és a király belényugszik a legdemokratikusabb alkotmányba. Belgiumban, az a sokaság, melynek a vallásos fanatismus adta kezébe a fegyvert, csodálatos módon szintén politikai szabadságra törekszik. Egyaránt ezért küzdenek az előkelők és az emelkedett ideákra képtelen plebs. Ily különböző erők közös actiója megsemmisiti a zsarnokságot, megfutamitja a rendes hadsereget. 300,000 fegyveres urát megfosztják trónjától s kimondják a függetlenséget.

Hazánkban a fundamentalis constitutio felforgatása után, miután annyi repraesentatiót meg se hallgattak és már remélni sem mert senki, egyszerre váratlanul helyreáll a törvény, maga a felforgató visszaadja szabadságunkat és visszahelyez előbbi, szintén törvénytelen állapotunkba.

Ha bámulatot érdemelnek a despotismus hőstettei, mennyivel méltóbb arra az emberiség küzdelme legnemesebb jogaiért, midőn ismeretlen erők állanak az igazság szolgálatában és a tyrannus fölött győz az ártatlanság. Szép gondolat, hogy a hatalmasoknak ellen lehet állani; hogy a legszebb tervek is hajó-

[1] In publicis id constituendum, quod stabile et prodest posteritati.

törést szenvednek a szabadság szirtjén és hogy bennünk is van erő, ha egyetértünk.

Ez események bizonyitják, mennyire omladozó minden, a természet korlátain túllépő hatalom. József, ez a nagylelkű, méltán csudált fejedelem, mégis gyalázatot vont magára, mihelyt absolut hatalomra tört. Győzhetetlennek vélt serege, melyet államai kimeritésével szervezett, a készületlen, békés török ellen nem ment semmire. Csak akkor győzött, midőn a haldokló császár Európa gúnyja lett, hugát Francziaországban földig alázták, a belgák meg fellázadtak. Ekkor, borzasztó lelki küzdelem után visszavont mindent és jóhiszeműsége záloga gyanánt visszaküldte a koronát.

Ez alatt lassan Bécsbe utazik öcscse, Leopold. Magyar királynak nevezik, annak hirdetik az újságok, de alaptalanul. Diaetát, koronázást hirdet, mindent megigér, mit csak kivánni lehet, mindenkép fölötte kegyesnek mutatkozik a magyarok iránt.

Pedig csuda volna, ha ő, azon nemzetség sarjadéka, mely minket három századja elnyomni törekedett, ő, kit Itáliában neveltek, olasz elvekben, őszinte szándékkal viseltetnék nemzetünk iránt. Édes opium ez, mit nekünk kinál, mert máskép nem tehet. Már csak kegyéből is következtetni lehet, minő súlyos a betegség. Sokszor igértek már mindent, de mihelyt a veszély megszűnt, visszatért a kényuraság, mely szükségben hizelegni is tud.

Fejtegeti azután a magyar királyság örökös voltát és az osztrák ház uralmának törvényes alapjait. Törvényes jogaink fenntartása mindig ki volt kötve, 1723-ban is. Ha tehát ezek ellen vétenek, megszűnik az ország kötelezettsége. Magyarországnak joga lett

volna József császárt letenni, nem csak az aranybulla alapján, hanem Szt. István törvénye alapján is.

Minthogy minden osztrák uralkodó, Mária Teréziát sem véve ki, mindig vészes szándékkal volt Magyarország iránt; minthogy egy sem tartotta meg a szerződéseket; minthogy alattuk mindig „izgatott, boldogtalan, mellőzött és ámitott volt hazánk“; minthogy, mert idegen országok urai, Magyarországot nem a saját hasznára kormányozzák: ki tagadhatja azt a jogunkat, hogy ezt az idegen, lotharingiai ágat elmozdíthassuk. Ha a felségsértést megtorolják az utódokon is, miért nem II. József zsarnokságát is?

Az ily fontos lépéshez azonban a nemzet egyetértése kell, nem elég nehányaknak esztelen kicsapongása.[1] A diaetán összegyűlt rendek, a hogy elfogadták, el is törölhetik az osztrák successiót. Láttuk, hogy ezt a természet és a népjog, de a magyar jog is megengedi. Az a kérdés, javasolja-e a politika?

Az uralkodók már azért sem lehettek igazságosak Magyarország iránt, mert többi országaik és hazánk közt természetes a collisto. De különben is természetellenesnek látszik, hogy Magyarország Ausztriának legyen alávetve. A történet bizonyítja, hogy mindenben különb Ausztriánál. Azt is bizonyitja, hogy kárára volt ez az uralom. Ebben a nexusban a legjobb fejedelem sem igen tehetne mást. Mindig feláldoznak a külföldiek és az egész monarchia hasznának, mert annak mi vagyunk leggazdagabb része.[2] Ha tehát egészen igazságos is az uralkodó, a mi rovásunkra kell hogy gyarapitsa amazokat. „Ausztria a mi erőnk-

[1] Non libido effrenata aliquorum.

[2] Totius monarchiae.

kel dicsekszik, a mi katonánkkal harczol, a mi húsunkkal él, a mi gabonánkkal táplálkozik, a mi érczeinkkel gazdagodik. Nekünk csak a „gloria obsequii“ marad. Mostohája vagyunk a monarchiának; terményeink eladását megnehezítik. Elénk teszik a németek az olaszt, minden söpredéket; mindenben megcsalnak. 300 éve hiába várunk javulást. Szabad alkotmányunk sohasem volt biztosságban. Akármennyit esküdtek, mindig egyformán akartak bánni velünk és a többi provinciával, mert így követeli az állam érdeke.“

A magyar katonát kiviszik, az idegent behozzák, a nemzet lelkét békóba verik, a mágnásokat és gazdagokat Bécsbe csalják, házasságokkal odakötik, fényüzéssel, költséggel tönkreteszik, az erkölcsök ősi egyszerűségét megszüntetik. Egyaránt alkalmazzák a cselt és az erőszakot.

Előttünk törvényes szabad alkotmányunk és nemzeti boldogságunk a legszentebb. Az uralkodó kötelessége pedig a közjó előmozditása, különben méltatlan és az egész nemzet itél fölötte.

Ezért a magyar birodalom karai és rendei, kik az egész országot képviselik, e nevezetes pillanatban összegyűlve, egyhangúlag el fogják határozni azt, mit e boldog korszak, a közjó állandósága, az utókor, az egész Európának minket átölelni kész szabad nemzetei méltán követelhetnek: felszabadítják hazánkat az osztrák iga alól.

Nincs most császár, sem király, Ausztria erőtlen, kincse kimerült, egész Európa ellensége, mindenfelől háborúban áll, a polgárok ellenben készek, a magyar katona elpártol a zsarnokságtól s hazája védelmére készül. Fel kell használni az alkalmat. Mellettünk

igaz ügyünk s a nemzetek közvéleménye. Ha elmulasztjuk, jaj nekünk. Visszakerülünk a régi baromi állapotba; sem életünk, sem halálunk. Századok mulhatnak el, mig hasonló alkalom akad.

Ne vonja ki tehát magát a diaeta ezen szent kötelesség alól, mert ha ezt nem teljesiti, a magyarra mindörökre rásüti a bélyeget, hogy nem is méltó a szabadságra. Nyilvánítsa ki merészen és egyhangúlag, hogy az osztrák örökösödés fonala megszakadt és helyreállott a szabad királyválasztás ősi joga.

Ez az elhatározás, mint kifejtette, népjogon és tulajdon jogainkon alapul, politikailag véve pedig azokhoz tartozik, melyeket a siker törvényesít. Erre sohasem lehetett nagyobb remény. Homeros szerint, az első király szerencsés rabló volt: ha nem szerencsés, felkötik. Így a nemzetet is csak merészsége teheti szabaddá. Éljünk az alkalommal, a többit bizzuk a gondviselésre.

Hát hálátlanok legyünk, elpártoljunk a családtól, mely felszabaditott a török alól? Inkább azt kellene kérdezni: meddig akarjuk tovább játszani a kifacsart, eldobott czitrom szerepét. Leopold keresztes- és lengyel hadakkal felszabadította Magyarországot, de aztán, mint meghóditott tartománynyal bánt vele. Mit sem nyertünk vele. De feltéve, hogy csakugyan Ausztria szabadított meg: ugyancsak megszolgáltuk a porosz, spanyol, franczia háborúkban, melyeket Ausztria nem viselhetett volna nélkülünk.

Ha ezekről szóltam, mindig azt vetették ellenem, hogy Magyarország fenn sem tarthatja magát. Ennek oka azonban csak az, hogy már 500 éve idegen fejedelmek uralkodnak fölötte. Be akarja aztán összehasonlitás útján bizonyitani, hogy Magyarország igen

is képes nemcsak kivívni függetlenségét, hanem azt megőrizni is.

Magyarország Galicziával és Erdélylyel együtt $^{1}/_{3}$-a a monarchiának, melynek 20 millió a lakossága, 100 millió az évi jövedelme és 300.000 a katonája. Így hazánk sok tekintetben vetélkedhetik a független, hatalmas porosz és svéd birodalmakkal.

Ha ezek fennállanak, országunk még inkább képes reá. Pedig, ha saját politikai és gazdasági érdekeit követheti, még erősebb lesz, mert sokkal több lakost tarthat el és gazdagodhatik, mivel éppen a szükséges terményekben bővelkedik. Mekkora virágzásra emelkedhetik tehát atyai, őszinte kormány alatt.

De hisz Leopold mindent igér. Mindenki elismeri, hogy Toscanát bölcsen kormányozta. Személye ellen semmi kifogásunk, de a nemzet csak biztosságát és megmaradását nézheti. Mária Terézia is igazságosan uralkodott, bizott bennünk, meg is védtük, de nem volt-e nyájas bánásmódja veszedelmesebb József indulatosságánál? Legjobb esetben is ki biztosithat minket a hazánkat halálosan gyűlölő osztrák ministerek ellen és az utód felől. A belgáknak már nem kell a nyájas szó: mi is vigyázzunk.

Ne féljünk a háborútól. Mit tehet Ausztria Magyarország nélkül. Nem hiszem, hogy egy magyar katona is hazája ellen fordulna. Van itt sereg, van vár, raktár, pénz. A jövedelem, mit eddig kivittek, mind az ország rendelkezésére áll. A törökkel helyreáll a béke, ha kell, segítségben sem lesz hiány. Magyarország megvédi szabadságát; mit tehet egy a nemzet ellen.

Bizonyára nem oly gyorsan határoznak a felől: ki legyen a király? Ez különben is nehéz, bonyolult kérdés. Jobb lenne külföldi fejedelmet emelni a trónra,

oly feltétel alatt, hogy más országa ne legyen. Ha leteszi az esküt jogaink s szabadságaink megőrzésére, joga örökössé válik. Ki kell azonban kötni azt is, hogy a katonaság az országnak tegyen esküt s hogy az ország maga kezelje jövedelmeit.

Ki legyen? A porosz herczegek nagyon is zsarnoki élvűek[1]; ez oknál fogva a kisebb német és olasz fejedelmek sem ajánlhatók, bár vannak köztük kiválók is. Így csak a franczia és angol jöhet tekintetbe, de a mai viszonyok közt, midőn Francziaországot belső forradalma tehetetlenségre kárhoztatja, kétségtelenül az angolnak kell adnunk az elsőséget. — Ez régi idő óta uralkodó, boldog, szabad ország, így természetes szövetségbe jutna velünk. Megfelel egymásnak a két ország kormányformája, jellemünk is lényegében megegyezik és így könnyű lesz a királynak szokásainkhoz alkalmazkodni.

Ez összeköttetésnek üdvös következéseit könnyű előrelátni. Állandó összeköttetés jönne létre úgy politikailag, mint kereskedelem dolgában ezzel a nemes, mindenben első helyen álló nemzettel. Pénzünk — évenkint hét millió jő bányáinkból — nem menne ki az országból, szabadon adhatnók el földünk terméseit. Birodalmunkban virulna a szabadság, a biztosság, a bőség, a kereskedés, forogna a pénz; angol tőke segitségével gyárak, műhelyek emelkednének, felvirágoznék az ipar, mert mindenki bizton és hajlama szerint kereshetné hasznát, pedig az újabb időben annyira hirdetett industria ezen mulik. Gazdagodnék úgy a nemes, mint a polgár és a nyomorult adózó nép is, mely ezután becsületesebb módon élve, jobb

[1] Nimis despoticis imbuti videantur principiis.

sorsra méltónak mutatva magát, szabadabb helyzetre tenne szert. Mert az is ember, velünk egyenlő, kit a teremtő szintén felruházott a boldogulás jogával. — Az ország erejéhez lényeges kellék, hogy az adózók osztálya, az egész állam alapja, jó karban legyen és azt is a becsület és hazaszeretet vezesse.

Királyunk köztünk élne, más tartományok gondja nem akadályozná benne. Nem kellene a császári költségek után járó adósságot fizetni, mindent a birodalmon belül költenének el, nem volna idegen minister és hizelgő, a hazai erkölcsöket ápolnák, megbecsülnék a magyart és nem kellene tartani idegen, haszonleső, rosszhiszemű emberek elnyomásától. A nemzet elfoglalná a tevékenység azon sphaeráját, melyet a természet kijelölt részére és nagy eredmények elérésére fordítaná erejét. Nem bonyolódnánk annyi hiábavaló háborúba, melyekben Ausztriát csak ezen században is támogatnunk kellett. Természetes ellenségünket, egyrészt a törököt, másrészt az osztrákot, angol segítséggel nem csak visszaverhetjük, hanem le is győzhetjük. Különben is az osztrák ellenében a poroszra, a török ellenében a muszkára is támaszkodhatunk.

Van még egy akadály, melyből himet lehet varrni, mely azonban semmis: az, hogy az angol herczeg protestans, a magyar királynak pedig, Szt. István decretuma szerint, katholikusnak kell lenni. De a fejedelem, ha úgy tartja helyesnek, áttérhet a katholikus vallásra, ha pedig felmentik ez alól a rendek, mihez teljes törvényes joguk van, megmaradhat reformátusnak, csak tartsa meg a törvényt. Most nem a vallás, hanem a szabadság a fődolog. Fájdalom! *Végveszélybe* dől a haza, elvész a jövő boldogság *minden* reménye, ha bármely részen feléledne a vallásos

vakbuzgóság és az a pokoli gyűlölködés és üldözés, mely Magyarországnak annyi vérébe került, annyi helyre nem hozható bajt okozott. Testvérek vagyunk, egy teremtő műve és bár különböző utakon törünk egy czél felé, egy haza fiai. Minden igyekezetünket fordítsuk boldogságunkra, a netán felbukkanó gyűlölség tüzének eloltására, a visszavonás megszüntetésére a szent és különösen manapság annyira szükséges egyetértés fenntartására. Ez mindnyájunk legszentebb és első kötelessége. „Veszszen az a magyar, ki nem így érez.“

Íme a trónváltozással együtt egész nagy programm, a jövő szellemi és anyagi fejlődés felölelése. Annak felismerése, hogy a társadalom erőinek megállapodottsága és lekötöttsége legszorosabb összeköttetésben áll a dynastia uralmával. Az Ausztriától való elválás gazdasági és társadalmi következései egyszerre előttünk állanak. Ha ez a nemzet a maga erejéből fenn akar maradni, magának kell lerombolnia a papi és nemesi túlsúlyt, felszabadítani a munkát, a parasztot. Igen finom és jellemző vonás, hogy ez esetben még a katholikus vallás uralkodó állása sem tartható fenn.

Más szempontból is nagy történeti érdekű ez az értekezés.

Mióta nemzeti dynastiánk kihalt, állandó vonása történetünknek, hogy mindig azok a dynastiák jutottak nálunk uralomra, melyek Európában az első szerepet játszották: a franczia Anjouk, a Luxemburgok, a Habsburgok. Még a Jagellók sem képeznek teljes kivételt. Ha a Habsburg-Lotharingiai ház elveszti európai jelentőségét, mint akkor látszott, nehezen tarthatja meg uralmát hazánk fölött. Helyébe az a *dynastia lép*, melynek országa nemcsak akkor állott

elől, hanem a mely még sokkal nagyobb jövőre volt hivatva, az angol.

Ebben azonban az írót nem csupán tárgyi és hazafias okok vezették. Berzeviczy Gergely, mert ő a szerző, Göttingában megismerkedett az angol herczégekkel, kik aztán Londonban, mint német önéletrajzában irja, igen szivesen fogadták.[1]

Nem jogász irta, noha ő sem mellőzheti el a decretumokat és a gravameneket, hanem politikus, tudós férfiú, ki e munkájában megmutatta, mily magasan szárnyalhat a magyar lélek, ha országa függetlenségét és annak következéseit átérzi. Tisztában van a vállalat nehézségével, noha kissé optimista módon nézi a világot, mit mi sem mutat annyira, minthogy a magyartól egyetértést és különösen a vallásos gyűlölködésről való teljes lemondást vár. Radikalismusában messze fölötte áll azoknak, kik a filum interruptum sokféle értelmű jelszava mögé bújva, voltaképp nem is törődnek a jövővel, még kevésbbé a nemzet állandó boldogulásának oly nehezen megvalósitható erkölcsi és anyagi feltételével.

De hiába, nem a tudományos gondolkodásé, nem is a magas eszméké a világ. Azok eleinte mindig csak kevésre hathatnak. Alig találtuk nyomát annak, hogy ez az értekezés bármily befolyással lett volna

[1] Az értekezés czíme: *De Dominio Austriae in Hungaria.* Regnare dignus servit, Imperat servus mihi. Budae 1790 aprilis. Berzeviczy levéltár, Nemzeti Múzeum. Egészen a szerző írása, melyen sok javítás mutatja, hogy fogalmazás. Német önéletrajza (szintén kiadatlan) ugyanott. Jellemző Berzeviczyre nézve, hogy 1809-ben Napoleonnak szánja a magyar uralmat, főkép azért, hogy a Magyarországon annyira szükséges társadalmi [...]zdasági reformot megvalósitsa.

az eseményekre. Csak mint egyéni nyilatkozat és mint feltüntetője a nemzeti és általános emberi eszmék összefüggésének érdemli meg a történetíró figyelmét.

Egyelőre az volt a fontos: mekkora pártot bír mozgósítani Poroszország hazánkban és minő eszközökhöz fordul Leopold, hogy európai állását biztosítva, egyúttal Magyarországon is érvényesithesse jogát.

A porosz király 1790 jan. 20-án védő és támadó szövetségre lépett a portával.[1] Ugyanazon időben történt, hogy a magyar kiküldötteknek, kik közt csak egy Beck nevű ismeretes, Károly Ágost szász-weimari herczeget, Goethe pártfogóját ajánlotta királyul. Angliába is készült magyar követség, de ott éppen nem számithatott volna fogadtatásra. A január 28-iki rendelet, majd a császár halála azonban véget vetett a porosz beavatkozás ezen első stádiumának. Jacoby porosz követ febr. 12-én kiemeli, hogy a magyarok igen hálásak a király iránt a bekövetkezett változásért, de már febr. 24-én meggyőződik arról, hogy a magyar felkelés sohasem lett volna megvalósitható. „Magyarország nem állhat fenn egyedül; helyzeténél fogva vagy a töröktől, vagy az osztrák háztól kell függnie s az utóbbi uralom még tűrhetőbb."[2] Maga, a legközelebb érdekelt fél, Károly Ágost, ekkor tisztában volt azzal, hogy a császár halálával voltaképen nincs többé ok a háborúra.[3] Azt hirdették, hogy a

[1] Minthogy ugyanazon időben második feleséget vett Fridrik Vilmos, noha az elsőtől el sem vált, kész volt a gúnyvers:

Cum vivae uxori jungis Vilhelme secundam
Actum cum Turcis, foedus inire cupis.

[2] I. értekezésem Századok, 1878. 311., 312, l.

[3] Ranke, die deutschen Mächter und der Fürstenbund. 408. l.

magyar urak az új királynak be fogják mutatni, a porosz összeköttetéseket bizonyító írásokat és Hertzberg szörnyen letagadott mindent, mondván, hogy ő mindig utálta az árulást.[1]

De a politikai mozgalmakban is uralkodik a tehetetlenség törvénye. A mint a magyar elégedetlenség nem szünt meg jan. 28-ika után, úgy a porosz ellenségeskedést sem fegyverezhette le József halála és az a meggyőződés, hogy Leopold békés megegyezésre hajlik. Előbb a magyar volt a hajtó elem, most a porosz király lett azzá. Azt a combinatiót, hogy Ausztria gyönge, szövetségesei nem számítanak, Poroszország pedig a triple-alliance élén erős, nem hagyhatta haszon nélkül eltűnni. Újabb módot kellett találni a magyar-porosz érdekek összefűzésére és Ausztria gyöngitésére. A Habsburg-ház trónvesztése akkor lett a jelszó és a moralis befolyáson kívül vesztegetéshez is nyult a porosz udvar, hogy czélt érjen.[2]

Ezzel szemben Leopold, mint a belső politika terén, kifelé is a kibékítést tűzi ki czéljául.

Midőn Laudon a poroszok ellen üt tábort Csehországban, kijelenti, hogy Belgiumot akarja visszaszerezni. Leopold is Belgium visszaszerzésében látta az összes bonyolódott kérdések megoldását, de máskép fog hozzá. Még trónralépése előtt megirja nővérének, Mária Krisztinának és Albert herczegnek, az

[1] Értekezésem 314. l. jegyzet.

[2] Gr. Sauer Kajetán váradi nagyprépost, Pászthory Sándorhoz 1790 júl. 6. Pátyi levéltár. Die Geschäftsträger seynd einerseits dumme oder fanatische Protestanten, andererseits arme Katholiken, die Unterstützung brauchen und darum schon *wirklich* Geld annehmen.

elűzött helytartóknak, kik akkor Bonnban tartózkodtak, biztositsák a belgákat az ő nevében arról, hogy ő sohasem helyeselte a császár elnyomását és mint király, kész lesz minden szabadságukat megerősiteni és fentartani és egészen alkotmányuk szellemében kormányozni, ha meghódolnak. Ezt a nyilatkozatot márczius 2-án megirták Brüsselbe és terjesztették Európa-szerte. Megjelent az a bécsi Magyar Kurirban is. E miatt Pászthoryt, a hivatalos censort, meg is rótták, mert hisz akkor a magyarok sem érik be kevesebbel.[1]

Ezen az alapon közeledhetett Angliához is. Angliának nem lehetett érdeke a belga tartományok elszakadása. Még kevésbbé kivánhatta, hogy Leopold azokat, vagy egy részöket átengedje Francziaországnak, mert a magyar király ezzel is fenyegetődzött. A belga patrioták Párisba is küldtek segítségért, függetlenségök elismerésére:[2] egy okkal több, hogy Anglia gyanúval nézze az egész mozgalmat. Így meg volt téve az első lépés. A triple-allianceban szakadásnak kellett beállani, ki kellett tűnni, hogy az angol politikának sem czéljai, sem eszközei nem azonosak a poroszszal.

Mihelyt Leopold Bécsbe ért és rengeteg fárasztó munkával — egy nap 16 órát dolgozott, még kijárni sem ért rá — tájékozta magát helyzete körül, meginditja a tárgyalást a porosz királylyal. Még semmi sem történt, mi személyes viszonyukat megronthatta volna és így minden lealázás nélkül felajánlhatta barátságát. Márczius 26-án kelt levelében értesiti

[1] Kancz. praes. 103. ápr. 3.

[2] Journal d'Adrien Duquesnoy. II. 151. 1789. decz. 10.

hatalmas szomszédját trónralépéséről, kijelenti, hogy a Csehországban végbemenő fegyverkezést csak kénytelenségből rendelte el és nagyon le lesz kötelezve, ha az szükségtelenné válik. A császárválasztást illetőleg számít Fridrik Vilmos barátságos érzelmére. Kijelenti, hogy minden erejével kész lesz mindig megvédeni birtokait, de azok megszaporitása nem foglal helyet politikai systemájában. Biztos a felől, hogy egész Európa méltányolni fogja eljárásának teljes loyalitását. A mellékelt emlékirat aztán tüzetesen bizonyítja, hogy úgy a bécsi, mint a pétervári udvar kész békére lépni a törökkel igen méltányos feltételek alatt.[1] Teljes megtagadása volt ez József hódító és elszánt politikájának, melyet Kaunitz még akkor is képviselt. A porosz király válasza (április 15-én) ha lehet még udvariasabb, de azzal mentegetődzik, hogy szövetsége egyrészt a tengeri hatalmakkal, másrészt a törökkel és lengyellel igen szűkre szabja saját elhatározásai körét. Meglehetős nyilt utalás ez a Leopold ellen készen álló nagy coalitióra, melyet még világosabbá tesz a sürgetés is.[2] A mellékelt emlékiratban kifejti, hogy két módja van a béke helyreállításának, vagy a statusquo, úgy hogy Leopold és Katalin lemondanak minden hódításakról, vagy pedig oly intézkedés, mely kielégiti az összes érdekelt feleket és mely nélkül a bizalmatlanság nem szűnhetik meg. Más szóval: Poroszország nagyobbitása „szövetségeseinek“ Lengyelországnak és a por-

[1] Közölve: Résumé de negociations qui accompagnèrent la Révolution des Pays Bas Autrichiens, par L. P. I. Van de Spiegel. Amsterdam, 1841. 230. l.

[2] Les circonstances paraissent n' admettre que peu de délai. U. o. 230—235.

tának rovására. Ha Leopold ezt a módot választaná, a király mindenkép bebizonyithatná iránta való őszinte barátságát.

Erre könnyű volt a válasz. Ha a porosz király nem járhat el külön szövetségeseitől, a magyar király sem léphet külön alkura frigyestársa, a czárnő nélkül. Ennek nézeteit kell tehát előbb tudnia, annál is inkább, mert az angol király már határozott békejavaslatot is tett a czárnőnek (ápr. 28.). Frigyes Vilmos viszonválaszában már részletesen kifejti tervét és alkalmat nyujt, hogy Hertzberg hires tervét ajánlja, mint a fenforgó nehézségek megoldásának legjobb módját (május 16.). Ezt másnap adta át maga Hertzberg Reuss herczegnek, Leopold követének. A magyar király erre kijelenti, hogy noha még nem kapott választ a czárnőtől, mégis kész fegyverszünetre lépni a törökkel. „Boldogságomat abban helyezem, hogy őszinte barátja legyek a békének és az igazságnak és bizalmam Felséged hasonló érzelmeibe azt az óhajtást kelti bennem, hogy jó barátságban és szomszédságban éljünk.“ Egyúttal megteszi észrevételeit a porosz tervre nézve is. Ha a passzaroviczi béke határát követeli, abban nincs nyereség, hisz csak pusztaságokat foglal el; csak határai biztositására van azokra szükség. Ha azonban csakis ettől függne a béke megkötése, ő apostoli felsége minden sajnálkozás nélkül elfogadná azt legszorosabb értelmében. A második tervet, vagyis a compensatiót, sokkal károsabbnak és veszélyesebbnek tartja. Németalföldre nézve kimondja, hogy joga ott szóba sem jöhet; e tartományoknak többé nincs alapos okuk az elégedetlenségre és így hűségre visszatérésök nem lehet compensatio tárgya (máj. 25.). Egy nappal később,

egy újabb levelében, a porosz király éppen ezt a második módozatot ajánlja Leopold figyelmébe, mint a mely egyúttal ultimatum a lehető háború elkerülésére. Ha ezt alapul elfogadja, legjobb lesz a congressus egybehivása a részletek megállapitása végett. „Kérném, méltóztatnék e felől haladék nélkül határozni és egyúttal mindenfelé beszüntetni az ellenségeskedést, mert ellenkező esetben nem késleltethetném azon kötelességek teljesitését, melyeket a szükség reám rótt. Felséged sokkal igazságosabb és belátóbb, semhogy el ne ismerje ezen kivánságom igazságosságát és szükségességét." Hasonló sürgetést találunk a porosz király június 2-iki levelében is.

Így jutott el a porosz ambitio, Leopold minden békülékenysége mellett is, az ultimatum kérdéséhez. Eljutott oda éppen akkor, midőn a magyar országgyűlés összeülni készült.

Az egész diplomatiai munka magának a királynak a vállára nehezedett. Kaunitz azt az álláspontot foglalta el, hogy a porosz követelések ellen csak az erős hang, még inkább az erős fegyverkezés használ. A kanczellár első sorban a hadi készületeket sürgeti. Már a márczius 26-iki első levél fogalmazását is erősen megváltoztatta, enyhébbé tette a király. De Kaunitz megmaradt álláspontja mellett s különösen akkor fejti ki azt nagy határozottsággal, midőn Leeds herczeg angol külügyminiszter közbenjár „illetlen és absurd tolakodással".[1] Ekkor a király enged, de politikája egész irányán nem változtat.

Így történt, hogy az államkanczellár II. József

[1] Vortrag, 1790. ápr. 1-én. Bécsi udvari levéltár. Unanständig und absurd.

külügyi politikáját akkor is folytatja, midőn a belsőnek káros voltáról meggyőződött és annak bukásában közreműködött. A király következetesebb: nagyon jól belátja, hogy birodalmát csak a béke és engedékenység állíthatja talpra.

De Kaunitz befolyásának mégis meg volt az a hatása, hogy külföldön nem hittek az új irány őszinteségében. Hogyan is higyjenek, midőn az államkanczelláriában más a szellem, mint a Burgban. Nemcsak a porosz király tartózkodása válik így érthetővé; nemcsak a belgák kitartása, kik megmaradtak függetlenségük mellett, noha a pápa is felszólította őket a hódolásra, hanem még Anglia sem közeledett. Reuss herczeg június 5-én azt írja Berlinből, hogy a londoni udvar mindenben a poroszszal tart.[1] A monarchia helyzete, belső forrongásai közepett, erős, megbizható szövetséges nélkül, válságosnak, szinte vigasztalannak látszott.

Ezzel szemben csekély eredménynek tűnhetett elő, hogy a jog Leopold részén van. Gr. Cobenzl alkanczellár ezt június 2-án így fejezi ki Jacoby porosz követ előtt: „Részünkön az igazság, önöknek még becsületes ürügyük sincs, hogy minket megtámadhassanak. Ez ér annyit, mint egy jó szövetséges. A mult kormány alatt, megvallom, nem lettem volna annyira nyugodt, mert lelkiismeretünk nem mindig volt tiszta. De a mostani király nem tehet magának semmi szemrehányást becsületesség és egyenesség dolgában. Jóhiszeműleg meg van győződve arról, hogy a mi egy magánembernek nincs megengedve a másik

[1] Jelentései a bécsi udv. levéltárban.

ellen, nem válik ereénynyé akkor sem, ha uralkodó cselekszi".[1]

Magyarországon, a legilletékesebb megítélők szerint, kiütőben volt a lázadás, midőn a császár rendeleteit visszavonta. Az országbíró január 29-iki levelében figyelmezteti a császárt az országgyűlés szükségére. „A németalföldi és franczia forradalom sikere ide is elhat; a rendek felemelik fejöket."[2] Skerlecz Miklós febr. 24. azt írja Pászthorynak: „olyan nagy a nemzet forrongása, hogy ha azt nem csillapítjátok a diaeta hirdetésével, biztos az erőszakos kitörés. Erre biztos adataim vannak".[3] Láttuk, hogy a visszavonásnak, még inkább a császár halálának megvolt a maga csillapitó hatása. Akkor nyilvánossá vált a porosz összeköttetés; tudták, mennyi része volt a porosz királynak e mozgalmakban és Jacoby egy ideig mutatni sem merte magát, mert több előkelő magyar ellene vallott.[4]

A mennyire érthető a porosz-magyar szövetkezés 1788 óta, annyira magyarázatra szorul az a tény, hogy ez az összeköttetés továbbra is megmarad és hat akkor is, mikor a nemzet elérte azt, a mi után

[1] Mais le Roi d'aujourdhui n'a pas le moindre reproche à se faire sur le point de la droiture et de la honneteté; il est persuadé de bonne foi, que ce, qui n'est pas permis d'un particulier à l'autre, ne devient pas une vertu, quand c'est un souverain qui l'exerce.

[2] Kancz. Praes. 39. sz. Ez a levél is bizonyitja, hogy a visszavonó rendelet nem jan. 28-án kelt, hanem később.

[3] Tanta est enim apud Gentem fermentatio, ut nisi eorum animos per Publicitatem Diaetae componatis, res certe in vim apertam erumpet. Pátyi levéltár.

[4] Schönfeld szász követ jelentése, febr. 27. Mitrofanoff, *II. József* belső kormánya. 1907. (Oroszul.)

éveken át oly buzgón epedett: a régi állapot visszaállitását.

Hiába szólott Berzeviczy politikai szükségről, hiába állitotta oda a nemzeti függetlenséget, a Habsburgoktól való elszakadást a jövő nemzeti nagyság és boldogság egyetlen biztos alapköve gyanánt. Hiába hangzott a nemzeti souverainitas jelszava, hiába hivatkoztak a franczia és belga forradalom adta példákra. Hiába állott mindenkinek szeme előtt oly élénken a német elnyomás, hiába vet oly erős hullámokat a német gyűlölet. A magyar legista nemzet: neki törvényes, lehetőleg a Corpus Jurisban foglalt alapra van szüksége, még akkor is, ha forradalomra készül, még akkor is, ha idegen hatalmakkal szövetkezik.

A ki keres, talál; a Corpus Jurisban minden megvan, csak úgy, mint a bibliában. A bécsi békekötést 1606 szeptember 16-án elfogadták és mindenkorra helybenhagyták Csehországnak és bekebelezett tartományainak rendjei. Ezek közt külön fel vannak sorolva: Malczan János császári tanácsos, ratibori és prinbori Fridrik, a méltóságos brandenburgi választó tanácsosa és dr. Henscher boroszlói syndikus, mint Alsó- és Felső-Szilézia herczegségei rendjeinek megbizott követjei. A magyar alkotmány ezen alapbástyája biztosításához tehát hozzájárult egy brandenburgi és egy szász tanácsos is. Még több: egész Alsó-Szilézia, de Felső-Szilézia legnagyobb része is immár porosz birtok. Az a csekélység, hogy 1606-ban mindez a Habsburgok birtoka volt; hogy a Habsburgok, mint magyar királyok, mindig, még a legválságosabb körülmények között is visszautasitották Magyarország jogainak külföldi garantiáját, csak oly kevéssé jő számba, mint az a tény, hogy a magyar rendek

a maguk részéről éppen nem tettek eleget kötelességüknek a cseh és sziléziai szabadságok védelmében. Így tehát, a Corpus Juris alapján, tiszta és világos dolog, hogy a brandenburgi választó, II. Fridrik Vilmos porosz király, garansa a magyar szabadságnak.

Rákóczi Ferencz erre sohasem hivatkozott; akkor a porosz király szövetségese volt a császárnak. Most felkarolják ezt a gondolatot. Az 1789 ősze után egymásra halmozódó megyei feliratok, midőn országgyűlést követelnek, midőn az országbírót „kérik, kényszerítik“, hívja azt össze, ha a király nem akarja,[1] egyúttal kifejezik azt is, hogy a brandenburgi választó biztosítja a magyar nemzet szabadságait. Midőn a császári rendszer bukása már láthatóvá válik, 1789 decz. 18. után, ez az állítás mind nagyobb visszhangra talál. Az alkotmány helyreállításánál, majd a követi utasítások megállapításánál szinte általánossá válik.

Maga a porosz érdek ezt nem magyarázza meg. A porosz pénz és igéret megvesztegethet egyeseket; megyéket, tömegeket nem ragadhat magával. Minden idegen befolyásnak csak úgy lehet érvényesülnie, ha itt fogékony talajra talál. Ez azonban nem hiányzik. József megmutatta, hogy az alkotmány addigi biztosítékai nem elegendők. Újak kellenek, törvényben, ha lehet, fegyverben is. Ezek megszerzésére az akkori viszonyok közt alig lehet hathatósabb eszköz a porosz közbenjárásnál. Akár meghajlik a király jó szerével, mert tart az összeütközéstől; akár erőszakkal kell őt

[1] Országbírói levéltár. Előljárnak: Bihar, Szabolcs, Ung, Szepes megyék.

az új feltételek elfogadására kényszeríteni; a porosz sereg és a diplomatia mindig elsőrangú hátvéd. Azokon kezdve, kik a teljes szakítástól, a fegyveres forradalomtól sem riadtak vissza, egészen azokig, kik készek ugyan hódolni az új örökös királynak, de csak a nemzeti szabadság teljes biztosítása mellett, — a hazafiak egész tábora kész felhasználni ezt a meggyőződése szerint törvénynyujtotta eszközt.

A „filum successionis interruptum“ és a porosz garantia egyazon jogászi és politikai észjárás kifolyása. Kiegészítik egymást. Megfelelnek egymásnak annyiban is, hogy mindegyik oly tág körét foglalja magában a lehető értelmezéseknek, hogy a legkülönbözőbb meggyőződések körül csoportosuló coalitio is zászlójára írhatja.

De az ily egyértelműség vezetést, szervezetet követel. Ily egyesület létezéséről egyenes tudomásunk is van, valamint arról is, hogy az a porosz követséggel érintkezett.[1] De tagjairól, végső czéljairól csak igen keveset lehetett kikutatnom. Valószínű, hogy szervezete hasonló volt a galicziaihoz, mely hasonlókép porosz-lengyel befolyás alatt állott. Az ottani „Comité“-t és „Subcomité“-jait, melyek csellel és erőszakkal pénzt szoktak kicsikarni és akár jószerével, akár fenyegetéssel gyűjtik az aláírásokat, Leopold május 25-iki rendeletével feloszlatta.[2] Ha ezt Magyarországon nem tette, bizonyos, hogy itt nem jutott nyomára.

Legnagyobb valószinűség szerint ennek az egye-

[1] Jacoby jelentése 1700. júl. 6. Idézett értekezésemben 320. l.

[2] Ephemerides Polit. et Liter. 235—40. l. jún. 25-iki szám.

születnek B. Orczy László helytartótanácsos, a költőnek, Lőrincznek fia, Abaujmegye főispánja állott az élén. Már 1789-ben levelezett Jacobyval. Az összes koronaőrző banderiumoknak ő áll az élén. Ő szervezi és vezeti azokat, mint ezredesük. Ez pedig nemcsak diszes felvonulás és „ruházkodás“ czéljából történik, hanem azért is, hogy szükség esetére legyen külön megbizható hadi erőnk.

Így aztán megmozdul az egész ország nemessége, első sorban a Tisza melléke az egész forrongásnak gyúpontja. Mert a banderiumoknak sem száma, sem hadikészültsége nem igazolta legkevésbbé sem a bécsi haditanácsnak azonnal jelentkező aggodalmait, de egészen másképp áll a dolog, ha a banderium csak tüntetésre szolgál, mely mögött az egész fegyveres nemesség áll. Igaz, hogy Kazinczy Ferencz, mint banderialista, ki sem birta húzni hüvelyéből rozsdás kardját. Mások is lehettek hasonló készültséggel. Igazi veszély pedig akkor áll be, ha ez a nemzeti forradalmi mozgalom magával ragadja a tömeget, a parasztot is.

Bécsben a parasztok mozgalmát a nemesek ellen irányulónak szeretik tartani és hirdetni. Két okból is. Először, mert a pórlázadástól való félelem féken tarthatja a nemességet, a kasza a kardot; másodszor, mert ha csakugyan kitör, a császári sereg nélkülözhetetlenné válik maguknak a nemeseknek szemében. A nemesség viszont mindenképp a maga részére akarja megnyerni a parasztságot. Láttuk, hogy a maga jogaiból ugyan nem enged, de az állami terhek könnyitését, a sóár leszállitását megigéri és ha valami javulás történt, a maga érdemének tünteti fel. Szepesmegyében egyenesen csatlakozásra hivja

fel a pórokat egy kiáltvány.[1] Másrészt pedig, mit különösen az erdélyi megyéknél észleltünk, gondot, vigyázatot fordit arra, hogy valamikép zendülés ne támadjon. Pestmegye még febr. végén felszólitja az összes felekezetek lelkipásztorait, intsék nyájukat békére és nyugalomra.

Legradikálisabb ebben is Szabolcsmegye. Ennek választott főispánjában, gr. Sztáray Mihályban is egyikét kell látnunk a mozgalom legelszántabb tagjainak. Ott, mint láttuk, a paraszttal is egyesülnek; megesketik, hogy legrosszabb esetben se használhassa fel az udvar a netán fegyvert fogó nemesség ellen.

Az egész országban beszéltek a nemesség fegyverkezéséről. Számos példányban terjesztették Delaporte abbé irását, mely a svájczi népsereget ismerteti és állitja oda követendő mintaképül: Szabolcsban hozzá is fogtak megvalósitásához.

Ezt a lesujtott hazát mindenfelől körülveszi az ellenség. Szükség, hogy védelméről gondoskodjunk. A védelem, törvény szerint, első sorban a nemességre nehezedik. Ez törvényes felkelés által bizonyitsa be hűségét a haza és az újonan koronázandó király iránt. Tehát fegyverkezésre, rendes begyakorlásra esküre van szükség.[2] Mindezekről a megye intézkedik.

Ez nem maradt a papiron. Kiküldtek egy bizottságot, főtisztviselt férfiakat neveztek ki kapitányoknak, hadnagyoknak, hozzáfogtak a nemesség összeirásához, járásonkint rendes gyakorlatokat tartattak vele. Kiadták magyarul az utasitást úgy a lovasok, mint a gyalogosok részére, melyben az összes commando-szók

[1] Horváth Stanchich alispán kezeirása. Berzeviczy-levéltár.
[2] Szabolcsm. protoc. 1790. 962. sz.

(így) magyarul vannak előirva és megmagyarázva. Igaz, hogy több 480 nemesnél sohasem állott fegyver alatt, de egy lehető fegyveres fölkelés kiinduló pontja meg volt adva.

A hír ezt a tényt sokféleképp túlozta. A gráczi „Bauernzeitung" azt irta, hogy Tiszántúl 30,000 ember áll készen, porosz fegyverben és hogy minden perczben kitörhet a lázadás.[1] Mivel pedig a szabolcsiak és bihariak nagyrészt kálvinisták, azok a szomszéd hajdúk is, a nagyváradi káptalan annyira megijedt, hogy egy nyomtatásban is megjelent iratában 30,000 fegyveresről szólott, kik a haza védelmének örve alatt készen állanak Debreczen határában.[2] Ez a szám sem elég. A káptalan egy követe, gr. Sauer már 50,000 emberről szól, kik a debreczeni biró parancsára várnak és szinte közmondásos lett, hogy a debreczeni biró nagyobb hatalommal rendelkezik, mint a magyar király.

Bizony csak csekély volt a tényleges erő, de még kisebb azok száma, kik csakugyan elvoltak szánva az elszakadásra, porosz segitséggel. A porosz garantia ellenben, mert ezt a két dolgot nagyon meg kell különböztetnünk, országos kérdés lőn, egyike azoknak, melyeknek az országgyűlés lefolyására tán legnagyobb befolyása volt.

Ebben és nem az elszakadás tervében kell tehát megtalálnunk a porosz befolyás erkölcsi alapját. Lényege az, hogy egy régi, jogilag és törvényesen éppen nem megállható szerződés alapján, de valóban az éppen fenforgó politikai helyzet czélszerű felhasz-

[1] E hirt aztán a Magyar Kurir gyökeresen megczáfolja.

[2] In campis Debrecinensibus. Capituli Cath. Eccl. Varadin. R. L. Demissum Memoriale. 47. l. Pest, Buda s Kassa.

nálásával a magyar alkotmány elnyerje internationalis biztositását és elismerését.

Belejátszik ebbe a történeti alapon álló, a nemzeti jellem analogiáiból, a történeti viszontagságok hasonlóságából táplálkozó lengyel rokonszenv is.

Lengyelország akkor, az 1772-iki felosztás nagy katastrophája után bizonyos tekintetben renaissance-át éli. A nemzet feleszmél. Függetlenségre, szebb jövőre vágyik és hogy ezt elérhesse, nemcsak alkotmányát kész megváltoztatni, hanem, mi nehezebb, megszüntetni a visszaéléseket, kiirtani a nemzeti bűnöket, melyek a bukáshoz vezettek. Az udvari idegen ruha helyébe felöltik a régi nemzeti ruhát, mennél régibb korból való, annál jobb; ápolják a hazai nyelvet, javitják az iskolát, műveltségüket nemzeti alapra akarják helyezni. Rousseau tanácsát követve, igazán nemzetté akarnak lenni, külön jelleművé, a többitől elütővé. Hogy egységesek lehessenek, véget akarnak vetni a protestansok és dissidensek elnyomásának. Jogokat készülnek adni a városoknak, sőt már a jobbágyok helyzetének javitása is szóba került. Pedig itt igazi rabszolgaság áll fenn: a nemes törvényesen alattvalói életének, halálának ura.

Sokat igérő mozgalmak, melyekben azonban nagy szerepet játszott az egyéni hiúság, a feltűnni vágyás és a személyes ambitio is. Mindenekfölött pedig abban a szervi hibában leledzik az egész mozgalom, hogy sikerét külső segitségtől teszi függővé.

A három keleti nagyhatalom szövetsége tönkre tette Lengyelországot. Megoszlásuk életre keltheti. Mióta az osztrák-muszka szövetség létrejött, a porosz természetes társnak kinálkozott. A porosz követ, Bucholtz, 1787 óta a nemzeti irány igazi vezetője.

Akkor porosz érdek Lengyelország megszilárdulása.[1] A porosz szövetség megkötése volt az 1790 február 8-án összeülő országgyűlésnek legfőbb tárgya. Az osztrák követ szerint ezt a szövetséget nem lehet meghiusitani, ha azt a porosz komolyan akarja.[2] Nagyon bíznak ebbe a hazafiak, máris terveket forralnak Galiczia, de különösen a sóbányák ellen. A háborút biztosra veszik és azt hiresztelik, hogy Galicziában máris kitört a lázadás.[3] Az új porosz követ, Luchesini, nagy ügyességgel, ravaszsággal, pénzzel is megszerzi a „patrioták“ jóakaratát. Az országgyűlés márcz. 15-én, gr. Potocky Ignácz nagy beszéde után, elfogadja a porosz szövetséget, melyben ki volt kötve, mennyi katonával segiti egymást a két hatalom háború esetén. Igazán felületes módon kapva-kaptak Galiczia visszaszerzésén, de már annak árát, Danzig és Thorn városait nem voltak hajlandók a porosznak átadni. Pedig Hertzberg egész tervének ez a nyereség volt az inditó oka.

Galicziában, mely mindenáron szabadulni akart az osztrák bureaukratia igája alól, nemcsak a hazafias lengyel érzület lobog fel, hanem igen élénk a magyar rokonszenv is. A lengyelek a magyarok felől a legjobb véleményt táplálják. A galicziaiak óhajtva óhajtják Magyarországba való belevegyülésüket, hogy ugyanazon jogokban és szabadságokban részesülhessenek. Meg van ehhez az alapjuk is: Mária Terézia a magyar korona jogán foglalta el az országot.[4]

[1] Thugut és Caché jelentései Varsóból. Bécsi áll. levéltár,
[2] Január 2-iki jelentés. U. o.
[3] Jan. 16., 20. és 23-iki jelentés.
[4] Popovics Demeter levele Kovachich M. Györgyhöz. Lemberg 1790 márcz. 2. N. M.

A galicziai rendek deputatiója Bécsben csakugyan. lépéseket tett a királynál az egyesités érdekében. Viszont a megyék, Bihar, Szabolcs, Zemplén szép latin levelekben felszólitják a galicziai rendeket, küldjék követeiket a budai diaetára.

Még hathatósabb módon is nyilvánul a rokonszenv. A Gyulai-ezred 400 katonája átszökik a fegyverkező lengyelekhez, kik mindenfelé a desertióra csábító kiáltványokat bocsátanak ki.[1] Ez nagy hazafias áldozat volt szegény bakáktól, mert a respublica igaz, hogy nagyobb „lénung"-ot igért, de azt rossz pénzben fizette.

Már 1789 nyara óta el volt terjedve a lengyel betörés hire. De Krucsay László uram, ki Vay Istvánnak megirja, hogy „a lengyel pezsegése is hallatik", nem hisz benne. A lengyel kupeczek sűrűn hullanak „Hegyalján", már pedig veszedelem idején inkább őriznék a pénzt, mint a boros hordókat.

Árvamegye aztán mint láttuk teljes naivitással fölfedi a dolgok állását. Instructiójában (19. p.) kifejti, hogy a rendek azon kötelességéből, hogy a hadakozás terhét viseljék, következik az a joguk, hogy béke és háború dolgaiba beleszólásuk legyen.

Mindkét felől, a Kárpátokon innen és túl ugyanazt a fogalomzavart és az egymásnak homlokegyenest ellenmondó kivánalmak egyesitését találjuk.

Hazafias, szép gondolat volt a galicziaiaktól, ha vissza akarnak térni anyaországukhoz. Ha pedig ez nem lehetséges, úgy történeti alapon, mint különösen a nemzetiség és nemesség érdekében igen ajánlatos a Magyarországhoz való csatlakozás. De az világos, hogy az egyik kizárja a másikat.

[1] U. az, u. annak ápr. 3.

Viszont magyar részről czélszerű volt felhasználni a porosz szövetséget, a lengyel barátságot, akár el akarnak szakadni teljesen, akár csak erősebb garantiáját követelik az alkotmányuknak. De már sem a barátsággal, sem a szövetséggel meg nem egyeztethető Galicziának bekebelezése. Ahhoz mégis csak nagyobb a joga a respublicának, a porosz politikájának pedig akkor egyenes sarktétele annak elszakítása, visszaadása Danzig fejében. De hiába, ilyen ellenmondásokból nem szabadulhatnak, kik nagyon is sok és különféle nézetű embert akarnak egyesíteni egy czélra.

Az általános politikai helyzet tehát az volt, hogy a lehetőségek végtelen lánczolata forgott fenn a porosz ultimatumból keletkező világháború és a teljes statusquóra visszatérő békés megegyezés közt.

Ugyanakkor pedig „a porosz király jóakaratában" látja fő támaszát mindazon árnyalatok végtelen sokasága, melyek a teljes elszakadástól a régi alkotmány alapján történhető békés megegyezésig való egész nagy közjogi tábort elfoglalták, és mint garantiát, követelték a jövőre is.

A helyzetet mindenféle lehetőségével, koczkázatával és reservatiójával legjobban kifejezi Bihar vármegye instructiója. „Mi légyen az új hitlevél feltétele, mi itt nem tudjuk és annak nyilvánítása koczkáztatná a sikert. Ezt tehát teljesen követeinkre bízzuk." [1]

[1] 4. pont.

HATODIK FEJEZET.

Eszmék és emberek.

Az eddig elsorolt adatok és tények fogalmat nyujthatnak az akkori gondolkodás menete és annak közjogi és politikai czéljai felől, noha a roppant nagy anyagnak csak igen csekély részét mutathattuk be. Főeredményünk az, hogy az ország legilletékesebb, döntő részének, a megyének, a köznemességnek gondolkodása formai, törvényes, a betűhöz ragaszkodó. Alapul még mindig a multat veszik és még ott is, hol az alkotmány biztosítása czéljából a legmeszszebb menő változásokra készek, csak úgy teszik ezt tiszta lelkiismerettel, ha a Corpus Juris valamely elrejtett, rég elavult paragraphusa fogantyú gyanánt kinálkozik.

De az ember nemcsak kenyérrel él. A nemzet még kevésbbé. A mindennapi élet tompa egyhangúsága, az a kilátás, hogy a holnap csak olyan lesz, mint a ma és a tegnap volt, csak a vadakat elégitheti ki. A történeti létre emelkedett népek nem lehetnek el a változásnak nemcsak ténye, hanem eszméje nélkül sem. Nincs nemzet, a mely létét ne akarná az örökkévalóságig kiterjeszteni. Ezen hit és bizalom nélkül nincs tett, nincs önfeláldozás. Mintegy a lélek halhatatlanságának felemelő eszméje ez, az egyesről átvive egy nagy, együttérző sokaságra.

És a mint a lélek halhatatlansága szükségkép a

mennyországhoz vezet, úgy a nemzet küzdelmeinek és alkotásainak is egy, a puszta megmaradáson felül emelkedő nagyságra, dicsőségre, boldogságra való kilátás adja meg az ideális hátterét. Minden egyes hőstettnek, de valamennyi közt a legnagyobbnak is: az egész élet buzgó, erkölcsös, folytonos munkájának ez az előidézője és szentesitője.

Hogyan érhető el a jövő, a megmaradás, a boldogulás? Hogyan lehessen előre gondoskodni még meg sem születtek milliókról? Egyaránt az elmélet és gyakorlat kérdése. Elmének, szivnek, karnak ez a legnagyobb, legnehezebb problemája. A nemzetek fejlődési fokát, egyéniségét mi sem mutatja jobban, mint az a mód, melylyel e feladattal megbirkóznak.

Nemzeti történetünk ennek a megoldásnak két módját tünteti fel.

Géza fejedelem és Szent István kitűzték a pogány nomád magyar előtt a czélt, hogy a letelepedett nyugoti népekkel egy úton kell haladnia, ha meg akar maradni magyarnak, szabadnak, uralkodónak. Azóta Magyarország sorban átvette Nyugat egyházi és világi intézményeit. Keresztény királyság lett, megalakult benne a lovagság, polgárság, a jobbágyság, királyai hősiességben és szentségben egyaránt vetélkedtek Európa hőseivel és hitvallóival és ragyogó példájuk követendő mintája lett az egész feudalis magyar társadalomnak. Később egyaránt elhatott ide a renaissance és reformatio is és a magyar, ha nem is adott irányt a világ szellemi mozgalmainak, de sohasem maradt el messze tőlük és elég erős és ügyes volt ahhoz, hogy a saját munkájával magáévá tett erkölcsi tőkét tovább adja Kelet és Dél felé, *kevésbbé* fejlett szomszédjainak.

Mondhatni, hogy történetünk minden egyes nagyságának jelentősége egy-egy ilyen közös nyugati eszme átvételében, meghonositásában, vagy megvédésében áll. Pantheonunkat a nagy újitók népesitik be, azok, kik nemzetöket addig járatlan úton vezették a lét magasabb fokára.

Ez a vezetés egyaránt állott erőszakból, meggyőzésből, példából. És a magyar honszeretetét és fogékonyságát a művelődés iránt fényesen mutatja, hogy a Szent István, Kálmán, IV. Béla, Nagy Lajos, Mátyás, Bocskay által elvetett mag nem hullott kopár talajra.

De nemcsak a jövő idealis hatalom: a mult is az. Ha az idegen mint uralkodó, elnyomó elem lép fel; ha a magyar veszélyben érzi faját, hazáját: elzárkózik az újitás elől és inkább egy régibb kulturai fok mentsvárában vonja meg magát, semhogy egyéniségét eltörölni engedné. Mikor a német uralom fenyegeti, megint pogány lesz; mikor külföldi oligarchia ül nyakára, Szent István állítólagos szabadságát hívja segítségül az arany bullában; mikor idegen királyok alatt veszélyessé válhatik reá az állami hatalom, a megye passiv resistentiájában húzódik meg.

Három század telt el éppen Mátyás halála óta. Az a három század, melynek szomorú a nótája. Szomorú azért, mert a nemzetnek mindig csupasz léteért kell küzdenie, kilátás nélkül szebb jövőre, egyedül a dicső multban lelve vigaszt és csak abból merítve reményt. Nem valamely bús hazafi, Voltaire mondta ezért a magyart a legszerencsétlenebbnek minden nemzetek közül.

A XVIII. század elejének nagy forradalma és a török kiűzése után, mint akkor hivatalosan mondták, révpartra jutott a magyar. Szaporodott, gazdagodott,

művelődött; békét élvezett. De mind e boldogságot megkeserítette az a tudat, hogy az a királyi hatalom, melynek fegyvere és befolyása létrehozta ez eredményeket, a nemzet ellen fordulhat. Akkor pedig az újitás, idegen szokások, erkölcsök felvétele nem orvosság, hanem halálos méreg. Addig a magyar, örökös harczai közepett, kénytelenségből volt conservativ; most III. Károly és Mária Terézia korában óvatosságból maradt az.

II. József eljárását erkölcsileg, történetileg igazolta a magyar rendek ragaszkodása a régihez és visszaéléseihez. Másrészt II. József törvénytelensége, absolutismusa, a birodalmi összességnek Magyarország fölé helyezése igazolta a magyar rendeknek a végsőig menő óvatosságát és szívós ellenállását.

Most, miután ez az ellenállás győzött, a lényeges történeti kérdés az volt: ragaszkodik-e Magyarország továbbra is alkotmánya sértetlenségéhez, mely mozdulatlanságra kényszerítette, vagy pedig újjászületése boldog pillanatában elérkezettnek látja-e az időt arra, hogy az Európában már uralomra jutott eszmék alapján átalakitsa államát. A nagy Habsburg uralkodók munkáját kellett folytatni, tovább fejleszteni, de nemzeti alapon, a szabadság követelései értelmében.

És nem követeli-e ugyanezt a biztositásnak, a securisatiónak elve? Nevezetes és a nemzeti szempontnak mindenek fölötti uralmát bizonyítja, hogy a régihez visszatérők tábora ugyanazon jelszó alatt küzdött, mint a radikális újitóké, hogy ebben nem volt különbség egyrészt Batthyány primás és Esterházy püspök, másrészt gr. Széchenyi és Hajnóczy közt. A conservativ, sőt reactionarius álláspont csak

úgy a hazafias meggyőződésből meríti erejét, mint a liberalis, sőt forradalmi felfogás.

Nem lehet kétség, hogy a hivatalos ország, a karok és rendek, kiknek döntő súlya volt a diaetán a lefolyt küzdelem izgató hatása alatt, erős érdekektől, még erősebb hagyományoktól vezettetve inkább a régit tartotta szem előtt, mint az újat, noha ennek hatása alól sem zárkózhatott el teljesen.

A jövő alakulására nézve az a fontos, hogy a társadalomban viszont nagy erőre és befolyásra jutottak a XVIII. századnak új, akkor már az öszszes nyugoti nagy országokban vezető és irányadó eszméi.

Egy régibb művünkben feltüntettük, minő csatornákon át özönlött be ez a szellem, mint árad szét irodalomban, iskolában. Most inkább politikai hatását kell kutatnunk. Ez pedig szervezés nélkül el nem képzelhető.

Lássuk csak, mi forog szóban:

Magyarország állandóan és következetesen részt vett az európai fejlődésben a renaissance és reformatio nagy mozgalmáig. Abból a roppant szellemi és anyagi munkából, mely azóta folyt s a mely az egész társadalmat átalakítva megteremtette az új kort, már nem vehette ki egészen részét.

Ezen munka eredményei: szellemi téren a tudománynak philosophiai és mathematikai alapon való fejlesztése Bacon és Descartes óta és ennek következtében elválása az egyháztól; aztán az irodalomnak és műveltségnek nemzetivé válása, a nép nyelvén való művelése. A két irány közös eredménye pedig nem lehetett más, mint a felekezeti ellentétek csökkentése, az általános emberinek, tehát a nemzeti

egyéniségnek is, az azt előbb részekre bontó osztály- és valláskülönbségek fölé helyezése.

Anyagi téren a munka felszabaditása, elismerése a gazdasági lét és így a nemzeti vagyon alapjául és annak gyümölcsözővé tétele volt ezen korszaknak legsajátosabb gyümölcse. Erre törekedett egyaránt a hollandus, az angol és a franczia merkantilismus és a József uralma által is ápolt physiokrata rendszer. Smith Ádám nagy munkája, a nemzetek gazdagságáról, mintegy kánona lett ezen egész mozgalomnak. Ezt szolgálta a sok felfedezés és feltalálás, mely a kötött földbirtokkal szemben a kereskedést és ipart állította oda, mint szinte végtelen kifejlődésre képes tőkegyűjtőket és igy mint gazdasági és társadalmi hatalmakat.

Mindez határozottan észlelhető fejlődés, mely végső eredményében a modern állapotokhoz vezetett. De mint semmi, valóban nagy történeti esemény ez sem ment végbe sem egyszerre, sem oly tudatosan és programm szerint, hogy a kortársak felismerhették volna egész jelentőségét. Töméntelen sok egyes, elszigetelt ténynek volt együttes, előre nem látható következése.

Legkevésbbé ment azonban végbe mint elkeseredett osztályharcz, minőről mostanában regélnek. Szilárd és szívós volt a réginek ellenállása, gyakran nyers és bárdolatlan, sőt igazságtalan az újnak támadása, de az egész harcz fölött ott lebegett engesztelő symbolum gyanánt a század legszebb jelszava: a philanthropia. A közös műveltség és emberszeretet összekapcsolta az ellenséges táborok vezetőit is. *Még 1721*-ben mondta Magyarország primása a *porosz* követnek: míg Isten nem változtat a feleke-

zetek viszályán, iparkodjunk, mint Európa polgárai, békésen együtt élni.[1]

Franklin Benjaminnak, e kor egyik legjellemzőbb egyéniségének, az volt az óhajtása: jöjjön létre minden nemzet becsületes férfiainak az egész emberiséget átölelő szövetsége. Ilyen szövetség létesitésén akkor egy nagy, internationalis társaság fáradott: a szabadkőművesség.

Nem czélom ennek a nevezetes titkos társaságnak történetét előadni. De ki kell emelnünk, hogy munkássága, ha nem is oly zajos és világraszóló, mint Nyugat nagy országaiban, tán jelentékenyebb volt nálunk. Jelentékenyebb azért, mert mig másutt maga az élet, a gyakorlat teremtette meg az új korszakot, nálunk előbb az elméletet kellett meghonosítani, népszerűbbé tenni, hogy a szavak után tettek is következzenek. Ezen előkészitésre pedig semmilyen tényező nem volt alkalmasabb azon társaságnál, melynek már 1745-ben: szabadság, egyenlőség volt a jelszava.[2]

Nem szándékom a testvérek sokféle ritusát és fokát ismertetni, profanus is vagyok benne. Igazi jelentősége nálunk, sok kalandos és széthúzó kezdet után, akkor lett, mikor a többi, külföldről átvett intézmény mintájára nemzetivé vált; szinte szükséges szervévé vált a nemzet életének, továbbfejlődésének.[3]

[1] Berlini áll. levéltár. Communes Europae cives.

[2] Die Zerschmetterte Freimaurerei. Frankfurt.

[3] A szabadkőművesség jelentőségére először Fraknói utalt (Martinovics összeesküvése). Igen érdemes munkát írt róluk Abafi-Aigner Lajos, nagyrészt a dégi-levéltár alapján. De munkája: Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn, öt kötet, nagyjában csak 1785-ig terjed. Előttünk az ezt követő évtized volt legfontosabb, melyre nézve bőven merítettünk *gr. Festetics Pál* úr levéltárának kincsesbányájából.

Ezt a lényegében nemzetközi, sok mystikus és babonás elemet magába felvevő társaságot, a menynyire az iratok mutatják, az úgynevezett Draskovics observantia tette magyarrá.

Érdekes, hogy a társaság ezen hajtása éppen horvát földön nőtt. Gr. Draskovics János ezredes, kinek befolyása alatt állottak a varasdi, zágrábi, glinai és kőrösi, részben katonai, részben polgári páholyok, azokat, miután hiába iparkodott a viszonyt a berlini nagy páholylyal és a bécsi és prágai páholyokkal tisztázni, egyesítette és különválasztotta. Új alkotmányt adott „a magyar korona alatt levő szabadkőműves társaságnak“,[1] hogy minden külső függésnek és alávetettségnek véget vessen és ezt az intézményt egészen nemzeti szellemet lehellő szabályokkal látta el. Bár a lényeget sohasem tévesztette el szem elől, mint Abafi helyesen megjegyzi, a nemzet lelkületéhez alkalmazott szertartásokat sem mellőzte.

„Rendünk főczélja megállapitott gondolkodású, tekintélyes, nemeslelkű férfiakat a magyar birodalomban olyan módon előkésziteni, hogy legkedvesebb kötelességük legyen teljes buzgósággal az emberi nem jólétén fáradozni.“ A tagok, tehetségök szerint, két részre oszlanak: a kiválasztottakra és a munkatársakra. Élükön a nagymester áll — maga Draskovics.

„Minthogy rendünk legfőbb és végső czélja az emberi nem boldogságának minden módon való előmozditása, első helyen az emberszeretet kötelessége áll előttünk“.

[1] Systema Constitutionis Latomicae Libertatis sub Corone *Hungariae* in provinciam redactae.

A mester minden alkalommal élénken kiszinezve előadja az emberi nem sanyarúságát és meggyőzi a tagokat arról, minő gyászos következésekkel jár a zsarnokság, az előitélet, a korlátlan hatalom. Ezernyi módon idézik elő a nyomort elnyomással és üldözéssel. Egyúttal meggyőzi őket arról is, hogy „rendünk az egyetlen testület, melytől biztos segitséget várhat az igába döntött emberiség. Nem engedhetjük, hogy az emberiség e reményében csalatkozzék".

A barátság kötelességeinek fejtegetése után az egyenlőségre való törekvés következik.

„Tagadhatatlan igazság, hogy természettől egyenlők vagyunk, hogy az emberek egyenlőtlensége cselfogások és nagyravágyás műve és hogy egy kis résznek a gazdagsága, valamint a nagy többségnek nyomora és üldöztetése ebből ered. Hiba azt hinni, hogy a törvény eléggé gondoskodik a gyöngékről; ez csak a tudatlanok véleménye, kik feleslegöket élvezve, azt hiszik, hogy a törvény felmenti őket minden nemes fáradozás alól. Mi ellenben, kik a nagy többség boldogsága fölött őrködünk, tisztában lehetünk azzal, hogy e törvények, minthogy a hatalmasok szabták őket, az elnyomás eszközei és annál veszélyesebbek, mert szentség gyanánt tűnnek fel. Csak nézzük figyelemmel adózó alattvalóinkat és meglátjuk, hogy majdnem leroskadnak terhük alatt. Ha igaz rajzát nyerjük e nyomorúságnak, minden becsületes ember szivében felébred az undor érzete és így gondoskodni kell oly eszközökről, melyek e bajt orvosolhatják."

A társadalmi rend megdöntése nem szándékuk. „Csak arra törekedhetünk, hogy mi, a nagyok, hozzájuk közeledjünk, a kicsinyeket meg magunkhoz

emeljük". A testvéreknek be kell látniok, hogy pompa, tisztség, hatalom, mind külsőség. Igazi, állandó értéke csak az erénynek van.

Kit igazi erény buzdit, polgártársai boldogitásában találja a maga boldogságát és nincs nyugta, mig e czélját el nem érte. Ezt pedig csak munka, tanulmány útján lehet elérni. Ezt a munkát fel kell osztani. Más és más kérdések megoldásán kell fáradnia a papnak, a katonának, a tisztviselőnek, a moralistának és a közjogásznak.

Papoknak való kérdések: Vajjon a mostani rómaiak jobb erkölcsűek-e, mint a régiek, kik pogányok voltak és ha van különbség, miből ered az? Vajjon jobb vagy rosszabb-e az olyan nép erkölcse, mely már nem hisz a pokolban és miért? Fennállhat-e oly nép, mely csupa istentagadóból áll és milyen erkölcsű lehet az?

Katonának való kérdések: Jobb-e a zsoldos, vagy a megtelepitett katonaság? Mi bátorithatja jobban a sereget: a dicsőség és jutalom-e, vagy az a tudat, hogy hazáját védi? Fenn lehetne-e tartani a katonai fegyelmet a mostani korlátlan subordinatio nélkül is? Mikép lehetne megszüntetni a most annyira elterjedt féltékenységet és visszavonást katona és polgár között?

Talán legáltalánosabb érdekű a moralista feladata. Minő legyen a közjólétért lelkesedő nép gondolkodása? Mi változtathatja meg egy nép gondolkodását? Min alapul a hazaszeretet és mikép lehet azt általánossá tenni? Mikép egyeztethető meg a hazaszeretet, mely látszólag kizárólagos, az egész emberi nem szeretetével?

A tisztviselő és a közjogász viszont tisztán hazai

vonatkozású feladatok megoldásán kell, hogy fáradjon. Vajjon Magyarországra nézve, tekintettel a marhatenyésztésre, kivánatos-e sűrűbb népesség és ha igen, idegen gyarmatosokat kellene-e behozni? Hasznos volna-e a kereskedelem és ha igen, mily módon és mely czikkekre kellene azt létesiteni? Minő adófelosztás volna a legjobb? Mikép lehetne a nép kisebb megterheltetésével gondoskodni a katonaság eltartásáról? Mikép lehetne könnyiteni a jobbágy sorsán? Lehetne-e a fényűzést korlátozni és miképen?

Végre: Mi hazánk sarkalatos alkotmánya? Megmaradt-e az törvényes állapotában? Elvesztette-e erejét constitutiónk egy része és mikép lehetne azt ismét helyreállítani? Melyik a legjobb kormányforma? Illik-e mindegyik minden országra, vagy pedig alkalmazkodnia kell-e a sajátságos viszonyokhoz? Hasznosabb-e a megállapitott alkotmány fentartása, vagy jobb-e annak átalakitása a megváltozott körülmények szerint?

Külön czikkelyek szólnak a testvérek viszonyáról, valláshoz és hazához.

„Volt idő, mikor a vallásosságot a becsületes ember lényeges jellemvonásának vették, de most még az istenség sok buzgó tisztelője is elválaszthatónak tartja ezt a két tulajdonságot. Mi azonban nagyon óhajtjuk, hogy minden testvér részesüljön az istenség vigasztaló fogalmában. Olyant, kiben nem találni nyomát sem a vallásnak, nem szabad rendünkbe befogadni és a székmester kötelessége azt, ki netán később esnék az atheismus tévelygésébe, teljes óvatossággal az igazság útjára vezetni és minden testvért, bárminő felekezethez tartozik, a külső isteni tisztelet pontos megtartására utasitani.“

Ez nem maradt puszta szó. A hitetleneket lehetőleg mellőzni szerették volna. Ilyeneknek tartották b. Orczy József és gr. Haller József pesti székmestereket; ilyennek rajzolja Fessler Martinovics Ignáczot is.[1]

„A haza iránt való kötelességünk abban áll, hogy államunk törvényeit és jó szokásait fentartjuk és inkább tűrjük el vagyonunk sőt életünk vesztét, semhogy azok megsemmisitését megengednők. A fejedelemről sem feledkezünk meg: őt magában foglalja a haza, hisz törvényeink szerint ő a nemzet atyja és feje. Ki hazáját szereti, szereti királyát is; ez pedig annál igazságosabb lesz, mennél több becsületes polgár van országában, olyan, ki nem a maga hasznát, hanem a közjót akarja előmozditani. Csak a hizelgők rontják el a királyokat, ők az igazi felségsértők, mert általuk veszti el a király legnagyobb kincsét, népe szeretetét. A ki tehát hazáját szolgálja, szolgálja királyát is. Éjjel-nappal azon kell lennie, mikép tartsa fenn a még jó erkölcsöket, vagy mikép javitsa a megromlottakat".

A magyar felfogás megyegyezését is, eltérését is megtaláljuk, ha összehasonlitjuk a szabadkőművesség általános szabályaival.[2] Az erény és barátság fiainak szólnak, kik meg akarják tanulni a csudás bölcsességet.

Az Isten és a vallás iránt tartozó kötelességről: 1. §. „Imádd a lények lényét, kitől szíved eltelik, noha korlátolt elméd sem felfogni, sem kifejezni nem bírja.[3]

[1] Abafi, i. m. III. 389.

[2] Regulae Latomorum. Dégi levéltár. XI. 2.

[3] Adorare Ens entium quo cor tuum redundat, quamvis Illud circumscripta mens tua nec animo concipere, nec voce exprimere valeat. V. ö. Berzsenyi versét: Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér.

Vesd meg a sophismákat; Istennek tetszeni legyen boldogságod. Krisztus kegyelmet szerez; dicsérd a gondviselést, mely a keresztyénség keblében engedett születned. Kötelességeid alapja az evangelium; ha abban nem hiszel, megszüntél latomusnak lenni."

Egyaránt távol tartva magadat a hypokrisistől és fanatismustól, minden cselekedeted az érett, szilárd vallásosságot hirdesse. Nem elméleti igazságokban áll a keresztyénség veleje, inkább erkölcsi parancsainak igyekezzél megfelelni. Egész belsődet hassa át a jóakarat és szeretet indulata, mely e szent vallásnak alapja.

2. §. Hinned kell a lélek halhatatlanságában. Azon légy, hogy lelkedet, égi és mocsoktalan lényedet, bűn ne fertőztesse. Ha valaha kétségbe vonnád halhatatlanságát, nem volnál a szent bölcsesség növendéke, hanem a plebejusok csőcselékéhez csatlakoznál, mely, vakondok módjára, sötétben turkál.

3. §. A király Istennek földi helytartója. Tiszteld és szeresd, mert Isten iránt való kötelességed után az mely hazához és királyhoz fűz, az első. Durva barbár állapotban nem vennéd hasznát emberi voltodnak; az erőszak uralkodnék, örökös lenne a harcz az enyém-tied miatt. Kormányzáshoz kell törvény; végrehajtáshoz fejedelem. Ezért, a mint szüleidet tiszteled, úgy tiszteld a hon atyáit, Isten képmásait.

Ha hibáznak, Istennek felelnek. A te merész ítéleted nem oldhat fel az engedelmesség kötelessége alól. Kérd Istent, hogy baj ne érje őket, te pedig minden erődet hazád javára fordítsd. Ha ezt a szent kötelességet nem teljesítenéd, minden szabadkőműves elűzne magától, mint a polgári rend megzavaróját.

4. §. Ha gyöngéd szíved hazád határait átölelni

késztet, hogy egyforma szeretettel ölelje át az összes nemzeteket: jer templomunkba, tedd ott le ajándékodat. Az egész világ a szabadkőműves hazája, mind az, mi az embert érdekli, az ő sphaerájába tartozik. Nézd ezt a felséges épületet, melyben az emberségnek és erkölcsnek már-már lazuló kötelékeit szorosabbra fűzik. Megtalálod a rokon lelkeket minden országban, hol a világosság szétterjed.[1] Érezd át rendünk felséges szándékát, szenteld életedet az emberiség boldogításának; tökéletesebbé tedd magadat".

5. §. A jótékonyságról szól. „Isten azért látott el téged bőven földi javakkal, hogy azok, kiknek csekély rész jutott, könnyebben viseljék sorsukat."

Az általános szabályzat vallás és politika dolgában Hobbes szellemét leheli, a német és osztrák viszonyokhoz mért; a magyar szabály Locke tanai alapján áll; deista és a szabad alkotmány híve. Amaz csak királyt ismer; ez a hazát és törvényét föléje emeli a királynak.

Még nagyobb a különbség társadalmi téren. Amott az alamizsna kötelessége, itt a természettől való egyenlőség elismerése.

Amott a hazafiság és a kosmopolitismus összeolvasztása; itt nemcsak a hazaszeretet, hanem a nemzeti erkölcs fentartásának erős hangsúlyozása.

Ez a hazafias irány szemet szúr. A kosmopolita irányú páholyok a pestit, „a nagyszivűséghez", melyet Draskovics legfőbbnek szánt, „túlságos patriotismusa miatt az államra veszedelmesnek hirdették". Draskovicsról pedig azt terjesztették, hogy a határvidéken

[1] *Lux* et illuminatio.

lázadást szít, mely vállalatához, igen jellemzően, egy püspök adott volna 100,000 forintot.

Ez a nemzeti szellem külsőségekben is megnyilatkozik. A testvérek, midőn a rendbe léptek, magok választottak magoknak nevet. Ez többnyire az igazi név kezdőbetűinek valami komikus elforgatása, vagy pedig valamely antik vagy középkori név, vagy czím. A pesti páholy tagjai közül b. Orczy József, a székmester — Bendegúz, Rátonyi Gábor — Álmos, b. Splényi József — Ákos, Farkas Antal — Attila, gróf Szápáry Pál — Geyza név alatt „dolgozott". Ha már idealis nevet kerestek, az ősi magyarsághoz tértek vissza.

Ez a teljes különválás azonban nem volt fentartható. Draskovics maga is kész volt összeköttetésbe lépni a bécsi páholylyal, de úgy, hogy a külföldi, különösen a berlini páholyoktól való függés teljesen megszűnjék, a magyar páholyok pedig teljes autonomiát élvezzenek. Ez az egyesülés létre is jött. Magyarországnak gróf Pálffy Károly alkanczellár lett nagymestere. De a nemzeti irány ennek nem vallotta kárát. Maga Pálffy 1784-ben a legerősebben hangsúlyozta azt Pászthoryhoz írt bizalmas leveleiben. Az egyikben, mely éppen a korona elvitele szomorú napjaiban kelt, kifejti, hogy mint jó hazafiaknak, kötelességük a rendben a hazafias érzületnek azon csiráit ápolni, melyek egykor helyreállíthatják a nemzetet. „Ez az egyetlen eszköz van kezünkben, hogy nagy szolgálatokat tehessünk szeretett hazánknak; ne mondjunk le róla. Különösen azon nemzeti sajátságokat kell gondozni, melyek eddig jellemezték a nemzetet és bizonyos tekintetben különbbé tették más nemzeteknél. Ha most szenvedünk is, ha nem

is érjük meg fáradalmaink sikerét, legalább tudni fogja az utókor, hogy mi voltunk egy kitűnő nemzet felélesztői".[1] Egy más levelében kijelenti, hogy minden hazafias szivnek, mindenkinek, ki méltó a magyar névre, búsulnia kell a császárnak sajnálatos, de meg nem változtatható elhatározásán.

1785-ben a szabadkőművesség mintegy államilag megerősitett, de egyúttal patenssal szabályzott intézménynyé vált. Az új rendnek a volt Draskovics-páholyok nem akartak hódolni, a legtöbb megszüntette munkásságát. A pesti egyenesen azért bomlott fel, mert a fiatalság nagy zenebonát csinált.[1] A vezetést most már nagyrészt német tisztviselők, katonák, tanárok ragadták magukhoz.

Ilyen volt az a tan és szervezet, mely egy évtizeden át hasonlithatatlan sikerrel hatott Magyarország uralkodó osztályaira: papra, főnemesre, köznemesre egyaránt. Hatása, nem is nézve elveinek értékét, két körülménynek volt köszönhető.[1] A titokzatosnak, rejtélyesnek vonzó ereje sohasem tagadta meg magát. Oly korszakokban, melyekben az egyházi és állami tekintélyek már nem uralkodnak kizárólagosan; melyekben nagy változások várhatók és azokra készül mindenki: új föld, új ég keresése szinte természetes szükséggé válik. Itt pedig királyi művészetről van szó, a lelki és anyagi világ fölött gyakorolt korlátlan hatalomról. Az egyháztól, államtól ily régi, megállapodott társadalmakban mit lehet már újat, megkapót várni? A tudomány bontogatja ugyan a nagy ismeretlen erők sűrű fátyolát, de bármily sűrűn érik egymást a physikai és che-

[1] A levél franczia eredetije a pátyi levéltárban.

miai feltalálások, azok mindig csak egy részecskéjét fedik fel a világ rejtélyeinek. Nem lehetne-e egyszerre, fáradtság nélkül odajutni? Nem bírja-e a társaság örökben az ősi bölcsesség hagyományait? Nem Salamon templomának építészeitől ered-e? Nem gyűjtötte-e halomra az egyiptomi, indiai mesés bölcsek kincseit? Aztán mi legfontosabb: az ember nem egyes jót keres, hanem általánosat: boldogságot. Talán ezen a módon eljuthat csudás birodalmába. Kevesebbért csak nem állanának ki annyian oly nehéz próbákat és veszélyeket.

2. A szabadkőművesség, akkor legalább, egészen aristokratikus intézmény. A közhit szerint hozzátartozott I. Ferencz császár is, de bizonyosan tagja volt II. Fridrik. A franczia nagy páholynak a chartresi herczeg, a későbbi orléansi herczeg (Égalité Fülöp) állott az élén. A prágai, bécsi, pesti, zágrábi, szebeni páholyok névsora szinte összefoglalja a származás, állás, vagyon és tehetség által kiválókat. Midőn a monarchia latomiája egységes szervezetet nyer: a nagymester gróf (később herczeg) Dietrichstein, helyettese gróf Pálffy Károly, az egyik felügyelő gróf Bánffy György erdélyi kormányzó, titkára Pászthory Sándor. Mozart csak úgy tagja volt, mint Kazinczy. A kire tán nem hatottak az eszmék, azt a résztvevők előkelősége vonta oda.

Midőn a keleti nagy országok megnyiltak Európa előtt, az első missionáriusok az ördög művét látták Buddha vallásában, ki azt, istentelen módon annyira hasonlóvá alkotta a katholicismushoz. A szabadkőmívesség szervezetében is van sok ily hasonlóság. Tagjai szent rendet képeznek; sok páholy a templariusok utódjának hirdeti magát; a testvéreket tisz-

telendőknek, főtisztelendőknek nevezik. Egyik felekezet, az illuminatusoké, nyilván a jezsuita-rend egész szervezetét utánozza. Szertartásaik is sokban megfelelnek az istentiszteletnek.

Egyesít tehát ez a társaság mindent: társadalmat, vallást, tudományt. A fösvénynek a bölcsek kövét helyezi kilátásba, a betegnek gyógyulást, az elaggottnak örök ifjúságot és erőt, a szegénynek támogatást, a kapaszkodónak pártfogást, a szerencsevadásznak magas összeköttetéseket. A mellett kielégítést nyer benne a mystikus vágy, behatolni a mindenség és az emberi lélek titkaiba és a férfias energia, mely nagy, a honát, vagy éppen az egész emberiséget érdeklő feladatokkal való megküzdésben akarja gyakorolni és aczélozni erejét.

Mindezeknél hatalmasabb tényező is hajtja előre: a divat.

De azért ne kicsinyeljük szellemi és erkölcsi tartalmát sem. Mindenesetre magas ideálját nyújtja a férfiúnak, a hazafinak. Nem lehetett ugyan képes megbirkózni a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenség problemájával és e tekintetben működése alig volt több humanitarius dilettantismusnál. De legalább ráfordította a közfigyelmet a létező bajokra és tagjainak kötelességévé tette az azokkal való komoly foglalkozást. E munkásság keltésében és népszerűsítésében látjuk igazi fontosságát.

Igaz, hogy sok az írás, szép a szó, de annak nem mindig felelt meg a tett. De hiszen a positiv vallásoknál sincs máskép. Mint azoknál, nem a visszaélést kell néznünk, hanem a történeti hatást. Ez azon emberek egyéniségétől, értelmi és erkölcsi súlyától függ, *kik az* eszmét magukévá teszik, képviselik, terjesztik.

Gróf Draskovics János komolyan vette hivatását. Nem elégedett meg azzal, hogy javaiból egyeseknek juttasson. „Brezovitzai jószágán vasárnaponként, mise után, oda szokott állani egy kőre a templom előtt, maga köré gyűjté jobbágyait és cselédségét és ott órákhosszant buzdította őket, megfelelő ékesszólással, szorgalomra, felebaráti szeretetre, a földművelés javítására, megjelölve annak jobb eszközeit is."

Komolyan vette gróf Forgács Miklós is. Mikor Nyitramegye főispánja lett, 1777-ben, magyar beszédben figyelmeztette a rendeket kötelességükre a misera plebs contribuens iránt. Ennek munkája engedi meg a nemesnek, hogy bőségben élhessen és verejtéke hullásáért nem kér mást, mint érző szívet. Nem kell-e elnyomás ellen megvédeni ezen legnyomorultabb, de legszükségesebb és legőszintébb embertársainkat? Kész mindenkit rang és rendkülönbség nélkül házában fogadni és panaszát meghallgatni.

Még szilárdan áll a társadalom épülete. A főúr még bizvást leereszkedhetik a szegény plebejushoz, nem kell még attól tartania, hogy az valamikép egyenlőnek vélje magát vele.

De különben is elég átnézni a páholyok névsorát, hogy tisztában legyünk azon ténnyel, hogy csakugyan e társasághoz tartozott a magyar társadalom szine, lángja.

A papok közt tagjai: Verhovácz zágrábi, b. Splény váczi, gr. Brigido szepesi püspökök. Kazinczy Ferencz egy feljegyzése szerint[1] testvér volt gr. Batthyány József primás is. Nevével azonban sem belföldi, sem

[1] M. T. Akadémia kézirattára. Magyar dolgok. „Vallása olyan volt, mint egy tisztafejű cardinalisnak lennie illett. Egy második X. Leó. Kőmives azonfelül." Kitűnik a listákból, hogy egész udvara szabadkőmivesekből állott.

külföldi páholy névsorában nem találkoztam. Csak az bizonyos, hogy a szabadkőmivességet nem tartotta egyházilag tiltottnak. Azokat a pápai rendeleteket ugyanis, melyek 1738 óta kiátkozással sújtják a tagokat, Magyarországon sohasem publikálták és igy itt nem is bírnak érvényességgel.[1] Verhováczra nézve jellemző, hogy ugyanazon levélben, melyben elődjének, Gallyuffnak haláláról értesiti Pászthoryt, egyúttal azt is jelenti, hogy egyelőre nem vesz részt a páholy munkájában.[2] Később, püspök korában, ismét munkás tagja a társaságnak. Természetes, hogy kanonok, plébános, tanár, fölös számmal. A magyar püspökök közül 1790-ig csak a beszterczebányai, gr. Berchtold, foglalt nyiltan állást a rend ellen.

A főurak közül csak kevesen hiányzottak belőle. Ott volt Batthyány Ádám herczeg, kinek alchemiai kisérlete a váczi utczában gyászosan végződött. Az egész konyha légberöpült, a herczegnek eltört a karja. Ott volt gr. Széchenyi Ferencz, kit Morussi olasz herczeg avatott be jó pénzen a magasabb gradusokba.[3] Gr. Erdődy Lajos maga alapitott magának páholyt Monyorókeréken. A Niczkyek, Wiczayak, Illésháziak sem maradtak el. Az erdélyi urak, a Bánffyak, Bethlenek, Kemények, Toldalagiak sűrün látogatták a nagyszebeni páholyt. Az urakkal együtt természetesen titkáraik, nevelőik, kamarásaik, lovászaik, úgy hogy a pozsonyi páholyból lassankint kimaradtak az urak; gyakran káplánjaik is beléptek a rendbe. Előfordult, hogy itt aztán megvalósult az

[1] Dr. Csápori czikke. Magyar Sion. 1887.

[2] A Pátyi levéltárban. Ennek terminus technikusa némettül „gedeckt". Latinul „texerim". 1786 febr. 6.

[3] *Levelezésük e tárgyban a Nemzeti Múzeumban.*

egyenlőség: magasabb fokot értek el, mint kenyéradóik.

De az egész hazafias és szabad irányból következett, hogy mégis leginkább a köznemesség, a katonai és tisztikar karolta fel az új igét. Kazinczy szerint alig volt megye, melynek legjobb elemei ne érintkeztek volna a társasággal, melynek jótékony fénye mindenfelé világított.

A budai páholyban „az első ártatlansághoz“, a már említetteken kívül az 1786-iki gyűlésen jelen vannak: Aczél István protonotárius, Balogh Péter septemvir, Darvas Ferencz, Kovachich Márton, Mitterpacher Dániel apát, Perczel Imre, b. Podmaniczky József, báró Ráday Gedeon, Semsey András táblai biró, Skerlecz Miklós, Stettner József, Széchen Sándor, Szontag Miklós. Pesten a tagok sorában látjuk: Máriássy István és Máriássy József szolgabirót, Puky József hadnagyot, Fáy Ábrahám táblabirót, Fáy Barnabást, a későbbi főispánt, b. Podmaniczky László kapitányt, báró Prónay Gábort, Vay József táblabirót, Szluha Ignácz és Szlávy József hadnagyokat, Kárász István csongrádi viczispánt, Laczkovics György, a későbbi pesti alispán is ott volt testvérével, Laczkovics János kapitánynyal. Ott van Sós József hadnagy, Kelcz Antal abauji viczispán, Szemere Ferencz, Beöthy János, a későbbi septemvir és követ, Lónyay Menyhért és Lónyay László, ki szintén követ volt. Szilassy József, Ujházy József, Bárczay Miklós, Szlávy Pál, Festetich Lajos, gróf Csáky Ferencz, gr. Gyulai Ferencz, b. Mednyánszky, b. Orczy László, b. Hunyady János, a későbbi gróf.

Különösen nagy számmal volt képviselve a tudós elem. Kovachich Márton György egyik büszkesége

volt a rendnek. A tanárok közt: Schaffrath, Koppi, Kreil, az örökké veszekedő Hofmann, majd Martinovics és Hajnóczy is. Más páholyokban működtek Aranka György, Horváth Ádám és Cornides.

Eperjesen gr. Barkóczy Ferencz vezetése alatt Dessewffy, Pongrácz, Sturman vettek részt a munkában. Kassán, majd Miskolczon, hol a páholyt az „erényes kosmopolita“ után nevezték, gr. Török Lajos alatt Ragályi, Óváry, Pottornyay, Major, Szatmáry, Király, Melczer, gr. Aspremont, Bernáth, Kóji Komáromy, Péczely, Frater nevekkel találkozunk. Köztük van Bekényi Beck Pál is, valószinűleg az, ki mint az elégedetlenek megbizottja, Berlinben járt. Eperjesen egy ideig Fejérváry Károly házában találkoztak a testvérek, Radványon Radvánszkynál. Legnagyobb tevékenységet köztük Kazinczy Ferencz fejtett ki; rendi neve „Orpheus“ lett, egyúttal folyóiratának czime.

Egész Felső-Magyarország megtelt páholyokkal. Volt Selmeczen, Beszterczebányán, sőt Szepes-Szombaton, B.-Gyarmaton, Rimaszombaton is. Dunántúl is találunk páholyokat oly kicsi helyeken, mint Bátaszék és Zalaegerszeg. Temesvárban is nagyon elterjedt a rend, sőt a rózsakereszteseknek külön női páholyuk is volt. Eszéken is volt páholy. A tagok zöme mindenütt a tisztviselőkből, főurakból, köznemesekből került ki. Bevettek azonban polgárokat is, különösen a felvidéken. A brassói testvérek csaknem mind polgárok. Eleinte csak a honoratiorokat fogadták be, de később a kereskedőket is, különösen Pesten.

A rend elosztásánál szembeszökő, hogy mig Horvátországon és a felvidéken oly sürű rajokat bocsát, Tiszántúl, a Dunántúl nagyobb városaiban és a Vág völgyében semmi nyoma. Kitűnik ebből is, hogy

inkább személyes, mint általános érdekek döntöttek elterjedése fölött. A tisztán katholikus és a tisztán kálvinista talajban nem igen gyökerezett. Tán még fontosabb momentum, hogy már bizonyos társadalmi életet, különösen pedig a külföldi nyelvek ismeretét, az új eszmék iránt való érdeklődést feltételezett.

Mert a szabadkőművesség igazi jelentőségét mégis csak társadalmi működésében kell találnunk. Korunkban az volt a páholy, mivé később Széchenyi a kaszinókat akarta tenni: a művelt eszmecsere hona. A sok üres czifraság, a léha aranycsinálás és mágia mögött komoly munka folyt, a nagy közjogi és nemzeti problemáknak megbeszélése, megoldásuk előkészitése. Barát és ellenség egyaránt megegyezik abban, hogy a nagy diaetán a páholy volt az igazi mozgató elem. Ha átnézzük a vezető szónokok és politikusok névsorát, egyszerre meglátjuk, hogy szinte kivétel nélkül a rendhez tartoztak.

Igaz, hogy a magyar szellemet csak ők vitték be az eredetileg kosmopolita társaságba. Dehát másként van-e a dolog az egész lényüknél fogva nemzetközi nagy institutióknál, a vallásnál, különösen a róm. kath. hitnél? Igaz, hogy a dolog magvát sok üres külsőség fedte el, úgy hogy gyakran felismerhetetlenné vált az. De sokaknak megnyerése nem megy a formáknak és léhaságoknak tett engedmények nélkül. Igaz végre, hogy a legtöbb tag nem lehetett tisztában az annyira hangoztatott jelszavaknak, a szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek, demokratiának következéseivel. De az akkori viszonyok közt elég volt, ha legalább ellenök nem tettek és így nyitva hagyták a pályát azoknak, kik tartalmat is akartak adni a szavaknak.

Olvasóink emlékeznek, hogy a nemzet gondolkodását leginkább kifejező és irányitó tervezetek 1790 márcziusában gr. Széchenyi Ferencz, Hajnóczy József, Balogh Péter tollából folytak. Mind a három tagja a rendnek. A harmadik, az igazi magyar politikus, ki első sorban pártot akar alkotni, egyenesen ki is mondja, hogy elveit a társaság tagjai által kell megvalósitani és pedig oly módón, hogy lehetőleg testvéreket válasszanak követeknek. Az utasitások megegyezése programmjával mutatja, mily nagy volt a hatása és hogy itt valóban nagy és jól szervezett munkásság eredménye előtt állunk. Gyümölcseiből megismerjük, hogy az örökösödés megszakitásának és a porosz garantiának jelszavait a páholy tette országos jelentőségűekké.

Hajnóczy egy valamivel későbbi munkájában, mely más alakban, aztán részben nyomtatásban is megjelent, miután összes reformjavaslatait elsorolta, érdemei elismerésére polgárjogot követel a rend számára. Indokolása igy szól:

„A szabadság szellemének általános feléledését leginkább a bölcselkedő geniusznak tulajdonitják, mely mostanában egész Európát megszállotta.[1] Hazánkban is a salakjától mindinkább megtisztult philosophiának köszönjük, hogy merészebben merünk gondolkodni és cselekedni. Van egy intézmény, melynek tagjai, bár hallgatagon, az emberiség szeretetétől vezérelve, nem valami hiú dicsőség sugarainak, hanem az emberiségnek szentelik tevékenységöket, hogy igy annál biztosabban megérleljék jó szándékuk gyü-

[1] Genio, qui nunc totam Europam invasisse videtur, philosophico, plurimum quod ubivis spiritus Libertatis reviviscat *tribui.*

mölcsét és hogy a bizalom irántuk annál mélyebb gyökeret verjen. Ez az intézmény, mely a lehető legmagasabb czélokat tűzte maga elé, a legszorosabb kapcsolatban áll a haza becsületével és boldogságával. Ezért a haza javára azt óhajtanám, hogy a mint Angliában és Svédországban állitólag már meg van, nálunk is törvényesen elismerjék, hogy t. i. páholyaiban összegyűlhessen és semmiféle hatóság ne merje háborgatni. Ha köztük akadnak is gyakran könnyelműek inkább, mint gonoszok, azt mindjárt e társaságra hárítják, pedig ez az emberek, nem az intézmény bűne. Elég azt mondani, hogy nem lehet biztosan semmmi rosszat állitani felőle, azt ellenben sokan tudják, mennyi jó származott a rendtől. Tagadjuk, hogy a törvényhozó társulatnak tudnia kell, mi van szabályainkban. Ez ellenkeznék a természetes szabadsággal. A törvényhozó hatalom megakadályozhatja a rosszat és eltörölheti az ártalmas társaságokat, de ha semmi rosszat nem tud felőle, csak zavarná a természetes szabadságot, minden egyesnek azon természetes jogát, hogy t. i. jónak tartsák, míg az ellenkező bebizonyítva nincs; ha csupán azért, mert összejövetelük okát nem tudja, alaptalan gyanúból eltiltaná az üléseket. Különben is a nemzet és a nemzetet képviselő rendek letehetnek minden gyanúról, ha hazafias buzgalmukról ismeretes magyar és erdélyi zászlósurak, ha kiváló tehetségük és testvéri szeretetük által kitűnő római katholikus és görög főpapok szóval és írásban kijelentenék, hogy ők ez intézmény pártfogói, tagjai és így jót állanának arról, hogy ez az intézmény nem követ mást, mint a házához méltó munkát. Így bekövetkezik, hogy a mely czél után eddig is tört, lassú, de biztos és

máris bőven gyümölcsöző sikerrel, azt gyors haladással elérheti, a hazának roppant nagy hasznára."[1]

Hajnóczy tanusága egyet kétségtelenné tesz: a társaság czéljainak és eszközeinek moralis értékét.

Először a tolerantia behozásánál észlelhető a szabadkőművesség befolyása. A testvérek keveselték a császár engedményeit, de mivel az előbbi állapothoz képest haladás volt, előkészítették részére a talajt.[2] A császár nemzetellenes törekvései aztán szakadást idéztek elő a rendben. De 1788-tól fogva minden hatósági felügyelet és rendőri kémlelés ellenére egységesnek látjuk működését és 1790 elejétől fogva teljes erővel és nagy súlylyal folytatja munkálatait.

A változás külső jele az, hogy a pesti nagy páholy 1790 április 14-étől fogva latinul tárgyal. A magyar nyelv is érvényesül, midőn Festetics Lajosnak a rendbe lépő 17 éves Lajos fiát, július 21-én, magyar beszéddel üdvözli a páholy szónoka.

Mint minden hasonló történeti mozgalomnál, itt is az az érdekes és fontos: mennyiben alkalmazzák az általános elveket a sajátos magyar viszonyokra? Mennyiben módosulnak a szabadság, egyenlőség, testvériség, népuralom alapján létrehozandó intézmények az által, hogy egy történeti tekintetben külön fejlődésű törzsbe kell őket beoltani? Minő sugártörésen megy át a felvilágosodás, az által, hogy ebbe a sajátságos légkörbe bocsájtja fényét?

Ha az általános eszmék tanulmányozása tán meg-

[1] Ratio proponendarum in Comitiis legum. Nemzeti Múz. Kézirat, fol. 647. Ebből készült később a „Dissertatio politico publica de Regiae potestatis in Hungaria limitibus". 1791.

[2] Kazinczy Ferencz.

ragadóbb is: alkalmazásuk, beültetésük, termékenynyé tételük, az ezen eljárásnál felmerülő különbségek kutatása az igazán tanulságos, a történetirót jobban lekötő.

Az eszmék közvetlen első nyilatkozásának felderitése annál szükségesebb, mert aztán egy nagy, kivitelében néha ügyes, de eszméiben egészen az előmunkáktól függő röpiratirodalom terjesztette el azokat, ellapitva és általánossá, felületessé téve mindent. Önálló, független, értékes eszméket az akkori röpiratirodalomban és beszédekben oly kevéssé találunk, mint a mostani hirlapokban és szónoklatokban. Azoknak a terjesztés, a nyilvánosság a feladata. Az alapvető gondolatok pedig, mint már Bacon megirta, nem készülhetnek máshol, mint a gondolkodók csendes műhelyében.

Az összehasonlítás az általános eszmék és alkalmazásuk módja közt nem csak nemzeti történetünkre nézve fontos. Akkor már észlelhette az éles-szemű megfigyelő a franczia forradalom kezdeteiből levonható tanulságokat. Akkor már, minden lelkesedés mellett sem lehetett elzárkózni az elől, hogy az elvek győzelmét hirdető forradalom, mihelyt megvalósításukhoz fog, épp oly durva kézzel sérti a humanitást és szabadságot, mint előbb a zsarnokság. Akkor már világos volt, hogy egy százados igáját lerázó nemzet, midőn eljut szabadságához, nem tarthatja meg a kimélet és kegyelet határait.

Mivel pedig az alkalmazáshoz kettős ismeret szükséges: az általános eszméké és a hazai viszonyoké, első sorban annak felfogása érdekes és értékes, kiben ez az előfeltétel megvan.

Hajnóczynak ebben áll a kiválósága. Egyénisége

abban nyilatkozik, hogy épp úgy az eszmék embere, mint a gyakorlaté. Befogadja és magáévá teszi a külföldi műveltséget, de a mellett fáradhatatlanul kutatja a honi állapotokat, különösen jogi és társadalmi tekintetben. Teljes jóhiszeműsége és nyiltsága pedig arra bátoritja, hogy műveltségének, gondolkodásának, kutatásának eredményeit minden külső tekintet, minden földi salak nélkül bocsássa közzé nemzete okulására.

Előtte egy magyar nemzeti állam képe áll, melyen Habsburg király uralkodik, de a mely minden egyéb irányban független. Függetlenségét, fennállását az biztositja, hogy a polgári szabadság elvén épül fel. Ezt az elvet szentesíti az új pactum király és nemzet közt, „úgy, hogy a Corpus Juris ezentúl csak történeti anyagul szolgáljon".[1] A jövő diaetákon csak kétes esetek eldöntésére forduljanak hozzá. A megegyezés magában foglalja egyrészt a polgári egyesülést, másrészt a polgári engedelmességet.

Minthogy új: tökéletesnek kell lennie. Tökéletes pedig csak az a törvényhozás, melynek alkotásainál király és rendek megegyeznek abban, hogy minden egyesnek életfeltételei oly oltalmat nyernek törvényben, hogy bármelyiknek megsértése a többire is veszélyt hozhat. Ebben nem lehet különbség az örökség, vagyon, erény és egyebekben kiválók és az ezekben szűkölködők közt.

A legnemesebb értelemben vett demokratia. Teljes polgári solidaritas és egyúttal a gyengék védelme.

Az államot és törvényhozását physikai és moralis

[1] Ita, ut in futurum ita dictum Corpus Juris non nisi pro historica cognitione inserviat

erő tartja fenn. Meg kell nyerni minden elemet, mely ezzel rendelkezik. Ez pedig csak kölcsönös engedékenység által lehetséges.

Képzelete előtt egy nagyobbszerű augusztus 4-ike lebeg. A király nem tarthat fenn magának reservált jogokat, mert az állami szervezet minden tagja oly szorosan összefügg, hogy a ki egyről hoz törvényt, mindegyikről intézkedik. A király tehát minden jogát és jövedelmét adja át a nemzetnek.[1]

Szent a tulajdon, ahhoz nyulni nem szabad; nem szabad az úrbéri jövedelemhez sem nyulni, ha erre törvény nem ad felhatalmazást. Ezért minden rend, a nádoron kezdve, az utolsó szentgáli szabadosig, továbbá minden testület ajánlja fel összes jogait, kiváltságait, szabadságait, kivéve tulajdonjogát. Bízik a katholikus és görög főpapságban is, kik hivataluknál fogva birtokosok, hogy felajánlják a köznek fölöslegüket, annál is inkább, mert családról gondoskodni nem kötelesek.

„A király“, szerintem, „szent és sérthetetlen, a törvények értelmében uralkodó, de tetteiért csak Istennek és a történelemnek tartozik felelni.“

Elismeri, hogy ez a meghatározás nem folyik az állam fogalmából. Mert, elvi szempontból, mért ne legyen felelős az, ki az állam élén áll? De a történet megmutatja, hogy a hol monarchikus az államforma, a királyságban kell valami isteninek lenni, úgy követeli tisztjének méltósága, a Majestas Populi. Az emberi természettel járó apró gyarlóságait nézzük el. „Philosophusnak nincs szüksége királyra. És

[1] Nationis arbitrio commissuram. A nemzet szót, ily értelemben, Hajnóczy szerint, először Biharmegye használta.

miért ne adjuk meg neki ezt a szent és sérthetetlen jelleget, ha egyéb eszközeit megtaláljuk hatalma kellő korlátozásának.“

Az 1723. 1., 2. szerint örökös a trón. „Magyarország érdekében áll, hogy Ausztriával és Csehországgal összekötve maradjunk. Tán meglehetne újitani az 1606-iki szerződéseket. Az állam érdeke, hogy az örökösödés hosszú időre előre biztosítva legyen polgárháborúk elkerülésére. De a mint a természetes szabadságtól senki sem foszthatja meg utódait, úgy a nemzet sem fosztható meg azon jogától, hogy törvényt tegyen és változtasson. Ezért az 1723-iki törvény ellenére is szabad a nemzetnek más módon gondoskodni a trónus betöltéséről, ha így kivánja a haza java. Ki kell tehát mondani, hogy a király és a rendek megváltoztathatják, de míg fennáll, szentül meg kell tartani.

Koronázásra azért van szükség, mert nyilvánossá teszi, hogy a királyi hatalom a nemzettől ered.

Kiskorúság esetén, vagy ha megőrül a király, úgy mint Angliában, a nádor, vagy az országbiró a regens, ha az országgyűlés másképp nem határoz.

Egyáltalában éppen nem czél a királyi hatalom olyatén lealázása, mint a minő akkor Párisban ment végbe. A törvényhozásban szükségkép része van a királynak, mert hisz az ő hivatása a végrehajtás, azt pedig nem foganatosítja, ha a törvényt nem látja hasznosnak magára és az államra nézve. A király votuma tehát csak korlátlan lehet. Ez akadályozza meg, hogy a nemzet felhevülésében oly törvényt alkosson, mely magára a nemzetre vészt hozhat. Attól pedig nem kell tartani, hogy ez által csorba essék a törvényhozás jogán. „Mert ha az egész nem-

zet java függ egy törvény szentesitésétől, a király magának ártana, ha ezt megtagadná."

A király javasolhat törvényt, még inkább intézkedést a végrehajtás felől. De ha a rendek el nem fogadják, nem lesz belőle törvény.

A nemzet minden egyes tagját a következő jogok illetik meg: Először, hogy maga válassza hazáját. A tapasztalás azt mutatja, hogy az ember oda megy, hol hasznot vár. „A kivándorlást tehát legjobban megakadályozza az, ha otthon jó dolga van az embernek. Másodszor, hogy érzelmeit, gondolatait irás ban, szóban, nyomtatásban szabadon kifejezhesse. A rágalmat törvény bünteti. Harmadszor, hogy becsületes módon javithasson sorsán. Ki e jogokkal bir, valóban tagja a nemzetnek."

Hanem azért a törvényhozásban való részvét, akár személyesen gyakorolják, akár képviselők útján, földbirtokhoz van kötve. Csak arra törekedhetik a jó törvény, hogy mentől többen szerezhessenek földbirtokot. Ez már azért is igazságos, mert az állam terheket is ró polgáraira, ezen terhek közül pedig a földadó a legbiztosabb és legigazságosabb.

Vallás dolgában legjobb volna az északamerikai, 1786-iki törvényt, az összes vallások egyenlőségét elfogadni. Ezt az egyenlőséget a zsidókra is kell alkalmazni és reájuk is ki kell terjeszteni az általános természeti jogokat.

Ezek mintegy keretét képviselik az államnak és, bár sokban önállók, mégis nagyjában megfelelnek a Balogh Péter által hirdetett és a megyéktől elfogadott elveknek. Hajnóczy jelentősége, hogy szellemi tartalomról is gondoskodott. Széchenyi méltó elődjévé ez avatja.

E tartalmat megadja a nyelv művelése. Az ország elmaradottságát iparban, a tudományok és művészetek művelésében főként az okozta, hogy Szent István ideje óta idegen nyelv, a latin volt itt az uralkodó. A beszédhez értünk, de az iráshoz nem úgy, mint más nemzetek. Ha minden osztály a honit fogadná el, úgy mint más országokban, nagyobb culturára jutna ez, mert a szabadság szelleme áthatná egész életünket, a polgári egyetértés megerősödnék és az idegen nehezebben uralkodhatnék rajtunk. Dugonics, Rajnis, Révay, Szabó, Péczely mutatják, mennyire képes nyelvünk a művelésre.

Csak két ok szól ellene, de egyik sem fontos.

Az egyik az, hogy a fejedelem előtt azzal gyanúsithatnak, mintha el akarnánk szakadni. De ez nem áll. Mindenki tudja, hogy jobb, ha kevesebb az ellenségünk. Az által, hogy egy a fejedelmünk Ausztriával, mindjárt kevesebb van. A kölcsönös védelem mindkét résznek javára válik. Amott korlátlan a végrehajtó hatalom és ők mindenben a király után indulnak.

A másik az: beleegyeznék-e Erdély és Horvátország? Kérdezzük meg őket, létrejöhet-e a megegyezés? Tán ők maguk is találnak módot a czél elérésére. A horvátok, ha előbb Egerben tanultak és magyarul tanultak, reá állhatnak arra is, hogy Keszthelyre vagy Egerszegre teszik át a zágrábi akadémiát.

1. Törvénybe menjen tehát, hogy 1793-ra mindkét házában magyarul tárgyaljanak minden hivatalos ügyet. A magyar seregekkel is csak e nyelven kell levelezni. Csak az udvari kanczelláriának jegyzőkönyvei és előterjesztései ő felségéhez, valamint Horvátországnak és Galicziának szóló kiadványai lehetnek latin nyelvűek.

2. „Úgy a trón örököse, mint a többi főherczeg, ha örökösödésre képes akar lenni, a régi törvények értelmében tanuljon meg magyarul."

3. „A pesti egyetemet vigyék át Egerbe, ha az egri püspök valláskülönbség nélkül gondoskodni akar róla. A többi akadémiát pedig vigyék oly helyekre, hol a magyar nyelv uralkodik."

4. „A magyar iskolát azon lábra állítsák, mint eddig a német volt." Vagyis a Josephinus-kor kulturális eredményeit meg kell őrizni a magyarság javára. Nem szabad engedni, hogy mint Horváth Ádám írta, „a rossz újságokkal dugába dőljenek a jobbak is."[1]

5. „A horvát testvérek egyezzenek abba, hogy noha hozzájuk mindent latinul írnak, főtisztviselőik és protonotáriusaik magyarul tudjanak."

Ha ez meg van, nincs akadály, mert nincs semmi, mi polgári uniónkat megbonthatná.

Közjogi tekintetben, úgy az Ausztriához való viszonyt tekintve, mint a királyi hatalom körét illetőleg, nagy tartózkodás jellemzi e tervet. Éppen a királyi jogokat illetőleg az a Hajnóczy, ki mint jakobinus, vérpadon végezte életét, sokkal conservativabb, mint a legtöbb, később annyira loyalis és reactionarius megye. Ez természetes is. Felvilágosodott, jóakaró király mindig természetes szövetségese volt a reformtörekvéseknek. Ő pedig, ki mélyen lát és nem csak formáit nézi az államnak, gazdaságilag, társadalmilag és művelődés által annyira meg akarja erősiteni a nemzetet, hogy aztán minden megpróbáltatást kibírhasson.

[1] Kazinczy Ferencznek, 1790. február 18. kán Levelezése. II. 36.

Nála csak külsőségekben hat a franczia példa. A felületes, könnyelmű gróf Fekete János, Voltaire régi levelezője, ki jó bor árán néhány levelet is kapott a ferneyi patriarchától, sokkal messzebb ment. Nem az alkotmányt akarta a nép javára módositani, hanem a népet, mint döntő tényezőt, be akarta vinni az alkotmányba, az egyenlőség szent jogánál fogva.[1]

Ehhez Vay József, kinek véleményét a szerző kikérte, a következő észrevételeket fűzte: „Hogy egyik ember úgy, mint a másik, szabadon született; hogy ezen szabadságot sem a társaság a szülék hibájáért az ártatlan maradékra nézve el nem törölheti, sem a szülék maradékaikra nézve el nem idegeníthetik; hogy tehát minden egymás igazgatása az emberi nemzetben csak a köz abban megegyezésétől függ: következésképen, hogy az országok gyűléseiben a népnek inkább, mint a földnek kell repraesentáltatni: igen világos. Nem is gondolom, hogy egy, az emberi nem méltóságát ismerő sziv ezen irásban ez részben ki tett gondolatokat helyben nem hagyná magában. De a francziaországi példa bizonyittya, mely kevéssé szenyvedi el a hosszas ideig setét tömlöczben tartott nép homályos szeme az egyszerre szeme eleibe tett világosság fényét. Melly sebesen megyen ugyan ezen nagy fényességtől ismét megvakittatván, a hasonló természetes Jussoknak (értem a Proprietas szent törvényeit) felforgatására". Ezért ezt a részt kihagyná. Szükségesnek tartaná azonban a kisebb nemesség, a városi rend és a falusi nép összekötésére a következőket mondani:

[1] Terve nincs meg. Csak Vay Józsefnek itt ismertetett *reflexióiból* ismerjük.

„Ha az ország gyengébb rendeit a nagyok hatalmaskodása ellen tehetetlenné lett törvény nem oltalmazhatja, az Ország Rendei közt kiüt a viszálkodás, és az adófizető nép ezt láthatván, leginkább csak késõn veheti észre, hogy a király és a nép közt a nemesség a közbenjáró, mely, ha elnyomattatik, tovább a mértéktelen hatalomnak ellent nem állhatván, az egész nép csak egy Úr alatt sinylődő Rabbá válik. És minek előtte a nép azt észre vehetné, már megrontathatik, sőt már ki is irtathatik.“

„Hogy tehát az adófizető nép a Nemességnek körülötte való dajkálkodásáról meggyőzettessen, szükséges volna oly rendelést tenni, hogy a mely helységeknek tetszik, a vármegyék gyűléseire magok Előljáróit is küldhessék, kik az ott javokra czélzó rendeléseket hallván, és olyan dolgokban, melyek az terheltetésekkel lévén öszve kötve, előtte majd legjobban ismeretesek, magok kivánságokat is a viczispány vagy szolgabirák által kijelentvén, mind magok a nemesség atyáskodó gondoskodásáról meggyőzettetnének, mind pedig hazamenvén, az otthon maradott népet jó útra vezérelnék.“

Ez azonban nem elegendő. A népnek meg kell győződnie arról, hogy nemcsak a megyében, hanem a diaetán is szívén viseli-e a nemesség az ő ügyét. E czélból legalább a 10,000-nyi lakosságot megközelitő, rendes igazgatás alatt álló városok, mint Kecskemét, Kőrös, Miskolcz, Nagyvárad, Eger küldhessenek oda követeket. Törvényeink útján jogot adtak erre a szab. kir. városoknak; mert ezt a „szent és országegyesítő törvényt“ tovább is ki lehet terjeszteni „Hazánk fundamentumos igazgatásának“ sérelme nélkül. Úgyszintén követeket küldhessenek a jászok,

kúnok és hajdúk kerületei is, hogy úgy a mezővárosok, mint „ezen hasznos districtusokat, kiket, nem lévén földesurak, senki sem oltalmazza“, tudhassák, mikép bánik velök az ország.

Igaz, hogy több törvény tiltja a szabad kir. városok szaporítását. De ha ugyanazon mértékben szaporítanák a nemesi rend voksát is, „ha valaha arra kellene menni“ és a voksok megszámláltatnának, nem kellene attól félni, hogy az eddigi arány megszűnnék, vagyis a nemesség túlsúlya megmaradna. Különben is „az a természetes kötél, mely a földes úr javát a földén lakó adózó nép javával eloldozhatatlanul öszve kötötte, a földes urat, vagy annak követeit egy úttal az ország gyűlésén az adófizető népnek is szószólójává tette“.

„Meggyőződne így ezek által a haza mentekkel az illy mezővárosi nép, hogy a nemesség a gyengébb Hazafiakat az ország megmaradására elkerülhetetlenül kimélendő földművelőket oltalmazni kivánja és lehetetlen lenne többé a nép és földes uraság közzé visszavonás konkolyát hinteni.“ De nem kétlem azt is, hogy a közelitő országgyűlésen nemcsak ezt, hanem mindazt is megteszi a „Haza a földmivelő, az utolsó időkben a törvénytelen terheltség alatt elalélt nép megtartására, valamit tsak a Haza környülállásai, a Tulajdonság jussai megengednek és az Emberiség törvényeinek disze kíván“.[1]

Hajnóczy, a tudós kutató, az emberbarát, maga is a nép fia, körülbelül azon az alapon áll, mint a franczia nemzetgyűlés akkori többsége; censushoz

[1] Tartalma szerint 1790 májusból, de mindenesetre az országgyűlést megelőző időből való emlékirat. Berkeszi levéltár.

köti a politikai jogot, a census alapját pedig, igaz magyar módon, csakis a földben találja meg. Fekete, a kosmopolita műveltségű nagy úr, kit a véletlen tett hazafivá, Rousseau alapján általános szavazó-jogot követel, mint akár csak Robespierre és Marat. Vay József, ez a minden ízében magyar államférfiú, az eddigi kiváltságokat, a haza javára, meg akarja toldani a nagy magyar községek és a szabad kerületek követküldési jogával. A népképviseletnek nálunk ő az első javaslója. Az egyesitést tehát történeti alapon is elérhetőnek véli, feltéve, hogy a nemesség csakugyan komolyan veszi vezető hivatását.

Mindezek a férfiak, bármennyire eltérő nézetűek, megegyeznek abban, hogy első sorban politikai szempont után indulnak. De a gazdasági iránynak is volt hivatott képviselője: Berzeviczy Gergely. Kétségtelen, ő az akkori Magyarországnak elméletileg legképzettebb embere, közügyekben és a társadalmi politika terén legmélyebb gondolkodója.

Ő az, ki korát meghaladva, az evolutiót jelenti ki a világ törvényének. Hisz az emberiség perfectilitásában és meg van arról győződve, hogy a különböző revolutiók csak az emberi szellem evolutiójának egyes fokait jelölik.[1]

Utazásaiban látott sok szabad parasztot, Svájczban, Hollandiában, Belgiumban, különösen Angliában. A szigetországban megragadta őt a földművelő nép

[1] *Panorama von Ungarn.* Kiadatlan kézirat. „Evolution ist das Gesetz der menschlichen und der physischen Natur. Alle unsere sogenannten Revolutionen sind nichts andres, als Evolutionen unserer irdischen sehr unvolkommenen Beschaffenheit.“ Ebben nem annyira Herder, mint inkább Condorcet hatását kell keresnünk.

tisztasága, jóléte, úgy hogy férfia, asszonya viseletben, erkölcsben alig különbözik az úri osztálytól. A magyar parasztosztály erkölcsi és anyagi felemelése maradt aztán fáradozásainak legállandóbb czélpontja. Most is a rögtöni felszabaditás, a politikai jogok kiterjesztése mellett tör lándzsát.

Ezen tárgy felől levelezést[1] folytat egy barátjával, Tallián Pállal, kinek válaszai nem csak azért fontosak, mert megismerjük belőlük hiresebb barátjának nézeteit is, hanem magukban véve is, a bennük kifejezésre jutó önálló és komoly felfogás miatt, történeti jelentőségűek.

„A miket a feudalis rend megváltoztatásáról mondasz, helyes, csakhogy megforditod a dolog sorát. Te fel akarod szabaditani a pórt, hogy a kereskedelem és ipar emelkedjék, én viszont ezt tartom meghonositandónak, hogy fel lehessen szabaditani a parasztot.[2] Hogy ez ügyben helyesen itélhessünk, tekintetbe kell vennünk egész Magyarországot.

Nagy ugyanis a különbség Pest, a határmegyék és a bányavidékek közt, hol forog a pénz és azon

[1] Statistische Briefwechsel. Ugyanaz az eset, mint Fekete és Vay József közt. Berzeviczy levelezésében találtam „Paul“ aláirású leveleket, melyek boritékán meg van a Tallián-czimer. Ez tehát világosan Tallián Pál; annál is inkább, mert a levelek e család birtokain keltek. Noha Tallián kéri barátját, tegye el leveleit; ő is elteszi, Berzeviczy leveleit minden utánjárásom mellett sem találhattam meg. Jellemző, hogy a privát levelezés német; a tudományos latin.

[2] Az „industria“ e korban többet jelent az iparnál; minden gyümölcsöző foglalkozást. A földművelésre, állattenyésztésre is alkalmazzák. „Commercium“ is általánosabb a kereskedésnél. Mindent magában foglalt, mi az árú- és pénzforgalmat elősegiti és közvetiti.

megyék közt, hol a termést el nem adhatják. Mielőtt a systemát megváltoztatják, egyenlővé kell őket tenni, különben igazságtalanok lennénk. Egyik rész nyerne, a másik, az ország nagyobb része, vesztene vele. Ugyan mikép lehetne felszabadítani a baranyamegyei jobbágyot évi census fejében, mielőtt módját leli a pénz megszerzésének? József császár idejében próbát tett a kamara Pécsvárad uradalmával. Öt éven át rossz volt a termés; az executio egyre zaklatta a népet, így a császár visszavonta.

Ha 3—4 év alatt be lehetne hozni a commerciumot, még meg lehetne követelni a nemességtől ezt az áldozatot, de mivel az 30—40 évig is eltart, előbb menne tönkre a földesúr, mintsem hasznát látná a nagylelkűsége által gyarapodó iparnak.[1] Józanul ki kivánhatja, hogy ez a nemzedék feláldozza magát a jövőért. Mi még fontosabb: ki biztosítja a kimerült nemességet, hogy az ő rovására gazdagodó nép egészen ki nem forgatja ősi, örökölt jogaiból? Erre annál inkább kell figyelnünk, ha nem akarunk a *bel esprit* tévelygésébe esni. Hisz nekünk is természetes kötelességünk, fenmaradásunkról, tökéletesedésünkről, felvilágosodásunkról gondoskodni.

De mi legyen a commercium behozásának módja? Ez a nemesség dolga. A király pontos számadást igérjen és járuljon hozzá a nemesség. Közköltségen épitsenek útakat, ássanak csatornákat, épitsenek gyárakat, tűzzenek ki díjakat a földművelőknek. Fogadjanak tudósokat a földek tulajdonságainak kikutatására, hogy tudják, mely föld legalkalmasabb

[1] Quam fructus capere posset auctae per suam generositatem industrie.

valamely terményre. Mindezt és 600 más dolgot, mire a külföld példája vezet, a nemesség adójával létesitjük. Aztán, lassankint felszabadítjuk a pórt és felszabadulása iparkodásának jutalma lesz.

Így szólok: Te, Péter, igen jó bort termelsz. Én felmentelek a hegyvám alól. Most már eladhatod, nekem pedig censust fizetsz annyit, a mennyit a diaeta e vidékre nézve megállapított. A többi haszon a tied. A jövő évben a legjobban mívelt 30 holdat szabaditom fel. Ez a successiv felszabaditás a megye felügyelete alatt megy végbe, úgy hogy a netán elfogult földesurat is kényszeríteni lehessen reá. A censust pedig az országgyűlés bizottsága dolgozza ki az egyes megyék viszonyai szerint, úgy hogy az az árakkal együtt emelkedjék és igy az industria el nem lankad. E census által a nemesség kamatostul visszakapja, a mit a commercium emelésére költött, a paraszt pedig tulajdonul szerzi meg földét. Erkölcsi és physikai függése a földesúrtól, mint jogban jártas és igazságos vezetőjétől, tovább is megmaradna. Az állam pedig nemcsak jövedelmet nyerne a közgazdaság emelkedéséből, hanem megtudná azt is, mennyi gazdasági erőre számithat lakóinak immár megállapitott jövedelme alapján.

Alapos az a félelem, hogy ha egyszer önként elvállaltuk ezt az adót, erőhatalommal egyre nagyobbitják. Ennek csak nagy rázkódások útján lehet útját állani.

A forradalmak csak ritkán — száz eset közül egyszer — sikerülnek, különben csak bajt okoznak. A mostani franczia mozgalom is csak Európa egyenetlenségének köszöni sikerét. Szükséges tehát először is, hogy a nemesség megnyerje a pórnép lelkét.

Mi volna szebb, mint ha 10—20 nemes összeállana és kórházat alapitana alattvalóinak? Mi volna illőbb, mint hogy a megye összes nemesei jó években olcsón összevásárolnák a gabonát és inséges esztendőkben eladnák jobbágyaiknak? Mi volna jobb, mint ha a megyék jutalmakkal ösztönöznék a pórt a föld művelésének javitására? Végre, ha helyet és szavazatot adnánk neki, azon világos feltétel alatt, hogy ebből semmi zavar ne támadhasson. A pór gyorsabban megérti a jótéteményt, mint mi hinnők és vérét is odaadja jótevőjeért. Különben attól kell tartani, hogy az udvar a nép segitségével egészen eltörli kiváltságainkat."

Tán semmi sem mutatja annyira az iró fenkölt gondolkodását, mint annak meghatározása, mik ezek a kiváltságok. „A közjó fölött minden egyes lakos megmaradása és boldogitása által őrködnünk; és másokat jótéteményekkel elhalmozva, elménk művelése által mind több tudományra és előmenetelre szert tenni." Magasabb felfogásával az igazi aristokratiának sohasem találkoztam.

Ha a nép szeretetét megnyerte, a nemesség járuljon a hadi adóhoz is, de oly módon, hogy a középénztár igazgatása a nemesség megyei választottjaira volna bízva. Így pl. a pesti kerület 5 megyéje bizonyos számú katonát tartana. A király a főparancsnoka, de ellátásáról a nemes gondoskodik. Bizom abban, hogy szivesebben engedelmeskedik eltartójának, mint parancsolójának.

Ha így jobb viszony jön létre a katonaság és e politicum közt és a király számot ad a kereskedelmi fundusról, a nemesség veszély nélkül elvállalhatja a contributiót kereskedelmi czélra. Ez által megszűnnék

az insurrectio, mely már úgy sem elegendő a haza biztosítására, az illetők tudományos képzését pedig gátolja. E nélkül még másoknak leszünk alattvalói.

A hadi adóhoz különösen a püspököknek kell járulniok. Hisz jószágaikat éppen azon feltétel alatt kapták, hogy különösen az ország művelését és biztosságát előmozditsák.[1]

Mig a commercialis adóhoz csak egyszer járulnak, a hadi adó természete szerint állandó, mit az ország lakosainak annyira kivánatos egyenlősége megkövetel. Ebből fejlődik aztán az egyedül jó aristokratia, mely az ország boldogságához szükséges. Mert a mint semmitől sem irtózom annyira, mint a franczia és a mi aristokratiánktól, úgy nincs jobb az olyan aristokratiánál, mely minden rendből ered. „Nemes, pór, katona, még pap is, eszes és jellemes, alkossa azt a tanácsot, mely az uralkodót visszatartja a despotismustól, az államot a demokratikus tanácskozások késedelmes menetétől és megszerzi a monarchikus és köztársasági államformák közt levő boldog közepet, mely egyforma távol áll a halasztástól, mint az ügyek meggondolatlan és önkényes tárgyalásától."

Elmondja véleményét a pórok szavazatáról is. Nem tartja helyesnek, hogy a diaetára bocsássák őket, mielőtt sok éven át kisebb gyűléseken nevelődve, át nem hatja őket az állam (respublica) nagyobb szeretete és ismerete. Küldhessenek követeket a megyegyűlésekre, ott előadhassák panaszaikat és befolyjanak az utasítások szerkesztésére. Legyen minden megyének egy harmadik nemes követe, kit a nép válasszon s ki annak tesz jelentést.

[1] Quod nempe bona haec ipsa sub conditione data fuerint, ut praecipue ad Regni culturam et securitatem conferant.

Miért nemes? Mert a plebejus még nem ért hozzá; mert, mint a nép választottja, nem tehet ellene; végre, mert az együgyű paraszt is ismeri, ki van iránta jóindulattal. Ily módon legalább köszön valamit a jobbágy a nemesnek és jobban ragaszkodik hozzá. A jelentésekből megtudnak mindent, a zendüléseket pedig elkerülhetik, melyeket közvetlen beavatkozásuk előidézhetne, mert a jobbágy nem alkalmas tolmácsa saját érdekeinek. Nálunk is meg kellene tenni, mi Eduard idejében történt: a földmüvelés érdekében eltiltani a felesleges legelőt, de ebből szint oly zavar támadna, mint Angliában, ha a durva nép egyszerre befolyáshoz jut. Ha egyszer nagyobb lesz a paraszt müveltsége és helyesebben itélheti meg a közügyeket, megnyeri majd utódainktól a jogot, hogy közvetlenül igazgassa az államot.

Egy későbbi levelében Tallián az úrbérváltság kérdésével foglalkozik beható részletességgel.

Felfogása az, hogy először: az úrbéren a nemes kára nélkül enyhíteni nem igen lehet; másodszor: a magánszerződés folytonos egyenetlenséget és belső háborút idéz elő, tehát nem segitene a nép sorsán. A tapasztalás bizonyítja, hogy még ezt a szelíd, Mária Terézia-féle úrbért is elviselhetetlennek tartja a jobbágy.

Mivel pedig segiteni kell rajta, más mód keresendő. Hozza be a nemesség, tervem értelmében, a commerciumot. Így 50 év lefolyása alatt a pór megválthatja magát. De mivel ezen idő alatt a nemesség kimerülne, váltsa meg magát részenkint és igy a megváltás egyúttal az industriának szolgál eszközéül. P. o. 6 év mulva egy nyomást vált meg, 12 után a másikat, 18-ra a harmadikat, 24-re a rétet,

30-ra a legelőt, 36-ra a község megváltja a tartozásokat és így tovább 50-ig, de mindig úgy, hogy a felszabaditás egyúttal a fáradozás dija is legyen és a kölcsönös ragaszkodást is megszilárditsa. A mint nő az industria, minden egyes évben mind többen megválthatják magukat és igy a földesúr visszakapja pénzét, a földmüvelő pedig, 50 év alatt, teljes jogú tulajdonos.

Mi legyen a váltság kulcsa? Régen egy forint annyit ért, mint ma 100. Az egyensúly helyreállítása végett, továbbá a kereskedelmi alap kimélésére, minden telkes gazda évenkint körülbelül 20 forintot fizetne és 50 napig robotolna. A részletes mód megállapitása a diaeta dolga.

Mi haszna lesz ebből a pórnak? Először, a nemes is viseli a közterheket. Másodszor, a pór ingatlant is szerezhet. Harmadszor, végrendelkezési jogot nyer. Negyedszer, teljes tulajdonjoga lesz. Ötödször, megszűnik a pallosjog, a személy és vagyon biztossága pedig nő. Hazánk commerciuma és industriája által felvirágozik. Minden statistikus egyetért abban, hogy az ipar emelésének legjobb módja a földbirtok, ezzel együtt szaporodik a népesség, a pénz és lesz esprit de corps. A nemzeti praerogativa tudományban, nagyobb iparban, a kereskedésben való részesedésben állana, régi jogai a birtoklást illetőleg épek és így fénye nő. Hivatalt ezután is csak nemes viselhet, oly módon, hogy az alkalmasakat előbb nemesitik.

A papi alattvalók váltsága az ország pénztárába jő és ebből új plebániákat állítsanak. A papi majorbirtok az országé.

Nemcsak a könyveknek van külön sorsuk, hanem az embereknek és irásaiknak is. Mindössze két levél

de elég annak bizonyítására, hogy irójuk, kit szinte a névtelenség leple takar, Széchenyinek legkomolyabb, legképzettebb, leglelkiismeretesebb előzője volt.

Komoly szellemi munka folyik itt. A külföldi nagy mozgalmak előkészülésre találnak és hatásukat, sokban döntő befolyásukat ki merné kétségbe vonni? De az átvétel éppen nem történik kritika nélkül. Az ország legkiválóbb elméi megegyeznek abban, hogy a fennálló intézmények és a szükséges reformok közt nincs áthidalhatatlan ellentét. Mindnyájan akarják a változtatást, készek azt előmozditani, annak módjai felől elmélkednek. De ez a változás, hogy úgy mondjuk, inkább angol, mint franczia módon menjen végbe. A forradalomban már akkor is sok volt, mi még a szabadelvűeket is elriasztotta. A fokozatos fejlődésnek ellenben a lényegökben conservativ elemek közt is voltak hívei.

Hol egyszer ilyen erőre jutott az eszme; hol annyi komoly munkát forditanak megértésére, átültetésére, terjesztésére, ott annak nyomot kell hagynia a történeti fejlődésben is. Annál is inkább, mert hisz az újitások ajánlása nem az általános emberi jogok és kötelességek czégére alatt történik, — noha ezt sem mulasztják el — hanem éppen a nemzet biztositásának, állama kiépitésének zászlaja alatt.

Vége szakad tehát azoknak a szomorú századoknak, melyekben a magyar nemzeti érzés, keserves kénytelenségből egy a maradással, sokban a reactióval. Már jó magyar, igaz hazafi is gondolhat változtatásra, fáradhat annak megvalósitásában. A multnak még ragyogó fényben feltűnő ideálja mellett feltűnik a jövőnek eszményképe biztos vezető csillagzat gyanánt.

Ebben, a jövőben pedig, abban is egyetértenek valamennyien, a nemzetet fentartó hagyományos erők mellé sorakoznak a nyugati fejlett cultura irányadó tényezői. A szellemi munka és az anyagi fáradozás, eddig elnyomás, sőt megvetés tárgyai, polgárjogot nyernek és mi ennél is fontosabb, szabad teret érvényesülésre és ezzel a haza felemelésére.

Nagy forradalmak kitörése és sikere éppen nem a vezetők szándékától függ, hanem az illető nemzet társadalmi rétegeinek eloszlásától, szilárdságától, mindenekfölött pedig az addig uralkodó erkölcsi tekintélyek fenmaradásától, vagy bukásától. Hampden és Pym épp oly kevéssé gondoltak mindjárt forradalomra, mint Franklin és Washington, mint 1787 elején Mirabeau és Siéyés. Nálunk pedig, az egy királyság kivételével, melynek nimbusát II. József épp azért rontotta le, mert nem volt király, törhetetlen erőben fennállott minden történeti tekintély: katholikus és protestáns egyház, megye és mindannyinak biztositója gyanánt a szent korona.

Lord Clarendon a nagy angol forradalom rajzához azt az észrevételt fűzi, hogy már előbb megszűnt a szülők tekintélye a gyermekek szemében és a gazda ellenséget láthatott cselédjében. Az igazi társadalmi forradalomnak csakugyan ezek a legmegbizhatóbb tünetei.

A családi élet és a nevelés szilárd alapokon nyugodott. Egy egykorú, éppen nem részrehajló megfigyelő, ki nagyon élesen elitéli a nemzeti jellem visszásságait, következő rajzát adja:

„Nagyon tetszett nekem a fajmagyarnál a férj és nő viszonya. A természetnek megfelelő. A férj, a család feje, első házában és itt méltósággal, szigo-

rúan tartja fenn rangját. Megbecsülik és ezt külsőleg is mutatják. Nem szívesen enged felsőségéből és nem egykönnyen bocsát be mást személyes hatáskörének sphaerájába. Az asszony nem ágyas ugyan, de nem is uralkodik férjén és igy nem felforgatója a természetes viszonyoknak. Akarata alá van rendelve férje akaratának, ő annak él, nem a világnak és nem igen avatkozik olyan ügyekbe, melyek nem tartoznak tevékenysége körébe. A legtöbb magyar asszonyban megtaláltam ezt a szép vonást. Rendesen a férj tegezi nejét, de ez nem viszonozza. Ez eleinte nagyon feltűnt nekem és hajlandó voltam azt hinni, hogy az úr despota módjára bánik nejével. Ezt nem találtam. Ellenkezőleg, általában azt tapasztaltam, hogy az asszony szereti, tiszteli férjét, ki ezt nagylelkű gyengédséggel viszonozza." [1]

Saját kutatásaim megerősitik ez ítéletet. Még a főúri körökben is idealis szépségű gróf Széchenyi Ferencz viszonya „Juliskájához". Az előkelő, különösen kálvinista nemességnél pedig ez a viszony általánosnak mondható. Vay Józsefnek neje, Mocsáry Erzsébet, a leghűségesebb segitője, támasza. Rendben tartja gazdaságát, neveli az egyre szaporodó gyermeksereget, mindenben tanácsért fordul gyakran távollevő urához, de ha kell, maga is tud határozni és intézkedni férfias erélylyel és bátorsággal. De aztán magának akarja férjét. Szinte megőrül, mikor hallja, hogy az szabad kőmüves.[2] Az ilyen asszony, ha özvegységre jut, igazi családfő, ki az anyai gyen-

[1] Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland. Teutschland. 1799. 50—51. lap. Írójuk Glatz Antal, protestans tanitó, ki később Bécsbe került a censurához.

[2] Nagyszámú levele a berkeszi levéltárban.

gédséggel meg birja egyeztetni a férfias komolyságot, sőt a szigoruságot is.[1]

A család szigorú structurájának hatása meglátszik a nevelésen. „Gyermekei nevelésénél persze sok hibába esik a fajmagyar, de egyben mintaszerű: pontos szófogadásra szoktatja gyermekeit. Be kell vallanom, hogy sehol sem találtam engedelmesebb, szülőiket jobban megbecsülő gyermekeket, mint a magyarok közt."[2] Ezt az itéletet is helyesnek mutatják az emlékek. A tisztességtudás egyáltalában mindig jellemző vonása a magyarnak és nem szorítkozott csak az előkelő körökre, arra pedig csak a család taníthat igazában.

Mikor aztán az ifjú érezni kezdi erejét; mikor már az autoritásnak nem egyetlen forrása hat reá, hanem több is, sokban egymásnak ellentmondó, természetes, hogy a szófogadás nem látszik már első erénynek. A deákcsíny nem kizárólagosan magyar virtus. A megyék, mint láttuk, azt vélték, hogy a josephinus-tanrendszer meglazította a fegyelmet és az erkölcsöket. Ennek ellensúlyozására, de különösen az állitólag vallás- és hazaellenes tanárok kiszoritására vagy ellenőrzésére a magok befolyása alá vonták az iskolákat és megbizható, papi igazgatók alá rendelték azokat. Úgy látszik azonban, hogy ezzel nem értek czélt és a deákok a magok részére is követelték azt a szabadságot, melyet atyáik oly fennen hirdettek.

A pécsi akademián 1790 eleje óta egyes osztályok folytonos hadilábon állottak népszerűtlen tanáraikkal. Deiling tanár ellen, kit a papok nem kedveltek, ma-

[1] Ilyennek látjuk Berzeviczy Gergely anyját leveleiben és fia önéletrajzában.

[2] Gazz. U. o. 31. l.

gának Vay István födirectornak itélete szerint, kívülről izgatták az ifjúságot.[1] Az igazgató, kit a város is támogatott, kettőzött szigorúsággal akart segiteni a bajon. A várostól kért assistentiát a dorbézoló deákok összefogdosására, majd — restauratio ideje volt — a vármegyétől. Május 2-án este 12 hajdú, egy városi biztossal és a pedellussal a Rezli vendégfogadóban 12 tanulóra bukkant. Nyolczan, hogy tömlöczre ne kerüljenek, kiugrottak a második emelet ablakából és szerencsésen megmenekültek, a többi négyet a városházára vitték. Hiába kérték, „ne tegyenek oly csúfot belőlük, inkább vigyék őket az akadémia tömlöczébe.“ Az egyik egy hajdúnak egy aranyat adott, el is eresztette“, de aztán elérték, leütötték; hajánál fogva megfogták és úgy czipelték a tömlöczbe. A másikat, Cseh viczispán fiát is jól elverték. A tömlöczben nem volt sem ágy, sem szék, sem gyertya, sem víz. Megsebesült társuk részére papot kértek, azt felelték „d . . . . jetek ott meg, holnap kivisz a sintér“.

Másnap reggel az iskolába sereglő deákság meghallja, mi történt. Hazaszaladnak botokért, elfoglalják a városházát, elverik a hajdúkat, kiszabadítják társaikat. Oly komolynak látszott a diákribillió, hogy a vármegye és a város urai a deákok vezetőit kérték annak lecsillapítására, egyúttal megigérvén, hogy közösen tanácskoznak az elégtétel felől.[2]

Általánosabb érdekű a pozsonyi főiskolai ifjúság fellépése. A megyegyűlés ott letette b. Prónay Gábor

[1] Levele Kelemen Imre directorhoz. Vásáros-Namény, ápr. 25. 1790. Berkeszi levéltár.

[2] Gulácsy (maga is deák, a tanácskozásban résztvevő) Vay Istvánhoz máj. 4.

igazgatót és Tompa László kanonokot tette helyébe. Ez ellen a joghallgatók panaszszal fordulnak nemcsak a kanczelláriához és helytartósághoz, hanem a megyékhez is. Kifejtik, hogy rajtok sérelem esett és orvoslást kérnek.

Ők szabad akaratukból mentek Pozsonyba. Prónay kedvéért mentek oda, kiről tudjuk, hogy tolerans, philosophus és egy haza polgára. Tompáról pedig csak azt tudjuk, hogy római és magyar törvény alatt állva, két haza fia.

Nem tudják, mi a megye hatásköre, de ők, mint nem helybeliek, csak a királytól és az országtól függenek, a megyétől nem. Pozsonymegye nem tanitója a hazának. Az elméken erőszakot elkövetni zsarnokság.

Annál jobban fáj nekik ez a változás, mert Tompa előbb volt tanárukat, Kreyll egyetemi professort támadta meg, mint eretneket, mert azt tanitotta, hogy a Boldogasszony a szülés alatt és utána nem maradhatott szűz. Mi hallgattuk, de sem ezt, sem más hasonlót tőle nem hallottunk. Különben is az a pap, ki a mást hivőt üldözi, nem törődhetik a haza javával és szabadságával.

Máris becsukják a „Lese Cabinetet", mint a mely rontja az ifjúság lelkét. Az ilyentől nagyon félünk, különösen most, midőn hazánk visszakapta felségjogai egy részét. Félünk, hogy a tudatlanság harmadszorra is tönkre teszi hazánk szabadságát. Azt a jármot, melyet Francziaország most levetett, akarja Tompa reánk rakni.[1]

[1] Nyomtatvány, 4 lap, fol. Többek közt Pestm. levéltárában. Az aláirók közt van: két Abaffy, Jankovics, Berényi, Tarnóczy, Kereskényi, Motesiczky, Batta, Szarka, Szabó, Radvánszky. Többnyire katholikusok.

Nem méltatlan elődjei ezek Kossuth és Lovassy ifjainak. Az ifjúság egész hevét, indulatát készek belevinni a politikai mozgalomba, mint mindig, leginkább szélső irányoknak hódolva. Alig van ifjú akkor Magyarországon, ki ne reménykedett volna abban, hogy ő is eljut Budára, az országgyűlésre. Az urak elviszik titkáraikat, nevelőiket, a követek patvaristáikat, irnokaikat, az apák serdülő fiaikat, a bátyák öcséiket. Kész forradalmi csapat ez, ha vezetője akad. Egyelőre azonban hálás kara a hazafias, szabadelvű szónokoknak, tapsban, éljenzésben találja örömét, de tán még nagyobbat, ha a népszerűtleneket zajával zavarhatja. A rengeteg sok pasquillus, melyekben egy országgyűlés sem gazdagabb ennél, bizonyára jobbára az ő elmés jókedvük szüleménye.

A mint a közös európai műveltség első sorban a felekezeti ellentétek elsimítására törekedett és mint láttuk, a szabadkőművesség is ez irányban kezdte gyakorolni hatását, úgy most is, már a nemzet egyesítése érdekében, e törekvésnek kellett legerősebben érvényesülnie. Hisz minden egyéb: a nemzeti állam megteremtése, a nemzeti műveltség haladása ennek sikerétől függött főképen. Az új és a régi közötti harcznak, mint majdnem két század óta, most is ezen a téren kellett eldőlnie. Ha Wesselényi Miklós egy fél századdal később azt mondta: némelyek az úrbérrel úrbért akarnak, de mi nemzetet akarunk vele, úgy áll ez 1790-re is. Ha a protestansok egy része felekezetök teljes egyenjogúsításával felekezetet akart, bizonyos, hogy másik részök és mindazon katholikusok, kik velök, élükön küzdöttek, nem felekezetet, hanem nemzetet akartak.

E törekvésekkel szemben természetes súlya által

erős és összetartó a régihez szitók tábora. A nemesi előjognak, a katholikus egyház uralkodó állásának is nemcsak számos volt a híve, hanem lelkes is. A josephinus systema ellen főkép ők vívtak: jogot éreztek a diadal teljes kiaknázásához. De, mivel egész erkölcsi hatalmuk a régi törvényes tekintélyeken alapult, világos, hogy új eszmékkel nem igen találkozunk táborukban. Elég, ha kimutatják jussukat, mely szerintök szilárdan áll, mint a föld még. A dolog természeténél fogva, mint hatalmon lévők, védelemre lévén utalva, nem is igen forgatják a támadás fegyverét.

Soraikban találjuk az akkori magyar tudományos világnak egyik, mai napig méltó tiszteletben álló büszkeségét, Katona István kanonokot, volt jezsuita egyetemi tanárt, a „Historia Critica“ íróját.[1] A magyar küzdő egyház feje, gr. Esterházy Károly felszólítására emlékiratot ír azon kérdésről: Megilleti-e egyáltalában a protestansokat a teljes polgárjog Magyarországon?[2]

Nem lehet kételkedni azon, így kezdi, hogy a mostani Magyarország csak árnyéka a réginek, a virulónak. A török sem bírt volna vele, ha a pártütés nem segíti uralomra. E viszályoknak alapoka pedig nem csupán a Ferdinánd és Szapolyai közti küzdelem, hanem a vallásos egység megszűnése. Már pedig biztos, hogy ebben nem a katholikus, hanem az akatholikus rész a hibás. Tegyük fel, hogy egy nemes örökös jogon bír egy jószágot, melyet

[1] Abafi azon feltevése, mintha ő is szabadkőműves lett volna, egész alaptalannak látszik.

[2] Esztergom, 1790. május 10. Az egri érseki levéltárban. *Kiadatlan.*

ősének Szent István adományozott és melyet elődjei egy félezredéven át békésen birtak. Jő egy idegen, ki nincs is Magyarországon befogadva, hanem lopva érkezik, pert akaszt a nyakába, el akarja venni egész örökségét, vagy legalább annak egy részét. Már most, ha az idegen nem hagyja el a zaklatást, a magyar pedig védi magát: ugyan melyikök a pör oka? Világos, hogy nem az, ki jogos örökségét védi. Így a magyarok is 500 éven át híven megtartották a szent királytól behozott, annyi apostoli férfiú verejtékével öntözött római hitet, midőn bejött az idegen hit és a régit birtokából ki akarta zavarni. Nem kétséges tehát, hogy a hazát elárasztó bajok legfőbb oka az új tan, mely a régit el akarta űzni. A vallásszakadásból pedig a lelkek elidegenedése következett és mai napig sem lehetett semminő törvénynyel helyreállítani a vallás és a lelkek egységét.

Eleinte ugyan törvényesen akarták elejét venni a bajnak. Ismeretesek a II. Lajos törvényei által Luther követőire kimondott büntetések; ismeretes az 1548-iki törvény, mely szintén helyre akarja állítani a vallás egységét. Mivel pedig így a más hitűek nem nyerhettek elismerést és honosságot, fegyverre keltek a minden rend beleegyezésével hozott törvények ellen, hogy új törvényeket csikarjanak ki.

Így ütöttek ki a polgárháborúk, melyben Bocskay, Bethlen, Rákóczi György, Thököly felhívására magyar ontotta magyar vérét. Bocskay ellenében Istvánffy tanúságára hivatkozik és szemére veti, hogy koholt levelekkel idézte elő a háborút. Ennek eredménye volt a bécsi béke, a vallásuk szabad gyakorlatának megadása, de a római katholikus vallás sérelme nélkül. A beczikkelyezésnek azonban ellene mondott az egy-

házi rend, mert, mint Kazy írja, ez által a katholikus vallás végső romlása következett volna be.

Ez az ellenmondás erőtlenné teszi az egész törvényt. „Mert a Tripartitum II. 3. szerint a fejedelem a maga hatalmából nem állapithat meg constitutiókat, különösen nem az isteni, természeti joggal ellenkezőket, vagy a régi magyar szabadságot sértőket; csak a nép megkérdezésével és hozzájárulásával. Nép alatt (populus) e helyütt csak a praelatusok, bárók és más mágnások, valamint az összes nemesek értendők. Minthogy pedig az első rend, az egyházi, ellentmondott a bécsi béke e törvényének, mint a mely egyaránt sérti az isteni jogot és az egész magyar nemzet ősi szabadságát: ez a törvény a hazai jog szerint nem tekinthető törvényesnek. Különben is az a záradéka: a katholikus vallás kára nélkül, lerontja a szabad vallásgyakorlatot, mert a r. kath. vallás kára nélkül meg nem engedhető. Így tehát, noha e törvény látszólag megadja ezt a jogot, valósággal azt meg nem engedi.“

Bethlen háromszoros támadását is főkép a vallás ügye okozta. Mutatja ezt a három kath. pap megöletése Kassán. E vallásos czélt maga Bethlen is elismeri. Ferdinándtól semmit sem csikarhatott ki, hanem a bécsi békét megerősitették. De, mivel az egyházi rend ismét ellentmondott, az törvényes erőre most sem jutott.

Harmadszor Rákóczi György támadott, az evangelikus vallás iránti hűségre és a haza szeretetére buzditva a magyarokat. III. Ferdinándnak, kit akkor a svédek is szoritottak, oly feltételekbe kellett egyeznie, melyek a katholikusokat, különösen a püspököket nagyon búsitották. Midőn a linzi békekötést az 1647-iki

országgyűlés beczikkelyezi, az egész klerus és több világi úr ellentmondott. Így törvénytelen volt a törvény elfogadása. „Minthogy pedig az ellenség erőszakát ki nem kerülhették, okosan tették, hogy ezt az ellentmondásukat törvénybe iktatták. Igy az utódok, mihelyt egyszer megszűnt az erőszak, megtanulják, hogy az a törvény, melyhez az első rend és a többi rendekhez tartozó katholikusok nem járultak, nem bir a szükséges tekintélylyel, semmis és erőtelen.“

Ha összehasonlítjuk a XVI. századi törvényeket a XVII. századiakkal, világos, hogy amazokat, melyek a kath. egyháznak kedveznek, egy értelemmel hozták az ország összes rendei, emezek pedig, a reá nézve károsak, az egyházi rend ellenmondásával, erőszak útján jutottak csak a törvénykönyvbe. Tehát nem azokat kell megtartani, melyek ellen semmi kifogás nem tehető, hanem azokat, melyek annyi, a törvény erejét bénító hiányban szenvednek? Fentartása vagy felforgatása-e ez a hazai törvényeknek?

„Nem szólok a két polgárháborúról, melyek egyikét a lutheranus Thököly Imre, a másikát II. Rákóczi Ferencz indította meg, ki katholikus volt ugyan, de kit az akatholikusok annyira körülvettek és 24 tanácsosa annyira korlátolt, hogy nem volt önálló.[1] Mindkét belső háborúnak szomorú következéseit megérezte egész Magyarország, de különösen a kath. vallás.“

„Ne akarják tehát ellenségeink új sebekkel tetézni a régieket, melyeket hazánk törvényein ejtettek; ne akarják a régi hit követőit helyükből kizavarni,

[1] *Sui juris* non fuerit.

ne halmozzanak igazságtalanságot igazságtalanságra, hanem inkább nyujtsanak nekünk kezet; érezzenek úgy, mint őseink, kiknek vitézi hírét az egész világ ismerte. Mert mióta előbb hitben, aztán lélekben kettészakadtunk, prédájává lettünk az ellenségnek.“ Mindezeket bővebben is kifejti történeti könyveiben, ha Maecenasokban nem lát hiányt.

Nehéz eldönteni: min csudálkozzunk jobban, a gondolkodás menetének vaskövetkezetességén, vagy egyoldalúságán. Egyike a legékesszólóbb tanulságoknak ez az irat arra nézve: mivé válik a historia még igazi tudós kezében is, ha pártfegyverré aljasítják.

Ha Katona következtetését elfogadjuk, nem is a katholikus vallás az egyedül jogos Magyarországon, hanem a görög, hisz azt egy félszázaddal hamarabb hirdették itt és fogadta el több előkelő magyar. De nem is a keresztyénség, hanem a pogányság, mert azt, mely igazán magyar volt, fosztotta meg és tette tönkre az erőszakkal behozott idegen hit. De tovább: nem is a magyar itt a jogos birtokos, hanem a szláv, a német, a bolgár, nem is az, hanem a római, a kelta, a barlanglakó. Hiszen csak az jogos birtokos, ezen észjárás szerint, kinek százados birtoklását senki sem háborgatta.

Azt a nagy történeti tényt, hogy éppen a magyarság vált legnagyobb részében protestánssá, szabad akaratából és hogy a katholikus vallás aztán csak külföldi támogatással, véres, erőszakos üldözéssel jutott itt túlsúlyra, tekintetbe sem veszi a nagy történetiró. Egyáltalában a nagy történeti alkotások közt csak azok existálnak reá nézve, melyek álláspontjának kedveznek; a többit elhallgatja, vagy semmisnek mondja.

Nálunk, hol a történet és a közjog oly szoros kapcsolatban állanak egymással, igazán nemzetellenes bűn a történet ferdítése. Mert közjogi tekintetben mi következik Katona okoskodásából? Ha azok a törvények, melyeknek bármely rend, vagy annak egy része ellenmondott, érvénytelenek, ha a bécsi, a linzi béke, az 1647-iki törvény erőtelenek: összeomlik a magyar alkotmány minden bástyája, mely azokon alapul. Nem is szólva, hogy a katholikus egyháziak és világiak ellenmondását 1647-ben egyenesen mindenkorra semmisnek mondja ki a törvény.

Az egészben legérdekesebb, hogy Katona nem is magyar, hanem lengyel alkotmányos alapon áll. Mert csak ott nem lehetett törvényt hozni, ha a többség akarta is, mihelyt csak egy ember is ellenmondott.

Ezek után szinte furcsa az egyesülésre való felhívás. Hátha a protestansok nem akarják? Megint jogtalanok legyenek? Ismét polgárháborúba szorítsák őket? Hiába, bár a világ azóta nagyot haladt; bár a jezsuita rendet azóta maga a pápa eltörölte, Szelepcsényi, Bársony György szelleme, az üldözés fenéje, még élt a klerusban.

Baróti Szabó Dávid azt mondja, hogy az úr megszökött szolgáját, vagy cselédjét jogosan, kellemetlen eszközökkel is visszahozhatja. Tehát a protestansok kényszerítő eszközökkel is jogosan visszahozhatók az egyház kebelébe.[1]

Ebből az észjárásból önként folyik, hogy a régi politika folytatásához szükségesek a régi, annyira bevált eszközök is, a jezsuiták. Katona kéri is a

[1] Kazinczy levelezése. II. 50—51. l. Kazinczy megjegyzi hozzá: Gott im Himmel erbarme dich unser und mache, dass weniger Esel in Menschenfiguren einhergehen.

püspököt, „méltóztassék az isteni dicsőség terjesztésének, benne élő buzgósága szerint, kedvezően szavazni, ha mint állitják, az ország gyűlésén tárgyalásra kerül a társaság visszaállitásának ügye. Nem a magam érdekében óhajtom; mert a szerzetben nem élek kényelmesebben, mint most, hanem a lelkek üdvéért, melyet a társaság mindig teljes erejéből előmozditott".

Minden oldalról tehát a nemzet egyesitése a főczél. Hajnóczy és Berzeviczy úgy akarják elérni, hogy a katholikus egyház, mint status, megszűnjék, javait saecularisálják és így a római befolyás többé ne állhassa útját a nemzet boldogulásának. A mérsékeltebbek, gr. Széchenyi Ferencz, Vay József, Balogh Péter, a protestansok törvényes jogainak elismerésétől várták ezt az eredményt. Végre Katona István, Szabó Dávid, a XVI. század üldöző törvényeinek végrehajtását követelték, mint a melyek helyreállitják előbb a hit, aztán a lelkek unióját.

Melyikhez áll a magyar? Akkori lelki állapota, politikai érettsége e kérdés megoldásában nyilatkozhatik leginkább. Jövője leginkább e kérdés megoldásától függ. E felől pedig a nemzet szelleme és azon férfiak értéke és súlya határoz, kik a diaetán vezetésre hivatvák.

Mindig nehéz egy nemzet jellemét megállapitani, különösen, ha ez annyira megoszlott és annyi különböző hatásnak van kitéve, mint a magyar. A mi korunkban az egyik megfigyelő,[1] büszke, őszinte

[1] Schreiben an Leopold II. König von Ungarn, am Tage seiner Krönung. Von einem ungarischen Magnaten. Kézirat. M. T. Akadémia. 90 l. Als Hauptvolksfehler rechne ich, dass die Nation keinen bestimmten Charakter hat.

hazafi arra a kijelentésre ragadtatja magát, hogy a magyarnak nincs is határozott jelleme. A másik megfigyelő szerint viszont egy nemzetnek sincs annyira határozott és oly könnyen felismerhető jelleme, mint a magyarnak.

Nemzeti jellem az a közös lelki sajátság, mely egy nép legkülönbözőbb osztályainak egyéneit is áthatja. Mint a ruhában, lehet díszes és egyszerű, lehet a különböző foglalkozásokhoz alkalmazott, de a szabása egy. És a mint a népviselet nem más, mint egy régi udvari viselet maradványa, úgy a jellem szabását is uralkodó osztályaitól veszi át minden nemzet. Ha a typust felismertük, könnyű kimutatni azon változtatásokat, melyeket a különböző viszonyok eszközölnek rajta. Maga pedig nem más, mint az a lelki hatás, melyet a közös sors, a történet nagy iskolája gyakorolt annyi, rangra, rendre, tehetségre és értékre különböző emberre.

A magyar még lovagkorát éli.

Ennek istene a becsület. Hódol előtte mindenki, a nádortól a csikósig. Együtt jár vele a dicsőség vágya: akarja, hogy őt magát és nemzetét is különbnek tartsák másnál. Ez az érzés vezeti őt a csatában, az országgyűlésen, a társaságban, lakománál, dorbézolásnál egyaránt. Ha van, ki irányozza, nagy tettekre vezet, ha félrecsap, hiúságban, léhaságokban keres kielégitést, vagy Don Quixotte-okat teremt.

Megbecsüli magát, de elismerést is követel. Nagylelkű a magyar, „a szeme előtt sértett ártatlanság bizvást számíthat oltalmára, ha a sértett vele egyenlő“. De jaj annak, ki őt sérti. „Még a legszegényebb magyarnak lelkében is ég oly büszkeség, mely dölyffel határos; az nyilvánul minden tettében.“

De csak kevesen vannak, kik szellemi, erkölcsi tulajdonságaikra büszkék. A ruha még többet számit az embernél, a testi kiválóság a lelkinél.

A ki nem politikus; nyilt, őszinte, nem szereti a szószaporítást, de nyomatékosan, élénk arczkifejezéssel beszél, tisztességtudó, de nem bókol. Igaz barát, igaz ellenség. Szereti mutogatni gazdagságát, akkor is, ha nincs. A vendégszeretet oly mértékű, hogy az idegent szinte megdöbbenti. Közönséges ebéd 12 fogásból áll; ha valami különös alkalom van, 24-re is felviszik. Hadd tudja meg a világ, hogy csak Magyarországon van élet, máshol sehol.

A mint társadalmában nincs átmenet az úr és szolga közt — a polgár hiányzik —, úgy temperamentuma is szertelen, a végletekre hajló. Komorságra, gyakran mély jámborságra hajló, de lakománál, zenénél nincs határa vidámságának.

Női társaság még nem igen finomitotta. Heves indulatú és természeti ösztönének kielégitésében éppen nem gyöngéd. Ha erre czéloz, vagy erről beszél, nem igen tartózkodó, még nők jelenlétében sem és gyakran sérti a finomabb érzést.[1]

Büszkeségéből folyik makacssága, melylyel ragaszkodik véleményéhez. Ellenmondást nem igen tűr. Önérzetének ezt a túltengését kihasználja a sok ügyvéd. Végtelen perlekedésének ez egyik főforrássa. „Nem kell több egy lépésnél a szomszéd földjére, elég, ha egy barom bemegy idegen legelőre; elég egy vitás diófa gyümölcsének leverése, hogy éve-

[1] Freimüthige Bemerkungen. 37. l. Hasonlóan itél gróf Hofmannsegg is, ki 1793—94-ben járt itt. útleirását dr. Berkeszi *István* fordította magyarra. Ld. Függelék II.

ken át keresse jussát és etesse az éhes prókátorokat és birákat".[1]

Régi észrevétel, már Veranchichnál találjuk, hogy csak a maga módja szerint való kormányt tűri szivesen. Minthogy pedig ilyenben ritkán van része, teljes erővel ragaszkodik kutyabőréhez, mely kiváltságait biztositja, szinte bálványozza a törvénykönyvet, mely hazája jogainak megtartását — megigéri. Gondolkodása ebben is formális. Nem az igazságot keresi, hanem a betűt; nem annyira nemzete igazi megerősödéseért lángol, mint diplomákért és paragraphusokért.

Tehetségben nála nincs hiány. Kényelmes, de hivatalos dolgait rendesen elvégezi. Az a nézet, mintha alkatánál fogva képtelen volna a legkomolyabb szellemi munkára, a philosophiai elmélyedésre, tévesnek mondható. Nem a tehetsége és lelki energiája hiányzik hozzá, hanem az iskolázottsága. Akár katholikus, akár protestans, tisztán formalis, többnyire papi oktatásban részesül, mely később is képtelenné teszi a lényeg felismerésére és az elfogulatlan elmélkedésre.

Egy katholikus író szerint a protestansok tudományban és jellemben is kiválóbbak a katholikusoknál. Ezt, véleményem szerint, éppen elnyomott, küzdő voltuk magyarázza. Nekik sokkal nagyobb munkára volt szükségük, hogy megállhassanak, mint az uralkodó vallás hívének, kit mindenütt előnyben részesitenek.

A politikai életben a jellemre legjobban ható tényező az a százados bizalmatlanság, mely a nemzet és királya közti viszonyt megmérgesitette. A szavak loyalisak, alázatosak voltak, annyi időn át; az érzel-

[1] *Schreiben*, 109 l.

mek nem mindig. De ez a gyanú lejebb is ért. A tapasztalás bizonyitotta, hogy a nemzeti jogok szószólói állásért, kitüntetésért, nem egyszer átmentek az udvar táborába. Mihelyt valaki kiváló, azonnal sanda szemmel nézik. Annál szorosabban ragaszkodnak ahhoz, kiről tudják, hogy győzelmesen kiállotta a kisértést.

Ne szóljunk az önzésről; az nemcsak nemzetünk bűne, noha itt tán nyersebben nyilatkozhatott, mint fejlettebb országokban. Különösen káros volt ez az önzés a hivatalos osztályban. Némileg mentette ezt a hivatalos fizetés csekélysége. Ezt még az olcsó években állapitották meg; mikor aztán minden megdrágult, a fényűzés is egyre nőtt, a családnak rangjához méltón kellett élnie; a tisztviselő gyakran meg nem engedett keresethez fordult. Berzeviczy Gergely megjegyzi, hogy a kamara tisztviselői mind meggazdagszanak és különös sérelemnek veszi, hogy éppen oda nem neveznek ki protestanst. A birák megvesztegethetőségét már Rákóczi Ferencz megbélyegzi. Sok nagy vagyon ebből a zavaros forrásból eredt. Tisztelet a kivételeknek: azóta sem igen javultak a viszonyok.

„Hasonló dicstelen forrásból fakad az irígység és veszekedés, melylyel a lakosok egymást üldözik és a társadalmi élet legjobb éltető nedvét kiszáritják. A szomszéd szerencséje elég ahhoz, hogy még a barát keblében is irígységet keltsen, rágalmat okozzon és a becsületes embernek ellenségeket szerezzen, kik ezerféle álarcz alatt addig dühöngenek, mig útját és módját találják hogy őt perekkel tönkre tegyék."[1]

[1] Schreiben, 108. l.

Igaznak kell lenni az észrevételnek; tán mai napig is találó.

Bármennyit írtak és beszéltek tehát egyesítésről; az szinte legyőzhetetlen akadályokba ütközött.

Igaz, hogy akkor az országgyűlés nemcsak állásra és méltóságra, hanem jellemre is legkiválóbb férfiait foglalta magában a nemzetnek. De azért ezen általános vonások hatása alól ők sem szabadulhattak és az erkölcsileg magasan állót is lerántotta magával azok sokasága, kikkel együtt kellett működnie, ha hatni akart.

Ha van már megállapitott országos tekintély, az járhat a maga útján, nem kell megalkudnia segitőivel. De elég különös, ilyen Magyarországon akkor nem volt.

A hivatalos állásban levőket, bármily nagyok voltak is érdemeik, mindig környezte a népszerűtlenség árnyéka. Ettől talán csak Pászthory Sándor volt ment. Nehéz is volt azoknak, kik Józsefet szolgálták, egyszerre átvedleni telivér hazafiakká. De különben is: már a Jagellók ideje óta nem az országhoz tartozik a király magyar tanácsa, inkább ellenfelet látnak benne, ki ellen védekezni kell.

Láttuk, hogy a primásnak nagy és általános a tekintélye. Mérséklete s bölcsessége által méltóvá is tette magát reá. De éppen közvetítő állása nagy veszélylyel járt. A protestansokat még sem elégíthette ki soha; a túlzó katholikusok pedig ellene fordultak és nem vetették magukat alá vezetésének.

Diaeta 25 éve nem volt. Tudomány, irodalom még nem szerzett országos nevet. Hogy is szerezhet addig, mig első sorban azt nézik: milyen felekezetű az illető? Gazdasági érdem és tevékenység nem volt

magyar úrnak való és ha valaki mégis kitűnt volna ez irányban, ezzel csak rontotta hírnevét.

Mindössze két tagja van a diaetának, ki országos népszerűségnek örvend. Mindkettő főrend.

Gróf Illésházy István még társai közt is kitűnt vagyonával és költekezésével. Ez már magában véve is nagy hazafias érdem. De tetézte azzal, hogy 1786-ban határozottan ellenállott és ellenmondott a földmérésnek és nem engedte azt jószágain foganatosítani. Ezért Bécsben komolyan tanácskoztak azon, hogy elfogassák. Izdenczy azonban ellenmondott és igy a gróf szabadlábon maradt. Minthogy éppen azon irányát támadta meg József rendszerének, mely legveszélyesebbnek látszott a nemességre nézve, méltán látták benne az alkotmány hű és próbált védelmezőjét.

Hasonló eredetű gróf Forgács Miklós tekintélye. Ő, mint többször említettük, az összeirásnak állott ellen és ezért megfosztatott főispáni székétől. Jellemben, műveltségben sokkal magasabban áll trencséni szomszédjánál. Nemcsak iró, ki eszméit több jeles röpiratban terjeszti; nemcsak kiváló szónok, kinek megyei beszédeit is szárnyára veszi a hir, hanem valóban nagy képzettségű, a közgazdaságban is jártas államférfiú. Egyúttal ő az egyetlen, kit külföldön is ismernek és kiben mintegy a régi Habsburgellenes magyar ellenzék vezetőjét látják. Már 1784-ben, midőn a császár ellen állást foglal, egy hollandus ember üdvözli őt, mint a szabadság és a vele járó humanitás előharczosát.[1]

Nagy megtiszteltetésnek veszi a pesti páholy, hogy

[1] Nemzeti Múz. Forgács-levéltár. Franczia levél töredéke.

hozzá szállott és nagy előkészületeket tesz méltó fogadására.[1]

A többi mind vidéki, megyei nagyság. Még csak most kell kivívnia helyét a hozzá hasonlókkal való vetélkedésben. Hogyan is ismerte volna a somogyi a zempléni embert; az árvai a biharit; a horvát a máramarosit. Legfőllebb egyrészt a szabadkőművesség, másrészt a szoros egyházi összetartás szolgálhatott itt összekötő kapocsul. A követek közt 35-ről biztosan kimutatható, hogy szabadkőműves volt; valószínű, hogy a karoknak majdnem fele a rendhez tartozott. A többiről fel kell tenni, hogy egészen az egyik, vagy másik felekezet embere; a legtöbb természetesen a római katholikusé. A mostani pártkereteknek tán ez a beosztás felel meg leginkább. B. Orczy, Balogh Péter, Vay József kész hallgatóságra számíthattak, de a döntő súlyt még csak ott kellett kivívni magoknak.

A szervezett pártok hiányán kivül egy más körülmény is akadályozza az egyéni érvényesülést. Az egyes követeket kötötte instructiójuk. Nemcsak esküt tettek reá, hanem úgy a törvény, mint a gyakorlat kötelezőnek vallották azok megtartását. Így a legfontosabb kérdéseket illetőleg előírt úton haladtak.

De az utasitásokban rendesen megtaláljuk azt a felszólítást is, hogy lehetőleg a többséggel tartsanak. Ebben többet kell látnunk opportunitasnál; igazi nemzeti jellemvonás ez.

A régi diaeták szervezetlen volta, minden házszabály hiánya, a szavazatok módjának határozatlansága, mint megannyi akadálya volt a komoly vitá-

[1] Páholy jegyzőkönyve, 1790. máj. 24. Déghi levéltár.

nak. E bajok most annál feltűnőbbek, mert a kedélyek igen izgatottak, nagyok az ellentétek, a parlamentaris gyakorlat pedig teljesen hiányzott. A követek közt egy sincs, ki részt vett volna az utolsó, 1764—65-iki diaetában.

Hogy lehet tárgyalni, határozni ily körülmények közt? A magyar országgyűlés táborból keletkezett; ezt az eredetét most sem tagadhatta meg. Ha egy táborban komoly kérdésben nincs egyetértés, a kard dönt. Nemcsak törvényeiben állandó a formula, hogy egyező akarattal hozták; az életben is meg akarták valósitani. Az 1497-iki országgyűlés megnyitása előtt bárdot vertek egy fatörzsbe és kijelentették, hogy igy jár, ki köztük visszavonást támaszt. A katholikusok óvásai, a protestansok szakadatlan törekvése, hogy külön statust alkossanak és a többség le ne szavazhassa őket, mind ugyanegy forrásra vezethetők vissza. Igazi feudalis felfogás szerint a törvény csak úgy érvényes, ha hozzájárult mindenki, kinek van ereje esetleg megakadályozni végrehajtását. Az ellenmondás szava mögött ott lappang a polgárháború ténye.

De a magyar szeret lelkesedni, különösen tömegben, hol szabadon, zajosan kifejezheti az érzelmeit. A szép szó elragadja, megbűvöli, tán inkább, mint a szép tett. Nemcsak a természetben, a lelkeknél is a hő a legjobb összeforrasztó. A szívhez, képzelethez szóló rhetor nagy, szinte ellenállhatatlan erőt fejthet ki, különösen, ha érzületében is megbíznak.

Nagyot, de nem állandót. Már régi észrevétel, még hazánk legfényesebb korából való, hogy a magyar: „a jövendő emberét szereti, a hosszú uralmat meggyűlöli“. Ez még Hunyady Jánossal szem-

ben is nyilvánul. Éppen ő reá vonatkozik Aeneas Sylvius megjegyzése. Ez most is úgy van. „Ma szereti, mit tegnap gyűlölt, holnap ismét gyűlöli, mit ma szeretett, úgy hogy a tegnapi nap emberét ma már nem ismerik." [1] Ez a jellemhiba, politikai tekintetben a legsúlyosabb, egyrészt a kölcsönös bizalmatlanságból, a csekély emberismeretből és a tudomány fogyatékosságából táplálkozik, mi mind képtelenné teszi az egyest arra, hogy meggyőződését a sokasággal szemben is fentartsa. A szalmatűz másik eredete a népjellem keletkezésének legmélyebb rétegeihez vezet vissza.

A régi magyar kardjának köszönte megélhetését, birtokát, gyarapodását. Egy csata, vagy hadjárat kimenetelétől, tehát aránylag rövid, de megfeszitett munkától függött minden. A nagy erőfeszitést méltán követhette a hosszú pihenés. Később már nem a kard, hanem a per a főfegyvere. Ennek kimenetelétől függ birtoka, családja, jövője. Itt is fel kell használnia minden eszközt, cselt még inkább, mint erőszakot, de itt sem folytonos a munka és ha győzött, pihenve gazdálkodhatik mind haláláig. De még a gazda is csak az év egy részén át dolgozik igazán. Így energiájának teljes megfeszitése, munkabirás, fáradhatatlanság éppen nem idegen a magyartól, de a kitartás, a folytonosság nem foglal helyet sem életében, sem gondolkodásában.

Most királyával szemben inditja meg újra, új viszonyok közt, végtelen százados perét. Elkészült reá törvényes allegatiókkal; végső szükség esetén az ultima ratio sem hiányzik számitásából.

[1] Schreiben, 90. l.

Hatalmas, nemcsak külső fényével, hanem anyagi, erkölcsi értékével is imponáló gyülekezet az, mely 1790 június első napjaiban Budán, Pesten összesereglik. Vezérlő csillaga a hazaszeretet. Sokféle mód áll előtte czéljai megvalósítására, sok a nézet és vélemény. De a jó hazafi — és a legjöbbje az — megegyezik egyben, ha hona dúlt állapotát nézi: ez így nem maradhat.

HETEDIK FEJEZET.

A diaeta kezdetei. A nyelvkérdés.

Ismeretes, hogy az 1790-iki diaeta az első, melynek jegyzéseit és írásait mindjárt nyomtatásban is kiadták. Ez a kiadás azonban bármily értékes, aránylag csak csekély és nem is mindenben megbizható forrás.[1] Csekély azért, mert csak az alsó tábla nyilvános üléseinek közli jegyzőkönyvét, a főrendekét nem. Már pedig azok inkább ünnepélyes actusok voltak; a komoly munkát a bizottságokban és a kerületi ülésekben végezték.

Csekély azért is, mert csak a főméltóságok beszédeit közli szóról-szóra, különben a tárgyalásnak éppen csak fonalát nyújtja és legföllebb a küldött és fogadott deputatiók névsorát közli pontosan.

Meg nem bizható azért, mert nem egyidejűleg készült. Aztán, hivatalos censora, gr. Batthyány József, nem tudván jól magyarul, fennakadt minden szokatlan ki-

[1] Naponként való jegyzései az 1790. esztendőben felséges Leopold császár és magyarországi király által szabad királyi városába, Budára rendelt, 1791-dik esztendőben, befejezett magyar ország gyűlésének. Budán, a királyi akadémia betűivel. 1791. Fol. Czimlapján a kétfejű sas, gyomrában a magyar czimer, fején a szent korona.

Van egy 8-rét kiadás is. Bétsben, Nemes Baumeister József betűivel, 1791. A magyar diarium megjelent latin fordításban is. Buda. Fol.

fejezésen és szándékosan is késleltette az egyes ívek megjelenését.[1]

E hiányon már az egykorúak is iparkodtak segiteni. Csak olyan írott gyűjteményeket szerkesztettek országgyűlési iratokból, mint régebben, mielőtt kinyomatták volna őket. Ezekben meg van a kerületi ülések nagy részének jegyzőkönyve. Használtuk ezen gyűjtemények közül a gr. Teleki Józsefét, b. Orczyét, Pest városáét stb.

De az országgyűlések igaz története nem a nyilvánosság előtt folyik le. Még ma is, mily keveset tud az, ki akár szóról-szóra elolvassa nemcsak az országgyűlési beszédeket, hanem a pártértekezleteken elhangzottakat is. Mindenki tudja, hogy a gyorsirás és a kiadás közt még sok stádiumon megy át a beszéd. Aztán meg, nemcsak a diplomatiában, a parlamenti életben is csak olyan gyakran szolgál a szó a gondolat elrejtésére, mint kifejezésére. Egyes hatalmasok, a pártok, az udvar, mind titokban igyekszenek czélhoz jutni. A mit pedig azok végeznek, nem igen jut jegyzőkönyvbe.

Egy szóval: az országgyűlési textusok megfelelő commentarius nélkül nemcsak érthetetlenek, hanem csekély értékűek is.

Ezt a magyarázatot egykorú jelentések adják meg. Pótolják némileg a mostani jól értesült sajtó szerepét, de mint látni fogjuk, néha többet is nyújtanak annál.

Hivatalos jelentéseit felhasználtam Szabolcs- és Pestmegye követeinek, továbbá a nagyváradi káptalannak.

[1] Páty. Széchenyi és Bujanovics ebben megegyeznek.

Mindezeknél fontosabb és bővebb az a levelezés, mely az udvart értesitette a diaeta lefolyásáról. Ezek névtelen lapok, Nota felirattal. Írójukat a kézirat is elárulta, később aztán actákban is nyomára akadtam. Bujanovics Károly udvari agens volt, egyike a legügyesebb, legszorgalmasabb megfigyelőknek, a diaetán a távollevő herczeg Edling és gróf Erdődy Károly követe. Bujanovics már régen, 1768 óta szoros összeköttetésben állott Balassával és közbenjárásával jutottak jelentései a döntő személyiségek elé. Bizonyára nem elfogulatlan, de beavatott és rendkivül tartalmas forrás.

A magántudósitások közül felemlitem Berzeviczy Gergelyét, ki úgyszólva napról-napra küldi értesitéseit anyjának, vagy nagybátyjának. Hasonló tudósításokat küld Szerdahelyi László is haza Zemplénbe.

Végre a vezető férfiak levelezése is első rangú forrásnak bizonyult. Gr. Pálffy és gr. Zichy levelezése különösen a diaeta kezdő szakát világitja meg. Pászthoryhoz gr. Sauer Kajetán, Skerlecz Miklós és különösen gr. Széchenyi Ferencz küldtek szinte napról-napra terjedelmes jelentéseket.

Ezek mellett természetesen a magyar kanczellária, az államtanács és a hadi levéltár anyaga sok értékes anyagot szolgáltat. Vay József és Vay István iratai és levelezése is nem egy lényeges vonással egészitik ki a képet.

*

Már április közepe óta sok munkát ad a hatóságoknak és a kormánynak az országgyűlés előkészitése és elhelyezése. Hivatalosan herczeg Grassalkovics, kir. főlovászmester van a régi hagyomány

szerint megbizva az elszállásolással. A herczeg beteg, vak, nevét is alig bírja aláirni. Ezért megkéri a hatóságokat, fogadják el helyettesül b. Schilson kamarai tanácsost.[1] Schilson április 22-én érintkezésbe lép a budai és pesti magistratusokkal és kezdettől végig ő marad az összes elhelyezési és szertartási ügyek főintézője. Budán azonnal megkezdődik az ácsolás, gyalulás az ország házában, az ország termeinek rendbehozására. Kevés a kézműves, mindenfelől toborozzák őket, a megyéket, városokat is felszólítják küldésükre. A nehézség abban állott, hogy Budán 1527 óta nem volt diaeta; míg Pozsonyban százados traditio szabályozta annak minden csinját-binját.

Össze kellett tehát írni az összes kapható lakásokat, lóistállókat. Az elszállásolás alól csak azok a nemesi kuriák voltak felmentve, melyekben tulajdonosuk lakott. Megegyeztek abban, hogy a követeket úgy a megyeieket, mint a városiakat, Budán szállásolják el.[2] Herczeg Grassalkovics felajánlja híres zenekarát az ünnepélyek fényének emelésere. Ezt köszönettel elfogadják, de azonfelül még fogadnak jeles zenészeket, napi két forinton, hogy teljes 24 legyen a szám.

Tudják, hogy igazi népvándorlás tódul majd a testvérvárosok felé és idejekorán gondoskodnak arról, hogy a szükséges élelmiszerek és takarmány bőven legyen, hogy túlságos drágaság ne támadjon. Minden szomszéd megyében, városban kihirdetik, hogy az illető czikkeket lehetőleg oda vigyék. Ökrökért Csekonics ezredesnek irnak Mezőhegyesre. Könnyíteni

[1] Schilson sógora volt az országbirónak.

[2] Az Ephemerides közli valamennyinek szállását. Többnyire kettenként együtt laktak.

iparkodnak a piaczi helypénzen, sőt a hajóhid vámján is, hogy mennél szabadabban bonyolitsák le a forgalmat.

Buda a török idők óta lassan, de fokozatosan emelkedett. A vár már kiépült, sok régi háza mai napig mutatja, milyen lehetett akkor. A régibb Vízivároshoz és Tabánhoz már a Krisztinaváros és Újlak is járultak, mint új külvárosok. 1741-ben, midőn arról szóltak, hogy Mária Terézia Budán vonja meg magát, ha Bécs veszélybe jut, Pálffy nádor ezt ellenezte, mert itt csak rácz söpredék lakik és inkább Győrt ajánlotta. Most Buda, hová József 1784-ben áttette a főkormányszéket, már alkalmas volt a király és az ország befogadására. Körülbelől egy közepes német provincialis városnak mutatta képét — de ipar és kereskedés nélkül.

Már akkor igy szólt az ének:

Buda első város a magyar hazában,
Messze terjedt hire egész Európában,
Magyar Országban is, Pest hatalmas város,
Melyet gazdaggá tesz sok ezer vásáros.
Roppant épületi, melyek most tétetnek,
Császár palotákkal szinte vetekednek.

Buda a nagy multat képviselte; Pest a nagy jövőt. József országlása tán az egész hazában e városnak hozott legnagyobb hasznot a szabad forgalom, a polgároknak, protestansoknak, görögöknek, zsidóknak adott nagyobb jog által. A nagy császár előre látta e város tündéri növekedését; útját is akarta állani. Hiába, Pest ellenére is fejlődött. A belvárost már is körülvette a viruló külvárosok koszorúja, melyek közt a legnagyobbak Terézia és József nevét viselték, a legújabb pedig, mely a császár által humanus czé-

lokra rendelt „Új épület" felé kezdett terjeszkedni, éppen Leopoldtól vette nevét. A forgalom sok idegent hoz ide. Gr. Hofmannsegg Budát és Pestet Drezdához és Neustadthoz hasonlítja, de előre látja, hogy Pestből Berlin lesz. Minden ízében új és a mellett olcsó város. „Az Arany Sasban az étel egy személyre kr. 24, bor kr. 8, hálás (felső szoba) kr. 18, egy findzsa kávé kr. 6 vala." [1] „A pesti kávéház a legszebb, melyet valaha láttam, földszintes, de mindjárt az első terme valóban pompás. Három billiárd asztal áll benne. Oldalt a buffet, hol látni lehet, mint készül minden, e mellett egy fülkében egy szépen öltözött fiatal hölgy ül, előtte egy számoló-asztal." [2]

Buda városában május 15-én ment végbe a restauratio b. Schilson kir. biztos vezetése alatt. A szószóló tribunus (fürmender) tisztje a magyarok és németek között váltakozott. Most a magyaron volt a sor és igy Ráth választatott meg nagy szavazattöbbséggel. Biró Kramerlauft lett, consul Margalics János, ki aztán a diaetán is képviselte a várost. Természetes, hogy csak a választott község tagjai szavaztak, 90-en.[3] A város igazgatása jó kezekbe jutott. Kramerlauft, ki nevét ekkor Kalmárffyra magyarositotta és Laszlovszky tanácsos ez érdemeikért 1791-ben nemességet nyertek.[4]

Pesten jún. 2-án volt a restauratio. Mint biró, Boráros János jutott a város élére, ki szintén követ is lett. Egyike azoknak, kik belenőttek a nagyobb hatáskörbe és nehéz viszonyok közt is megállották helyöket.

[1] Keresztesi naplója. 243 l. Jún. 2.
[2] Hofmannsegg 100—101. l.
[3] Szily-levéltár.
[4] Nádori levéltár.

Buda főutczáit már 1777 november 9-ike óta kivilágitották; Pestét csak 1790 január elseje óta. Budán 282, Pesten 603 lámpa égett. Mindegyik városban körülbelül 100—100 bérkocsi — fiaker — állott a közönség rendelkezésére. Sok a panasz, hogy a várba való hajtás tönkre teszi a lovakat. A tűzoltásra különösen Pesten nagy gondot forditottak. Volt német szinház, „Hetz", a hol állatviadalokat néztek; az országgyűlés alkalmára egy franczia vállalkozó optikus szinházat épitett, „a mellybe látást" távollevő perspectivákkal mutatott. Egy pesti tanácsúr, Hakker, hetenként bálokat tartott házánál.

„Kik az hid véginél mentek opticába,
Kik pediglen Pesten a Comoediába,
Mások meg siettek Hakkernek bállyába,
Ki itt s amott eltűnt, a szoros utcába." [1]

A két város lakossága akkor körülbelül egyenlő volt; 27,000-nyi, annyi, mint most Sopronnak, vagy Nagy-Szebennek. Debreczen és Pozsony még népesebbek voltak.[2]

Ezt a népességet nagyon felszöktette az az igazi népvándorlás, mely az ország minden részéből ide özönlött. Éppen pesti vásár is volt, oda pedig egy kimutatás szerint csak vámfizető kocsi 12,735 jött, nem nézve a hajón érkező embereket és árúkat és a vámmentes nemesi hintókat és szekereket. A követeken és kisérőiken kivül jött a sok nemesi[3] bande-

[1] A mostan folyó országgyűlésének satyrico-critice való leirása. (Gvadányi Józseftől.) 19 l.

[2] Pesté 1780 óta, 10 évben megkétszereződött.

[3] Lásd a Magyar Kurir 1790 okt. 1. 1114. l. Bécsben akkor 18,000-re tették számukat.

rium, a sok ügyes-bajos ember, szerencsevadász, zsebtolvaj, csavargó. Bécsből jöttek „Venus nimphái", kik itt nagy haszonnal űzték mesterségöket.[1] „Ez is ad perfectionem systematis tartozván, hogy légyenek oly közönséges személyek, kik enerválják hazánknak vigyázatlan nemes ifjait, mintha másképen is nem elegen lettek volna, kiknek semmi gondjuk nincs az ország bajaira". Nem egy előkelő nagyreményű ifjú örökös betegséggel sínylette meg kicsapongását, volt, a kit baja kora öngyilkosságba kergetett.

Az országgyűlés tagjai részére kiadott szállások ingyenesek voltak, mibe a jó pest-budaiak nagyon kelletlen egyeztek. Már korán kellett utána néznie annak, ki megfelelő kényelmet keresett. Gr. Amadé Ferencz már május 15-én Budán járt. „Országgyűlés ideiben kiadott kvártélyaink nem derekasak. Három házban vagyunk hárman, de konyha, majd istálló nincsen. A szobák szépek és mobilozva vannak." A lakás miatt általános a panasz. Gr. Bethlen Gergely szerint „Pest egy kis Bécs lett, az sokadalom kezdődik. Vannak itt bezzeg portékák. Annyi itt a nagy úr, hogy alig győz az ember őket udvarolni".[2]

Eljöttek a követek is, az elsők közt azok, kiket megyéjök már május 31-re küldött a Rákosra, a szabolcsiak. Mindenféle akadály miatt csak 29-én érkeztek meg. „Szállásunk alkalmatlan volta miatt jún. 2-ig jobb szállás keresésében és magunk rendezésében igyekeztünk". Beszélgetnek követtársaikkal és urakkal. 3-án a tiszántúli követek már találkoznak a szatmáriak lakásán, „hogy a beregi administrator, Csebi

[1] Keresztesi, 259. l. Gvadányi i. m. 20. l. Pest és a Tabán volt főszékhelyük.

[2] Nemzeti Múzeum levéltára.

Pogány Lajos kivánságára némely dolgokról előre beszélgessünk. Némelyek által akármi kútfőből valami előre való képzelődés formáltatván. Ott egyebet elő nem vettünk, mint azt, hogy a máj. 31-ike után kiszabott négy várakozó nap majd eltelvén, de mivel az ő felsége által is elrendelt terminusa az ország-gyűlésnek ily közel lévén, mint kellessék leghasznosabban és legillendőbben cselekednünk.“ Így a királyi meghivástól független diaeta ideája azonnal elenyészett, Leopoldot pedig a szabolcsi követek felségnek nevezik.

Hanem a fontos kérdések összetorlódnak. A válságos helyzet úgyszólva napról-napra új elhatározásokat követel. Már 3-án tanácskoztak a tiszaiak az elnökök felől, de a végleges megállapodást 5-ikére halasztották. E napon Pesten a vármegyeházánál gyűlt össze a tiszai kerületek ülése, az első, melyet történetünk pontosan ismer. Az országbíró és a personalis nem törvényes királytól nyerték kinevezésüket és hosszú ideig főtámaszai voltak a szabadságot lenyűgöző rendszernek. Éppen a leghatározottabban ellenzéki megyék vezérei ülnek össze, megtűrik-e őket az elnökségnek épp oly diszes, mint befolyásos polczán?

A határozat igy szól: A kerület karai és rendjei elismerik az országbírót és a personalist, úgy, mint másokat, kik nem törvényesen nyerték tisztjeiket, „provisorio modo et interimaliter“, az ország további meghatározásáig meghagyják őket állásukban és az elnökségben. A megbizólevelek tehát nekik adandók át, de olyan óvással, hogy fentartják maguknak nemcsak az erről való végleges határozást, hanem azt is, hogy alkalmas időben felelősségre vonják a jogtipró tisztviselőket. Ezt az elhatározást közlik a többi

kerületek statusaival és rendjeivel és ha ezek hozzájárulnak, deputatio útján tudtára adják Zichynek és Ürményinek is. 7-én a dunai kerületekkel tartott elegyes összejövetelen, ezt általánosan elfogadták. Csak Nyitra és Trencsén, a megtorlás legerősebb szószólói, Forgács és Illésházy megyéi mondottak ellen. A határozatot mindjárt közölték az elnökökkel. „A két méltóság becsületére állitotta, hogy súlyos viszonyok közt nemcsak nem ártottak a Hazának, hanem lehetőleg használtak, sőt a feléledő boldogságnak főeszközei voltak. Ha nem bíznak bennök, készek lemondani".

Mivel pedig a lényegben engedtek, annál szigorúbbak egyebekben. A volt kir. biztosok közül azokat, kik főispánok és kiket megyéjök befogadott, egyelőre meghagyják helyükön és méltóságukban. Azokat ellenben, kiket megyéjök még nem ismert el, nem engedik helyet foglalni a diaetán. Ez, mint tudjuk, nemcsak Ürményit illette, hanem gr. Teleky Sámuelt is.[1]

Könnyű átlátni, miért oly elnézők azokkal szemben, kiket még nemrég az egyiptomi 10 csapáshoz hasonlítottak. Ki is mondják, hogy mindenek fölött az annyira veszélyes scissiót akarják elkerülni. Hogy ez az egyetértés a jövőre nézve is meg legyen, közös, az egész országra szóló esküformát akarnak megállapitani. A dunáninneni kerületben Liptómegyéét ajánlják, de aztán a tiszántúli formát, vagyis Szabolcsét fogadják el egyértelemmel. A dunántúliak, kik szintén külön tanácskoznak, azt követelik, hogy

[1] 8-án. In domo regnicolari Budensi ex omnibus 4 Regni *circulis* I. Cottuum, non secus et V. Capitulorum ac absentium *et L* et R. Civitatum Ablegatorum, ad celebrandas sessiones *Diaetales* considentibus.

az esküt magyar nyelven szerkesszék és csak a horvátok mondhassák el deákul. Nevezetes az a kívánságuk, hogy a követ, a helyett, hogy instructiójára hivatkoznék, mondja ki, hogy aláveti magát a többségnek, még ha más is az utasítása.[1] Az esküt pedig letegye mindenki kivétel nélkül.

Megállapítják a magok tárgyalási rendjét is. Dunáninnen hetenként változik az elnök, a megyék betűsoros rendje szerint. Itt tehát Árván kezdik. A tiszaiaknál is hetenként váltakoznak a megyék az elnöklésben, de azon sorrendben, melyben a táblánál ülnek. Itt Abauj az első. Jegyzőül — mi állandó — a dunaiak Prileszky Károly trencséni, a tiszaiak Domokos Lajos bihari követet választják meg. A tiszaiak 8-án már az ország házában üléseznek és pedig mind a négy kerületből való megyei, káptalani, távollevő és városi követek jelenlétében.

A kerületek egymással deputatiók útján érintkeznek, nagy tisztességtudással. Minthogy az egyetértés elérése és fentartása a fő, néha közösen is tanácskoznak, vagy közös bizottságot küldenek ki.

Így alakult meg a kerületi ülés intézménye, az, melyről Metternich egy félszázaddal később azt állította, hogy főforrása volt a Magyarországot 1790 óta magával ragadó forradalmi áramlatnak.

Régen is együtt szoktak tanácskozni az egyes kerületek, különösen a tiszai, a 13 megye. De ezek inkább fesztelen megbeszélések voltak, határozat nélkül. Most azonban a kerület, elnökkel, jegyzővel, egy szervezett egész, mely a fenforgó kérdéseket nem-

[1] *Nuncius parti illi, quae pluralitate votorum superat, adhaereat, etiamsi* contrariam habeat instructionem.

csak megvitatja, hanem határozatot is hoz felőlük, azon szándékkal, hogy ez a határozat az országos ülésen is „maradjon".

Forradalmi jelentősége e változásnak abban áll, hogy a vita és a határozat tisztán a megyei követek autonóm dolga. Nem avatkozik abba a királytól kinevezett elnök, nem gátolja a többi, a karok közt ülő rend. Nagyjában a megyei congregatióknak országossá tétele, főispán nélkül.

Első közös munkája a kerületeknek a házirend és házszabály megszerkesztése. Különös gondot követelt a nagyszámú és meglehetős féktelen ifjúság fegyelmezése. Ezt a fegyelmezést a dunaiak komolyan vették, sőt a városi magistratus segítségét is igénybe akarják venni a netalán zavargók megtudására. Felügyeletet követelnek az ifjak éjjeli összejövetelei fölött. A tiszaiak ellenben azt vélik, hogy az ifjakról nem kell rendelkezés. Azokat, kik hivatva vannak egykor helyökbe lépni, nem szabad kizárni az ország tanácsából, inkább több helyről kell gondoskodni. Végre a kerületek megállapodnak abban, hogy bizottságot küldjenek ki a házirend megállapitása végett.

Igazán az elemin kellett kezdeni. A tiszai kerületek egyhangúlag mindenkorra elhatározzák,[1] hogy azok, kik az üléseken beszélni akarnak, vagy inditványt tesznek, álljanak fel, mert igy jobban lehet őket hallani. A többi félbeszakitás nélkül hallgassa őket végig. Beszélgetéstől, lármától tartózkodjanak.

A kiküldött két bizottság — a házszabály és az eskü dolgában — megyei, kápta[illegible]rosi követek

[1] Unanimi consensu semel pro[illegible]

egyaránt. Névsoruk mutatja, kiket tartottak magok közt legkiválóbbaknak. A házszabály készitésére kiküldik Jezerniczky, Spissich, gr. Fekete, Balogh, Vay József követeket és a pesti birót.

9-én már rendes ülése van a tiszaiaknak, mely a jegyzőkönyv felolvasásán és elfogadásán kezdődik. A kir. ajtónállómester, gr. Pálffy Leopold, hivatalosan felszólitja a kerületet, intézkedjék a rend dolgában. A nemesség oly nagy számmal van, hogy egészen elfoglalja majd a palotát és így a nemzet képviselői nem férhetnek könnyen helyükhöz. A levél stilusával nincsennek megelégedve és ezt tudtára is adják az irónak.

Így nyilik meg a komoly munka, az előkészület az ország szine elé lépésre. A munkának pedig nem lényegtelen része az ismerkedés. Ez folyt nemcsak az üléseken, hanem ebéden, mulatságon, az utczán, hol annyi volt a bámulni való, hol az újonnan érkező banderiumok és mágnások mind újabb szint vittek be a tarka képbe.

Elérkezett végre az a régóta óhajtott nap, melyen a magyar ismét országul láthatta magát. Nem volt még huszonöt év tán, Szent István ideje óta, mely oly mély nyomot hagyott volna gondolkodásban, érzésben, annyi belső változásnak lett volna okozója és tanúja, mint az a negyedszázad, mely az utolsó pozsonyi diaeta óta lefolyt. Soha még diaeta iránt nem voltak nagyobb várakozással, de nem is várt addig egyre sem olyan feladat. És a kik részt vesznek benne, majdnem mindnyájan átérzik feladatuk nagyságát, nehézségét. Él bennök az a tudat, hogy az a törvénytevő hatalom, melyet őseik gyakoroltak, az ő ...zökben van letéve; a legtöbbnek szivében élt az az

erős szándék, hogy hatalmuk gyakorlásában csak az ország javát tartják szemök előtt. Minden határozatuktól egy nemzet boldogsága, vagy enyészete függhet. És hol szólhatnak az ilyen érzelmek inkább a magyar szívhez, mint Budán, a nemzeti dicsőségnek, a hazafias gyásznak egyaránt színhelyén!

A visszatérő dicsőségnek és hatalomnak káprázatos álma gyanánt tűnhetett elő az a látvány, melyet jún. 10-én a templomba vonuló rendek nyujtottak. Ott volt a haza minden kiválósága, a primástól, az országbírótól a megyék és városok hírességeiig. Az a gondolat, hogy ennyi férfiú, maga a nemzet, együtt van, hogy egy jobb jövőt teremtsen, megdobogtatható a fásult szivet is. És ha volt is köztük világot látott, az is bevallhatta, hogy ily szinpompát, a gazdagságnak és ízlésnek ilyen szerencsés vegyületét, ilyen egészségtől, erőtől duzzadó sokaságot a föld kerekségén máshol nem csudálhat. „A ki itt jelen nem volt és Magyarország gyűlését soha nem látott, az erről a pompáról még álmodni sem tud, mely itt esett és az a Ns. Magyar Nemzetet nem ismeri.“ Az országházától a főtemplomig „deszkából valának az utczák megpádimentomozva, kétfelől a budai polgári lovas és gyalog katonaság áll vala fegyveres parádéban“. Az egyházi és világi pompa épp úgy egygyé olvadt, mint a hazaszeretet és a vallásos áhitat a hivők szivében.

A nemzetiségnek erős felbuzdulása megkövetelte a magyarság minden külső vonásának feltüntetését, már ellentétben is a gyűlölt, előbb uralkodó, most legyőzöttnek vélt német világgal. A kerületi üléseken *minden* magyar nyelven folyt; az utczán csak magyar *ruhát* láttak. Szinte érdemül tudták be a banderis-

táknak, ha idegen ruhát viselőt meg nem vertek. Az országbiró, ki még pünkösdkor is német köntösben járt, most kurta mentében vezette a tanácskozásokat.[1]

Még az év elején is panaszkodnak, hogy a nagy uraknál a moly eszi az ősi szép magyar ruhákat.[2] Most a magyar ruha az összes rendek viselete lett; meghóditotta a nőket is. Igazi állami ügygyé lett. „Pesten voltanak ezen a farsangon ollyan bálak és mulatságos gyülekezetek, a hová tsak egy idegen gallért is bé nem bocsátottanak, akárkié lett légyen az.“ „Inkey Boldizsár úr megvesz egy sereg régi magyar süveget, Jobbágyait összehívatja és kinekkinek fejéből a kalapot elvévén, maga költségén süveget adott azoknak fejére.“ [3] Még a bányahivatalnokok is elhatározzák, hogy magyar ruhában járnak. A divat csakhamar szélsőségbe csap. „Ezelőtt kevés idővel szégyellett a magyar nemzeti öltözetben járni, ritkán lehetett csak látni is becsületes magyar ruhát, most pedig a ruhabeli enthusiasmus hirtelen úgy elragadott mindeneket, hogy nem a posztót paszományozzák, hanem a paszomántot posztózzák meg. Nem is nadrág, nem is mente s dolmán, hacsak 2 s 3 száz rőf arany- vagy ezüstsujtás nincsen rajta, mely midőn elkopik, kétségkivül sokan nem tudják újitani.“

Ez nemcsak gonddal jár, hanem költséggel is. A bécsi gombkötők panaszkodnak, hogy aranyat, ezüstöt, „ha fejekre állanak“, sem találnak elegendőt a magyar öltözetek készítéséhez. De a sok ruha, a díszes csizma, minek párja 25 arany, szintén ott

[1] Gr. Bethlen Gergely levele jún. 17.

[2] Magyar Kurir 175. l.

[3] *U. ott 192. l.*

készül. Milliók mennek ki az országból, gazdasági haszon nélkül. Éppen mikor le akarják rázni Bécs igáját, újat vesznek nyakokba. Fel lehetne tenni azt a kérdést: mi lett volna Magyarországból, ha 1790 óta nem ruhára, hanem gazdasági és tudományos czélokra költi a sok milliót?

Már akkor is feltámad a nemzet lelkiismerete. Komoly férfiak elítélik a czifrálkodást, „a boldogtalan nemzetnek más nemzet felett a ruhában való bujálkodását". A bécsi kalmárok dicsekedése, hogy csak posztóért és paszomántért többet adott nekik Magyarország 6 milliónál, nem volt üres beszéd. A megyék közt is akad, a mely kivánja ugyan a formaruhát, mert a külső maga után vonja a belsőt, különösen nálunk, de olcsót, egyszerűt, mert a megkülönböztetés még az egyetértést is felbonthatja (Borsod, Trencsén). Jellemző és sokban a mai hírlapokra emlékeztető a „Magyar Kurir" viselkedése. Elvben elítéli a fényűzést és utal annak sujtó következéseire. De aztán minden egyes esetben eldicséri a banderiumok díszét, pontosan elmondván Mars és Bellona fiai minden ruhadarabjának színét, minőségét. Legyezgeti azt a hiúságot, melyet elítél.

„A ruha és a nyelv formálja a nemzetet különös nemzetté." Még azok is úgy gondolkoztak, akkor is, kik nem helyeselték a nemzeti indulat túlcsapongásait. Elfeledték, hogy itt nem csupán a nemzet mellett való tüntetésről van szó. A magyar viselet rendi, nemesi viselet, mennél költségesebb és czifrább, annál inkább az. Ezért történt, hogy a kik itt 1848-ban igazán akarták a szabadságot, mint Petőfi, elvetették a „táblabíró-öltözetet". Ezért van, hogy ma is mindenki, ki az uralkodó osztályhoz tartozik, vagy ahhoz

akar tartozni, ezt ruhával dokumentálja. Ezért van, hogy az igazi egyszerű magyar ruhának, melyben dolgozni is lehet, nincs keletje. Huszártiszti uniformis békében. Akkor, midőn a banderiumoknak esetleg katonai jelentőséget is szántak, még volt valami értelme. Másutt a nemzeti ruha nagy történelmi ünnepek méltó dísze. Nálunk, nem is nézve az általa előidézett gazdasági veszteséget, most tiltakozás a modern eszmék és különösen azok főeszköze — a munka ellen.

A ruha és annak cultusa jobban kifejezi az akkori úri Magyarország gondolkodását, érzését, ezer röpiratnál és „polgári" eskünél. A feudalismus visszaállításának volt ez külső jele. A kik a franczia forradalomnak valami mélyreható befolyására gondolnak, ebben a tényben találhatják a teljes czáfolatot. Innen van, hogy még akkor is, midőn már volt magyar állam, mégis fenn lehetett ezt a külsőséget is tartani.

Az országgyűlés ünnepélyes megnyitásánál egészen és tisztán a régihez való ragaszkodás nyilvánul mint vezető eszme. A Karok és Rendeknél Ürményi a törzsökös alkotmány teljes visszaállítását, helyes magyarázatát mondja főczélnak. „Csak igy áll biztosan a királyi hatalom, melyre a polgári társaságnak szüksége van és a törvényes szabadság. Helyre kell állania a bizodalomnak a statusok és fejedelem közt. A statusok közt se legyen vetélkedés. Minden kar vagy Religióbeli rendetlen megkülönböztetés félre tétessék. Egyedül a jó Erkölts, jámborság és a közjónak előmozditására való igyekezet legyen Érdem és Grádits a fellyebb való Méltóságokra. Így lészen, hogy a kézművek és kereskedések virágozásra emel-

kedjenek s a szorgalmatoskodás mindenütt elterjedjen. És ez volt minden időben a mi törvényeinknek és közállapotunknak veleje és lelke. Kéri a statusokat, hogy iránta viseltessenek bizalommal, csak a közjóra törekedjenek és — egymást békével, csendben meghallgatni méltóztassanak.“ Nem a különböző vélemény veszedelmes a köztársaságra nézve, hanem az, hogy valaki megmarad véleménye mellett, a közitélet ellenére is.

„Az egész világnak szemei reánk vagynak függesztve, mutassuk meg mindazon nemzeteknek, a kik velünk a közvédelmezésnek bátorságára nézve szorosabban vagynak összecsatolva (Ausztria), mind pedig másoknak is, hogy mi, gyökeres törvényünk alkotmányát fentartani nem azért kivánjuk, hogy zablátlan Szabadságra kaphassunk, hanem, hogy ezen Constitutiónkat törvényeink igaz értelme szerint köztársaságunk boldogulására legalkalmasabbnak tapasztalásunkból találjuk.“ Ha van is hiba, annak nem a nemzet törvényhozó hatalma az oka, hanem éppen az, hogy nem tartottak rendesen országgyűléseket.

Régi szokás szerint pap felelt, „Hollósy György úr, esztergomi káptalan követtye“, ki csak azt fejti ki, hogy a törvénytelen újitások után most, „ezen számos ország-gyűlésében, mintegy bátorságos révparton megpihenvén“, időt nyernek a hajó, vagyis az ország, halálos sebei gyógyitására.

Pozsony követe, kihez Trencsén és Nyitra is csatlakoztak, tiltakozott Ürményi elnöklése ellen. Ezt a kifogást azonban, hivatkozva a kerületi határozatra, „közönségesen ellenzették“. Ürményi erre újra bizalmat kér és kijelenti, hogy a nemesi szabadság megköveteli, hogy senkit törvényes meghallgatás nélkül,

„hatalmasan illetni nem lehet". Kéri, ejtsék el a kérdést. Erre a rendek egy értelemmel és akarattal megújitják a kerületi megállapodást és határozatukat egy minden rendből s kerületből választott 12 tagú deputatióval átküldik a főrendi táblához. „Mivel pedig az egész egybegyűlt ország tekintetes Nemes házának neveztetik, annak egyik része helytelenül neveztetnék felséges táblának, azért ezen eddig szokásban volt nevezés helyett, a követek most és következő időkben mindenkor Tekintetes első táblának nevezzék a főrendek gyülekezetét.[1]

Nagyjelentőségű elvi határozattal zárták be ezt az első ülést. Nyitra és Trencsén beadták óvásukat az elnök ellen. „De mivel az aféle ellenzésnek ott, a hol a törvényszerző hatalom uralkodik, helyt engedni nem lehet és a számosabb rendeknek végezése ország törvénye szerint, a többieket is kötelezné, ezen ellenző levél, mint sikeretlen és az ország gyűlése előtt helytelen, egyes végezéssel visszaadatott."

A kerületi végzés fentartása; a többség jogának erős érvényesitése, aztán a felső táblával szemben állásfoglalás, a karok ez első ülésének legfőbb eredményei. A köznemesség egyetértését akarja megszilárditani és ez által uralkodóvá tenni a megyét.

Még együtt voltak a 9 órára összehívott statusok,[2] midőn 10 órakor a szomszéd teremben megnyilt a főrendek ülése. A tábla felső végén a primás ült, mellette üres maradt a nádor zöld széke, balra ült

[1] A főrendi táblát excelsanak nevezték, úgy mint a kanczelláriát és helytartótanácsot.

[2] Statusok alatt akkor mindig kizárólag az alsó táblát értették.

tőle az országbiró a világi főrendek élén, míg a tábla jobb szárnyát az egyházi rend foglalta el. A primás, ki Kazinczy szerint nem igen jól tudott magyarul, mégis e nyelven szólott. Az országgyűléstől a haza boldogulását reményli „a legjobb fejedelem, a leghűségesebb ország dicsőséges emlékezetére és egész Európának rémitő példájára". „Hazánk az Isten annyának oltalma alatt" boldogabb más népeknél, melyek égetés, pusztitás közepett mindent felforgatnak. „Az egy világ csudájává lett magyar nemzet" békésen meggyőzte II. Józsefet a törvényes igazgatás szükségéről. Most a hitlevél és a koronázás a főfeladat. „II. Leopoldnak, ki nemcsak a successiónak törvénye szerint minékünk az egekből engedtetik, de a kinek jeles ritka kegyessége, igazságszeretete, általlátó bölcsessége magához könnyen nemzeteket hóditani fog", akaratából gyülekeztek össze. Az ország és a király kivánsága egyaránt az, hogy necsak visszaállittassanak ősi törvényeink és igazságaink, hanem örökössé is tétessenek minden következő időkre, „hogy a király és az országnál lehetetlenné váljék annak felforgattatása". E czél elérésére a kölcsönös szeretet szükséges.

Gr. Zichy Károly ünnepli ezt a napot, melyen ismét együtt lehetnek „ősi szabad vokssal, hajdani diszszel". Helyreáll Szent István, Szent László, Nagy Lajos korának boldogsága. Az egész világon nagy a magyar hire, most minden nemzetek ide tekintenek. Ő igyekszik majd a nemes haza megelégedésére teljesiteni tisztjét.

A primásnál, és nála egyedül, megjelenik a király is. A trón és oltár szövetsége nem látszik megingatottnak és e közös értelemből támad a forradalom-

nak, belgának, francziának, kemény elítélése. Ürményi épp oly kevéssé meri említeni a királyt, mint Zichy. Batthyány beszéde a legőszintébb; ő még a successio jogát is elismeri, de a magyar hiúság beczézgetésével egyúttal mutatja a papi és túlzó nemzeti jelszavaknak oly gyakori és annyira egészségtelen szövetkezését. Ürményié félénk; Zichyé a legformásabb, de tartalom nélkül való. Visszatükrözteti helyzetét, mely eltiltotta a komoly szót és izlését, mely visszatartotta az üres phrasistól. Beszéde végén a felséges tábla nevében megköszöni a T. statusok üdvözlését.

Az ülés eloszlik, deputatiója pedig, melynek Bajzáth József veszprémi püspök a szószólója, átmegy a statusokhoz. Bajzáth a felséges tábla nevében kezd szólni, mire illendően értésére adták, hogy az egész hazának felségére nézve ezután tekintetes első táblának nevezik majd a főrendeket. A püspök „minden további következés nélkül“ igy adja át üdvözlő üzenetét, különösen az egyetértést ajánlva. Felszólitja aztán a tekintetes rendeket, menjenek ők is a nagy templomba, a Szentlélek malasztjának kikérésére.

Végül jelenti, hogy a főrendek Zichyt „mind hivatalában, mind első székében állandóan megmarasztották“, Ürményit illetőleg a rendek végzéséhez járulnak, a kir. biztosokról pedig holnap határoznak. „Megütköztek a Statusok és Rendek átallyában ez állandóul lett megmarasztásán az Ország Fő Birájának.“ Deputatiót rendelnek, hogy ez megmondja a főrendeknek, hogy nélkülök ilyen végzést nem tehetnek. De mire a küldöttség átment, a felső tábla eloszlott.

A két tábla közt való ellentét tehát mindjárt első

nap világosan kitűnt. Így, megoszlott szívvel, mentek a templomba.

Másnap határozatukat ismét közölték a felső táblával. Okul azt adták, hogy az országbiró, nádor nem lévén, nemcsak a főrendek elnöke, hanem az egyetemes üléseké is. Így a felső táblának egyedül nincs hatalma őt állandóan elnökéül elfogadni. Akaratukat keresztül is viszik, annál is inkább, mert maga Zichy is javasolta elfogadását, az egyezség érdekében.

Már az első ülésen felmerült a diaeta naplója kiadásának kérdése, de még nem határoztak felőle. Most, jún. 11-én, mindjárt ezen, a nemzet fejlődésére legfontosabb tárgyon kezdték.

A kinyomatás országos szükség volt, oly nagy volt mindenfelé az érdeklődés a tanácskozások és eredményük iránt. De a nyelv meghatározása, noha a kerületek azt megállapították és ott minden magyarul folyt, még sem volt egyszerű. Láttuk, hogy 1790 elején, József rescriptuma után, egyszerre felkapják a magyar nyelvet, de a jan. 28-iki visszavonó rendelet megállította ezt a mozgalmat. A megyék, a legmagyarabbak is, hivatalosan visszatértek a kényelmes deák stilushoz. Valójában csak az irók és az ifjúság lelkes tábora rajongott az anyanyelv díszeért, uralmáért. Meg kellett válni: magával birja-e ragadni az egész országot.

A diariumot illetőleg „az egybegyült rendek közönségesen a magyar anyanyelvhez hajlottak, sőt sokan ezt nem csak erre, hanem átallyában, mind az ország gyűlésén, mind azután minden közdolgoknak folytatására az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták“.

Oly nagy volt a lelkesedés, oly általá

belátás, hogy itt független nemzeti állam csak magyar nyelvű lehet, hogy elvi ellenállás nem mutatkozott. A horvát követ, Bedekovics, kifejtette, hogy ők az elnyomás idején megmutatták, mennyire ragaszkodnak az ősi szokáshoz, törvényhez. II. Józsefnek is kijelentették, hogy ha már változtatni kell, inkább tanulnak meg magyarul, mint németül. Magyarországot édes anyjoknak vallják és kész örömmel fogadják ezen bölcs rendelést. De addig, míg ők és küldőik egészen el nem sajátítják ezt az anyanyelvet, adják ki a diariumot magyar és deák nyelven. Nem lehet őket, a szövetség ellenére, szavuktól megfosztani. Több tót úr, a felső megyék követe hozzá csatlakozott, különösen arra terelve a figyelmet, hogy a deák nyelv eltörlésével, a magyarnak behozásával, az igazgatást megnehezítik. Ők sem akarnak megfosztatni joguktól, hogy az országos ügyekben részt vesznek. Szemben velök Beöthy János bihari követ, ki már 1784-ben is, akkor mint vicispán, felszólalt a magyar nyelv joga mellett,[1] ezzel szemben méltán mondhatá: ha előbb felvették a német sarut, most felvehetik a magyart; ki visszatér édes anyjához, szívesen tanulja meg annak nyelvét. Különösen a tiszai megyék buzgólkodtak ebben; a dunaiak lanyhábbak.

Képzeljük el ezt a minden ideget megrázó vitát, oly ülésben, melynek nincs szabálya, melynek elnöke csak ideiglenes és csak a gyűlés kegyelméből üli székét, melyben csak úgy tolong a lármás ifjúság. „A ki szólni akart publice, felállott a székre vagy asztalra, a többi pedig kiáltotta, halljuk, halljuk, úgy hogy sokszor egy fertályig sem lehetett

[1] Magyarország II. József korában. II. k. Függelék.

csinálni csendességet.“ Valóban nem kellett Krakóba menni, hogy lengyel országgyűlést lásson az ember. A magyar nyelv mellett szólt a mozgalom minden vezetője: Balogh Péter, a két Vay, Almásy Ignácz, Darvas Ferencz, Domokos, gr. Fekete és világos, hogy mihelyt ez a kérdés fel volt vetve, leszavazni nem lehetett. „Az egész roppant nemesi sokaság azt kiáltja vala: éljen a mi anyai nyelvünk, éljenek annak oszlopai.“ Elfogadta azt Ürményi is „kinek, mint a folyóvíz, úgy foly a magyar szó szájából“.

A határozat nemcsak az országgyűlés nyelvévé tette a magyart, hanem hivatalosnak is teljes terjedelemben. „A Statusoknak és Rendeknek nagyobb része magok előtt viselvén más nagy nemzeteknek dicsőséges példájokat, melyek az anyanyelvet a közdolgoknak folytatására bévévén, az által aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyeztették és az egyes nyelv által az egyességet is, a hazafiúi szeretetet, polgárjaiknak szívekben beoltották, szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek ítélték az anyanyelv behozásának kezdetét már egyszer meghatározni. Ehhez képest eltökéllették magokba, hogy az országgyűlésen a dolgok magyar nyelven folyjanak, sőt ezután a közdolgok folytatása is minden tisztségek előtt magyar nyelven szabad legyen, emlékezetbe hagyván ez iránt is annak idején rendelést tenni, hogy a magyar anyanyelv, minden magyar koronához tartozandó részekbe, szintén a szerént, mint az elébbeni országlás alatt a német nyelv, a legalsóbb oskolákba taníttatni kezdődjön. Hogy pedig a nemzet szabadságának sérelmével, azok, a kik most még a magyar nyelven elmélkedéseket s ítéleteket magyarázni nem tudják, szabad szavaiktól meg ne fosztassanak, szabadságába hagya-

tik még most kinek-kinek vélekedését és dolgait, akár a jelenvaló országgyűlésen, akár pedig a tisztségek előtt, deák nyelven is előadni."

Határozott és mégis bölcs és mérsékelt végzés. Mindazon erkölcsi okokat összefoglalja, melyek egy nyelvnek a többiek fölött való uralmát ajánlhatják, a végső eredményt az iskolától teszi függővé, addig pedig meghagyja a régi állapotot. Legfölebb azt a kifogást emelhetnők ellene, hogy kellő előkészülés nélkül, szinte tumultuariusan hozták. Mert az országgyűlési diarium nyelvének megállapitása csak nem elégséges alap ahhoz, hogy mellesleg döntsenek egy birodalom legfontosabb belső kérdése fölött.

Az akkori irodalom nagy tett gyanánt ünnepelte a végzést. Péczeli köszönő verse [1] tán legkülönb az akkor felhangzó irodalmi kórusban. Ünnepli a rendeket, mert egy nap alatt többet végeztek, mint eleink öt-hat diaetákon.

Músák pendítsétek hál'adó hárfátok!
Számkivetéstekből visszahivt hazátok,
Az idegenek már többé ki nem marnak,
Kik kedvetlen nótát húztak a magyarnak.

Visszahivja a Músákat oda, hol Mátyás óta nem volt békés szállásuk.

Ti nyelvünkért buzgó bölcsek örüljetek,
Ama szép munkákhoz együtt készüljetek,
Melyekből Európa nyelvünket esmerje
S többé vad s durvának azt hívni ne merje.

Esküszünk míg bennünk forr Etele vére,
Sőt míg a magyar név el nem fogy egészen,
Ez áldott nap nékünk örökké szent lészen.

[1] Orpheus II. 194—198.

Verseghy a szónokok nevét jegyzi fel emlékezetül. Elsőnek Darvas Ferenczet, a „Magyar hajnal hasad, de meg nem virradt még" költőjét jegyzi fel a 10 közt, ki az anyanyelvet koporsója mélyéből fényre hozta.

Ki tudja még, minő nap történetünkben június 11-ike? Csak személyeket ünneplünk, eszméket csupán akkor, ha arra alkalmat adnak.

Mint a ruha, úgy a nyelv is kétségtelenül II. Józsefnek köszönte díszét. Két okból is. Először, mert a császár a német nyelv behozása által figyelmeztette a nemzetet, minő kincset veszthet el, ha nem ápolja; másodszor, mert csakis az a külföldi műveltség, mely alatta és általa szabadon beözönlött, tette képessé a magyar nyelvet arra, hogy tartalmilag és formailag fejlődhessen és a nyugati nyelvek gazdagságát és finomságát elérje. Szegény magyar irók ünnepelték is eléggé és bátran lehet mondani, hogy soha sem történt több e nyelv fölemelésére, mint akkor, mikor az halálra volt a közvélekedés szerint itélve.

Mint nálunk rendesen, egyik véglet hamar követi a másikat. A kétségbeesést a legmagasabbra szálló remény váltja fel. Mindenki tanul, beszél magyarul, mindenki azon töprenkedik, hogy lehetne terjeszteni, uralkodóvá tenni ezt a hamupipőkét. Pálóczi Horvát Ádám márczius óta sürün emlegeti a „magyarosodást."[1]

A magyarosodás folyt, mint századok óta, az itt lakó idegen nyelvűeknek, vagy a bevándorlóknak az uralkodó fajhoz való önkéntes csatlakozása által. A ki bárminő módon, rangja vagy állása által a nemzethez tartozott, magyarrá is vált, előbb külsőleg, öltö-

[1] Magyar Kurir 388. 51. l.

zetében, aztán nyelvében is. Természetes, hogy olyankor, midőn oly hatalmasan és hóditón nyilatkozott ez a nemzeti érzés, mint 1790-ben, midőn a német nyelv és név használata még kellemetlenséget is okozhatott, ez a csatlakozás gyorsabban ment végbe. Eisenhutból egyszerűen Vaskalap lett.

Ezt a csatlakozást elősegitette a társadalom is. Győrött, hol a korona átvitelekor oly magasan lobbant fel a hazafiság tüze, „a német ruhába öltözött magyar lakosok már felnyitották szemeiket és megvallják, hogy ők nem németek, hanem ha azok voltak is, régoltától fogva magyarokká lettek. És így magyar ruhában lészen ezután az ablakos, asztalos, ács, bádogos, parókás, kéménytisztító,[1] képíró és faragó, órás, ötvös, pék, sajtos, szitás, szitakötő, patikáros, burnót-gyáros, talyigás, vasműves, vendégfogadós stb.“ Ezt az igyekezetet elősegitette a magistratus is, annál is inkább, mert ezek oly keresmények, hogy dolgaikat magyar ruhában elvégezhetik.

Nem vetünk nagy súlyt az ilyen hódításra. Ha megint német világ áll, az a jó kézműves épp oly szivesen ölt ismét német ruhát, csak azt várja, hogy a magyar elszakadjon. Nem a ruha, hanem a nyelv és az érzés avat a nemzet tagjává.

Felfogják már a nyelv viszonyát a culturához, a nemzeti élet minden megnyilatkozásához. Igazán magyar műveltségre gondolnak. „Nyelvünknek keressük minden módon virágzását. Taníttatni fognak kicsinytől nagyig az oskolák magyarul, nyelvünk kicsinosíttatik, tanulóink könnyen tudományra kapnak, a nyelvtánulásban idejöket nem vesztik, lesznek szemlátomást

[1] Csak Egerben volt magyar kéményseprő.

több bölcseink. Örömöt ad erre a hazai nyelv szeretete legtöbbeknek és a könnyebb bölcselkedés. Lésznek mindenről írt magyar könyveink, mellyek a falusi népnek is értésére lesznek, olvashatják, más nemzetekhez képest az ő együgyüségöket levetkezhetik, az életnek leghasznosabb módját, melylyel eddig a német bír vala országunkban, ők is követik és boldogulnak. Ismeretesebb lészen előttük a világ és hallani, látni, tudni ők is többet kivánnak. Ekképen támadni fognak a magyarokból is olyan mesteremberek, mint most a németek: magyar zsemlyesütők, kéményseprők, timárok, órások, piktorok, pallérok, mindenféle vendégfogadósok, mely életmódoknak könnyebb, szebb és hasznosabb voltát eddig nem ismerék. Támadnak még fabrikások is, ha annak hasznát tapasztalják és nem fog kelleni külsőországi portékákért drága pénzt adni, a pénz is megmarad országunkban." Ha lesznek iskoláink, a törekvő ifjúság nem lesz kénytelen a külföldieket felkeresni. Ha lesznek tudósaink, kedvökért az idegenek is megtanulják nyelvünket. Így válik majd szilárddá alkotmányunk, kormányunk is. A nyelv igy meghóditja majd a nemzet részére a fejedelmi családot is, a főrendek pedig itthon maradnak.[1]

Nagy vonásokban elénk tárul itt a szellemi és anyagi munka virágzásán felépülő új Magyarország. Annyira megy az irónak, valószinűleg Décsy Sámuelnek, optimismusa, hogy a könyvektől még azt is reményli, hogy a köznéppel megutáltatja a köldökig érő zsiros ingeket is.[2]

[1] Magyar Kurir. 350—60. l.

[2] Ez eszméket később bővebben kifejti „Pannoniai féniksz" czimű művében. Bécs, 1790. Mai napig e kérdésről a legtartalmasabb művünk.

Ha idegeneket hódit, természetes annál inkább visszahozza a magyarság elvesztett fiait. Nehéz elképzelni, de tény, hogy a deák nyelvtől is vissza kellett szerezni éppen a tanult világ nagy részét. A felsővidék nemessége az iskolában elfeledte azt a magyar szót, melyet otthon megtanult. Nem gyakorolta, tanárai nem is szivesen hallották, az ügyvédségben és hivatalban pedig nem igen vette hasznát. A prókátorokat és a katholikus papságot tartották a latinság igaz bástyáinak. A katholikus egyháznak egyenesen szemére vetették, hogy idegen nyelv ápolása által előkészitette a magyarság bukását. A török nem kivánhatott volna jobb eszközt ennél, hogy a magyart gyengitse és kivetkőztesse nemzetiségéből. De még az ágostai hitvallásúak is bevallották, hogy tót és német praedicatorok és tanitók alkalmazása és a deák nyelv túlságos művelése által, nemcsak a felvidéki nemességet, hanem egész községeket és vidékeket is eltéritettek a magyarságtól. Ezeket most magyar papok és tanitókkal akarják visszamagyarositani.[1]

A főrend sohasem idegenedett el annyira a nemzettől, mint általánosan hiszik. Most a nemzeti áramlat legnagyobb részöket teljesen visszahóditja. Hódit még tovább is. Nemcsak Leopold király: sógorai, a nápolyi király és Albert herczeg is magyar ruhát öltenek a koronázási ünnepen; Ferencz főherczeg, a trónörökös, pedig tanulni kezd magyarul.

Áthat ez a mozgalom az iskolára is. Tudtommal éppen egy igen vegyes lakosságú megye, Temes, volt az első, mely iskoláit magyar lábra állitja.

[1] Berzeviczy Gergely. Kézirat. Reflexiones circa promovendam linguam Hung. inter Evangelicos Aug. confessionis.

Oly erősnek, ellenállhatatlannak tartják ezt a mozgalmat, hogy szinte magától érthetőnek vélik annak a lakosság minden rétegére való áthatását. „A mi az apróbb tartományokat vagy részeket illeti az országnak, azok készörömest a haza nyelvére ráállanak, a mint megigérték, csakhogy törvényesen behozható legyen.“ [1]

Annyira elfogulatlan és külföldi műveltségű férfiú, mint Kazinczy, lehetőnek tartja az egész közéletnek és iskolának magyarrá válását. „Ha a magyar nyelv hozattatik be, nemzetünkből külön nemzet válik, örökös fal lesz a magyar és nem magyar közé vonva s az idegen vagy magyarrá lesz köztünk, vagy éhhel hal el, szemlátomást fogunk előre menni a tanulásban, magyar csemetéink magyar nevelőket kapnak s a mesterségekben és tudományokban oly szerencsés virágzásra lépünk, mint a milyenre Németország lépett, minekutána a kihalt római és az idegen franczia nyelvtől elállott s tulajdon nyelvén kezdte írni könyveit.“

„Tanuljunk deákul, sőt tanuljunk németül is, s ha reá érünk, francziául, ánglusul és olaszul is, de szemeink mindenekfölött arra legyenek függesztve, hogy a magyar legyen *az első és közönséges* és hogy azt a német, tót, rácz és oláh gyermek egyaránt megtalálja, valahol csak benne mód vagyon.“ A nemzeti ügynek Leopoldtól várja diadalát.[2]

Először történetünkben, Leopold alatt és hozzájárulásával, az állam is gondjába fogadta a magyar nyelv ügyét.

Elképzelhetjük iróink örömét, boldogságát. Előbb

[1] Kassa, Magyar Kurir 1790 febr. 26.

[2] Márczius 8. Levelezés, II. 46—47.

a király mondta ki, hogy a magyar nyelvet az egész birodalombau el akarja terjeszteni,[1] most a nemzet maga vette kezébe az ügyét.

Innét van, hogy költőink, az igazi szabadelvűek, ekkor korántsem ellenzékiek, hanem a királytól várnak minden jót. A Kazinczynál jóval radikálisabb Bacsányi János 1790 jún. 20-án így ír gr. Forgács Miklósnak: „Most van az ideje, hogy atyáinknak hibájokat kipótoljuk, s a mit ők elmulasztottak, vagy talán akkor még nehezen cselekedhettek, helyre hozzuk, hazai nyelvünket a maga méltóságába helyheztessük s ez által hazánk örökös boldogságának talpkövét megvessük. Az egek, kik szomorú sorsunkon már valahára szánakodni látszanak, olyan fejedelmet adának, ki a maga népeinek nem nyomorgató ura, hanem a törvénynek értelme szerint való igaz kormányzója, jóltevő atyja lenni akar. Most, vagy talán sohasem.“[2]

Így a műveltség a napfény felé tör, szolgálatának megfelelő helyet követel. Az egyetem már május 9-én kérte meghivását a diaetára elég különösen — mint a jezsuiták jogutóda. Bessenyei „jámbor szándéka“ ekkor kezd testet ölteni. A megyék nagy lelkesedéssel pártolásukba fogadja a tudós társaság tervét. A magyar szinház is a diaeta alatt veszi kezdetét.

Egyáltalában nem a zsírosszájú magyar nemes, nem az, ki más nyelven nem is tud, legfölebb deákul, a magyarosodás hirdetője és apostola. Ugyanazokkal találkozunk itt, kik mint a renden és felekezeten felülálló nemzeti öntudat előharczosai, már előbb is szemünkbe tűntek, kik az akkori európai felvilágo-

[1] Ápr. 20-i rendelet. L. följebb 118. l.

[2] Fraknói V.: A Martinovics-féle összeesküvés IX.

sodás hivei voltak és annak eredményeit akarták hazájukban is meghonositani.

A magyarosodás akkor is, mint most, a magasabb kultura és erkölcs kérdése. Műveltség nélkül nem lehetett érte lelkesedni sem.

Éppen mert így állott a dolog, lehetőnek tartjuk, hogy ennek a nemzeti lelkesedésnek hosszabb ideig tartó árja eléri mindazon eredményeket, melyeket tőle vártak. Azok a nemzetiségek, melyeknél külön vallás és lakóhely nem állja az anyagi és szellemi érintkezés útját, a német és tót, bizonyára egy emberöltő alatt megmagyarosodhattak volna Előttük megtöretlen áll a magyar prestige; ha magyarokká lesznek, közelebb jutnak az uralkodó osztályhoz. Olyan vezető osztályuk pedig, melynek külön érdeke vagy hagyománya ezt megakadályozná; olyan műveltségük, mely az emelkedő magyarral vetekedhetett volna, még nem volt. A rácznál a vallás, az oláhság nagy részénél a lakóhely maradt volna még soká akadály.

Ugyanezen oknál fogva azonban hiábavaló remény volt akkor is a horváttól hasonló áldozatot várni. Ott ugyanis nemcsak vezető osztály volt, hanem volt annak külön, kipróbált organisatiója is, a magyarnak megfelelő. A közös jogok nem bírták elenyésztetni a külön eredet nyomait; lakóhelyükre magyar csak ritkán jutott. Két század óta vallásos különbség is növelte az ellentétet: a katholikus vallás épp úgy nemzeti vallása lett a horvátságnak, mint a református a tiszta magyarság nagy részének.

Egyesek és népek is, a szükség, még inkább az elragadtatás perczében többet igérnek, mint a menynyit teljesíthetnek. Varasdmegye p. o. április 19-én felveszi postulatumai közé azt is, hogy a német nyelv

használata a katonaságnál szűnjék meg és a rendektől függjön akár a latin, akár a magyar nyelv behozása a magyar ezredeknél. Természetes, hogy éppen így a kamarának és bányászatnak is magyar, vagy latin legyen a nyelve. Nemcsak magyaroknak vallották tehát magukat a horvátok, hanem az állam magyar voltának le is vonták nyelvi következéseit.

De mihelyt az országgyűlésen komolyan szóba jő a magyar nyelvnek a latin helyébe lépése, saját nyelvük védelmére kelnek. Éppen jún. 11-én mondá Bedekovics Keresztesinek: „a magyar nyelvet nem vehetik be azért, mert szinte oly törzsökös nemzet a horvát, mint a magyar s nagy gyalázat volna az, hogy idővel elvesztvén a nyelvét, megszűnne különös nemzet lenni és a magyarnak lenne szolgájává.“

Egy akkori versben a tót leány kéri magyar vőlegényét, ne vesse meg azért, mert tót. Itt szinte természetes az alárendeltség érzése. A horvátnál ez nincs meg, ott a XVII. század óta erősen fejlődött a nemzeti öntudat a magyarhoz való ragaszkodásnak rovására.

Álláspontjukat írásban is kifejtik,[1] a magok és a szlavón megyék követeinek nevében. Azon kezdik, hogy ha valami, mindenesetre a latin nyelv alkotmányos (constitutionale), hisz századokon át megszakítás nélkül való gyakorlat szentesíti. Hiba azt hinni, hogy ennek uralma csak azért volt oly tartós, mert az egyház nyelve volt; az sem igazi ok, hogy a magyar nem volt eléggé kiművelve. A reformatio terjedt; a magyar nyelvet megyékben, városokban használták is, a közügyek nyelve mégis a deák maradt. Oly

[1] Declaratio ex parte Nunciorum regni Croatiae, quoad introducendam Hungaricam linguam. Fol. 8 l. Hely és idő nélkül. Ballagi, polit. irodalom, nem ismeri.

oknak kellett tehát fennforogni, melynek hatása mai napig sem szűnt meg.

Történeti constructióhoz folyamodnak ők is. Mikor a magyarok bejöttek, igy kezdik, alig lehettek 300,000-en. Rabló hadjárataik alatt nem szaporodhattak. Pár megyében is elfértek volna. Ezért az alávetett népeknek meg kellett adniok a polgárjogot és mind több telepest kellett behozniok mindenfelől. Szent István híres mondása mutatja ezek fontosságát. Most pedig alig van európai nemzet, melynek itt ne legyen gyermeke, úgy hogy az igazi magyarok alig teszik ki a lakosság negyedrészét. Így a magyarok nem tehették tartományaikat római értelemben provinciákká, hanem meghagyták nyelvöket és intézményeiket.

Ennek következtében vált az uralkodás nyelvévé a latin, ha nem is törvényesen, de alkotmányosan. Ez kitűnik a megyéknek II. Józsefhez intézett felirataiból is.

Mielőtt ezen változtatnak, meg kell gondolni, mit követel az ország viszonya királyához és kapcsolt tartományaihoz. A mostani királynál remélni sem lehet, hogy még megtanuljon magyarul. A közügynek nem válik hasznára, ha a király nem érti a feliratokat, vagy ha azok megértéséhez tolmácsra volna szüksége, kinek önkényétől függne aztán minden. De még a trónörököstől is nehezen lehet ezt remélni, úgy hogy nála is tolmácsra volna szükség.

Nem is nézve a kapcsolt tartományokat, a szorosan vett Magyarországon is több nyelv divik, a lakosságnak alig egyharmada ért magyarul. A nagy többség nyelvén egy csapással nem lehet változtatni. Azt mondják, a népszám itt nem döntő. Ez állhat a parasztokra, de nem a városokra és megyékre nézve.

Ezekben a magyar már nem a némettel és szlávval, hanem a latinnal versenyez. Számítsák csak össze, kik tudnak közülök latinul és kik magyarul írni és olvasni, kitűnik, hogy az utóbbi alig egyharmada. Szinte gúnynyal folytatja, hogy ehhez nem elegendő a popularis ékesszólás, kell oda tanulmány is, a legjobb magyar írók olvasása és megértése, a terminusok ismerete. Két-három órájába kerül, mit latinul egy alatt elvégezne. Hol egy az anyanyelv, hasznos volt azt behozni; Magyarországra nem volna sem hasznos, sem czélszerű.

A kapcsolt tartományok tisztán szlávok; ott az előkelő sem tud magyarul. Könnyebb volna ott behozni a francziát vagy az olaszt, mert azt legalább az úr meg a pap érti. A mellett a franczia és olasz művelt nyelvek, a magyar még nem az. Többnyire fordítás az irodalom, kevés benne az eredeti, jelentékeny munka.

Igaz, hogy a horvát épp úgy megtanulhatna magyarul is. De a horvát-magyar szövetség nem ezen az alapon jött létre, hanem a latin nyelv közös használatán nyugszik. Ezt az alapot a két fél hozzájárulása nélkül elhagyni nem lehet. Különben a horvátot kizárnák a tisztségekből, mihez pedig törvényes joga van. Nem elég, ha Horvátországban megmarad a latin. Mert ha a közös dolgokat magyarul intézik, a horvátoknak az országot érdeklő ügyekben sem lenne befolyásuk; csak hallgatnának.

Egy nemzedékre volna szükség, hogy a horvátok magyarul úgy megtanuljanak, hogy e nyelven tárgyalhassanak. Ha pedig ez a nemzetiség, mely nemcsak Európában, hanem Magyarországon is jobban el van terjedve a magyarnál, ezt nem akarja, ki kényszerítheti reá? Kényszeríteni nem is lehet, mert ismeretlen

nyelv tanulásának elrendelése nyilvános jele a szolgaságnak.[1] Emlékezzenek csak, mit éreztek, mikor a császár a németet akarta önhatalmából behozni. Horvátország is úgy érez. Neki mindegy, németre kényszeritik-e vagy magyarra, a király teszi-e, vagy társaik.[2]

Pedig még csak Horvátországról szóltunk. Hát még Bulgária, Szerbia, Bosznia, Oláhország, Galiczia, Lodoméria, mely mind szláv és a latin nyelv alapján coalescált a magyarral és melyek visszaszerzése közóhaj. Galicziának ma is felajánlják az egyesülést a magyar nyelv alapján; meglátják, nem kér belőle. Épp így gondolkozik a többi visszaszerzendő tartomány is.

Dalmáczia, Horvát- és Tótországok is azt vallják, hogy t. i. Magyarországon constitutionális nyelv a latin. A latin nyelv kiküszöbölését a magyar megyék és városok egyhangú megegyezése nélkül, mely most nincs meg, még csak szóba hozni sem lehet. De még ha annyira elterjed is, hogy mindannyian akarják, akkor is csak a kapcsolt tartományok megegyezésével lehet.

„Kérik tehát ez országok követei a közügyekben a latin nyelv fenntartását. Ellenkező esetben ellenmondanak küldőik nevében a lehető legjobb módon.“ [3]

Nevezetes irás, mert első nyilvánulása annak a nézetnek, hogy Horvátország, mint egyenlő társ lépett szövetségre Magyarországgal. Nevezetes, mert a nagy horvát felfogás ezzel tartja bevonulását a magyar országgyűlésen.

[1] ad ignotam enim linguam cogi posse, evidens est nota servitutis.

[2] a Constatibus.

[3] Horvátország követei az alsó táblán: Skerlecz Ádám és Bedekovics Ferencz.

Van benne egy csepp igazság: az, hogy idegen nyelv rákényszeritése egy népre, mindig szolgaság jele.

Egyebekben merő tévedés, vagy tévesztés. Történeti tekintetben az, mert a magyar-horvát szövetségnek nincs más történeti alapja, mint a Kálmánnak tulajdonított hamisitott szerződés. Horvátország alávetett ország volt, annak is nevezték 1625-ig törvényeinkben is. Hisz maga ez a declaratio is tartománynak nevezi a hármas királyságot. Még a kapcsolt részek enyhébb kifejezése is csak akkor kapott lábra, mikor Magyarország elgyöngült, a katholikus Horvátországot pedig pártolta a papság vallásos okokból, az udvar pedig azért is, hogy esetleg Magyarország ellen felhasználja.

A nagyhorvát eszme csak úgy a Leopold—Kollonics-féle korszak szüleménye, mint a regnum Marianum.

De ne itéljünk keményen. Nincs hozzá erkölcsi jogunk. Míg nálunk, még hivatalosan is, hisznek az Anonymus koholmányainak és hasonló „nemzeti“ valótlanságoknak, ebben is társországa vagyunk Horvátországnak.

Közjogi tekintetben megdöbbentő a felfogás hibája. Magyarországnak, noha az szerintök is főország, nincs joga Horvátországot kényszeriteni. De a tartomány igenis kényszerítheti a főországot. Mert hiába akarja a magyar, nem küszöbölheti ki a latint, ha a két horvát követ nem akarja. Szerintök ez a constitutio. És hogy ennek a szörnyű követelésnek mégis legyen valami háttere, az összes volt melléktartományokra hivatkoznak. Máris kisért a magyar hegemonia lerázása egy a dunai confoederatióhoz hasonló képzet által.

Az ilyen kérdéseket nem döntheti el a toll, sem az idézet. Míg Magyarország erős volt, a horvát nem vetette fel a nyelvkérdést. Pedig jó magyar bánjai nehezen tudtak latinul. Elintézésükre két becsületes mód van: az erő, vagy a kölcsönös jóakarat. Ha czélt akarunk érni, legyünk erősek — ne szóval és — ha kell, és méltányosak, mihelyt lehet.

Különben magok a horvátok sem voltak egyek és nem is igen bíztak ügyük sikerében. Egy költemény gr. Erdődy Jánoshoz, az új bánushoz fordul, mentse meg a hármas országot, különben nem lesz többé horvát, se dalmata, se tót.[1] Nemzetöket, nyelvöket, durva szittyává akarják változtatni. A hunnál nincs kegyetlenebb nép a földön, még a német is irgalmasabb volt. „Gőgös, minden nemes fejedelem akar lenni, de a közterhekben részt nem vesz". Nyelve is barbár, mindenki visszautasítja, kivéve a sarklakó lappokat. De két árulója van a nemzetnek: Scaliger (Skerlecz Miklós) az egyik, a főpap (Verhovácz) a másik. Úgy látszik, hogy ez a két főember, mint szabadkőműves és a magyar birodalom őszinte híve, éppen nem látott nemzeti veszedelmet a magyar nyelvnek hivatalossá válásában.

Ez a költemény bizonyos tekintetben még tanulságosabb a követek óvásánál. Abban is szó van ugyan a királyról, ki nem tanulhatja már meg a magyar nyelvet; itt már egészen ő áll előtérben. A magyar kétségbe vonja Leopold jogát, a három nővért meg akarja foszatni vőlegényétől. A bán tartsa fenn a régi jogokat és a kegyes Leopoldnak biztosítsa a hármas koronát.

[1] Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae trium sororum recursus ad novum Pro-Regem, ne suis priventur Coronis, proinde ac *novo sponsô* Leopoldo ab Hungaris.

„Miért hű mindig a horvát sziv királyához? Ez csakis az igaz hit műve“.[1]

Mindjárt a tárgyalás első napján megkezdődik tehát a loyalis, vallásához hű horvátnak, nem, az egész szlávságnak szembeállítása, az istentelen, királya jogát megtámadó magyarral. Balassának és társainak máris lehetett fogantyúja, melynek felhasználásával megbonthatják az országgyűlés egységét.

Az még szilárdul állott és legkevésbbé a nyelv kérdése ingathatta meg. Még jún. 11-én közölték a statusok határozatukat a főrendekkel, magyar nyelven. Másnap a felső tábla deputatio útján kijelenti csatlakozását.

A tárgy fontosságát az mutatja, hogy az egri püspök volt az üzenet hozója, kit ezért fellengző szavakban ünnepelt is a kálvinista Péczeli és kit a Magyar Kurir ezért Magyar Cicerónak nevezett.

A statusoknál a bánus és a horvát követek előterjesztették kivánságaikat. Engedjék meg a követeknek, „a kik a magyar nyelvet tökéletesen nem tudják, kivánságokat s itéleteket deák nyelven előadni.“ Ezt „kivánván a nemes haza anyai indulatját említett horvát országok eránt minden alkalmatosságban bizonyítani“, nem csak nekik engedték meg, hanem az ország többi lakosainak is, kik nem tudnak tökéletesen magyarul. A horvátok, kikhez ebben a szlavón megyék követei is csatlakoztak, már előbb is tanácskoztak azon, hogy lehetne a magyar nyelvet az iskolákban tanitani, de egyelőre ezt kérik, hogy a diariumot ne csak magyarul adják ki, hanem latinul is. Erre az volt a határozat, hogy mivel azt a magyar nyelv méltósága megkivánja, a jegyzőkönyv magyarul

[1] Corda Croatarum Regi cur dedita semper? Solius est verae Religionis opus.

készüljön, de aztán a kir. tábla egy tagja fordítsa latinra és hivatalos egyeztetés után ezt is hivatalosan bocsássák közre.[1]

Így létrejött a megegyezés. A főrendi tábla csatlakozása igazán hazafias áldozat volt, a mennyiben annak tagjai közt sok csak törte a magyar nyelvet.[2]

De a diarium kinyomatása nem tetszett a főrendeknek. Okul azt hozták fel, hogy ez által az ifjúság elesik keresetétől és nem is tanul annyit, mint ha kiírná a jegyzéseket. Igazi okuk pedig az volt, hogy a „publicitas" — ez a szó is akkor jött divatba — nem volt inyére a conservativ elemeknek. A franczia példa mutatja, minő hatalmat és népszerűséget ad az a szélső véleményeknek és képviselőiknek. Az sem komoly ok, hogy a határozatok gyors megváltoztatása rontaná a nemzet hitelét a külföld előtt, „a közvégezéseket és tanácskozásokat a világ szine eleibe terjeszteni nem éppen diszes volna". A karok azonban Balogh Péter fényes szónoklata után fenntartották határozatukat. Egyenesen ki is jelentették, hogy az ország tanácskozásaiban nem lehet helye titoknak, sőt fel akarják fedezni azon titkokat, melyek a magyar nemzetet eddig annyi félreismerésnek és balitéletnek tették ki. Hadd ismerje meg a világ a nemzet igaz szándékát jussai helyrehozására.

Ismét kitör tehát az „animositas" a két tábla közt. Ezt még növeli, hogy aztán a felső tábla cen-

[1] Authentica versio Diarii Hungarici, Autoritate Comitiorum Regni procurata.

[2] Még gróf Fekete János sem tudott, az iró, kit hazafiságа miatt annyira ünnepeltek. Még 1792-ben is, midőn Csanád követe akart lenni, beszédét előbb elküldte Vay Józsefnek, hogy „mosdassa meg". Berkeszi levéltár.

sort akar kirendelni a jegyzések részére, mibe a karok nem egyeznek. A bizalmatlanság kifolyása, hogy az alsó tábla, minden félreértés elkerülésére, elhatározza, hogy ezentúl e két tábla irásban küldje egymásnak üzeneteit. Úgy állapodtak meg, hogy ezt a fontosabbakra nézve fenn is tartják. Sokan megtámadták az egyházi rend azon kiváltságát, hogy mindig ahhoz tartozó volt a deputatiók szószólója, de hosszú vita után, az egyesség kedvéért, fenntartották a régi hagyományt.

Minél nagyobb veszélyben forog ez az egyesség, annál erősebben sürgetik külső biztosítékát, a polgári esküt. Nemcsak az alsó táblán emlegették minduntalan ezt az egyességet, a felső tábla is minduntalan azt hajtogatta üzeneteiben. Sőt június 15-én az egri püspök egyenesen kéri a statusokat, tegyék most félre a diarium kinyomatásának ügyét, úgyszintén a bánsági megyék visszacsatolását is, melyet az alsó tábla jún 12-én szintén elhatározott, mert az egyesség fenntartása most a főczél. Ne foglalkozzanak aprólékos kérdésekkel, hanem fogjanak „egyes akarattal“ a diplomának kidolgozásához.

Csakhogy a legtöbb megye nemcsak arra kötelezte követeit, hogy a diploma előtt semmi érdemleges dologhoz ne fogjon, hanem megkövetelte a polgári eskü általános letételét, úgy hogy olyanokkal együtt se üljenek, kik ezt megtagadnák. Világos, hogy ebben a franczia példa lebeg szemük előtt. Nemcsak az egész országot akarják confoederálni, hanem hatalmukat, felsőségüket is éreztetni akarták a főrendekkel, különösen a főpapokkal, kikről feltehették, hogy mint Francziaországban, ők is megtagadják a polgári esküt. Vagy még szilárdabbá váljék coalitiójuk, vagy

pedig a főpapok vonakodása által ők egyedül élvezzék azt a népszerűséget, melyen eddig meg kellett velök osztozniok.

Június 14-én, nem lévén országos ülés, az eskü ügyét tárgyalták külön-külön s deputatiókkal érintkezve egymással. A dunaiak először meg akarják állapitani, kik lehetnek jelen a diaetán. A távollevők követei egy 7 tagú bizottságnak adják be legitimatiójukat, hogy t. i. birtokos nemesek, mint a törvény megkivánja. A nem birtokos mágnásoknak és indigenáknak nem volna ugyan joguk ülésre és szavazatra, de mivel már meghivták őket, maradjanak. De még e diaetán hoznak törvényt, hogy szavok nincs. A határőrvidék folyamodását, hogy megyékbe osszák, támogatni fogják a diaetán. Végre megállapodnak az eskü pontos formulája felől is hosszas üzenetváltás után.

A tiszaiak ülésén megjelenik gróf Sztáray Mihály szabolcsi főispán is. Megyéje bizonyságlevelet adott neki arról, hogy tisztjéről, melyet törvénytelen fejedelemtől nyert, lemondott, visszaadta az oklevelet és erre őt a megye megválasztotta főispánjának és azt az utasitást adta neki, mint követeinek. A megye követeli, hogy főispánja a főrendeknél képviselje, de a kerületi üléseken is jelen legyen, hogy azok határozatait, mint főispán, annál jobban előmozdíthassa. Elhatározták, hogy mint főispán, nem vehet részt, de mint nemes, ülés és szavazat nélkül ott lehet. Vay István széke mögül szokott aztán előugrani és izgatni.

Megjelenik Ürményi personalis is. Megjelenése mutatja, minő nagy a súlya a kerületi ülésnek és mennyire törekszik népszerűségre. Mentegetődzik,

hogy a 12-iki ülést feloszlatta, úgy vélte, hogy az esküformulát le akarják dictáltatni és így végét akarják az ülésnek. Kéri, hogy a kerület végzéseit a napirendről, vagy inditványait, ülés előtt közölje vele. Kéri továbbá, hogy a ház szabályait is állapitsák meg. Még azt sem tudták eddig, ki jöhet be a terembe, hogyan üljenek, nem hallgatták meg egymást és az ország háza körül is nagy a zaj. A kerület érzi felsőségét és megigéri az elnöknek, hogy mindenről előre tudósitja, ha annak szükségét látja.

A hit formájában végre a tiszaiak győznek. A tőlük, különösen Szabolcs által, annyira követelt unio et concordia animorum bejő a szövegbe. A dunaiak, kik igen helyesen megjegyezték, hogy a teljes egyetértés véget vetne a szabad véleménynyilvánitásnak, megelégedtek azon záradékkal: az „igazságra és illendőségre nézve“, vagyis, hogy az egyetértés nem nyomhatja el az egyéni meggyőződést.

Tizenötödikén, országos ülésen ezt a formulát el is fogadják. Elhatározzák, hogy mindannyian leteszik az esküt; azok is, kik vármegyéjök előtt már esküdtek. De a meghiteltetés előtt a főrendeknek átküldik a szöveget, meggyőződve arról, hogy a „Ts. első tábla“ ezen ártatlan, sőt szentséges dologban, melynek csak a fundamentalis constitutiók megtartása a czélja, velök meghasonlani nem fog. A főrendektől aznap nem jött válasz, mire az ülés végén a Statusok és Rendek és pedig legelőször a királyi tábla, utána a tiszt. egyházi rend, ezután a négy kerületbeli vármegyék követei, az országbiró itélőmestere után egyformán elmondták a hitet. Elmondták a városok is, de ezt a diarium nem is tartja érdemesnek a följegyzésre. Elmondta Ürményi is.

A távollevők követeit csak azért nem hiteltették meg, mert még legitimálva nem voltak.

Az eskü csak kevésben különbözik Szabolcsmegye formulájától, melyet aztán a legtöbb megye elfogadott. Kimaradt belőle a denunciatio rút kötelessége. A legfontosabb benne, az egyetértésen kivül ez a tétel: „Oly eszközöket fogok előállitani s oly rendeléseket tenni minden igyekezettel, melyek által a maga eredetére s természeti tulajdonságára nézve Szabad Országnak Jussai és Felsége megtarthassanak és öregbittethessenek.“

Megvolt ebben nemcsak az ország függetlensége,[1] hanem a nemzeti felség (Majestas) is.

Még azon ülésen kitűnt, hogy ezt komolyan is akarják venni, a királylyal szemben, ki elő sem fordul az esküben. Az elnök bemutatja a király lejövetele iránt való rendtartást (directoriumot). A rendek nem akarnak annak tárgyalásába bocsátkozni, mig a diploma el nem készül. Elég, ha ledictálják. A felolvasása félben maradt.

Kicsinynek látszó formalis dolog, de igen nagy a háttere. „Nem fogadták el, nehogy még ily módon is elismerjék a királyt és bármely irányban lekössék magokat.“[2] Nemcsak, hogy nem akarják elismerni Leopoldot, még a külső tiszteletet sem adják meg neki.

Országgyűlést csak a király nyithat meg. Mig maga, vagy biztosa által meg nem nyitotta, az összegyűltek, mint a directorium őket helyesen nevezi, a

[1] Az eredeti latin szövegben: liberi atque independentis regni.

[2] Ne vel per id Regem recognoscant, et sibi aliqua ratione praejudicent. Nota. Ez Bujanovics első jelentése jun. 16.

diaetához egybesereglett statusok és rendek, de nem diaeta. A rendes eljárás az volt, hogy a királyi directorium felolvasása után deputatiót küldtek Bécsbe, a király meghivására. Ez most elmaradt. Nem akarják elismerni uralkodójukul azt a fejedelmet, ki őket összehivta. Nyitva hagyják magoknak az utat arra, hogy esetleg nélküle, ellene is határoznak, mint a nemzet felségét képviselő és ezért souverain conventio.

Csak ez magyarázhatja meg, miért helyeznek oly nagy súlyt az egyetértésre és az azt biztositó esküre. Esetleg nagy elhatározások előtt állanak; útját akarják állani a viszálynak, a pártütésnek, mely külső befolyásnak nyithat utat. E czélból még a terrorismustól sem riadnak vissza.

A főrendiház éppen nem volt egységes. Minthogy ott a személyes ambitiók és a családi ellentétek sokkal erősebbek voltak, nem is lehetett szó igaz egyetértésről. Már junius 10-én, mikor Zichyt megerősitette a többség, erős volt a küzdelem. Illésházy és Forgács, az oppositio vezérei körülbelül 20 hivet toborzottak az országbiró ellen.[1] Egy biztató momentum volt, az, hogy a primás és az egri püspök, a papi és conservativ párt vezetői, el akarták kerülni az összeütközést a karokkal.[2]

Ezt az egyetértést a volt kir. biztosok ügye sem zavarta meg. Junius 11-én az „Illésházy liga“ sokkal erősebben támadta II. József embereit, mint azt az alsó táblánál uralkodó párt óhajtotta volna. A táma-

[1] Három gr. Batthyány és br. Berényi szavazott velök. Gr. Esterházy Ferencz diaetai naplója, jun. 10. A naplóiró szerint Forgács nádor akar lenni.

[2] U. o., jun. 9.

dás oly heves volt, hogy gr. Széchenyi Ferencz, noha már 1787-ben lemondott és azóta hivatalt sem vállalt, elhagyta székét és példáját nyomban követték gr. Haller József, Almásy Pál, gr. Brunszvik Antal, b. Splényi József és Szentiványi Ferencz főispánok. A felső tábla Széchenyinek azonnal visszaadta székét, a többinek lemondását pedig jóváhagyta. Mivel ez ellenkezett a kerületek megállapodásával, nagy zaj támad a karoknál ennek hirére. A tiszamellékiek kijelentik, hogy ha a főrendek végzésöket meg nem változtatják, „egész testestül" átmennek végzésök kijelentésére. A többiek, a városok is hozzájuk csatlakoznak. Még az ifjúság is velök megy. A főrendek engednek; az egyesülés ismét megvan; az ezt jelentő küldöttséget nagy taps és vivát fogadja. Másnap a commissariusok visszatértek.

Most komolyabb volt az eset. Eddig a karok állottak elő mindig újabb követelésekkel, most a felső tábla húzza, halasztja a dolgot; ismerni akarja az esküformulát, sürgeti a diplomát, csakhogy az eskü következtében szakadás be ne álljon. Hiába, az alsó tábla nem tágit. Junius 15-én gr. Fekete, Beőthy, Almásy Ignácz, Bezerédj, Nagy Ignácz, Ráthonyi Gábor izgattak leginkább az eskü mellett és a zaj annál nagyobb volt, mert sok banderiálista is ott volt a teremben.[1] A főrendek hosszan tanácskoznak, de határozathoz nem jutnak. Azt kivánják

[1] Ráthonyi, kir. fiscális, mint távollevő mágnás követe volt jelen. Ugocsa m. őt megválasztotta követének, de egyúttal lemondását követelte tisztségéről. Ráthonyi arra hivatkozva, hogy már előbb is voltak kir. fiscálisok megyék követei és hogy hivatalában a szent koronát szolgálja, ezt megtagadta.
Ez tudtunkkal az első incompatibilitási eset.

a követektől, hogy senkit se kényszerítsenek. Az alsó tábla nem is akar kényszeriteni, de a követek kijelentik, hogy olyanokkal, kik nem esküsznek, együtt nem tanácskoznak és a kerületi ülésbe nem bocsátják őket.

Este nagy tanácskozást tartanak az országbirónál. Ott van a főrendek legnagyobb része. Hosszú vita után elhatározzák, hogy letehetik az esküt, mert az nem sérti a királyi jogokat. A papság „mint mindig“ külön vált, megtagadta az esküt.[1]

Másnap reggel Ürményi megteszi a döntő lépést. Illendőnek tartja, deputatio által értésére adni a felső táblának, hogy az eskü „az ország főalkotmányának föntartására“ készült „s igy abban gyökereztetett felséges királyi jussok is minden sérelem nélkül szentül fentartassanak.“ Ezen az alapon vessenek véget a tartózkodásnak és fogjanak együtt a diploma nagy munkájához.

Szinte megdöbbentő merészségű fellépés oly hajlékony ember részéről, minő Ürményi volt. Csak a legvégső kényszer vihette reá. A királyi jogok fentartása nincs az esküben, de belé lehetett magyarázni. Ez a magyarázat nagyon koczkáztatott volt egy nappal a kir. rescriptum visszautasítása után. De a számitás bevált. Nyiltan senki sem szólhatott az alkotmányban gyökerező királyi jogok ellen. A hazafias mágnások és követek egyesülésének igy mi sem áll útjában.

De még más iránya is van e javaslatnak. A főpapság, mely nem teheti le az esküt, így el lesz szigetelve. Nyilvánvaló lesz, hogy a nemzeti egységnek ez a rend és csakis ez áll útjában.

[1] Gr. Esterházy Ferencz naplója.

Eznap a főrendiházat még az esküforma vizsgálata tartja elfoglalva. Határozatot még nem hoz. Csak a következő ülésen, jun. 18-án hívták át az országbiró itélőmesterét, Kornist, annak közlése végett. Ezt az időközt a papság használja fel támadásra. Zsolnay Dávid, a veszprémi káptalan követe, felszólalt az ellen, hogy Pest és Hont megyét 3—3 követ képviseli, mi szokás és törvény ellen való. Pest megye ugyanis a törvény alapján, mely legalább két követ küldését rendeli el, egy katholikust, egy reformátust és egy lutheránust küldött. Hont pedig abból meritette jogát, hogy Kishont még hozzá van csatolva. A felszólalás felekezeti tendentiája nyilvánvaló volt és természetes, hogy a pártok izgatott vitát folytattak. Végre mégis helyreállott az egyesség, Muzslay nógrádi követ javaslata révén, hogy egyelőre fogadják be a harmadik követet, ki társait helyettesitheti, ha azok meg nem jelennek. A végleges döntés a diploma utánra maradjon. A kisérlet a rendek egységének megbontására tehát most sem sikerült. Az ülés végén a főrendek legnagyobb része letette a hitet. Névsorukat átküldték az alsó táblához.[1]

Megesküdt összesen 176 főrend, élükön az országbiróval és tárnokmesterrel. Zichy ki is mondta, hogy leteszi, mert nem kényszeritik és mert a király jogait fentartja. Az esküvők közt van a legtöbb világi mágnás és főispán. Öt czimzetes püspök is letette, de megyés egy sem. Nem tette le a bánus, gr. Pálffy Leopold, gr. Batthyány Imre, gr. Batthyány Károly, gr. Erdődy Sándor. Nagy meglepetést keltett, hogy a kiválóan ellenzéki és hazafias urak, Forgács Miklós

[1] Megvan az országgyűlési akták (történetek) közt.

és Illésházy is megtagadták. Okul azt mondták, hogy már letették az esküt megyéjökben; új esküre nincs szükség.

„Ezeket a rendek nem szeretik, minket szeretnek, vivat!“ végzi feljegyzését gr. Esterházy Ferencz. Megjegyzi még, hogy a papság nem tüntette ki magát és igaza van Helvétiusnak, mikor azt mondja. hogy ezt a rendet mindig külön érdeke vezeti.

Most már mi sem állott útjában a főmunkának, a diploma kidolgozásának. Már jun. 16-án elfogadta az alsó tábla Ürményi javaslatát, mely szerint előbb a kerületek állítsák össze az utasítások alapján a tervezeteket, aztán pedig a négy kerületből választott személyek vizsgálják át ezeket, állapitsák meg a czikkelyeket és terjesszék azokat az ország gyűlése elé.

Így végződött a diaétának első, bevezető szaka. Nem hirdetett oly világra szóló elveket, mint egy évvel azelőtt a franczia nemzetgyűlés, nem fejtette ki az ellenállás azon magasztos erejét, mint Hampden és Pym parlamentje, hanem az adott viszonyok közt megtette a lehetőt. Dolgozott.

Kettős jelentőségét, a nemzetit és az általánost kifejezi két alkotása.

A magyar nyelv elfogadása által kimutatta, hogy itt nemcsak magyar államot akar szerezni, hanem magyar műveltséget is, a nagy európai népekével egyenlő értékűt.

E szándékának érvényesitése azonban nem függött tőle; nem is függhet politikai hatalomtól. Az elrendelheti egy nyelv használatát, megtanulását; értékessé azt a nyelvet csak az a szellemi kincs teheti, melyet irodalma kitár.

Az eskü keresztülvitele formailag egészen franczia utánzást mutat. Tárgyilag is megvan az egyezés. Mint ott, itt is az egész nemzetet, rend és felekezet különbsége nélkül kelle szembeállítani a királylyal és egyúttal lekötni azon eszmék szolgálatára, melyektől a nemzet, az emberiség ujjászületését remélték.

Még a franczia forradalomban is az általános emberi mellett erősen érvényesül a nemzeti gondolat. Nálunk pedig még a nemzeti nyelvnek és műveltségnek állami feladattá tétele is a felvilágosodás és philanthropia általános tanainak befolyása alatt történhetett csak meg.

Már akkor is attól féltek, hogy az eskü franczia szint teremt. A rendek magukhoz vonják az esküvőket, a többit pedig kizárják.[1] Nem ugyanaz-e, mint a midőn Versaillesben a harmadik rend magához vonta a nemeseket és papokat és nemzetgyűlés lett?

Mindezen munka, sok más kisebb ügygyel tarkítva, folytonos izenetváltással félbeszakítva, öt ülést vett csak igénybe. Elvégezték alig egy hét alatt a legnagyobb rendetlenségben, zűrzavarban, házszabály nélkül, tehetetlen elnökkel.

A mai parlament nem adhat fogalmat arról, mikép foglalta le az akkori törvényhozás, nemcsak az egyes lelkiismeretes munkást, mint most, hanem minden tagját. Az ülésről alig maradt el valaki. Az ülés pedig tartott reggeli 9-től néha késő délutánig.

Nézzünk egy jelenetet. Midőn a kir. biztosok ügyét tárgyalták és a főrendek elfogadták azok lemondását, a tiszaiak, mint tudjuk, további kerületi

[1] Skerlecz Miklós levele, jun. 19.

tanácskozás nélkül azt a választ akarták adni, hogy a rendek megmaradnak határozatuknál. Ebből 5 órai vita támadt. „Öt megye küzdött az egész országgal. Mihelyt valaki felszólalt, Jezerniczky, Illésházy és még 10—12 kiabáló, kik közül némelyiknek szava sincs, torka szakadtából rázenditi: ad circulum és így senki sem juthatott szóhoz. Erre a gömöri alispán (Pletrich) a kir. tábla elé állva, a két tiszai kerület nevében azt követeli, küldjenek deputatiot a mágnások táblájához, különben oda megy a két kerület in corpore. Zsolnay a clerus nevében ugyanazt jelentette. Még azon asztalnál is, hol Jezerniczky ül, azt kiabálták, hogy 5—6 megyén kivül minden követ a deputatio mellett van. Fenyegették Jezerniczkyt, hogy az ország visszahivását fogja követelni a megyétől, ha zavarja a tanácskozást. A sessio 7 óráig tartott és Bécsben azt fogják mondani: ez lengyel országgyűlés."

„Forgács és Illésházy intrigálnak. Az egyik a morális charaktere miatt hirhedt Jezerniczkyt,[1] a másik fiát, ki még gyerek, választatta meg követnek. A milyen az ügy, olyanok eszközei. A gyerek azt merte mondani, hogy a biztosoknak kedvező szavazatokat ne fogadják el, mert olyanoktól erednek, kik közel állnak hozzájok. Almásy Ignácz természetesen magára értette e szavakat. Rettenetes kiabálás támadt. A gyereket ez kihozta sodrából, lármázott, hogy atyját gyanusitják, mintha országbiró akarna lenni. De ez nem igaz."

Az elhelyezés is rossz. A tiszaiak kénytelenek voltak ma a dunaiak széke mögé állani és azokat,

[1] den wegen seines moralischen Characters so verruchten J.

kik nem voltak oda valók és mégis lármáztak, f . . . on fogva elvezetni.[1]

Az udvarhoz érkezett jelentés szerint a főrendiházban is „goromba, gyalázó kifejezésekkel" támadta meg egy fiatal úr a biztosokat.[2]

Az egészből azt a tanuságot vonja le a megfigyelő, hogy a köznemesség nagy eredménynyel folytatja régi politikáját: azt, hogy az urakat nevetségessé és gyűlöltté tegye. Ezt tette már Mária Terézia korában, elérte, hogy József alig alkalmazott mágnásokat, nagy talentumok parlagon hevertek, viszont a közepes tehetségű köznemesek is nagy állásra jutottak és más hasonlókat is maguk után vontak. Elterjedt a vélemény, hogy mindenhez ők értenek jobban.

Büszkeségöket még növeli, hogy több „gavallér", gr. Fekete, gr. Illésházy, b. Podmaniczky elfogadta a követséget, gr. Sztáray is köztük akart ülni, a beregi administrator pedig oda is ült. Legjobban ezek izgatják a nemességet az urak ellen.

A zűrzavaron az a házirend lett volna hivatva segiteni, melyet a 4 kerület megbizásából kidolgoztak.[3] Ez a javaslat azon kezdi, hogy csak az beszéljen, kinek joga van hozzá és hogy mindenki a maga helyéről szóljon. Elitéli a tapsot, a gyakori „Éllyenkiáltásokat", mert igy komolyan tanácskozni nem lehet. A megegyezést sokkal diszesebben kifejezhetik hallgatással, még a szomszédok is csak halkan beszélgessenek egymással. Mindig az szóljon előbb, ki előbb állott fel.

Javasolja, hogy a könnyebb megoldás végett, s

[1] Gr. Sauer Kajetán levele, jun. 11.

[2] Beobachtungen über den gehaltenen Hung. Landtag. Mit groben, schimpflichen Ausdrücken.

[3] Kiadtam Budapesti Hirlap, 1905. ápr. 11. sz.

hogy meg is láthassák egymást, a kir. táblát tegyék a terem közepére, a többi tábla pedig, mint némely templomban a padok, emelkedettebb helyre jusson. Oldalvást lehet aztán alkalmazni a jelen nem levők képviselőinek és a sz. kir. városok követeinek táblátt. A karok (karzatok), az ifjuság és a többi hallgatók elhelyezésére szolgálnak.[1]

Egy megállapitása ennek a házszabálynak elég ahhoz, mennyire hiú volt a „franczia szintől" való félelem.

„A nemesi rendből választják idővel a követeket, ezek helyét mások el ne foglalják, ezeket ki ne rekeszszék. Legalább addig, mig nem tünik ki, hogy idegenek is elférnek, csak nemesi jus alapján jöhessen be kiki. A kir. tábla ifjúsága attól; a többi a követektől; a banderisták, mivel öltözetükhöz hasonlót mások is viselhetnek, vezérüktől kapjanak arra hiteles levelet. Így lesz jobb helye a nemesi ifjúságnak és a lárma eltávoztatna, a közjó előmozdittatna. Pedig ezt a javaslatot oly férfiak készitették, mint Balogh Péter és Vay József.

Francziaországban a néphez csatlakozik a nemesség és az alsó papság nagy része. Nálunk a köznemesség magához vonja a főrendeket, hogy egyedül döntő lehessen, a népet pedig nemcsak az ülésből zárja ki, hanem a karzatról is.

[1] Az országgyűlés a mai országházban, a várban tartotta üléseit. A főrendeké volt a kisebb, a karoké a nagyobb palota. Gyönyörű szép termek voltak azok. Mária Terézia kora legfinomabb izlésében festve, diszitve és bútorozva.

A bureaukrata barbárság egyik legszomorúbb tette, hogy ez a nagy históriai emlékeket magában záró, művészileg is értékes helyiség, most szinte felismerhetetlenné vált. Csak néhány oszlopfő, aranyozási nyom és egy kályha mutatnak régi diszére. A belügyministerium segédhivatalai ütöttek benne tanyát.

TARTALOM.
